N. 657. A. 18.

VERHANDELINGEN

UITGEGEEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

TE

VLISSINGEN.

UITLEGGING

DER

TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Beſchouwt men in MINERVE's *Wapenrusting*;
Doch, warsch van fabeldicht en valſche Goôn,
Schept ze in GODS BOEK haar grootſte zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelfſel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunſtig onderſchraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatſchappy*,
Die, ſchoon noch in heur zwakke en *kindſche* jaaren,
Hem d'Eerſteling heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenſchets* van *Kunst* en *Weetenſchappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn en tempelrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer geſpoord, aan Zeelands verſte paalen,
In onze *Vest* noch niet zyn uitgeblusscht:
Men tracht door *nut* 'er mede een' *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneeshulp, tot ſteun van 't menschlyk leeven,
't *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
't Natuurboek, door zyne Almagt zelf beſchreven,
Dé *Meetkunst*, in haar takken ruim verſpreid,
De *Schilderkunst*, zoo fix in kleur en trekken,
De *Pulkmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
't Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menschlyk oog te klemmen,
Of door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Hiſtoriekunst, die 't oude in 't nieuw herſchept,
Die *munt* en *ſteen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alzem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet ſchetzen op de print,
Zyn beeldſpraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? Wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindelyk op zyn' arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m'in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verſtanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch ſterker doen ontbranden.

J. J. BRAHE.

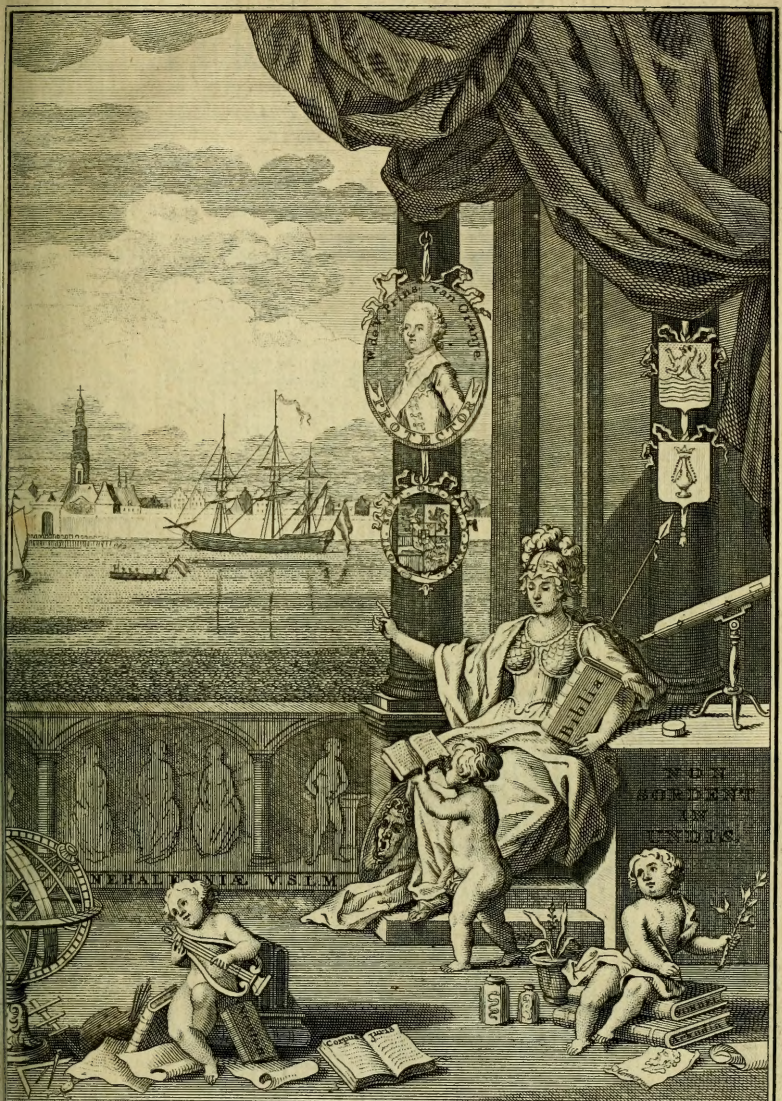

C. Nieuwenhuysen inv. P. Gillisson excud. A. Haelk Jacobsz. sculps.

VERHANDELINGEN

UITGEGEEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

TE

VLISSINGEN.

DERTIENDE DEEL.

TE MIDDELBURG,

BY PIETER GILLISSEN,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen, MDCCLXXXVI.

NATURAL HISTORY

Het Genootſchap erkent geene exemplaaren voor echt, dan die door éénen der Secretarisſen eigenhandig onderteekend zyn.

A. Smith.

BERICHT.

DEwyl alles, het geen, betreklyk op de Geſchiedenis, van het *Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen, te Vliſſingen*, tot heden toe, kan gezegd worden, te vinden is, in de *Hiſtoriſche Voorrede*, geplaatst voor het *Eerſte* Stuk des *Twaalfden* Deels, het geen, byna ter gelyker tyd, met dit, zal worden uitgegeeven, hebben wy thans niets anders te

doen, dan een woord van deszelfs Inhoud te zeggen.

Men vindt daar in, twee Prysantwoorden: het een van den Heer *Käyſer*, op de Vraag, over het ſlichten van een Hospitaal voor onvermoogende en oude Zee-lieden; het ander, van den Heer *Muller*, op die, over den *Wisſelcours*, welke door het Genootſchap, was voorgeſteld, op het edelmoedig verzoek, en ten kosten, van zyne Excellentie, den Hoog Edelen Welgeboren Heere W. C. H. Baron *van Lynden* tot Blitterswyk, Repræſenteerenden den Heere Prinſe Erf-Stadhouder, als Eerſten Edelen van Zeeland, enz. enz.

Daar na volgen: eene Verhandeling, over de Engelen der zeven Gemeenten, *Openb.* I. 20., geſchreeven, door wylen den Wel Eerw. Heere *Zuidhoek van Laren*,

ren, eenen Man, wiens onverwagt afſterven, de Gemeente van *Rotterdam* betreurt, en het Genootſchap heeft belet, Hem dat teeken van hoogachting te geeven, welk het, aan zyne Geleerdheid, vooräl in de Taal- en Oudheidkunde, ſchuldig was; — Het onderzoek, over eene ſchynſtrydigheid, tusſchen zekere Verhaalen van *Matthaeus*, vergeleeken, met die van *Marcus* en *Lucas*, benevens een Toegift over *Alpheus* en *Kleöpas*, van den Heer *'s Gravezande*; — Bedenkingen, over een Algemeen Grondbeginzel, waar uit alle de Voorſchriften, van het Natuurlyk Recht, kunnen worden afgeleid, door den Heer *Royaards*; — Eene Verhandeling, over den Invloed der Zintuigen, op de Wysbegeerte, door den Heer *van Solingen*; — *Diſſertatio, de Aëre Zelandico, G. Windii*;

vertaald door den veel belovenden Jongeling *Leonard Conſtantyn de Freytag*; — Waarneeming eener verſtropte Dye-breuk, in eene hoog zwangere Vrouw, in eenen Brief aan den Heere *M. S. au Pui*, beſchreeven door den kundigen Geneesheer *J. van Breda*; benevens het antwoord op dien Brief, door den eerst genoemden Heer; en eindelyk eene Verhandeling, over een Zogpomp, van den Heer *Gallandat*.

Het Genootſchap wenſcht, dat de Nuttigheid en de Verſcheidenheid, van den Inhoud deezes Deels, onze Geëerde Landsgenooten behaagen, en het zich, daar door, hunne achting, meer en meer, waardig maaken moge.

Vliſſingen, den 8 van Slagtmaand des Jaars MDCCLXXXVI.

GERRARDUS KUIPERS.
Secretaris.

LYST DER VERHANDELINGEN,

VAN HET DERTIENDE DEEL.

Antwoord op de Vraag: betreffende het ſtichten van een Hospitaal voor onvermoogende en oude Zeelieden; door CONR. RÄYZER, *'s Lands Fabriek*, te *Middelburg*. - - - Bl. 3.

Antwoord op de Vraag: raakende den Wisſelcours; door JOACH. FRED. MULLER, *Lid van het Utrechtsch Provinciaal Genootſchap*, te *Amſteldam*. - - 119.

Verhandeling, over de Engelen der Zeven Gemeenten, Openb. I. vs. 20; door JOH. ZUIDHOEK VAN LAREN, *in leeven Predikant*, te *Rotterdam*. - - - 202.

Onderzoek, over de oplosſing der Schynſtrydigheid, tusſchen de Euangeliſche Verhaalen van MATTHÆUS IX: 1—26. Vergeleeken met MARCUS II: 1—22. En LUCAS V: 17—39; met een toegift over ALPHEUS en CLEÖPAS; door ADR. 'S GRAVEZANDE, *Predikant*, te *Middelburg*. 266.

Bedenkingen, over een algemeen Grondbeginzel, waar uit alle de Voorſchriften van het Natuurlyk Recht kunnen afgeleid worden; door HERM. ROYAARDS, *Predikant*, in *'s Hage*. - - 345.

Verhandeling, over den invloed der Zintuigen op de Wysbegeerte; door ADR. VAN SOLINGEN, *Med. Doct.*, te *Middelburg*. 403.

Disfertatio, *de Aëre Zelandico*, GER. WINDIJ, *Anat. Chir. et Artis Obstetr. Prof. in Athenaeo Medioburgensi*; vertaald door LEON. CONST. FREYTAG, *J. U. Studiosus*, te *Leiden*. - - Bl. 451.

Waarneeming eener verstropte Dyë-breuk, in eene Zwangere Vrouw, in het laatste tydperk van haare dragt, wanneer 'er zich reeds eenige Baarings-weën vertoonden; beschreven in eenen brief aan den Heere M. S. DU PUI, door J. VAN BREDA, *Stads Med. Doct.*, te *Gouda*. - - - 494.

Antwoord op dien Brief; door M. S. DU PUI, *A. L. M. Phil. et Med. Doct. Anat. Chir. et Art. Obstetr. Lector*, te *Kampen*. - - - 504.

Verhandeling over de Zog-pomp; door J. H. GALLANDAT, *Med. Doct.*, te *Hulst*. 538.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG;

VOOR HET JAAR

MDCCLXXXIV;

OPGEGEEVEN:

Welk is het best geſchikte en minst kostbaar ontwerp, tot het ſtichten van een bekwaam gebouw, onder den naam van Hospitaal of Manhuis voor onvermogende en oude Zeelieden?

Aan het welk de gouden eerprys, door het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen, den een en dertigſten van Oogstmaand des jaars 1785, is toegeweezen.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Welk is het best geſchikte en minst kostbaar ontwerp, tot het ſtichten van een bekwaam gebouw, onder den naam van Hospitaal of Manhuis voor onvermogende en oude Zeelieden?

DOOR

CONRAD KATZER.

Om de voorgeſtelde Vraag in orde te beäntwoorden, zullen de volgende hoofdzaaken afzonderlyk moeten behandeld en overwogen worden.

I. Het project van zulk een gebouw, toereikend groot voor honderd menſchen, moet duidelyk en in orde op de voetmaat geteekend worden, met alle de aantooningen, zoo om een volkomen begrip van het zelve te geeven; als ook op dat die teekeningen

zouden kunnen dienen, om daar naa te werken, en juiste beramingen te maaken; als mede zal eene plaats moeten aangeweezen worden, waar zulk een gebouw, met zyn aanbehooren, gevoeglyk zoude konnen geſticht worden.

II. 'Er moet eene bepaalinge van opzienderen en beſtuurderen, gelyk mede van de nodige bedienden, gemaakt worden.

III. De beſchryving en begrooting van het vereischte huisraad en beddegoed is nodig.

IV. De bepaalinge van de kleedinge, met de pryzen van dien: zoo by den eerſten aankoop, als 't jaarlykſche onderhoud van dezelve.

V. Eene opgave van het levens onderhoud, en van de ſom, daar toe jaarlyks gerequireerd.

VI. Eene ſchikking, omtrent het verzorgen en bekwaam toedienen van genees- en heelmiddelen; als mede de begrootinge, hoe veel dit articul in den eerſten aanleg, en vervolgens jaarlyks wel zoude beloopen.

VII. Gepaste bepaalingen worden vereischt, omtrent eenen perſoon, die de Godsdienst-oeffeningen zou moeten

ten verrigten; gelyk ook onderwys in de Goddelyke waarheden geeven, en verdere regulativen, dien aangaande.

VIII. De begrooting van de ſommen, welke 'er zouden vereischt worden, tot de eerſte oprichting van zulk een geſticht.

IX. De beraming van den onderhoud van het gebouw; het loon der bedienden; en de verzorginge der zeelieden in alle hunne behoeften.

X. Conſideratien omtrent de evenredigheid, die 'er zoude plaats hebben, in de vermeerdering van gebouw, onderhoud en verdere behoeften: indien het getal tot twee, drie, vier ofte meer honderd menſchen mogte opklimmen.

XI. Eindelyk zal 'er een beredeneerd plan moeten opgegeeven worden, om aan te toonen, op wat wyze men de nodige Fondſen, zoo tot de eerſte oprichting van zulk een geſticht, met alle het geene daar toe vereischt wordt; als verder 's jaarlyks, tot het volkomen in ſtand houden van het zelve, zoude kunnen vinden.

Ter uitwerking van het geen wy in de eerſte plaats voorſtelden, dienen

wy eerst de plaats, om zulk een gebouw te ſtichten, te bepaalen. Deeze zoude (onzes erachtens) moeten zyn in den Eilande van Walcheren: als zynde de zetel des beſtuurs van het grootſte deel van Zeelands zeevaart, en leggende het naast aan de beste Reede van die Provintie; niet te zeer afgelegen van de Hoofdſtad: op dat 'er uit het Hooge Collegie ter Admiraliteit, uit de Vergaderingen der Oost- en Westindiſche, als mede van de andere Maatſchappyen, een oog van waakzaamheid, voorzorge en liefde op het zelve zou kunnen geworpen worden; en dus dicht onder de beſchermende vleugels der brave Leden, van die zoo aanzienelyke, als nutte Vergaderingen; aan een publicque weg, om den Vreemden te doen zien, dat alhier ook verdienſten, van allerlei ſlag, hoe gering ſomtyds by veelen geächt, ofſchoon in zich zelven wezentlyk zeer groot, niet onbeloond gelaaten, maar den nyveren Zeeman, met een liefdaadig onderhoud, beſchonken worde; en tevens om het vertoon van zulk een gebouw te doen ſtrekken, tot aanmoediging en troost der wel geringe, maar

hoogst

hoogst nuttige Leden van de burgerlyke Maatſchappye, die, met zoo veel moeds, ons Land beſchermen of ryken welvaart in deszelfs havens voeren.

Verder zou dit gebouw het gevoegelykſte aan een ſteenweg geplaatst worden, om het tranſport van alle noodwendigheden, in alle ſaizoenen, gemakkelyk te maaken; en om uit de naa by gelegene ſteden, ſpoedigen byſtand, in dringenden nood, te kunnen erlangen.

Ieder begrypt lichtelyk, waarom wy den ouden Zeeman eene friſe buitenlucht, liever als eene met ſchadelyke dampen bezwangerde ſtads lucht, willen laaten inädemen, zonder hem egter te naa aan zee te brengen: want voor zwakheden aan bejaarden gemeen, voor waggelende zieken, zou wederom de al te koude zeelucht, ofſchoon voor heen hun element, op den duur, omſtreeks hun ſtil verblyf, ſchadelyk kunnen zyn.

Om nu bepaaldelyk eene plaatze uit te kiezen, die de voorſchrevene vereischten heeft, ſtellen wy die, bewesten den ſteenen ryweg, van Middelburg

naar Vlisſingen, tusſchen den grooten Abeele en Oostzouburg. Wy hebben niet onderzogt, of aldaar een ſtuk lands van de nodige grootte gevonden wordt; noch eenige meetingen gedaan, om de juiste ligginge van het terrain op het papier te brengen: alleenlyk hebben wy hier die plaatſen, by het maaken van het volgende ontwerp, in gedagten gehouden. Mogelyk zou men, tot genoegen der bewoonderen (dewyl het waar is, dat een oud voerman gaarn het klappen van de ſweep hoort), het beter oordeelen, dat de ligginge nader aan zee bepaald was, zoo maar het voorrecht van het aangenaame, om van tyd tot tyd een zeegezigt te kunnen hebben, konde opweegen tegen het ſchadelyke van de koude zeelucht, en welligt ook tegen het inconvenient van de zandverſtuivinge op huis en tuin; dan zou men mogelyk mede het vereischte, en daar toe wel gelegen terrain, even buiten oud Vlisſingen, kunnen kiezen; dan wy houden ons liefst aan het eerst gemelde. Doch welke plaats men ook verkiezen mag; zoo zouden wy, om een gebouw van genoegſaame uitgeſtrektheid, met eene goe-

goede moesery en eene ordentelyke wandelinge, om dezelve te hebben; ook om by verdere vergrootinge, niet te bekrompen uit te koomen, volstrekt niet minder nodig reekenen, als agt gemeten land: lag het zelve in zyn vierkant, zoo zou zulks best met de inrichtinge strooken; edoch dit is juist geen noodwendig vereischte: dewyl men zulk een aanleg naar alle terrainen kan schikken; en dit geene de minste veranderinge, in het gebouw als gebouw zelve, kan te wege brengen. Wy bepaalen ons dan veilig aan eene vierkante oppervlakte. Wy leggen rondsom dit land eene ringsloot, ter breedte van anderhalve bloische roede, van bovenboord tot bovenboord, ter diepte van agt voeten; hebbende wederzyds eene glooijinge van veertien duim, op den voet, tot vier voeten diepte; en voorts tien duim op den voet voor de overige; deeze sloot of gracht dient, om het terrain van rondsom af te sluiten; en de uitgegravene aarde, om het zelve te verhoogen, 'er een effene oppervlakte en wederzydsche zagte hellinge aan te geeven; moetende daar door het geheele

terrain twee voeten, boven het winterwater, gebragt, en vervolgens geploegd en geëgt worden. Dan zoude daar rondsom eene cingel-laan, van linden-olmen, met ſcheerhaagen van olme veeren, kunnen geplant worden, en aan de ſlootskanten een elsſe plantzoen, tot bemanteling. Voorts zouden wy 'er een moestuin op aanleggen, zoo als dit en al het bovengemelde op het algemeen plan, Fig. I. is aangeweezen, verdeelt in perken, omringt met rabatten in palm; op de hoeken derzelve hooge, en verder, van distantie tot distantie, laage fruitboomen; de paden een voet dik bezand, met grof kelderzand: dat wy denken op de plaatſe zelve, uit de kelders of regenbakken te zullen kunnen geſchoten worden.

Het *Corps de Logis*, volgens onzen aanleg, plaatſen wy, op eene distantie van circa vyf roeden, van den binnen ſlootkant, bewesten den voorſchreven ryweg, ſtaande van vooren noordoost; en hebbende de principaale vertrekken in het zuid-oosten en zuid-westen, of tegen de warme luchtſtreek gekeerd: zoo als deeze ſtand, in de noor-

de-

delyke landen, door *Vitruvius*, *lib.* 6. *cap.* 7, het gezondſte geächt wordt; gelyk wy ook, volgens de ſtelling van dien Autheur, *lib.* 1. *cap.* 4, onder het noordelyke gedeelte, de ſpyskelders gebragt hebben.

Dit *Corps de Logis* moet, ter verkryginge van de nodige inwendige ruimte, zoo als nader blyken zal, in zyne breedte honderd vyf en twintig, en in zyne diepte vier en tagtig voeten buitenwerks, groot zyn; en dan noch vinden wy ons genoodzaakt, een vleugel van zeven en zeventig voeten breed, en twee en dertig voeten diep, wederzyds aan het zelve te bouwen; zonder welke wy geene genoegzaame ruimte zouden hebben.

Deeze vleugels geeven ook aan onze inrichtinge dit voordeel, dat wy, zonder bovenmaatige kosten, een gebouw van twee honderd vyf en veertig voeten breedte hebben; en die beweeginge in ons plan zullen erlangen, die de goede ſmaak te dikwerf verwaarloosd vindt. Wy bergen ook agter die vleugels, onze plaatſen tot gerief voor de keuken enz., wasplaatſen, doorgangen, en verdere onontbeerlyke ruimtens;

tens: die wy laaten omheinen met houten heiningen, en bevloeren met moppe klinkert, in bastaard tras; gelyk wy het voorplein tot den agterkant, der te noemene ſteenen paalen, met getrokken klinkert in zand, zouden beſtraaten. Langs het voorplein doen wy ſchutbalien ſtellen, van Escauſynſe ſteenen-paalen, met yzere roeden door dezelve; deeze ſchutbalien doen wy ſluiten, in de wederzydſe pylaaren van eene gemetzelde, en met de reeds gemelde ſteenen bekleede poort: waar toe wy eene eenvoudige, volgens Fig. VII. geteekende ordonnantie, zouden verkiezen; boven op deeze poort ziet men een beeldwerk, vertoonende een rustend Zeeman, met de attributen van Oorlog en Koopvaardye; daar onder eene, op de verordeninge van het geſticht, toepaſſelyke inſcriptie, in de nederduitſche taal; boven den inpost van den boog, ſtellen wy een yzeren raamwerk, en voorts twee eenvoudige yzeren hekken, tot affluitinge van het geheel terrain. Tot eene baſis van de gemelde poort, en aan de overzyde van de ſloot, bouwen wy ſteenen landhoofden,

den, van bekwaame grootte en zwaarte, van vlakke moppen klinkert, in ſterken tras; en over deeze landhoofden leggen wy eene houten brugge: alles volgens die bepaalingen, als Fig. VII. voornoemd, afgeteekend is.

Tot dus verre ons generaal plan tot een Hospitaal opgenomen hebbende, kunnen wy het Grondplan of de beneden verdiepinge, Fig. II. voorgeſteld, voor ons neemen, om het gebouw, zoo naa mogelyk, te bepaalen, en van de inrichtinge de vereischte rekenſchap te geeven: dewyl, naar den aanleg van het zelve, de overige plans haare byzondere ſchikkingen krygen.

Drie treden, voor het midden van het *Corps de Logis* opgaande, komt men in een voorhuis, dat zeventien voeten breed, en groote dertig voeten, tot aan de capitaale trap, lang is. De ſtoeptreden zyn, gelyk alle andere buitentrappen, van Escauſynſe ſteen. Het voorhuis en portaal onder den grooten trap, tot tegen de eetzaal; als mede alle verdere doorgangen, moeten met vlakke moppen klinkert, in bastaard tras, bevloerd worden. De aanleg van den grooten trap, blykt

uit

uit de teekeningen, Fig. II. en Fig. VI; de treden hebben een voet breedte, naar vooren een weinig afhellende, en eene laage gemakkelyke optrede; zy zyn van bordes tot bordes in onëvene getallen; en zoo geſchikt, dat de klimmer vyfmaal rusten kan, eer hy op de eerſte verdiepinge is; deeze beklimt men met vier en dertig, en de zolder met drie en feſtig treden. Deeze trap ziet men vlak in het midden van het voorhuis; men gaat denzelven van wederzyden op, en komt telkens boven de middentrap te zaamen; deeze ordonnantie geeft gelegentheid, om des noods, by forme van tusſchen-verdiepinge, noch plaats boven de doorgangen en kleine vertrekken, te kunnen vinden. Onder het eerſte portaal is een ingang of keldertrap, voor de weſtkelder. De beſchrevene groote trap, is getimmerd van eiken hout, op een goed gemetzeld fundament: de eerſte trede van Escauſynſe ſteen; de bordesſen zyn met blaauwe ſteenen bevloerd; de leuning is van eene digte eiken lambriſeeringe; de treden zyn van onderen belat, en glad beplakt; gelyk ook de bordesſen; de kuip,

voor

voor den keldertrap voornoemd, als mede tot onder de quartierboomen van den ondertrap, is gemetzeld.

Onder de bordesſen nu van deezen trap, vindt men wederzyds eenen doorgang, naar de groote eetzaal: deeze zaal is zeven en vyftig voeten lang, en negen en twintig en een halve voet breed; wordt verlicht door vyf raamen; en verwarmd door twee groote kagchels; en is bevloerd met vlakke moppen klinkert, in bastaard tras; de dorpels van alle deuren, op deeze eerſte grond, zyn van Escauſynſe ſteen; in deeze zaal kunnen in de breedte twee tafels envier banken gezet worden, zoo dat 'er zeven voeten doorgang in het midden tuſchen dezelve, en drie voeten drieduimen langs de glazen en overſtaande zyde; en aan wederzyden in de lengte zes voeten doorgang blyven. Rekend men nu voor ieder perſoon agtien duimen plaats, zoo zullen 'er honderd en twintig perſoonen aan deeze twee tafels kunnen zitten.

De deur, ter regterzyde aan de glazen, uit deeze zaal paſſeerende, komt men in een keuken van negen en twintig en een halve voet in het vierkant, be-

bevloerd even als het voorſchreven vertrek: door twee raamen ten noorden en twee ten westen verlicht; hebbende eene ruime haardſteede, voorzien met koperen, op fornuiſen gemetzelde, ketels: twee voor de mondkost, en een om water heet te maaken; twee vaste aanregtbanken, zyn onder genoemde glasraamen geplaatst, waar van de voeten met kasſen, tot allerleie berging, gelegendheid geeven; ook heeft men in deeze keuken een regen- en welwaterpomp; voorts heeft dezelve gemeenſchap met eene buiten afgezonderde plaats, waar op men een afdak, om onder te werken; en een ſecreet voor de bedienden van dit vak, vindt; gelyk mede eene deure, om in den moestuin te koomen.

In den gang, loopende langs evengemelde keuken enz., zal men drie deuren vinden uitkoomen: de eerſte *a*, vlak over de keukendeur, leidt in de kleine eetzaal: deeze is negen en twintig en een halve voet lang, en een en twintig en een halve voet breed; uitziende op eene opene en omheinde plaatſe, in welkers midden een gazon legt; en deeze eetzaal, waar in wy ee-

een houtenen vloer zouden verkiezen, is geſchikt voor de Opperbedienden van het huis. De tweede deur *b*, in gemelden gang uitkoomende, is die van den trap naar den noordkelder; en de derde deur *c*, daar aan volgende, is van een vertrekje, dat wy het broodkamertje zullen noemen: het zelve is voorzien met eene groote kas, en eenige losſe planken boorden; heeft een glas, in het trapportaal uitkoomende; en een dito, in eenen doorgang naar de laatstgedagte eetzaal; dit laatſte is een opſchuivend raam, en voor het zelve, in den doorgang, ſtaat eene vaste tafel; dit kamertje heeft mede een houten vloer, en noch van binnen eene vaste tafel, langs het even genoemde raam; wy destineeren dit vertrekje tot berginge van het brood, de boter en de kaas, die dagelyks gebruikt wordt; en tot de uitdeeling daar van, op gezette tyden.

Als men uit dit kamertje, ter linkerkant onder het trapportaal, en even om den grooten trap heen gaat, koomt men aan de overzyde, in den doorgang, naar de gemeene zaal: deeze zaal heeft eene ruimte van agt en veer-

tig en een halve voet in de langte, en negen en twintig en een halve voet in de breedte; is bevloerd als de eetzaal; insgelyks met twee kagchels verwarmd; heeft eenen uitgang naar eene, daar aan leggende, omheinde opene plaats, en ziet op dezelve uit met drie lichten, gelyk met twee op de moestuin. Wy hebben, wegens de groote ruimte, die dit vertrek wegneemt, ſterk in overweginge genomen, of wy het gebruik van het zelve, niet met dat, van de groote eetzaal, konden combineeren; dan het wegruimen van de reeds beſchrevene immenſe tafels en banken op de eetenstyden, en de benodigde plaats voor eenig werk, dat de bewooners zouden kunnen verrigten, tot hun voordeel en dienst van de Maatſchappye, zyn daar tegen onoplosbaare zwaarigheden.

Op de zoo even genoemde plaatſe ſtaat een regen- en welwaterpomp, tot algemeen gebruik; aan het einde van deeze plaats is een afdak, waar onder een van rondsom dubbeld afgeſchoten, zoo genaamd, badkamertje, met een ſchoorſteen voorzien, en vier boven

den

den man geſtelde lichten; ook een houten vloer. Dit badkamertje dient, om des noods de lieden, die eerst in het huis koomen, te viſiteeren, en te zuiveren; de oude plunje te laaten uittrekken, en ſchoone nieuwe van het huis aan te doen. Nevens dit badkamertje is een gemeen ſecreet, en aan de andere zyde, een uitgang naar den tuin.

Wanneer men nu weder de gemeene zaal en doorgang voor dezelve paſſeert, vindt men, even ter regterhand omſlaande, onder het trapportaal, den ingang naar de ſecreeten: zynde drie gemeene, van vier plaatſen ieder, en een byzonder voor de Opperbedienden van het huis. Deeze ſecreeten ſtaan op eenen zeer grooten put, met gepuncteerde kruislinien aangetoond, en ſcheppen licht en lucht door het midden, of lantaarnplat. Nevens deezen ingang, tot de ſecreeten, ontmoet men in het voorhuis weder eenen doorgang *d:* in deezen doorgang is een ſecreet, tot dienst van het vertrek, aan het einde van denzelven doorgang; en dit vertrek is gedestineerd voor eene Regentenkamer: deeze kamer is negen en twintig en een halve voet in zyn vierkant groot;

ziet met twee lichten op eene binnenplaats, in welkers midden een parterre, en met een licht naar den Vlisſingſchen weg; hier dient een houten vloer; een gladde marmere ſchoorſteenmantel, boven dezelve eene eenvouwige betimmering; op de wederzydſe pilasters de wapens der eerſte Donateurs of Donatrices; en boven, in het midden, tusſchen de twee pilasters, een medaillon, aan een feſtonnade, hier op een kenmerk van het Zeeuwſche Genootſchap, als eerſte Ontwerpers van het plan; en op het middenpaneel eene losſe lyst, daar in de naamlyst der Regenten en Regentesſen; aan de overzyde van de ſchoorſteen zyn twee vaste kasſen getimmerd, waarin particuliere aanteekeningen, ſtaalen van het goed tot kleedinge enz., boeken van voorgaande jaaren, rekeningen, quitantien enz., kunnen geborgen worden; en noch een kleine kas, waarin de inſtructien voor de opperbedienden, en de reglementen van het huis, gelyk ook een loquet voor loopende zaaken, plaatſe vinden; voorts is dit vertrek van onder gelambriſeerd, met een eenvoudig geſchilderd

doek

doek behangen, en van boven glad beplakt, met eene boven het behangſel omgaande eenvoudige plaklyst. Nevens den even vermelden doorgang *d*, treft men in het voorhuis eene deur *e* aan, hier mede koomt men in de zoogenaamde, Boekhouders kamer: dit is een vertrek van negentien voeten in zyn vierkant, heeft mede een planken vloer, een eenvoudige betimmerde ſchoorſteen en mantel; voorts ziet het met twee lichten op den Vliſſingſen weg. Over de deur van deeze kamer, is eene deur *f*, hier gaat men mede in het ſalet, of ordinaire woonvertrek van den Vader en Moeder; dit is volmaakt als het zoo even beſchrevene, van den Boekhouder, ingericht, en is ook van dezelve grootte. Hier aan is noch een vertrek van vyftien voeten breed en negentien voeten lang, dit is mede volkomen gelyk aan het vorige ingericht, en ziet met een licht naar den Vliſſingſen weg, is gedestineerd tot een ſlaapkamer voor den Vader en Moeder, heeft eene deur, om in den vleugel te koomen, alwaar vertrekken zyn, die dikwerf door de Moeder dienen bezogt te worden. Deeze pasſagie is,

door het vertrek, tot het generaale comptoir geſchikt, genomen, edoch met een hoog hek afgeſloten: het generaal comptoir is met een ſteenen vloer, even als de gemeene zaalen bevloerd, en kan bezogt worden door de evengemelde deur, en uit de kleine eetzaal: deeze laatſte pasſagie is voor den Boekhouder, de eerſte voor den Vader, en dan is 'er noch een toegang tot het comptoir, door de voordeur van den noordelyken vleugel, en gang van denzelven, zynde deeze toegang zeer gereed voor werklieden, die hunnen loon moeten ontfangen, leveranciers en anderen, die zaaken met het comptoir hebben; dus moet 'er in het gemelde hek eene deur zyn, en een opſchuivend raam, met een toog of toonbank daar voor; van binnen dit hek is nodig een groote ſchryflesſenaar en een loquet kas. Het beſchreven vertrek ſchept licht van de noordelyke plaats; alle de vertrekken op dit grondplan of *Rez de Chausſeë*, hebben eene verdiepinge van zestien en een halve voet, gerekend uit den bovenkant van den vloer tot aan den onderkant van de zwaarſte balken, en twee duimen

men meer tot aan den onderkant van die balken, welke boven het voorhuis, kleine vertrekken, en de noch te beſchryven vleugels koomen.

De ſtraks gemelde voordeur, van den noordelyken vleugel, ingaande, koomt men in eenen gang, hier vindt men aanſtonds ter regterzyde de deur, van de by ons geſtelde linnenkamer: dit is een vertrek van agtien en een halve voet breed, en een en twintig voeten lang, met eenen ordinairen, meermaalen bepaalde ſteenen vloer bevloerd, en met eenen gemetzelden en effen bepleisterden ſchoorſteen, van onder met eenen blaauwen, effen glad geſleepenen, ſteenen mantel voorzien; dit vertrek heeft een hoog licht ten oosten, en een laag of ordinair licht ten zuiden; 'er zyn vast getimmerde groote kaſſen tot berginge van het linnen enz., van het huis; het opdoen van de wasch, het naai en verſtelwerk geſchiedt ter deezer plaatſe.

Nevens de deur van dit vertrek is die van het washuis: dit heeft eene goede ruimte, van zes en twintig voeten in de langte, en een en twintig in de breedte; in het zelve ligt een

meermaalen gemelde ordinaire ſteenen vloer; ook is 'er een ruime ſchoorſteen, en een, in een fornuis vast gemetzelde, koperen ketel, met eene kraan, om water heet te maaken; als mede een regen- en welwaterpomp; de dag koomt door twee hooge lichten ten oosten.

Het derde vertrek van deezen vleugel, is geſchikt tot de bakkerye; hier koomt men in, door eene deur, vlak aan het einde van den gang, en door eene deur in het washuis; deeze bakkerye is lang agt en twintig en een halve voet, en breed zes en twintig voeten, met eenen ſteenen vloer bevloerd; heeft eenen grooten haard, en wederzyds dezelve eenen grooten bak-oven, van zes voeten diameter, die den rook als hy geſtookt wordt, met eene byzondere pyp, in den ſchouwboezem brengt; aan den eenen kant, koomt deeze bakkerye met eene deur aan de noordplaats, en een licht boven die deur uit, en aan de andere zyde, ſchept zy haar licht, door een hoog raam; zy kan van water bediend worden, of van gemelde plaats, of uit het washuis; de gang van deezen noordelyken vleugel,

heeft

heeft zyn licht van boven de deur, en van een zylicht, aan genoemde plaatſe uitkoomende; deeze vleugel heeft zyn degagement door den gang *g*, langs de noordplaatſe en de deuren *h h*, en tot dienst, het ſecreet aan het einde van deezen gang.

Aan den anderen kant van het *Corps de Logis*, heeft men de zuidvleugel: treden wy deezen door de voordeur, ten noorden, in, zoo vinden wy eenen gang, gelyk aan dien van den noordvleugel, en de eerſte deur, ter linkerzyde, leidt ons in de zoogenaamde Apothecars kamer: een vertrek van een en twintig voeten lang, en agtien en een halve voet breed, in alles ingericht, gelyk de Boekhouders kamer, voorheen beſchreven; dit vertrek heeft een laag raam ten noorden, en een hoog raam ten oosten, waar door het zyn licht ſchept; allernaast aan dit vertrek vindt men de Apotheek, dertien en een halve voet breed, en een en twintig en een halve voet lang; met eenen ſteenen vloer bevloerd; hebbende eenen ruimen ſchouwboezem, en onder den zelven een fornuis *i*, met zeven ſtookgaten;

dit vertrek ſchept zyn licht door een hoog raam ten oosten, men vindt het zelve ingericht met eene groote vaste kas, met boorden en laaden, een toonbank en houten vloer, tusſchen de kas en dezelve; de toonbank, met een kapel, en een arm voor ſchaalen; alles ingericht, zoo als een Apothecars winkel van zulk een klein beſtek vereischt; de groote vyzel op een blok, gemerkt *k*, en verder toebehooren; men heeft hier ook een byzonder ſecreet voor den Apothecar, ſcheppende licht en lucht van buiten.

Aan het einde van deezen gang ziet men eene deur, deeze leidt in eene zaal van vyf en dertig en een halve voet langte, en agt en twintig en een halve voet breedte, geſchikt tot eene *infirmerie* of ziekenzaal; hier vinden wy eenen planken vloer, een ſchoorſteen, zoo als die van de linnenkamer beſchreven is; een ſecreet van vyf plaatſen, ſcheppende lucht en licht van buiten; in deeze zaal kan, met drie hooge lichten ten oosten, en drie daar over ſtaande ten westen, doorgaande verſe lucht gebragt worden, zonder trek of tocht beneden in het vertrek te veroor-

zaa-

zaaken; 'er kunnen in deeze *infirmerie* twaalf aparte ſlaapplaatſen, ieder voor een perſoon, met genoegſaame ruimte, om 'er van rondsom by te koomen, geplaatst worden; deeze ſlaapplaatſen zagen wy gaarne, dat beſtonden uit losſe kribben, die geheel uit elkander kunnen genomen worden; en dat zy een overdek hadden, uit yzere roeden te ſamen geſteld, waar over en om gemeen grys linnen, of eenig ander ſoort van goed, dat zich laat bewasſchen, en met lisſen aan gemelde roeden vastgeſtrikt wordt, laatende aan de eene zyde de opening als gordynen. Deeze zaal heeft door een gang *l*, gemeenſchap met de gemeene plaatſe, ten zuiden van het gebouw, en kan de ſchoorſteen in het badkamertje, en de pomp op die plaatſe, gebruiken; ook geeven de deuren *m m* degagement, en gelegentheid om ſommige zieken, des noods, op het midden van den dag, verſche lucht te laaten ſcheppen.

Het grondplan Fig. II. thans geheel overzien hebbende, laat ons nu het plan van de kelders, Fig. IV. beſchouwen: hier zien wy eenen aanleg van ge-

genoegſaame ruimte, beſlaande bykans de helft van het terrain, van 't geheele *Corps de Logis*; alle waterdigt gewerkt, en met kruisgewelven op pylaaren overwelfd, hebbende twee toegangen, de een van buiten op de plaats voor de keuken, en de andere op de noordelyke binnenplaats; ook twee toegangen binnenshuis, als een onder den grooten trap, en een in den gang, naar of langs de keuken; het eerst genoemde of westelyke gedeelte is geſchikt, tot berginge van de brandſtoffen, en het andere of noordelyke gedeelte, is in tweeën gedeeld en afgeſlooten, door latwerk van dubbelde latten en regels of ribben geformeerd, en verordend, om te dienen tot eenen bier- en proviſie kelder; deeze kelders hebben licht en luchtgaten, of kelderveníters, ten westen en noorden, met vallen voorzien, om des winters te kunnen digtmaaken.

De teekeninge No. IV. (a) is de be-

. . . . . ne-

(a) De teekening No. IV. gelyk mede die van No. VI. en No. VII., van welke in het vervolg geſproken wordt, worden in 't origineel ontwerp, aan 't Zeeuwsch Genootſchap overgezonden, wel gevonden, doch deeze zyn, ter vermydinge van kosten, weg-

neden balkgrond, of verdeeling en ſchikking van de zolderbalken, boven de vertrekken op het grondplan, Fig. II. aangeweezen; hier ziet men aangetoond de lateien en reveelingen; ook de bepaaling van de zwaarte der balken, naar haare langte ingericht; het is naar deezen balkgrond, dat de verdeeling van de ſlaapvertrekken, in zoo verre de ſcheidingen, niet met de ondermuuren opgaan, geſchikt is; deeze ſcheidingen zouden wy verkiezen van greine ribben, wederzyds belat, en met een taaijen mortel volgeraapt, dus niet te zwaar, 't zy dezelve over langs op balken koomen, of over dwars van den balkgrond, wanneer 'er opmerkingen genomen worden, die een goed Conſtructeur niet uit het oog verliest; over deezen balkgrond, zouden wy doorgaande, en dus tot de vloeren van alle de boven vertrekken en gangen, greine plaaten leggen, die met meſſen en groeven in den anderen gewerkt zyn, waar op kaf geſtrooid, en eene laage klei wel beſla-

gen,

weggelaaten: als dienende niet zoo zeer tot een regt begrip van het Plan, dan wel tot de conſtructie en de beraminge van het gebouw.

gen, gelyk die van de pottebakkers, een halven duim dik gelegd; vervolgens op deeze laage blaauwe plavuizen, in ordinairen kalkmortel, gebragt worden. De verdeeling der vertrekken, op deeze of eerſte verdiepinge, hebben wy op het plan Fig. III. aangeweezen.

Dit plan voor ons neemende, zien wy een zestiental kamers, welke alle, door ruime en wel verlichte gangen, kunnen bezogt worden; deeze gangen *d d d d* ontfangen haar licht uit het middenſte van het gebouw, dat met een plat overdekt is, waar op drie lantaarnen ſtaan; als mede twee licht- en luchtkokers *g g*, boven de ſecreeten, zoo als, tot klaarder begrip, de doorſnydinge, waar van hier naa zal geſproken worden, aantoont. Men koomt langs den grooten trap boven by *a a*; *b* is een portaal, waar op teffens de toegang is tot een gemeen ſecreet; *c* is een groot portaal tot degagement; van deeze beide portaalen koomt men door de bogen *e e* in de gangen; *f* is een licht boven den man; de vertrekken zyn van een tot zestien genommerd.

No.	1	heeft 6	bedſteden
—	2	— 5	—
—	3	— 4	—
—	4	— 6	—
—	5	— 5	—
—	6	— 4	—
—	7	— 6	—
—	8	— 4	—
—	9	— 3	—
—	10	— 6	—
—	11	— 4	—
—	12	— 6	—
—	13	— 5	—
—	14	— 4	—
—	15	— 6	—
—	16	— 4	—

dus - 78 bedſteden in het geheel.

Ieder bed of ſlaapſtede is geſchikt voor twee perſoonen, zoo dat 'er honderd zes en vyftig menſchen, op deeze verdiepinge, kunnen gelegerd worden, en dus rykelyk aan het oogmerk voldoende. Tot deeze ſlaapſteden zouden wy verkiezen, dat vaste niſſen getimmerd wierden; dat in ieder gezet wierdt een losſe ſlaapkoets of kribbe, welke uit den anderen kan genomen worden, en voor die niſſen gordynen van groen cajant, of eenig ander diergelyk goed.

Het plan No. VI. geteekend, is geſchikt, om den balkgrond tot de zolde-

dering boven de eerſte verdiepinge, of de grond van den doorgaanden zolder, boven het *Corps de Logis*, gelyk mede om de conſtructie van het dak of kapwerp, aan te wyzen. Men kan op het zelve de ruimte van deezen zolder zien, en hoe dezelve zeer geſchikt is tot veelerhande gebruiken van het geſticht: als het droogen van gewasſchen lynwaat, het bergen van allen droogen voorraad: 't zy tot kleeding, mondbehoeften, werk of materiaal van de inwoonders enz.; waarom wy deezen zolder, door zestien dakvenſters, (waar van 'er vier van vooren, vier van agteren, twee ten wederzyden van het dak, en vier op het midden of lantaarnplat, uitkoomen;) licht en lucht verſchaffen; terwyl wy op de noord- en zuidplaats nedergaande, ter wederzyden van den zolder, een ſuffiſant windas zoude brengen. Het dak zouden wy beſchoten verkiezen, als digter, warmer en zindelyker; voorts het zelve dekken met beste blaauwe pannen, (om de zwaare kosten van ſchaalie of leiwerk te ontgaan) gelyk ook den nok, hoek en keelkepers, gooten en plat met lood.

De

De affcheidingen of affluitingen kunnen, naar bevind van zaaken, of met latten, of met digte beſchotten, gemaakt worden; de leidingen van de ſchoorſteenpypen hebben wy zoo ingericht, dat op ieder hoek van het dak, ſymmetricq, een pyp uitkoomt.

De kappen van de beide vleugels, zyn mede op deeze wyze ingericht: gelyk men uit de teekeninge, No. VII. kan nagaan, het geen ten meesten nutte verſtrekt; zonder bovenmaatige kosten naa zich te ſlepen, kunnende het gebruik wederom betrekkinge hebben, op de verrichtingen, die onder dezelve geſchieden.

Op de teekeninge Fig. VI. ziet men de doorſnyding van het gebouw, waar in dat geene aangetoond wordt, het welk nodig was, om de gedagten van de conſtructie, voor den werkman open te leggen; en Fig. V. eene ſtandteekening, die de uiterlyke gedaante van het gebouw voor oogen ſtelt: zoo dat deeze teekeningen alle met den anderen, en met de voorenſtaande beſchryvinge, vergeleeken, eene klaare bevatting (gelyk wy ons vleien) van het gebouw, (volgens

onze gedagten tot het voorgeſteld einde voldoende) zullen opleveren.

Daar zulk een geſticht geene geringe quantiteit water nodig heeft, hebben wy gedagt, op ieder plaats, een regenbak en welput te moeten aanleggen: deeze regenbakken zouden ieder agtien honderd cubicq voeten, of drie honderd en zestien tonnen water inhouden, gelyk uit de grootte, met geſtippelde linien aangeweezen, en de bepaalde gemiddelde hoogte van vyf voeten, is af te neemen. Dat nu twee zulke groote bakken, door het hemelwater, op de uitgeſtrektheid, van de door ons bepaalde daken, van het *Corps de Logis* en de vleugels vallende, kunnen gevuld wörden, is blykbaar: want door natuurkundige waarneemingen heeft men bevonden, dat 'er 's jaarlyks, het middeltal gereekend, agtien duimen water valt; daar nu ons werk te ſamen, eene oppervlakte van 13180 vierkante voeten heeft, zoo valt 'er dus op die oppervlakte 19770 cubicq voet water, of 3954 tonnen, dat is circa 11 tonnen alle dag; dus overvloedig tot gebruik, en meer dan die bakken kunnen zwelgen;

gen; waarom 'er een goed verlaat aan ieder, in de rioolen, die wederzyds door de timmers loopen, en van dezelve in de ringſloot geleid zyn, moet gemaakt worden; dienende dus de overmaat van water, om het vuile, in die rioolen loopende, te kunnen wegſpoelen, en te beletten, dat eenige ſtank uit dezelve kan opſlaan.

De welputten voornoemd, moeten zoo diep gegraven worden, dat 'er by de droogſte tyden, altoos drie voeten water in dezelve blyft: zy zullen binnen werks drie voeten diameter hebben, en op een eiken raam van 4 en 12 duim met een tweeſteenſen muur opgetrokken, en van boven met een vier duims Escauſynſe ſteen gedekt worden. Het water, uit deeze regenbakken en welputten, wordt door vier pompen gediſtribueerd: waar van 'er eene in de keuken, eene op de noordplaats, eene in het washuis, en eene op de zuidplaats ſtaat; op ieder van de twee regenbakken dient een kraag gemetzeld, en gelyk met den grond een dekſteen met een opſtaanden rand, waar op een koperen dekſel gelegd wordt: om in cas van brand, aan wederzyden

van den timmer, en digt by de hand water te hebben. Wy zouden ook nodig oordeelen, dat 'er onder een van beide de afdaken, meermaalen vermeld, een brandſpuitje ſtond: hier toe was best een zuig- en perspomp, in eenen koperen bak, op wielen, met zyne zuigbuis van 20 voeten lang, en 100 voeten ſlange.

Ook dient 'er op het lantaarn- of middenplat, aan een ſuffiſante yzeren ſtelling, eene genoegſaam groote klok gehangen te worden, welke men beneden en boven in de trapsportaalen kan luiden: 't zy ter aankondiging der ſchaftyden, of tot een ſein in tyd van nood. Ook zoude het goed zyn, boven het midden van het gebouw, eenen welgemaakten afleider te plaatſen.

II. Het tweede ſtuk, dat wy ons, by den aanvang van dit antwoord, ter bewerkinge voorſtelden, was: *de bepaalinge van Opzienderen en Beſtuurderen; mitsgaders van de nodige bedienden.*

Tot Opzienderen of Regenten van dit Hospitaal, meenen wy, onze aandacht te moeten vestigen, op veelvermogende, weldenkende en kundige Heeren, zitting hebbende in de re-

reſpective Vergaderingen, waarin ten besten van Zeelands beſcherminge en koophandel ter zee, beraadſlaagd wordt.

Men zoude dus daar toe kunnen verzoeken, eenen der Raaden ter Admiraliteit in Zeeland; eenen der Bewindhebberen der Oostindiſche Compagnie, ter Kamer Zeeland; eenen der Bewindhebberen der Westindiſche Compagnie, ter Kamer Zeeland; eenen der Directeuren van de Commercie Compagnie, te Middelburg; en eenen der Directeuren van de Societeit ter Navigatie op Eſsequebo en annexe Rivieren, te Middelburg: aan welke twee laatstgemelde Heeren, de Ampten van Secretaris en Theſaurier of Ontfanger, zouden kunnen opgedraagen worden.

Daar de huishoudelyke directie, mede geen gering deel, van het opzigt, waar voor wy thans moeten zorgen, nodig heeft, zoo zouden wy denken, dat tot dezelve, vier insgelyks veel vermogende, weldenkende en kundige Vrouwen, moesten aangezogt worden, als Regentesſen van dit huis.

Tot het beſtuur, oordeelen wy, dat men best deedt, weinige, maar braa-

ve, welbekende, ordentelyke burgerlieden te neemen, van den Hervormden Godsdienst, welke, geduurende hun reeds verſtreken leeftyd, blyken van een goed caracter in de ſaamenlevinge gegeeven hebben, uitmuntende in orde en beſtuur van hunne eigene zaaken, kundig in die, waar toe men dezelve voordraagt. Zoo zoude men tot Vader en Moeder moeten hebben, twee bedaagde, gehuuwde lieden, zonder kinderen; de Vader zou, buiten bovengemelde qualiteiten, het leezen, ſchryven, cyfferen en boekhouden, ordentelyk moeten verſtaan; kundigheid hebben, om directie te voeren, en een behoorlyk ontzag te houden; de Moeder zal, behalven het reeds voorgeſtelde, in allen opzigte eene goede huishoudſter moeten zyn, kundigheid hebben van het bereiden van ſpyzen, op de minst kostbaarſte wyze; van de qualiteit en prys der eetwaren; van alle huisſelyke bezigheden: het linnen-naaijen verſtaan; kennisſe hebben van den aart en eigenſchappen van alle het nodige, tot voorraad voor kleedinge, huisraad, bedden en toebehooren; een voor-

koo-

koomen hebben, om zich van de huisgenooten en bedienden te doen reſpecteeren, van bekende vlyt en naarſtigheid, in alle haare handelingen: beide lieden van beproefde trouwe en eerlykheid.

Dan zou het ons dunken goed te zyn, dat 'er aangeſteld wierde, een eenigzints bedaagd, ongehuuwd, deftig en braaf man: hebbende volledige bekwaamheid, om de zuivere hervormde Leere, klaar en duidelyk, te kunnen onderwyzen; en genoegzaame gaven, om Gods woord, by wyze van Leerredenen, te verklaaren, voor te ſtellen, en gepaste gebeden te doen; een perſoon, die zyne leer en geloof, in gansch zynen handel en wandel, ongedwongen vertoont; die dus in ſtaat is, om zoo wel, door daaden, als door woorden, te ſtichten, en anderen ten voorbeelde te verſtrekken. Deeze zelve perſoon, zou teffens ook als Boekhouder kunnen fungeeren: en dus volkomen in ſtaat moeten zyn, om net en in orde boek te houden, betaalingen aan leveranciers te doen; met een woord, om het comptoir van

het hu's, in eene juiste orde te kunnen dirigeeren.

Noch zoude men nodig hebben, een braaf en eerlyk man, mede ongehuuwd, hebbende die vereischtens, welke wy hier vooren in het gemeen hebben opgegeeven, en bovendien de *pharmacopie* volkomen verstaande: bekwaamheid hebbende, om als Medicynmeester en Chirurgyn te kunnen fungeeren. In deeze drie qualiteiten zou hy, voor s'Lands en Compagnies Doctoren en Chirurgyns, een behoorlyk examen, ten overstaan van Heeren Regenten, moeten doen; en in de behandelinge van zieken, door ondervinding, reeds ervaaren weezen; met goede getuigschriften van zyne voorzigtigheid en kunde voorzien. Deeze persoon zou nochtans, in gevallen van aangelegentheid, met evengemelde Heeren Doctoren en Chirurgyns moeten raadpleegen.

Ziet daar het bestuur van dit ganssche gesticht, gesteld in handen van vier persoonen: hier uit dus kan men afneemen, hoe veel, van eene goede keuse in deezen, (die noch op particu-

lie-

liere protectie, noch op aanbevelinge, maar op wezentlyke verdienſten gevestigd is), afhangt.

Wy vertrouwen, dat, byaldien men in dezelve wel ſlaagt, alle het geene, het welke in de onderſcheidene departementen te verrigten is, beter zal gedaan worden, dan met een dubbel getal van zoogenaamde geholpen lieden.

Voorts kan men, by verdere uitbreidinge van het gebouw, door eene grooter hoeveelheid inwoonderen, den meest bezwaarden, eenen adſiſtent of adſiſtente toevoegen.

Voor de bedieninge achten wy nodig, twee linnenmeiden: het linnennaaijen verſtaande, en met de wasch kunnende omgaan; drie keukenmeiden, bekwaam in zoo verre het de menage van dit huis vordert; waar van 'er eene, het broodbakken wel moet verſtaan, om op zekere dagen, met behulp van eene van de andere meiden, de bakkerye te kunnen waarneemen; en drie werkmeiden, bekwaam om alle het voorkoomende huiswerk te kunnen doen.

Meerder bedienden achten wy onnodig, om dat 'er uit de huisgenoten

kunnen verkoren worden, tot het verrigten van deeze en geene bepaalde huisselyke bezigheden: als, by voorbeeld, het omzetten van tarwe; het schoonmaaken van groentens; het aanbrengen van water; het oppasſen van zieken; het aandraagen van spyzen; het snyden van brood; het smeeren van boterhammen, en het geen verder tot hulpe van de bedienden, zou kunnen verstrekken. Ook zou 'er één tot hulpe van den Vader, één tot hulpe van den Boekhouder, en één tot hulpe van den Apothecar kunnen geschikt worden: ieder van welken men, op deeze of geene wyze, zoude kunnen beloonen, en dus te ieveriger, tot de vereischte handlangingen, maaken.

Noch zou 'er verdere directie kunnen gehouden worden, die de bediening gemakkelyk maakte: als, by voorbeeld, dat ieder paar perſoonen, daar toe in staat zynde, beurtelings hun eigen bed moesten schudden, luchten en opmaaken; de waterpot beneden brengen, spoelen en weder boven bezorgen; by eenen zwakken zou men, ter zyner hulpe, eenen noch tamelyk sterken kunnen voegen,

in

in dezelve ſlaapſtede; en welke diergelyke ſchikkingen meer zyn.

Wy zullen, kortheidshalven, in geene verdere details, tot dit ſtuk betrekkelyk, treden; of voor ieder der drie byzondere officien, inſtructien maaken; daar doch de inhoud derzelve, uit de voorheen gemaakte, en noch te maaken bepaalingen, van zelve voortvloeit: en uit de omſtandigheden, in zulk een geſticht voorvallende, van een ieder, die ooit eenige van dien aart gezien heeft, ligt kunnen opgemaakt worden; ook heeft zulks geen den minſten invloed op de hoofdzaakelyke inrichtinge van dit ontwerp.

III. Het derde ſtuk, dat wy als noodzaakelyk, ter beantwoordinge van de Vraage des Genootſchaps, opgaven, was: *de beſchryvinge en begrootinge van het vereichte huisraad en beddegoed.*

Om dit deel, zoo naauwkeurig als mogelyk is, af te handelen, zullen wy best doen, het gebouw, volgens de leidinge, der reeds door ons gedaane, beſchryvinge van het zelve, van vertrek tot vertrek, met onze gedagten te doorloopen; voor een ieder der vertrekken het noodwendige huisraad

op

op te noemen; en de te ſaamen getrokkene beraamingen, van elk, volgens onze gemaakte pryslysten, (kortheids-halven) in éene ſomme op te geeven.

Beginnen wy dan met de beſchouwinge van de *groote eetzaal:* hier worden vereischt vier tafels, ieder van 22½ voet langte, en 4 voet breedte; zestien banken, beſlaande te ſaamen, in langte, tweemaal de voornoemde tafels; twee yzere kagchels, van drie voeten vierkant, gemaakt uit gegotene plaaten in geſmeedde yzere randen; eene tang, ſchop en pook. Hier voor te ſaamen ℒ 59:6:0.

In de keuken, en tot dienſt van de ganſche huishoudinge: zullen 'er moeten zyn, twee kopere fornuisketels, inhoudende ieder 200 ſtoop, wyd en diep 33 duim, te ſaamen 460 ℔ zwaar, tegen 17 ſtuivers per ℔; een dito fornuisketel, met eene kraan, inhoudende 90 ſtoop, wyd en diep 26 duim, 140 ℔ zwaar, 15 ſtuivers per ℔; twee yzere ſauſeketels; twee lange yzere gaffels; twee lange keukentangen; twee groote asſeſchoppen; een koperen waterketel; een koffyketel; een byl; een kap-

kapmes; twee koekpannen; een roofter; eene ketting; een treeft; twaalf yzerdraade kandelaars; zestien blekke lantaarens; twee ſalade emmers; zes blakers; drie vuilnisblekken; een kaarsſenbak; een zwavelbak; een kruiddoos; een mortier; twee wastobben, met yzeren hoepen; zes emmers, met yzeren hoepen; twee groote houten lepels; een genoegſaam getal borſtelmaakers goed; twee tinnen trekpotten; vyf en twintig diepe tinnen bakken of kommen; honderd en vyftig tinnen lepels; twintig tinnen bierkannen; twintig tinnen kroeſen; honderd en vyftig ſtaalen vorken; tien dozyn meſſen; honderd en vyftig roode aarden borden; twaalf groote aarde ſchotels; twee dozyn aarden borden; twee dozyn theegoed; tien houtene broodbakken; eene tafel; twaalf ſtoelen; twaalf ſtoven, met de testen, en een kapblok. Voor alle het boven vermelde £ 172:14:4.

In de kleine eetzaal dient gevonden te worden: eene tafel; twaalf ſtoelen; een haardyzer; eene tang, ſchop en pook. Hier voor £ 8:0:0.

In de gemeene zaal: vyftig zitbanken, van 4 voet lang; vyf en twintig tafels, voor

voor vier perſoonen ieder; een groote kagchel, gelyk als die van de eetzaal; eene tang, ſchop en pook. Dit te ſaamen bepaald op £ 39:3:0.

In de Regentenkamer dienen te zyn: matten op de vloer; eene tafel, met een groen lakens kleed; een inktkooker; een dozyn geboende ſtoelen, met trypen kusſens; een koolyzer; tang, ſchop en pook. Hier voor £ 36:10:0.

Wy ſtellen, dat de Boekhouder, gelyk mede de Vader en Moeder, hunne eigene meubels zullen moeten inbrengen, waarom wy de, voor hun bepaalde, vertrekken voorbygaan.

In het generaal comptoir moet zyn: een lesſenaar, voor twee perſoonen; een houten voetbank, daar in twee met blek beſlaagen ſtooven; twee comptoir ſtoelen en eene loquetkas. Deeze te ſaamen £ 15:0:0.

In de linnenkamer wordt vereischt: eene wastafel, 4 voet breet en 10 voet lang; eene groote persſe; zes ſtoelen; eene tang en ſchop; zes ſtrykyzers. Te ſaamen £ 12:16:0.

In het washuis, een vast gemetzelde koperen ketel, met eene kraan, gelyk aan de kleinſte voor de keuken bepaald;

paald; zes wastobbens, met yzeren hoepen; zes emmers, met yzeren hoepen; de nodige schragen en planken, om de tobbes op te zetten; twee zitbanken; eene groote tang en schop. Dit alles ℔ 28:13:0.

In de bakkerye moeten zyn: twee baktroggen; eene tafel; twee zitbanken; twee houten emmers, met yzeren hoepen; een ketel, om water te kooken; eene groote tang en schop; twee stookhaaken; twee schuifplanken; twee wissers; eene ketting. Hier voor ℔ 16:1:0.

In de Apothecars kamer stellen wy, dat de meubelen, door den bewooner zelve, bezorgd zullen worden.

De betimmering van de Apotheek, en verdere daar in benodigde instrumenten, zullen wy, in de behandelinge van het zesde, door ons opgegeeven deel, plaatse geeven.

In de infirmerie stellen wy nodig: twaalf kribben, met overdekken, zoo als reets bevooren nader is beschreven; twaalf smalle bedden, met de peuluwen; twaalf overtrekken; twaalf beddekleden; vier en twintig dekens; agt en veertig lakens; vier en twintig sloopen; twaalf stoelen; een ketel om wa-

water te koken; eene tang, ſchop en ketting; twaalf roode aarde waterpotten. Hier toe gerekend £ 183:15:0.

Op alle de ſlaapvertrekken, boven het Corps de Logis, *ten minſten zoo veel 'er nodig zyn, voor het bepaalde getal gebuisvesten en de bedienden:* vier en vyftig ſlaapkribben; vier en vyftig bedden en peuluwen, ieder voor twee menſchen geſchikt; vier en vyftig overtrekken; vier en vyftig beddekleden; honderd en agt dekens; twee honderd en zestien lakens; twee honderd en zestien ſloopen; vier en vyftig paar cajante gordynen voor de nisſen; vier en vyftig zitbanken; vier en vyftig roode aarde waterpotten. Dit met elkander berekend op £ 942:6:0.

Wy hebben alle bovengemelde meubelen geſteld, van goede qualiteit; edoch zoo min in prys, als maar eenigſints, met dat vereischte, en de geſchiktheid tot nodig gebruik, over een te brengen was. Men voege hier noch by, voor groove doeken, tot de gemeene tafel; en in de keuken, voor vatendoeken; dweilen; bezems en noch verdere onaangeroerde kleinigheden, de ſomme van £ 20:0:0.

Al-

Al het voorſchreven goed, dient in een klad- en grootboek, wel in orde geboekt te worden, met byvoeginge van de inkoop-pryſen; terwyl de van tyd tot tyd nodige vernieuwing, of herſtelling van dien, op eene lyſte, ter tafel van Heeren Regenten moet overgelegd worden, ten einde de nodige orders daar toe gegeeven, en de onkosten daar van in uitgave geleden worden. Dit geſtelde kladboek zou onder den Vader en Moeder, en het grootboek in het generaale comptoir moeten berusten. Wy zullen de uitwerkinge van dit articul beſluiten, met het te ſaamentrekken van alle de opgenoemde posten: als voor

de groote eetzaal	£	59:	6: 0
de keuken		172:	14: 4
de kleine eetzaal		8:	0: 0
de gemeene zaal		39:	3: 0
de Regenten kamer		36:	10: 0
het generaale comptoir		15:	0: 0
de linnen kamer		12:	16: 0
het waschhuis		28:	13: 0
de bakkery		16:	1: 0
de infirmery		183:	15: 0
de ſlaapvertrekk. boven het *Corps de Logis*		942:	6: 0
de laatſte post		20:	0: 0
Dus bedraagt de totaale Somme van al het nodige huisraad en beddegoed	£	1534:	4: 0
Voor de ſlytagie, of het onderhoud's jaars	£	112:	0: 0

IV. Wy gaven ten vierden, als no-

dig, tot de beäntwoordinge van de Vraage des Genootſchaps op: *de bepaaling van de kleedinge, met de pryzen van dien: zoo in den eerſten aankoop, als den jaarlykſen onderhoud van dezelve.*

Zeker is het, dat men dient te zorgen, dat de gehuisveste onvermogende of oude Zeeman, een bekwaame, warme, en nochtans, zoo min als mogelyk is, kostbaare kleedinge heeft. Men zal derhalven, omtrent dit articul zulke ſchikkingen moeten maaken, welke zoo ten aanzien van den eerſten aanleg, als op den duur voor derzelver onderhoud, tot het algemeene oogmerk, medewerken. Best zal men die kleedye inrichten, naa den gewoonen dragt der zeevaarenden: want hy, die zulk een gewaad van zyne jeugd af gedraagen heeft, zou ongemakkelyk, en als niet te huis zyn, in een ander ſoort van kleedinge; ook kan hier uit geen groot onderſcheid, in de kosten gebooren worden. Men geeve dan aan dezelve het nodige, en niets meer. Dit in het oog houdende, ſtellen wy, dat ieder perſoon dient te hebben, *alle drie jaaren een ſchansloper*, van de geringſte ſoort: hy, die de levenswyze

der

der zeelieden kent, weet hoe onontbeerlyk dit overkleed voor hun zy; *alle twee jaaren een blaauw vries, zoo genaamd, baaytje*, mede van het geringſte ſoort; *alle twee jaaren een gemeene ſchippers hoed of muts; alle twee jaaren drie hembden*, van gering, doch deugdzaam ſterk linnen; *alle jaaren een carſaaye, met tierentaay gevoerden, broek; alle twee jaaren eene gemeene roode baayen, met linnen belegde, borſtrok; alle jaaren twee paar gemeene ſaayette kouſen, en twee paar ſchoenen; eerſt drie, en voorts alle jaaren een bonte neusdoek; eerſt drie, en voorts alle jaaren een roode of blaauwe vries bonte doek, om den hals; eerſt twee, en voorts alle jaaren eene gemeene dubbelde wollen ſlaapmuts.*

Wat nu de prys van gemelde ſtukken betreft, die hebben wy berekend, als volgt:

voor ieder ſchanslooper	-	-	-	£ 2: 0: 0
—— —— baaytje	-	-	-	1: 0: 0
—— —— borſtrok	-	-	-	0: 13: 8
—— —— broek	-	-	-	0: 15: 1
—— —— hembd	-	-	-	0: 7: 10
—— —— paar kouſen	-	-	-	0: 3: 6
—— —— paar ſchoenen	-	-	-	0: 8: 4
—— —— vries bonte halsdoek	-	-	-	0: 2: 0
—— —— bonte neusdoek	-	-	-	0: 1: 4
—— —— hoed of muts	-	-	-	0: 3: 0
—— —— dubbelde wollen ſlaapmuts	-			0: 3: 0

bovenſtaande pryzen zyn zoo min geſteld, als maar immers, met het voordeel van den inkoop der ſtoffen, in het groot; en de aanbeſtedinge van de maakloonen, te verkrygen zyn: veronderſteld, dat men altoos, in zyn ſoort, deugdzaam goed neemt.

De ingekogte ſtoffen, by voorbeeld, voor drie of vier jaaren, zouden in eene nette orde, in kaſſen in de linnenkamer, en het omſlagtige op de zolder, kunnen geborgen worden, onder de bewaaringe van den Vader en Moeder. En ten einde alles behoorlyk zoude kunnen verantwoord worden, zou 'er een klad- en grootboek, van den inkoop en uitſnydinge der ſtoffen, moeten gehouden worden; als mede een klad- en grootboek van de werkloonen der kleedinge; insgelyks een klad- en grootboek van den ſtaat der kleederen van een ieder, met naam en toenaam, en aanteekening van dag en datum, wanneer elk ſtuk is uitgegeeven. Deeze kladboeken zouden onder den Vader en Moeder, en de grooteboeken in het generaale comptoir van het Hospitaal, moeten berusten: welke laatſte, alle jaaren,

door

door de Regentesſen, in eene byzondere, daar toe vast bepaalde, comparitie, zouden moeten opgenomen worden; gelyk deeze Dames ook, by de beraaminge van den inkoop der ſtoffen, in eene andere apart te beleggene ſaamenkomſte, dienden voor te zitten. Misſchien zou het, ter voorkoominge van alle kwaade gevolgen, noch beter zyn, dat de ſleutels van de bewaarplaatſen of kaſſen, voor deeze goederen, onder de Regentesſen zelve berusteden, en van haarent weege, ten overſtaan van den Boekhouder, alle veertien dagen, de benodigde afleveringe geſchiedde; die als dan direct, in het voornoemde kladboek konde opgeſchreven, en voorts overgenomen worden; ook diende het te verſtellene goed, het verſtelde, en het af te leggene goed mede, van wegens de Regentesſen, of in derzelver praeſentie, geëxamineerd, en het afgekeurde direct weggevoerd te worden.

Om nu de onkosten, die tot den eerſten aankoop der kleederen in ſtoffen, en de maakloonen vereischt wordt, op te maaken, noteeren wy voor ieder perſoon,

een ſchanslooper - -	£ 2: 0: 0
een baaytje - - -	1: 0: 0
een borſtrok - -	0:13: 8
een broek - - -	0:15: 1
drie hembden - - -	1: 3: 6
twee paar kouſen - -	0: 7: 0
twee paar ſchoenen - -	0:16: 8
drie halsdoeken - - -	0: 6: 6
drie neusdoeken - - -	0: 4: 0
een hoed of muts - -	0: 3: 0
twee ſlaapmutſen - -	0: 6: 0
Dit is te ſaamen -	£ 7:14:11

Dus voor honderd perſoonen eene ſomme van - - - - - £ 774:11: 8

Voorts zal ieder perſoon, naa de hier vooren opgegeevene bepaaling, ten aanzien der kleedinge, kunnen gehouden worden, voor £ 4:8:6 's jaars; en by gevolg dit articul, alle jaaren aan het Hospitaal kosten, eene ſomme van £ 442:10:0.

V. Het vyfde ſtuk dat wy verhandelen moesten, om de Vraage des Genootſchaps te beäntwoorden, was: *eene opgave van het levensonderhoud, en de ſom, die daar toe 's jaarlyks vereischt wordt.*

Het koomt ons voor, dat wy, om dit articul te bepaalen, in de eerſte plaats moeten vaſtſtellen, een Reglement, op de ſchaftinge, voor het geheele jaar: waarin wordt aangeweezen, wat

'er

'er ieder dag zal opgedist worden, van maand tot maand gevariëerd, en zoodanig ingericht, dat wy den ouden Zeeman, niet alleen verzorgen van nodig voedzel tot levens onderhoud, maar tevens ook tot verkwikkinge, zoo nochtans, dat wy de vereischte menage ook betrachten: want het voorstel van het Genootschap, is zoo ingericht, dat 'er niet alleen een plan moet worden opgegeeven, ter huisvesting, alimentatie, kleedinge en verzorginge in dit gesticht, tot vertroostinge voor die geene, die reeds in het geval zyn, datze zulks nodig hebben; maar ook tot aanmoediging van noch wakkere Zeeluiden, om zich in hunne onderscheidene diensten zoo te gedraagen, dat zy, ter eeniger tyd, naar dergelyk eene belooninge zouden kunnen staan: zoo volgt hier uit, dat 'er wat meer beöogd wordt, dan eenvoudig den ouden Zeeman te bewaaren, dat hy niet van honger en kommer vergaa, (trouwens hier voor zorgen de respective Diäkonien). Wy mogen dus veilig besluiten: het edelmoedig doelwit is, de begunstigde persoonen alhier een aangenaam leeven, in zoo

ver maar met de inrichtinge beſtaanbaar zy, te bezorgen.

Dit Reglement, is niet voor alle jaaren even geſchikt, ja kan in allen opzigte, op denzelven voet niet gevolgd worden, wegens de goede en ſlegte gewasſen van ſommige vruchten, duurte of goede koop, van andere eetwaaren; wy kunnen derhalven maar eenen ruuwen overſlag van de onkosten, voor de jaarlykſe mondbehoeften maaken: ruuw mogen wy dien overſlag met regt noemen: dewyl de ondervindinge van eenige jaaren, in zulk een geſticht zelve naauwlyk toereikende is, om eene naauwkeurige beraaminge van de conſumptie op te maaken, wegens veele, een ieder in het oog loopende omſtandigheden, die groote veranderingen in dezelve kunnen te weege brengen.

Zie hier dan een eenvoudig projectreglement, zoo als wy denken, tot ons oogmerk voldoende.

JANUARY.

1	8	15	22	Rundvleesch met broodſop.
2	9	16	23	Knollen en aardappelen.
3	10	17	24	Koek op de ketel.
4	11	18	25	Zoete appelen met ſpek.
5	12	19	26	Witte kool met aardappelen.
6	13	20	27	Stokvisch met aardappelen.
7	14	21	28	Gort.
			29	Suurkool met aardappelen.
			30	Ingelegde ſnyboonen met witte boonen.
			31	Aardappelen.

FEBRUARY.

1	8	15	22	Rundvleesch met wortelen en aardappelen.
2	9	16	23	Graauwe erwten.
3	10	17	24	Gort.
4	11	18	25	Blaauwe erwten met ſpek.
5	12	19	26	Witte boonen.
6	13	20	27	Roode kool.
7	14	21	28	Ingelegde ſnyboonen met witte boonen.

MAART.

1 8 15 22 Stokvisch met aardappelen.
2 9 16 23 Gort.
3 10 17 24 Witte boonen.
4 11 18 25 Rundvleesch met aardappelen en peeren.
5 12 19 26 Graauwe erwten.
6 13 20 27 Wortelen en aardappelen.
7 14 21 28 Blaauwe erwten met spek.
29 Ingelegde snyboonen met witte boonen.
30 Aardappelen.
31 Suurkool met aardappelen.

APRIL.

1 8 15 22 Rundvleesch met broodsop.
2 9 16 23 Wortelen en aardappelen.
3 10 17 24 Gort.
4 11 18 25 Suurkool en aardappelen met spek.
5 12 19 26 Ingelegde snyboonen met witte boonen.
6 13 20 27 Stokvisch met aardappelen.
7 14 21 28 Graauwe erwten.
29 Aardappelen.
30 Koek op de ketel.

MAY.

1 8 15 22 Rundvleesch met broodsop.
2 9 16 23 Kook op de ketel.
3 10 17 24 Ingelegde snyboonen met witte boonen.
4 11 18 25 Blaauwe erwten met spek.
5 12 19 26 Witte boonen.
6 13 20 27 Graauwe erwten.
7 14 21 28 Stokvisch met aardappelen.
29 Uyensoppe.
30 Blaauwe erwten.
31 Gort.

JUNY.

1 8 15 22 Schaapenvleesch met zeecoraal.
2 9 16 23 Gort.
3 10 17 24 Witte boonen.
4 11 18 25 Blaauwe erwten met spek.
5 12 19 26 Kruisbessen-bry.
6 13 20 27 Graauwe erwten.
7 14 21 28 Witte boonen.
29 Soep van kalfsvleesch.
30 Zeecoraal.

AU-

JULY.

1 8 15 22 Schaapenvleesch met peulen.
2 9 16 23 Gort.
3 10 17 24 Graauwe erwten.
4 11 18 25 Groote boonen met ſpek.
5 12 19 26 Zeecoraal.
6 13 20 27 Witte boonen.
7 14 21 28 Kruisbesſen-bry.
29 Dop erwten.
30 Roomſe of groote boonen.
31 Peulen.

AUGUSTUS.

1 8 15 22 Rundvleesch met broodſop.
2 9 16 23 Roomſe boonen.
3 10 17 24 Peulen.
4 11 18 25 Blaauwe erwten met ſpek.
5 12 19 26 Snyboonen.
6 13 20 27 Gort.
7 14 21 28 Witte boonen.
29 Dop erwten.
30 Roomſe boonen.
31 Peulen.

SEPTEMBER.

1 8 15 22 Schaapenvleesch met ſnyboonen.
2 9 16 23 Suikerboontjes.
3 10 17 24 Kool.
4 11 18 25 Rundvleesch met Gort.
5 12 19 26 Koek op de ketel.
6 13 20 27 Knollen.
7 14 21 28 Wortelen.
29 Snyboonen.
30 Suikerboontjes.

OCTOBER.

1 8 15 22 Stokvisch met aardappelen.
2 9 16 23 Witte kool.
3 10 17 24 Suikerboontjes.
4 11 18 25 Aardappelen met ſpek.
5 12 19 26 Wortelen en aardappelen.
6 13 20 27 Knollen en aardappelen.
7 14 21 28 Rundvleesch met gort.
29 Snyboonen.
30 Suikerboontjes.
31 Koek op de ketel.

NOVEMBER.

1	8	15	22	Witte kool.
2	9	16	23	Witte boonen.
3	10	17	24	Graauwe erwten.
4	11	18	25	Rundvleesch met broodſop.
5	12	19	26	Gort.
6	13	20	27	Wortelen en aardappelen.
7	14	21	28	Knollen en aardappelen.
			29	Koek op de ketel.
			30	Aardappelen.

DECEMBER.

1	8	15	22	Ingelegde ſnyboonen met witte boonen.
2	9	16	23	Kool met aardappelen.
3	10	17	24	Wortelen en aardappelen.
4	11	18	25	Zoete appelen met ſpek.
5	12	19	26	Suurkool met aardappelen.
6	13	20	27	Knollen en aardappelen.
7	14	21	28	Rundvleesch met Gort.
			29	Ingelegde zeecoraal.
			30	Stokvisch met aardappelen.
			31	Ingelegde ſnyboonen met witte boonen.

Zoo wy nu, volgens dit Reglement, opmaaken, hoe veelmaalen van elk der opgenoemde ſpyzen, 'er geſchaft wordt; zoo wy, volgens gisſinge, uit het dagelyks beloop van zyn eigene huishouding, en proportie-ſtellinge van perſoonen, reekenen, hoe veel ieder van elke ſpyze nodig heeft; zoo wy de ſpyzen, volgens den gewoonen prys ſtellen, verkrygen wy de volgende lyst van conſumptie, voor honderd gehuisvesten, agt bedienden en vier opperbedienden; of honderd en twaalf perſoonen, in een geheel jaar:

Aardappelen	£ 19	19	0
Knollen	5	0	0
Wortelen	13	1	4
Zoete appelen	3	4	0
Peeren	1	10	0
Roode kool	1	0	0
Witte kool	3	13	2
Snyboonen	14	0	0
Peulen	14	0	0
Roomſe boonen	14	0	0
Graauwe erwten	39	3	4
Blaauwe of groene erwten	17	10	0
Gort	47	6	8
Witte boonen	40	0	0
Stokvisch	29	8	9
Suikerboontjes	14	0	0
Koek op de ketel	17	10	9
Broodſoppe	18	13	4
Transport.	£ 312	9	10

Zee-

Transport.	£ 312	9	10
Zeecoraal	7	0	0
Kruisbesſen	7	9	4
Suurkool	2	18	8
Ingelegde ſnyboonen	9	18	8
Uyenſoppen	1	8	0
Soep van kalfsvleesch	6	0	0
Dop erwten	5	12	0
Differente ſalade	56	0	0
Karne-melks-pap	183	0	0
Bierpap	33	6	8
Rundvleesch	112	0	0
Schaapenvleesch	33	11	4
Varkenvleesch	78	8	0
Rookſpek	102	13	4
	£ 951	15	10

Zoo dat de uitvoeringe van onze ſchafting-orde, de ſomme van negen honderd één en vyftig ponden, vyftien ſchellingen en tien grooten vlaams, zal bedraagen. Wy hebben, kortheidshalven, de te ſaamen getrokkene ſomme van ieder der ſpyzen opgegeeven: edoch op hoe veel wy de man gerekend hebben, is gemakkelyk naa te gaan: b. v. wy ſtellen het rundvleesch 112 ponden vls.; hier voor kunnen wy, tegen 3 ſtuivers het ℔, vry in de kuip hebben, 4480 ℔ vleesch; daar van kunnen wy de man, door den anderen gerekend op 1 ℔, dus 40 maal ſchaften. En ook dit getal van ſchaftinge, zal

zal men in ons reglement bevinden, enz.

Voorts moeten wy, boven en behalven de opgenoemde ſpyzen, ieder man noch 1½ ℔ brood 's daags toedeelen; reekenen wy nu 37½ Goesſche zakken tarwe op het laſt; en het laſt 4700 ℔ zwaar te zyn, zoo zal ieder zak 125⅓ ℔ weegen; die 125⅓ ℔, geeven 147 ℔ brood; als wy nu voor de zak tarwe betaalen 23 ß, voor den impost 7 ß, en het maalloon 3 ß en 8 ₰; en de onkosten in de bakkerye 3 ß en 4 ₰, zal het brood tegen 1½ ſtuiver het ℔ koomen; en dus dit articul, voor 112 man, over een geheel jaar, bedraagen £ 766:10:0.

Zoo wy verder, aan ieder ¾ ℔ boter in de week geeven, zal die uitdeelinge (de boter gereekend tegen 6 ſtuivers het ℔), beloopen £ 217:18:0.

Gelyk die van de kaas, ieder op ⅝ ℔ in de maand, à 3 ſtuivers het ℔, zal kosten £ 42:0:0.

Noch reekenen wy voor den dagelykſen drank, geſteld, dat door malkander ieder man, $\frac{1}{16}$ vat of ton bier in de week conſumeert, en dus

112 man 364 vat, à £ 1:0:0, is -	£ 364:0:0
accyns en billet, à 23 ſtuivers per vat, is	68:2:0
	£ 432:2:0

De reeds opgenoemde posten te ſaamen getrokken, bevindt men, dat de gantſche conſumtie van ſpys en drank, in het jaar beloopt, de ſomme van £ 2410:5:10: of 7 ſtuivers 1⅓ penning de man per dag; dit is het reſultat van eene getrouwe bereekeninge. De ſomme is zeker groot, dan, wat zou het gevolg zyn, wanneer wy alles ten minſten ſtelden, anders als dat de uitkoomst niet aan de verwagtinge beäntwoorde, en de benodigde ſommen de opgaven verre overtroffen? Nochtans bezeft een ieder ligtelyk de mogelykheid van verminderinge: wanneer hy in aanmerkinge neemt, dat alle tuinvruchten koopprys bereekend zyn, daar wy eenen conſiderabelen moestuin hebben, die, wel is waar, veel van bewerken zal kosten, edoch by lange zoo veel niet, als de voordeelen van denzelven, de conſumptie onkosten zullen verligten; en 'er mogelyk onder de oude Zeelieden zouden gevonden worden, die mede in deezen, de lasten van het geſticht, eenigermaate

zou-

zouden kunnen ſchraagen, in het opdoen, planten, wieden van vruchten, enz. Noch zouden 'er voordeelen te vinden zyn, by den inkoop in het groot van veele eetwaaren; ook hebben wy van alles, de betaaling van 's Lands en Stedelyke lasten vol uit gereekend, daar 'er ten deezen opzigte, met grond eenige verligtinge mag verwagt worden. Hier koomt by, dat deeze uitreekeninge in een tyd is opgemaakt, dat, volgens de toeſtemminge van een ieder, alles duur is. Dan alle deeze vermelde voordeelen, kunnen door een ieder by gisſinge opgemaakt, en van onze geſtelde ſomme afgetrokken worden, zoo dat wy geene zwaarigheid maaken, om den ingeſlagen weg te vervolgen. Wy moeten, eer wy de verhandelinge van dit gedeelte beſluiten, noch eene gleuze maaken, over het 's jaarlyks gebruik van vuur en licht.

Tot de bereekeninge van den brand, in zulk een geſticht benodigd, kunnen wy niet anders doen, dan met onze gedagten den dagelykſen omloop, en daar by vallende nodige verrigtingen, als wasſchen en bakken naa te gaan,

en daar uit *telle quelle* eene bepaaling te maaken. Deeze is

20 last ſponturf - -	£	140	: 0	: 0
1 praam vriesſche turf -		38	: 6	: 0
4000 takkebosſen - - -		20	: 0	: 0
20 vademen hout - - -		26	: 13	: 4
12 hoed ſneekoolen - -		36	: 0	: 0
	£	260	: 19	: 4

Wat het licht betreft: hier toe zouden wy kaarsſen boven de olie verkiezen, daar die minder ſwalk geeven, en het onderſcheid in den prys geen, of zeer gering is. Om dit articul te bepaalen, ſtellen wy voor de vier donkere maanden, ieder avond 21 kaarsſen: namelyk, 13 in de gemeene kamer, 2 in de keuken; Vader, Bockhouder, Apothecar en linnenkamer, ieder 1; de ziekenkamer en apotheek 3; koomt, in de genoemde vier maanden, 2520; voor de overige agt maanden, te ſaamen mede die ſom, is, 6 in een ℔ gereekend, in het geheel 840 ℔, tegen 1 ß het ℔, £ 42:0:0.

Deeze laatſte twee posten, gevoegd by de ſom voor ſpys en drank bepaald, koomt dit poinct van het levens onderhoud, aan het geſticht, 's jaarlyks, op £ 2713:5:2, te ſtaan.

VI.

VI. By het zesde ſtuk van ons opgegeeven, wordt gevorderd: *eene ſchikking omtrent het verzorgen en bekwaam toedienen van genees- en heelmiddelen; als mede de aantooning, hoe veel dit articul in den eerſten aanleg, en vervolgens jaarlyks zou beloopen.*

Om dit ſtuk met orde te behandelen, dienen wy eerst eene onderſtelling te maaken, hoe veele zieken wy het een jaar door het ander, onder het bepaald getal oude of gebrekkige Zeelieden zullen hebben. Om deeze onderſtelling, niet in vago te doen, hebben wy verſcheidene informatien genomen, en daar uit by gevolg-trekkinge opgemaakt, dat wy dit getal veilig op twaalf kunnen reekenen. Deeze zullen, ten minſten kosten van het geſticht, van gepaste genees- en heelmiddelen kunnen voorzien worden, door in het zelve een huis-apotheek aan te leggen, en een bekwaam perſoon, zoo tot de voorſchryvinge als de bereidinge van de medicynen, in het zelve voor vast aan te neemen. Dit hebben wy bevoorens ook reeds beöogd, toen wy de tot dit einde geſchikte vertrekken aanweezen en be-

ſchreven; en de vereischten van den zoo even genoemden perſoon opgaven, waar toe wy ons kortheidshalven nu refereeren.

Zulk eene huis-apotheek, als waar van wy hier ſpreeken, behoeft die uitgebreidheid niet te hebben, als eene publicque of neeringdoende: dewyl de beſtieringe van dezelve, maar van een perſoon afhangt; en dus de veelheid van byzondere ſyſtemata's, niet eene groote menigte van verſchillende medicamenten, die in uitwerkinge elkander volmaakt gelyk zyn, noodwendig maakt.

Ook kan 'er eene directie gehouden worden, die tot merkelyke bezuiniging dient: als *Voor eerst*, dat de Apothecar alle *Chemicalia*, *Spiritualia* en *Compoſita*, die maar eenigzins met voordeel kunnen gemaakt worden, zelve bereiden moet.

Ten tweeden, dat altoos de min kostbaare ingredienten, voor de kostbaare (mits het effect het zelve zy), gepreferreerd worden.

Ten derden, dat 'er, naar gelang, men van ſommige duure waaren, maar weinig, denkt nodig te zullen hebben, ook

ook maar weinig opgedaan worde, om geen verlegen goed te krygen.

Ten vierden, dat 'er van zulke medicynen, die men voor de meest in zwang zynde kwaalen gebruikt, eene behoorlyke hoeveelheid te gelyk toebereid worde.

Ten Vyfden, dat 'er eene plaatze in den tuin zy, alwaar een groot gedeelte kruiden en gewasfen, die hier te lande wel willen groeijen, als vlier, melisfe, camillen, menthe, alfem, lepelblad, thym, majolein en andere, gekweekt worden, om, als zulks nodig is, versch te gebruiken, of ook te droogen.

En eindelyk, *Ten zesden*, dat deeze apotheek, alle vierendeel jaars, door eene commisfie van des kundigen, bevoorens opgegeeven, ten overftaan van Heeren Regenten, geëxamineerd worde, en dat de Apothecar als dan verpligt zy, eene lyst van de mankeerende benodigheden te vertoonen, en reekening te doen van de ingekogte en noch voor handen zynde medicamenten: mits daar van in orde boek hebbende gehouden, gelyk mede van alle de recepten, die geduurende het verloopen vierendeel jaar zyn

klaar gemaakt: op dat deeze commisſie zoude kunnen nagaan, of hy aan de voorſchrevene poincten en zynen pligt voldaan heeft.

Wy hebben onze inrichtinge zoo gemaakt, dat de Apothecar zyn verblyf nevens de apotheek heeft, waar aan de ziekenzaal direct volgt: op dat hy, als opperſte van dit departement, over alles, en zelfs des noods by nacht, een waakend oog zou kunnen houden, en toezien, of de infirmerye behoorlyk van ſchoon linnen voorzien, gereinigd en gelucht worde; of de oppaſſers der zieken hun pligt waarneemen, in het toedienen van verkwikkingen of medicynen; of zy zich, naa vereischte, waakende houden, en wat dergelyke zorgen meer zyn: ten einde ook in dit opzigt, het menschlievend oogmerk van deeze inſtellinge bereikt worde.

Wy hebben, ter voldoeninge aan het laatſte lid van dit ſtuk: de bereekeninge namelyk, van de kosten van den eerſten aanleg van zulk eene apotheek, drie beraamingen geformeerd: als voor eerst, van de betimmeringe van dezelve; ten tweeden, van de nodige meu-

meubels en gereedſchappen, die 'er in vereischt worden; en ten derden, van het proviandeeren van dezelve.

Onder de betimmeringe, begrypen wy den toog of toonbank, met vyftien laaden: elke laade in twaalf loquetten verdeeld, met de daar toe behoorende dekſels; 9 voeten lang, en 2 voeten breed; daar op capel, lesſenaar en raamtje; eene chemiekas, 12 voeten breed, met zyne onderhoorige kruidlaaden, agt en veertig in getal; en de boorden voor de waterflesſen, *unguenta*, ſiroopen, *electuaria* en pillenpotten, met de daar bovenſtaande agtien ſchuifdooſen; een voetbank, winkeltrap, laddertje, pleisterkas, en noch eenige boorden voor proviſieflesſen en dooſen. Voor dit een en ander, volgens de naauwkeurigſte bereekeninge, de ſomme van £ 58:6:8.

Voor nodige meubels en gereedſchappen tellen wy, drie koperen mortieren in ſoort, wegende te ſaamen 20 ℔, à 16 ſtuivers het ℔; drie ſchaalen in ſoort, met de balanſen; een witte marmere mortier; drie ſerpentyn ſteenen mortiertjes; een klein ſchaaltje met

zyn medicinaal gewigt; een groote yzere mortier, wegende 60 ℔, van 2 ſtuivers het ℔, een ſtamper en blok daar toe; drie kleine ſtampers; zes ſtuks ſpatels; 10 ℔ koper gewigt, tegen 12 ſtuivers het ℔; zestien ſiroop-potten, vier en twintig *ung.* en *elect.* dito, dertig *pill.* en *extract.* dito; twee en veertig witte pints *tinct.* en *ſpiritual.* fleſſen, twee en dertig halve pints dito; twee en dertig potjes dito, veertien dito grooter ſoort; dertig olie-fleſjes; zestien groene waterfleſſen van een ſtoop; twaalf proviſie-potten; twintig groene proviſie-boddels, twintig dito poeder-fleſſen, twaalf groote water-fleſſen en pullen; een ſtel tinnen maaten en trechters; twee en tagtig koperen dekſels; het vergulden en beſchryven van de fleſſen, insgelyks van de poeder- en waterfleſſen; een kapmes en bord, pillen-plank en winkelſchaar; een koperen disteleerketel met zyn helm, wegende te ſaamen 35 ℔, tegen 18 ſtuivers het ℔; een kleine dito ketel, van 9 ℔; een tinnen ſlang, van 30 ℔; een decoctum ketel of pan, van 3 ℔; een koelvat met yzeren banden;

den; een yzeren fornuis; drie roode koperen bekkens, wegende te ſaamen 30 ℔. Dit alles - - £65:0:0

Verdere gereedſchappen van hout, ſteen en aardewerk, yzeren potten, yzerwerk tot het aanleggen van de fornuisſen, en verdere kleinigheden; hier voor by gisſinge - - 21:0:0

£86:0:0

Deeze winkel kan door een kundig en zuinig Apothecar, die, gelyk boven gemeld is, zyne zaaken verrigt, geproviandeerd worden voor de ſomme van £200:0:0.

En zal volkomen in ſtaat kunnen gehouden worden, om daar uit het bepaald getal zieken te bedienen, voor de ſomme van honderd ponden vlaams 's jaarlyks. Zoo dat dit articul in den eerſten aanleg, het geſticht zal koomen te ſtaan op - - £344:6:8
en 's jaarlyks op - - 100:0:0

VII. Het zevende articul, dat wy nu, volgens onze eerſte opgave, verhandelen moeten, is het maaken van *gepaste bepaalingen omtrent een perſoon, die*

die de Godsdienst-oeffeningen zou moeten verrigten; gelyk ook onderwys in de Goddelyke waarheden geeven, en verdere regulativen dien aangaande.

Daar het de zucht van ieder redelyk Burger, waar Vaderlander en Godsdienſtig Christen is, dat de verbeteringe van zeden zich tot de geringſte ſoort van menſchen mogte uitſtrekken! Hoe veel te meer moeten wy veronderſtellen, dat zulks de wensch zy van hun, die, uit edelmoedige zorge, voor ongelukkigen, zulk eene vraage, als waar van wy thans het antwoord bewerken, hebben opgegeeven: welke zelfs in die opgave, in algemeene bewoordingen, dit ſtuk niet onaangeroerd laaten.

Wy zeiden, verbeteringe van zeden: want die brengt voort eene betere en ligtere bevattinge van den Godsdienst, en dus is dit het ſtip, waar van begonnen dient te worden. Vestigen wy onze gedagten op de opvoedinge, die verre de meeste van onze te huisvestene, ongetwyffeld, zullen gehad hebben; op den gewoonen leeftrant, en handelinge van hun, wier ziel zoo ſterk ſchynt bedeeld te worden, uit de woest-

woestheid van het element, dat zy bebouwen: wat andere verwagtinge kunnen wy genoegſaam hebben, als deeze, dat zy, ruuw en onbeſchaafd, naauwlyks de geringſte zedelyke, ik laat ſtaan, Godsdienſtige pligten zullen kennen.

Dus dient voor eerst, door den dagelykſchen ommegang, met eene ſtille bedaardheid, allengskens hun woeſten aart verzagt; van tyd tot tyd, door gemeenzaame geſprekken, hunne verpligtingen voorgeſteld, en de Godsdienst beminnelyk gemaakt te worden: ten einde zy zelve begeerte krygen, om verder onderweezen te zyn. Dan dient aan hun, op eene deftige wyze, en met klem van redenen, vertoond te worden: hoe ellendig de ſtaat hier naamaals van hun zal zyn, die, op deeze Wereld, buiten de Zaligende kennisſe van God en zyne Gemeenſchap leeven; hoe zy, daar zy hunne beste dagen hebben laaten verloopen, zonder God of zyn Gebod te kennen; integendeel die in eene ongebondene levenswyze doorbragten: thans te meer verpligt zyn, om, in haa-

haaren noch overigen leeftyd, alle vermogens inteſpannen, om de nodige kennisſe der waarheden te krygen, en door eene hartelyke bekeeringe, en vuurige ſmeekingen, by een barmhartig God, om vergevinge van zonden aan te houden; ten einde zy noch eens, of ſchoon hier als geringe leden in de ſaamenleevinge aangezien, naa deezen echter onder de voornaame mogen gereekend worden, van die maatſchappye, alwaar de deugd alleen geteld wordt.

Men dient hen te vertoonen, wat voorregten zy in deezen, boven zoo veelen anderen genieten; dat het een van de grootſte oogmerken van het geſticht is, om van hun betere menſchen, ja zelfs opregte Christenen te maaken; en wat dergelyke ſtoffen meer zyn, die aan hun, by wyze van een gemeenzaam verkeer, onder het oog gebragt, en uitgebreid kunnen worden.

Ter bereikinge van deeze en andere oogmerken, hebben wy bladz. 39 en 40, de vereischten van een perſoon opgegeeven, waar aan wy ons hier houden. Wanneer het zoo een perſoon

ſoon gelukt, (gelyk het te wenſchen en te verwagten is) op de harten van ſommigen met vrucht te werken; zoo zullen deeze wederom, door hunnen voorbeeldigen ommegang, hunne mede huisgenooten kunnen opwekken, en 'er zal dus een braave en Godvrugtige leeftrant, in het ganſche geſticht, plaats grypen.

Hier toe moeten mede ingericht zyn, de bepaalde gebeden voor, en dankzeggingen na de maaltyden; de voorleezingen van Gods woord onder dezelve; de catechiſatien; en verklaaringen van de H. Schrift, op gezette tyden, by welke de Vader en Moeder, en verder alle de huisgenooten zullen moeten aſſiſteeren; en vooral zorgen, dat de Godsdienst-oeffeningen, niet ſlegts als uit gewoonte, maar met gepasten eerbied verrigt; en geene oogluikingen, omtrent de verwaarloozinge van die voornaame pligten, immer gedoogd worden.

Hier toe dienen de vastgeſtelde wetten, tegen den kwaadwilligen, of onachtzaamen; tegen ſlegte handelingen; bejegeningen; oneerbiedigheid onder de Godsdienſtige-oeffeningen; vloeken

ken; lasteren enz.; ſtiptelyk naagekoomen te worden.

En op dat de dagelykſche handelingen, deugden en gebreken der gehuisvesten, ook den Regenten bekend worden; zoo zoude, de by ons genaamde Boekhouder, een gedrag-lyst moeten houden, waar op alles, het geen dien aangaande aan te merken was, kortelyk genoteerd wierde; en deeze lyst zoude, op de geſtelde vergaderdagen, ter tafel van die Heeren moeten gebragt worden, om ſtraffen, of aanmoedigingen, te bepaalen.

Zyn leertrant vooräl zal klaar en eenvoudig, naar de vatbaarheid van zyne leerlingen, ingericht moeten zyn; ook zal hy hen, zoo 'er gevonden wierden, die niet leezen konden, hier eerst het nodige onderwys in dienen te geeven.

Zyne predikatien zullen, na eene korte en duidelyke verklaaring, van de eigene betekenis der, tot een onderwerp genomen zynde, woorden uit de H. Schrift, meer zedekundige vertoogen, in eenen gemeenzaamen ſtyl, dan verhevene zinſpeelingen en beſpiegelingen behelzen; zoo ook zullen de

de gebeden en dankzeggingen, voor zyne hoorderen verſtaanbaar, kragtig en gepast zyn moeten.

Hy zal zich, naar vereisch van omſtandigheden, in de ziekenzaal laaten vinden; en aldaar voor den ongelukkigen lyder bidden, hem vertroosten en vermaanen.

Tweemaal ter weeke, te weeten 's woensdags en vrydags, zal hy catechiſatie houden, en zondags eens predikeu.

Hy zal zich ook met die geene van de huisgenooten, welke daar toe de meeste geſchiktheid hebben, moeten oeffenen, in het Pſalmgezang: ten einde dit deel van den Godsdienst mede behoorlyk, op eene eerbiedige en ſtichtelyke wyze, verrigt, en, door behulp van ſommigen, de overige geleid worden: om een welſtemmend gezang, in de plaats van een verward geſchreeuw, voor en na de predikatie, voort te kunnen brengen.

En eindelyk, op dat Heeren Regenten zouden kunnen overtuigd zyn, dat, in alle het voorſchrevene, hunne reglementen en ordres wel wierden naargekoomen, ware het misſchien niet

ondienſtig, dat zy zich nu en dan, onverwagts, by deeze en andere pligtwaarneemingen, vertegenwoordigen.

VIII. Het agtſte poinct, betreffende: *de begrootinge van de ſommen, welke 'er zouden vereischt worden, tot de eerſte oprichting van zulk een geſticht*, dat wy ons, ter beäntwoording van de Vraage des Genootſchaps, als een der voornaamſten hebben voorgeſteld, kunnen wy zeer uitgebreid, maar ook kort verhandelen.

Uit de teekeningen, onder Fig. IV. en No. 4, 6, 7, blykt het aan een ieder des kundig, dat het ons te doen geweest zy, eene zuivere begrooting van de gebouwen te hebben: want anders waren die volſtrekt onnodig; en wy hadden buiten dezelve wel eene gleuze, zoo als 'er veele gemaakt worden, kunnen daarſtellen; wy hadden ons ook de moeite kunnen ſpaaren, om eene exacte houtlyst, en eene lyst van de werkloonen tot het timmerwerk, te formeeren; het onderſcheiden metſelwerk by de ſchagten uittemeeten; gelyk mede het aardewerk, om daar naa de bereekeningen te maaken; wy hadden mede niet nodig gehadt, gedetailleerde lysten

van

van het ſteenhouwers, ſmids, maillemiers, loodgieters, ſchilders en glazenmaakers werk, te vervaardigen.

Vonden wy nu ſmaak, in eenen grooten omzwaay, en eene langwylige Verhandeling te ſchryven; zoo zouden wy ſlegts de moeite behoeven te neemen, alle voornoemde lysten, die met elkander een 40 bladzyden konden beſlaan, alhier naa te ſchryven: dan daar deeze beäntwoording, wegens de meenigvuldigheid van zaaken, welke 'er in voorkoomen, noch rykelyk omſlagtig zal zyn, zullen wy, zoo veele van de voorhanden zynde ingredienten, uitſchieten, als maar immer, behoudens de duidelykheid en volledige beſchryvinge, kan geſchieden; op dat nochtans een ieder, met behulp van onze teekeningen, onze calculatie zoude kunnen naagaan: zullen wy, hier eenige bepaalingen, tot meerder licht omtrent dezelve, laaten voorafgaan.

Tot de paalen, onder de houten fondeeringen van de gebouwen, zyn beſtemd greine mastboomen, van agt en zeven duimen overkruis op de kop; hier op zyn, met pen en gat, gelegd-

dennen ribben, van zes à agt, en vyf à zeven duimen, vierkant bezaagd, en over deeze zyn twee duims denne planken vastgemaakt; en op die planken, daar het nodig is, drie- en vierduims ſtuitribben, van het zelve hout, gebragt.

Alle het metſelwerk is geſteld van Gelderſche mopſteenen: de fundamenten, binnenmuuren, buitenkasſen van ſecreeten en regenbakken, masſiven van metſelwerk, tot aanraſeeringe van de gewelven, enz.; als ook de ſchoorſteenpypen binnensdaks, zyn alle van beste roode moppen in ordinaire mortel, geſteld.

De buitenmuuren, en al het metſelwerk aan de lucht blootſtaande, de gewelven van de kelders enz., zyn van hardgraauwe moppen, in bastaard tras bepaald; de kelders, regenbakken, welputten, ſecreetputten, met derzelver leidingen en werken van dien aart, zyn, naar den eisch van waterdigt werk, met beste vlakke moppetrasklinkert, in ſterken tras, verordend.

Al het timmerwerk, als balken, kozynen, kapwerp, zolderplaaten en deelen, muurplaaten, dakdeelen, alle beſchot-

ſchotten en timmeringen, zyn van best greinen hout gereekend; de raamen van de lichten, paneelen in blinden enz., van best wagenſchot; de ſtylen van de heiningen, brug over de gragt enz., van Brabants eiken; en de ribben onder de vloeren, van Wezels dito, beſtemd.

De *Architraaf* rondsom het *Corps de Logis*; de treden en plinten van buiten, tegen de gebouwen; alle de onderdorpels der lichtkozynen, en de dorpels van de deurkozynen, op de *Rez de Chauſſeë*; alle de ſtoepen; alle de neuten; de poort aan den weg; en dekſtukken, op de landhoofden, zyn gelyk het verdere vereischte werk van dien aart, van Escauſynſe, anders gezegd blaauwe arduinſteen, geördonneerd. Noch hebben wy het yzer, best; de verwe en het glas, middelſoortig, edoch best in ſoort, en naar vereisch van het werk, deugdzaame materialen; het lood in de gooten en op de platten best, van 8 ℔ de vierkante voet; op de nokken, hoek en keelkepers, als ook tot de bekleedinge van de dakvenſters, van 6 ℔ de vierkante voet bepaald. Voorts is 'er

niets aan deeze gebouwen, of het is van de beste bouwſtoffen in ſoort, en wel eenvoudig, maar teffens meesterlyk en naa de kunst bewerkt, opgemaakt.

Alle bouwſtoffen en werkloonen voorſchreven, hebben wy gereekend, zoo als die hier, in de Provincie van Zeeland, betaald worden, zonder te zien op de voordeelen, die 'er by het ontbieden der onderſcheidene materialen, en het aanbeſteeden van de werkloonen; ofte wel by het aanbeſteeden van beide, volgens een wel geconcipieerd beſtek, te vinden zouden zyn.

Wy onderſtellen, dat 'er, op de door ons genoemde plaats, agt gemeeten land te koop zouden zyn; en wel voor dertig ponden vlaams, het gemet: dit zou dus uitmaaken eene ſomme van - - - - - ℔ 240:0:0

Het delven van den ringſloot, van kelders, regenbakken, ſecreet-putten, fundeering ſleuven, en verder aarde en tuiniers werk, met de leverantie van het plantſoen, - - - - - 480:0:0

Transport. ℔ 720:0:0

Al

Transport.	£ 720:0:0
Al de, tot ons project, op de teekeningen, en by de onderſcheidene beſchryvingen, bepaalde metſelwerken, - - -	9554:0:0
Al de timmerwerken, -	6353:0:0
Al de ſteenhouwers werken, - - - -	616:0:0
Al de loodgieters werken, - - -	1677:0:0
Al de ſmids- en maillemiers-werken, - -	879:0:0
Al het ſchilderwerk, -	200:0:0
Al het glazemaakers werk, - - -	150:0:0
	£ 20149:0:0

Zoo dat deeze timmeringe geheel en al, in orde klaar, en, gelyk men gewoon is te noemen, de ſleutel op de deur, zal kosten, eene groote twintig duizen ponden vlaams.

Vraagt iemand: ware het niet mogelyk, eene min kostbaare inrichtinge te maaken? Zoo moeten wy, voluit ja antwoorden. Maar voegt men 'er by: of die inrichtinge dan den Stichteren, ja de Provincie, eer zal aan-

doen; en in allen opzigte aan het oogmerk beäntwoorden? Zoo moeten wy, met grond, het tegengeſtelde beweeren.

Wat doch is het algemeen oogmerk van de Bouwkunde? Wat anders, dan *voor eerst*, verſcheidene bouwſtoffen op, en in elkander, te brengen, zoodanig, dat zy zich, geduurende den langst mogelyken tyd, onwrikbaar in denzelvden ſtaat houden. En *ten tweeden*, de verbinding van die bouwſtoffen zoo te ſchikken, dat de ruimte, die zy omvatten, volmaakt bedekt en digt zy. *Ten derden*, dat die omvatte ruimte volkomen geſchikt en voldoende zy, tot het gebruik, dat men van dezelve wilde maaken. *Ten vierden*, dat de uiterlyke gedaante daar van de inwendige verordening bekend maake.

Men toetze eenvoudig ons plan aan de opgenoemde regels, welke het gezond vernuft moet toeſtemmen; en oordeele, of wy ergens in de paalen zyn te buiten gegaan: want zoo ras een gebouw, grooter in zyn geheel, en zwaarder in zyne deelen is, dan de noodzaakelykheid tot het beöogde gebruik,

bruik, en de regels van ſterkte het vereiſchen, is het even zoo gebrekkig, als wanneer het te klein en te ligt gebouwd is: hoewel het eerſte defect min ſchadelyke gevolgen heeft, dan het laatſte.

Dat 'er nu geene onnodige plaatſen, of vertrekken, in ons gebouw gebragt zyn, is uit de beſchryvinge van het zelve openbaar, en dus genoegſaam bewezen; edoch dat het zelve, volgens de ſtrikſte regels van de kunst, is aangelegd, kunnen wy niet toonen, zonder daar toe in eene byzondere Verhandeling te treden. Men vergeeve ons deezen kleinen uitſtap.

Weder tot de bepaalingen van de vereischte ſommen, voor den eerſten aanleg, koomende, zoo hebben wy om dit ſtuk aftedoen, verder niet anders nodig, dan by de gemelde ſommen, die de gebouwen zullen kosten, te voegen de ſommen, voor den eerſten aankoop van het benodigde huisraad, en de kleedye; als mede de kosten tot de inrichting van de apotheek, hier vooren reeds opgegeeven. En gevolgelyk

de gebouwen	- - -	£ 20149:	0: 0
de apotheek	- - - -	344:	6: 8
de kleedye	- - - -	774:	11: 8
het huisraad	- - - -	1534:	4: 0
koomt voor de totaale Somme		£ 22802:	2: 4

IX. Het negende ſtuk: namelyk *de beraaminge van den onderhoud van het gebouw; het loon der bedienden; en de verzorginge der Zeelieden, in alle hunne behoeften*, hebben wy geſteld, om te dienen, ter bepaalinge van de ſom der jaarlykſe noodwendige uitgaven.

Hier koomt, in de eerſte plaats, in aanmerkinge, de onderhoud van de gebouwen: deeze zal in de eerſte jaaren van weinig aanbelang zyn; maar daar 'er doch altyd 's jaarlyks iets moet gedaan worden: 't zy gooten ſchoonmaaken, lekken in dezelve repareeren; afgewaaide pannen weder ſuppleeren; de pompen by ſterke vorst aflaaten, gebreken aan dezelve herſtellen; regenbakken ſchoon of digt maaken; ſecreeten ruimen; ſchoorſteenen veegen; om de drie jaaren, het aan de lucht blootgeſtelde hout overſchilderen; hier en daar eens een voeg in zetten, wat aanſtryken; eenige ruiten ſtoppen, enz.; en men ook voor het

ver-

vervolg dient te zorgen, zoo kunnen wy het eene jaar, door het andere, niet wel minder daar voor reekenen, dan £25:0:0.

Toen wy van de Opperbedienden van het huis ſpraken, waren wy niet ſchaars in het opgeeven van nodige hoedanigheden: wy ſtelden weinige bedienden in getal, om dus in ſtaat te zyn, een goed beſtaan aan ieder derzelve te geeven; dus is het hier onze zaak, om daar aan te voldoen, en nochtans de menage, in zoo verre redelyk is, daar by te betrachten. De Vader en Moeder kunnen lieden zyn, uit de tweede clasſe van den burgerſtaat; en hebben geene byzondere begaafdheden nodig, maar alleenlyk zulke, die men al niet zoo zelden aantreft: zulke lieden ſtellen wy, dat van alles noch al ordentelyk voorzien zullen zyn, en dus als zy vrye inwooninge, vuur en licht, kost en drank hebben, en daar en boven een ſomme van £66:13:4 genieten, denken wy, dat wel beloond worden en goed kunnen leeven.

Wat de zoo genaamde Boekhouder betreft, daar deeze een perſoon zal moe-

moeten zyn, die particuliere kundigheden en vereischten bezit, zoo zullen wy, ten einde iemand, daar mede begaafd, te kunnen uitlokken, de belooninge voor denzelven niet te gering moeten ſtellen: maar reekenen, dat wy hem, boven de vrye inwooninge, vuur en licht, kost en drank, alle jaaren dienen toe te leggen ℔ 80:0:0.

Eene gelyke belooninge zouden wy almede, om die zelve redenen, aan den Apothecar moeten geeven ℔ 80:0:0.

De huur van de Meiden hebben wy eens, door malkander, op agt ponden Vlaams geſteld; noch aan ieder een ryksdaalder voor een kermis, en een ryksdaalder voor een nieuwe jaars gift: zoo geeft dit te ſaamen een ſomme van ℔ 71:1:4, 's Jaars.

Voegen wy nu by de hier boven bepaalde ſommen, van onderhoud der gebouwen, jaarwedden en meidenhuur, de voorheen reeds opgegeevene jaarlykſe kosten, voor de geneesmiddelen, leevensbehoeften, huisraad en kleedye, zoo krygen wy de totaale Somme van dit articul, als volgt:

het

het onderhoud - - - -	£	25:	0: 0
het loon van den Vader en Moeder -		66:	13: 4
dat van den Boekhouder - - -		80:	0: 0
dat van den Apothecar - - - -		80:	0: 0
de Meidenhuur - - - -		71:	1: 4
de gences- en heel-middelen - -		100:	0: 0
de leevensbehoeften - - - -		2713:	5: 2
de kleedye - - - - -		442:	10: 0
de onderhoud van het huisraad en beddegoed - - - -		112:	0: 0
Totaale Somme	£	3690:	9: 10

Hier zou nu noch in bedenkinge koomen, de onderhoud van den tuin: dan door dien wy alle groentens, het geheele jaar door, gereekend hebben, als of wy die koopen moesten, zoo kunnen wy de onkosten daar van, rykelyk uit die van de conſumtie, vinden.

Maar met grond zal iemand, onder de behoeftens van onze gehuisvesten, en dus onder dit articul, kunnen tellen, eenige buitengewoone verkwikkingen, als coffy, thee, genever, wyn, tabak en ſnuiftabak: wy zyn hier omtrent van dezelve gedagten, en reekenen die wel degelyk onder het noodwendig conſumabele in dit geſticht; maar de redenen, waarom wy daar voor, hier geene ſomme bepaalen, zyn eenvoudig deeze: wy willen onze oude of gebrekkige Zeelieden,

voor-

vooräl behoeden voor zelfs verveelinge, en hen, zoo veel het hunne gebreken of infirmiteiten toelaaten, aanſpooren tot het doen van eenig nuttig werk; maar zulks willen wy trachten te verkrygen, door belooningen, en niet door dwang; en hier toe de voornoemde verkwikkingen doen dienen. Een ieder zal, naa maate hy ieverig is, in het doen van het een of ander werk, (hoe genaamd ook, als het maar ſtrekt, ten voordeele van het geſticht en nut van de maatſchappye,) zyn aandeel in dezelve genieten; en dit zou op deeze wyze kunnen zyn: de gemelde werken, zullen wy eens ſtellen dat beſtaan, (buiten de dienſten van het huis, bladz. 42 aangegeeven), in het breiden en ſtoppen van netten, voor de visſcheryen; in het repareeren en toeſtellen van eenige touwwerken, of andere deelen der tuigagie van de ſchepen; het pluizen van werk; het weeven of maaken van eenig grof goed, of wat het ook weezen mag; het oeffenen van eenig ambacht, dat deeze of geene verſtaat, en waar voor gelegenheid is, om in het huis gedaan te kunnen worden. Van alle het geene

daar

daar door verdient wordt, zal $\frac{5}{8}$ aan het huis, en $\frac{3}{8}$ aan den werkman koomen, gerepartitiëerd naar de quantiteit en de waarde van het werk, dat ieder verrigt. De bovengemelde $\frac{5}{8}$ parten, zal geëmployeerd worden, zoo veel vereischt wordt, tot den aankoop van gedagte verkwikkingen, om die, in eene gepaste hoeveelheid, en naar eene goede ſchikking, uit te deelen, aan een ieder naar verdienſte, en aan den zwakken, of geheel gebrekkigen, naar men oordeelt hem nut te zyn. Het overige $\frac{3}{8}$ part zal converteeren in reëlen eigendom van den werkman, en dus tot een zakſtuiver voor hem dienen.

Van dit departement zal mede een exact klad- en groot-boek, waarin ieder, met naam en toenaam, het geene zyn werk is, en hoe veel hy daar mede verdient, bekend ſtaat; als mede twee dito boeken, van ontfangst en uitgave moeten gehouden worden: en zullen de kladboeken onder den Vader, gelyk de grooteboeken op het generaale comptoir berusten.

X. Het tiende ſtuk moet behelzen: *de conſideratien omtrent de evenredigheid, die*

die 'er zoude plaats hebben, in de vermeerderinge van gebouw, onderhoud en alle noodwendigheden, indien het getal tot twee, drie, vier ofte meer honderd menſchen, mogte opklimmen.

Wy zouden van gedagten zyn, dat, door dezelve Opperbedienden, het geſticht in orde zoude kunnen gedirigeerd worden, of ſchoon ook het getal van gehuisvesten, tot twee honderd aangroeide; de eetzaal, de keuken, de apotheek, de linnenkamer, het waschhuis en de bakkerye, zullen mede daar toe noch genoegſaam ruim zyn: maar deeze eerſte bykoomende honderd vorderen ſlaapplaatſen, voor gezonden en zwakken; een werk- of gemeen-vertrek; en verdere kleine dependances. Hier toe zou een gebouw, van vier en vyftig voeten langte, en agt en twintig voeten breedte, binnensmuurs, toereikende zyn: het welke wy, by wel overdagte gleuze, (geſteld dat het zelve eene *Rez de Chausſeë*, en eene laage *Etage* daar boven, dient te hebben), zouden ſchatten, met alle zyne vereischten, voor vyftien honderd en vyf en ſeventig ponden Vlaams, te kunnen gezet wor-

worden. Noch zal dit eerſte honderd nodig hebben huisraad en beddegoed, en een viertal meer bedienden. Dus hier voor koomt,

het benodigde gebouw - -	£	1575:	0: 0
het benodigde huisraad en beddegoed -		1200:	0: 0
de kleedye - - - -		774:	11: 8
het loon van vier bedienden - -		35:	10: 8
het leevens-onderhoud - -		2000:	0: 0
de genees- en heel-middelen - -		60:	0: 0
het onderhoud van het gebouw - -		6:	0: 0
De totaale Somme voor het eerſte Jaar	£	5651:	2: 4
de ſlytage of onderhoud van huisraad en beddegoed - - -	£	80:	0: 0
de kleedye - - - -		442:	10: 0
het loon van vier bedienden - -		35:	10: 8
het leevens-onderhoud - -		2000:	0: 0
de genees- en heel-middelen - -		60:	0: 0
het onderhoud van het gebouw - -		6:	0: 0
De totaale Somme voor de andere Jaaren	£	2624:	0: 8

Het tweede bykoomende honderd zou vorderen, dat 'er een tweede Vader, Moeder, Boekhouder en Apothecar aangeſteld wierde; dat 'er een viertal meerder bedienden genomen, en het benodigde huisraad en beddegoed aangeſchaft wierde.

Ook zullen, door het vermeerderen van het getal gehuisvesten, met dit derde, of tweede bykoomende honderd, de voorheen gemelde vertrek-

ken, de apotheek uitgezonderd, te klein worden, en 'er zal dus naa rato meerder inhoud van gebouw moeten zyn: zoo dat wy daarom, volgens onze calculatie, een gebouw zullen moeten zetten, een derde grooter van superficiëele inwendige ruimte, als het accesfoire gebouw hier vooren opgegeeven; het welk zoo kan ingericht worden, dat het ook maar een derde meer, als dat gedagte gebouw; en by gevolg één en twintig honderd ponden Vlaams zal kosten. Om nu de somme te bepaalen, die dit honderd, in aanmerkinge van het hier boven genoemde, het eerfte en volgende jaaren zal kosten: zoo hebben wy,

by de bovengemelde somme van -	£	5651:	2:4
te voegen, het $\frac{1}{9}$ meerder voor het gebouw,		525:	0:0
voor deszelfs onderhoud, - - -		2:	0:0
het loon van den tweeden Vader en Moeder,		40:	0:0
dat van den tweeden Boekhouder, - -		30:	0:0
dat van den tweeden Apothecar, -		30:	0:0
Summa totalis voor het eerfte Jaar	£	6278:	2:4
En by de somme van - - -	£	2624:	0:8
te voegen, voor meerder onderhoud, -		2:	0:0
het loon van den tweeden Vader en Moeder,		40:	0:0
dat van den tweeden Boekhouder, -		30:	0:0
dat van den tweeden Apothecar, -		30:	0:0
Totaal voor de volgende Jaaren	£	2726:	0:8

Als

Als wy nu verder onze gedagten laaten gaan, omtrent de ruimte, door dit laatſte gebouw gewonnen, zoo koomt het ons voor, dat wy nu weder een derde bykoomende honderd zouden kunnen ſchikken, ten pryze van het eerſte bykoomende honderd. Maar dewyl een vierde bykoomende honderd, wederom eenen grooteren ſuperficiëelen inhoud van gebouw zou vorderen; gelyk mede vereiſchen zou, dat de drie commisſien voornoemd, vermeerderd wierden, enz.; zoo vermeenen wy, dit vierde honderd weder te moeten reekenen, op den voet van het voorgaande tweede bykoomende honderd. Dus zal het geſticht,

met 200 man 's Jaars,			500 man		
kosten £ 6314	— 10	— 6	£ 14390	— 12	— 6
300 man			600 man		
£ 9040	— 11	— 2	£ 17014	— 13	— 2
400 man			700 man		
£ 11664	— 11	— 10	£ 19740	— 13	— 10

Meerdere bepaalingen voor dit articul optegeeven, zou, zonder veel omſlag, niet doenlyk weezen. Wy

zouden voor alle voorgeſtelde gevallen, gebouwen moeten teekenen; deeze in eene goede orde, en met het eerſte gebouw ſaamengebragt, moeten ordonneeren, zoo dat daar uit een wel ingericht geheel ontſtont: het welk men, met op het generaale plan een vlugtig oog te ſlaan, zal bevinden niet moeilyk te zyn: daar wy, by den eerſten aanleg, of het ontwerpen van het generaale plan, reeds op de mogelykheid van eene vergrootinge, by het vervolg, zyn bedagt geweest. Deeze teekeningen zouden gedetailleerd, beraamd en beſchreven moeten worden. Noch zal een ieder ligtelyk bezeffen, dat 'er verſcheidene verſchikkingen, in de huisſelyke adminiſtratie enz., by eene ſterke vermeerderinge van inwoonders, nodig zouden zyn. Dan daar deeze zaaken, in ons geſteld tarif, weinige of geene veranderinge zullen geeven, zoo achten wy dit articul, om die redenen, en kortheidshalven, voor genoegzaam afgehandeld.

XI. Thans koomen wy tot de bewerking van ons laatſte of elfde ſtuk, namelyk: *een beredeneerd plan, om aan*

te toonen, op wat wyze, men de nodige Fonſen: zoo tot de eerſte oprichtinge van zulk een geſticht, met alle het geene daar toe vereischt wordt; als 's jaarlyks, tot het volkomen in ſtand houden van het zelve, zoude kunnen vinden.

Daar wy, als een gebooren Nederlander, de natuurlyke geneigdheid tot ons Vaderland en onze Medeburgeren, ver boven den trek naar het uitheemſche gevoelen, zoo wenschten wy van harten, omtrent het inzaamelen van, de tot ons oogmerk voldoende, ſommen, geene de minſte bedenkinge te moeten maaken; maar in tegendeel met ruimte te kunnen ſtellen, dat, daar 'er meenigte van voorbeelden zyn, in naabuurige landen: dat aanmerkelyke ſtichtingen, niet alleen door particuliere ſocieteiten, maar zelfs door enkelde perſoonen zyn opgericht (b); daar 'er in ons land, mede

G 3 gee-

(b) Ter ſtaavinge van het geene wy hier zeggen, lazen wy noch onlangs by geval, de volgende verhaalen, in het elfde deel van de *Esprit de Journaux* van de maand September 1784. "*La Societé Philan-*
„ *trophique, etablie à Paris, est compoſeé de* 88 *par-*
„ *ticuliers; et le nombre en augmente touts les jours:*
„ *il donnent chacun cent livres, par année. Voila*
„ 8800

geene twyffelagtige proeven van milddaadigheid, aan noodlydenden voor han-

„ 8800 *livres, reparties deja sur des octogénaires et*
„ *des aveugles nés, c'est de quoi rendre heureuses,*
„ *ou du moins soulager beaucoup, 25 à 30 perſon-*
„ *nes pauvres et infirmes, le nombre de ces action-*
„ *naires de bien faiſance ira quelque jours à 600, il*
„ *ſe propoſent de fournir avec 60000 livres aux be-*
„ *ſoins de 250 malheureux; c'est ſans contredit,*
„ *ainſi destineë à bien faire, la plus reſpectable, la*
„ *plus ſainte de Societés cependant on n'y admet au-*
„ *cun membre qui ne ſoit digne de cet honneur. Les*
„ *Lyonnois et les Bordelois demandent les Statuts de*
„ *cette Societé, pour en établir une correſpondante,*
„ *à celle de Paris.*"

JOURNAL ENCYCLOPEDIQUE.

„*Une des plus utiles des Nombreuſes fondations*
„ *charitables de cette Capitale, et qui ſe ſoutiennent*
„ *uniquement par la voïe de Souſcription est l'Eta-*
„ *bliſſement, pour procurer les ſecours gratuits de*
„ *l'accouchement aux Femmes mariées, et neceſſiteu-*
„ *ſes, ſans qu'elles ſoient obligées de recourir aux*
„ *Hopitaux; l'année derniere cette reſpectable So-*
„ *cieté à delivrée quatre mille deux cent Femmes, et*
„ *depuis ſon inſtitution en 1757. Soixante et dixſept*
„ *mille, moyennant une guinée par année, chaque*
„ *ſouscripteur peut recommander huit ſujets à la*
„ *bien faiſance de la Societé.*"

MERCURE DE FRANCE.

Noch ſterker voorbeeld van milddaadigheid vinden wy hier al mede aangehaald. „*Un ancien Capitaine de*
„ *Vaiſſeau Suedois, retiré à Udevallax* (a) *en Nor-*
„ *wege, a aſſigné 600 mille dollars, pour faire con-*
„ *ſtruire et doter dans ſa Ville natale une Maiſon*
„ *d'education, en faveur des pauvres, dos que le*
„ *Roi*

(a) Oude wäll.

handen zyn (c); dat, zeg ik, ook op den eerſten wenk, deeze gelegenheid om wel te doen, zou aangegrepen worden: van wel te doen aan menſchen, die hunnen besten leeftyd verſleeten, die manmoedig de grootſte gevaaren getrotzeerd hebben, ter beſcherming van het land; of om ryke winſten te bezorgen aan eene andere clasſe, die ſlegts nodig had, de moeite te neemen van die te ontfangen, en de zorgen, om dezelve tot haar gemak en lust aantewenden; aan menſchen, die met gering voedzel tot leevens-onderhoud; kleine bezoldingen, in vergelykinge van hunne dienſten, zich ter naauwernood, in de kragt van hun leeven, aan het gevoel van ellende kunnen onttrekken; die verminkt, door

G 4 ziek-

„ *Roi de Suede à été informé de cet acte de bien-*
„ *faiſance, il à ordonné d'en temoigner ſa ſatisfac-*
„ *tion à ce digne citoyen, et de lui offrir les mar-*
„ *ques de Lordre de Vaſa, mais il à ſupplié ſon*
„ *Souverain de le dispenſer de recevoir cette decora-*
„ *tion, de peur qu'en l'acceptant, il ne fut ſoupconné*
„ *d'avoir d'autres vues, que celle de ſoulager ſes*
„ *compatriotes.*"

(c) Ten bewyze van dit gezegde kunnen ſtrekken, de meer als toereikende giften aan de, door den Watervloed des gepaſſeerden Jaars 1784, ongelukkig geworden Landlieden.

ziekte of ouderdom verzwakt, met zomtyds een klein overschot van maandgeld, worden heengezonden, en op Gods genade moeten omzwerven; terwyl den, door hun toedoen verrykten, en dikwerf ongevoeligen, zoo hy al, om zulke (door 's werelds nevel voor hem bedekte) voorwerpen denkt, behaagen schept, om zich te laaten diets maaken, dat 'er geen oude of verminkte arme Zeeman gevonden wordt: het geene hy te ligter gelooft, daar de linie van zyn gezicht, naa maate van den groei zyner schatten, zich meer boven den horizon des burgerlyken leevens verheft. Gevaarlyk verleide, anders misschien noch wel geplaatste harten: kunt gy uw geene verbeeldinge maaken van de verhoolen armoede? Kunt gy niet beseffen, dat, terwyl gy den wellust met groote teugen indrinkt, 'er van uwe medemenschen met de allerverschrikkelykste ellende worstelen, naauwlyks in staat zynde, om zich, van alles ontbloot, door ziekte en kommer afgemat, op hunne, akelig vervuilde, kafbedden te kunnen omkeeren; of dat 'er gevonden worden, die geene in-

boor-

boorlingen zynde van een land, dat zy gediend hebben, buiten het zelve, in ſtede der blyken van uitgeöeffende dankbaarheid, de duidelyke teekenen van uitgemergelde ſlavernye, en kommervolle nooddruft, omſleepen; en zoo 'er geene barmhartige zielen hier en daar gevonden wierden, die hun in hunne nooden byſtaan, jammerlyk moeten omkoomen.

Was 'er ooit eene clasſe van menſchen in ons Nederland, die vooral de zorgen van een ieder verdienden, zoo is het zeker, die der Zeevaarende: want daar de zeemacht, ten allen tyde, met regt aangezien is, als de regter arm van deszelfs beſcherminge; daar de koophandel deszelfs grootheid veroorzaakt heeft; daar'er, zonder de zeevaart, geene als geringe vorderingen in denzelven zouden gemaakt zyn, zoo kunnen en moeten de Zeelieden te regt beſchouwd worden, als de voornaamſte raderen in het werktuig van Nederlands bloei; en hoe byzonder moet deeze laatſte aanmerkinge op de Provintie van Zeeland toegepast worden.

Inwoonders van deeze Provintie!

daar dan uw magt, uwe voorſpoed, van den bloei der Zeevaart afhangt, zoo vordert uw eigene welvaart zoo wel, als de pligt van liefde tot uwen evenmensch, en de zoo verhevene deugd van dankbaarheid, dat gy denkt, om den, in den dienst van dit Land, afgevaaren of gebrekkig geworden Zeeman, die de grootſte gevaaren, tot voordeel of beſcherming van het zelve, getart heeft; dat gy dien, thans onbekwaam tot eenig werk, waar door hy zyn afgemat of verlemd geraamte, de nodige onderſteuning zoude kunnen verzorgen, dat gy dien ongelukkigen liefderyke armen opent, en hem de weinige, noch voor hem over zynde jaaren, dat onderhoud en die rust geeft, om welke hy, dikwerf zynen ganſchen voorledenen leeftyd, te vergeefs geſwoegd en gezucht heeft. Het zy dan verre van ons, dat wy eenige twyffelingen zouden voeden; of 'er in deeze Provintie een genoegzaam getal lieden gevonden worden, die in weldenkendheid, edelmoedigheid en milddaadigheid, voor hunne mede landgenooten, ik zwyge, van voor den uitlanderen, niet zouden moeten wyken.

Neen

Neemen wy veel eer zulks voor een vaste en onloochenbaare ſtelling aan; en wy zullen alleenlyk doen opmerken: welke eene geringe ſom, voor zulk eenen edelen daad, met vrucht kon beſteed worden, wanneer de begoedde ingezetenen, de handen in elkander wilden ſlaan, en een ieder het zyne toebrengen, tot oprichting en onderſteuning, van dit zoo nuttig geſticht.

Voor eerst, van tyd tot tyd zien wy, dat deeze en geene onderneemingen mede rykelyk, door de contributien van de bemiddelden, in deeze Provintie, onderſteund worden, hoewel het nut van die onderneemingen, het minst wederkeerig, tot Zeeland vloeit: dit is eene rede, die wy by de voorgaande voegen, om ons vertrouwen te ſterken, dat, tot deeze belooning, aanmoediging en uitlokking van Zeelieden, zich menigvuldige bevorderaars zullen opdoen, en greetige deelneemers van alle kanten zullen opkoomen.

Als wy nu het getal van de Inwoonders, der ſtemhebbende Steden, van deeze Provintie, ſchatten op 50000;

en

en ſtellen, dat $\frac{2}{3}$ van dat getal beſtaat uit Zeevaarende, Handwerks-lieden, of geringe Burgers, met haare huisgezinnen; zoo zal het andere derde deel, beſtaande uit welbemiddelde Inwoonders, 't zy Regenten of Burgeren, opleveren eene clasſe, in ſtaat om deel te neemen in ons plan, van 16666 leden. Laat ons nu eens onderſtellen, dat een vierde van die clasſe, edelmoedigheid genoeg bezitten zal, om een gering deeltje van hunnen overvloed, aan zulk een nuttig etablisſement te ſchenken, (men verſtaa door dat vierde deel, alleenlyk de Chefs van de huisgezinnen: want daar wy, door den anderen, ieder huis op vier perſoonen reekenen, moeten wy ſlegts het vierde deel neemen); zoo verkrygen wy eene clasſe van 4166 contribuanten; deeze verdeelen wy weder in tweeën; en ſtellen, dat de eerſte helft het dubbeld van de andere, in gelyke proportie van mildheid, zal kunnen geeven; dat wy nu die eerſte helft eens bepaalden op vier ryksdaalders 's jaars, en dus de tweede op twee: welk eene beuzeling voor die clasſe van Ingezetenen, die wy beöogen! Hoe dikwerf

wordt

wordt zy verdubbeld besteedt, aan voorwerpen, die wy te gering achten, om hier te noemen!

Dit zou dan uit de eerste clásse - -	£ 3680:0:0
en uit de tweede maaken - -	1840:0:0
of in het geheel, een post van Jaarlykse contributie, groot - - -	£ 5520:0:0

Ten tweeden, voorts zouden wy voorslaan, om op de Comptoiren van de Admiraliteit, Oostindische Compagnie, Westindische Compagnie, Commercie Compagnie, Societeit ter Navigatie op Esequebo en Demerarye, als mede op de particuliere Commercie Comptoiren, collecte-bossen te stellen, met bygevoegde vertoogen van aanbeveelinge, om in dezelve, onder differente titels te fourneeren; het zy met boetens door de Bedienden van die Comptoiren; door onderscheidene stellingen, onder elkander te heffen; het zy met gaven: by voorbeeld, dat de Commercie Comptoiren, importante winsten doende, in die gelukkige epoques, mede den ongelukkigen of ouden Zeeman, niet zouden vergeeten; ook konden die geene, welke eenige ampten of bezoldingen, van die Comptoiren ontfingen, tot milddadig-

digheid genoopt, of zelfs eene geringe contributie opgelegd worden: die alle haare haatelykheid zouden verliezen, als converteerende in giften aan ongelukkigen, enz. enz.

Laaten wy het getal van alle die Comptoiren eens bepaalen op vyf en twintig, over de geheele Provintie; en ftellen, dat ieder derzelve, door malkander genomen, maar opbrengt de geringe fomme van twintig ponden Vlaams 's jaars, zoo zal dit fons alle jaaren opleveren eene fomme van £ 500:0:0.

Dan zou men *ten derden*, uit de maandgelden der Zeevaarende, mede eene vaste jaarlykfe revenue kunnen vinden, zonder nochtans dezelve eenigermaate te bezwaaren: want gefteld, dat wy eens $\frac{1}{3}$ per Cent, of 5 duiten van de gulden, daar toe bepaalden: wat zou het doch een Matroos kunnen fcheelen, om, een maand gagie, of 12 gulden ontfangende, daar $7\frac{1}{2}$ ftuiver van aan zyne ongelukkige maats te geeven? Om de hoogere rangen by de Zeevaart, behoeven wy ons noch minder te bekommeren. Om nu te weeten, hoe veel wy uit die $\frac{1}{3}$

per

per Cent, van de gagies der Zeevaarende, op alle Comptoiren in te houden, het eene jaar door het andere, zouden kunnen trekken: hebben wy eerst bereekend de gagies van de Officieren en Matrooſen, per maand, van een ſchip van 60, 36 en 20 ſtukken; hier uit hebben wy getrokken gemiddelde ſommen, en bevonden,

die voor de gagies der Officieren -	f 1075:0:0
en voor die der Gemeenen - - -	3444:0:0
Dus de geheele Somme per maand	f 4519:0:0

Als wy nu eens onderſtellen, dat 'er van de Admiraliteit in Zeeland, het eene jaar door het andere, maar één ſchip in equipagie gehouden wordt, krygen wy onze eerſte post van gagie, door de hier gemelde ſomme, met 12 te vermenigvuldigen, f 53228:0:0.

Wy hebben ten tweeden, een calcula gemaakt, over de gemiddelde gagies van een Oostindisch Compagnies Schip, en bevonden, de gagies der Officieren van het zelve te bedraagen,

in de twaalf maanden de Somme van -	f 11292:0:0
die van de bevaaren Matroozen -	3600:0:0
die van de Gemeenen - - -	27000:0:0
	f 41892:0:0

Zoo

Zoo wy nu eens mogen ſtellen, dat 'er van jaar tot jaar zes ſchepen, voor de Kamer Zeeland, geſtaadig in equipage zyn; zoo profluëert daar uit een tweede post van gagies, ter ſomme van *f* 251352:0:0.

Als wy verder reekenen, dat 'er tot de vaart voor de andere Compagnien, Societeiten en Commercie Comptoiren, in deeze Provintie, dertig ſchepen, het geheele jaar door, in equipagie gehouden worden; en dat, de groote door de kleine geſupputeerd, ieder ſchip, 's jaars aan gagie kost *f* 5000:0:0. zoo ontſtaat hier uit onze derde post van gagie. Deeze drie posten maaken te zaamen eene ſomme van *f* 454580:0:0. Hier van is het $\frac{1}{33}$ deel, of de door ons gezogte ſomme *f* 2367:12:0.

Wy maaken verder geene zwarigheid, om vastelyk te beſluiten, dat de pogingen, om zulk een nuttig etablisſement tot ſtand te brengen, door 's Lands Hooge Magten zullen ondersteund worden; het zy met het verleenen van vrydommen van lasten; het toelaaten en zelfs appuiëeren van de reeds opgegeevene middelen; of met het beraamen van noch andere, bete-

re,

re, of medewerkende, mogelyk te vinden, uit geringe belastingen op dingen, die alleen tot de luxe of overdaad betrekking hebben. Was 'er niet eene ferme, voor den verkoop van speelkaarten, aan te leggen, en die, onder eenen verzegelden omslag, daar uit, voor een verhoogden prys, te doen debiteeren?

Was 'er niet eene impositie op de jagthonden te statueeren? En wat de speculatie al meer zou kunnen opleveren, van middelen, die misschien tot geen de minste last zouden strekken.

Zullen wy ook niet mogen verwagten, dat 'er zich, onder de ryk bemiddelden, Donateurs of Donatrices van dit gesticht zullen opdoen?

Veelligt worden 'er andere reeds opgerichte Fonsen genoopt, om, daar zy het zelfde buteeren, zich met dit Fons te veréénigen. En daar het *Locaale nut*, van alle kanten uit deeze inrichtinge spruit, deswegens daar mede eene gemeene zaak te maaken; Ik zegge het *Locaale nut:* want de bouw zelve, doet die niet de geimpendeerde penningen, uit de handen der bemiddelden, overgaan in eene minderé en meer behoef-

tige clasſe? Circuleert niet een groot gedeelte van de jaarlykſe inkoomſten weder, onder eene geringere verdeelinge, in de ſaamenleevinge? En eindelyk zal dit geſticht, eene meenigte Zeevaarende in deeze Provintie lokkende, niet eenen gelukkigen invloed op alles maaken? Hoe zal dan niet een ieder contribuänt, by het aanſchouwen van het zelve, een zeker genoegen gevoelen, van de hand geleend te hebben, aan een zoo nuttig werk; en eene gerustheid bevinden, van zich althans aan geene ondankbaarheid of onverſchilligheid, omtrent het lot van zynen evenmensch, te hebben ſchuldig gemaakt.

Verſcheidene ſchikkingen zouden 'er noch te maaken zyn: als by voorbeeld, het generaale plan in het oog houdende, eerst het *Corps de Logis*; en voorts, naar maate het getal der te huisvestene vermeerderde, de vleugels, en verdere dependances aan te beſteeden: om niet in de noodzaakelykheid te vervallen, van negotiatien van aanbelang te entameeren, en dus te handelen naar gelang van het accres der revenuën.

Het proſpectus van contributie zoo

in

in te richten, dat een ieder contribuant zich voor een zeker termyn van jaaren engageerde, ten einde een eigen Fons te krygen.

Bedagt te zyn, om hoe eer hoe beter de kennisse van zulk eene inrichtinge algemeen te maaken; en middelen te beraamen, om op allerleie wyzen de Inwoonders van deeze Provintie aan te zetten, van daar toe mede te werken: waaromtrent de regtmaatige invloed der Bedienaaren van Gods woord, van groot gewigt zoude kunnen zyn, en wat dies meer zy. Welke schikkingen, zoo wel als de reglementen, instructies en bepaalingen van zulk een gesticht, als wy beschreven hebben, wy reekenen min of meer te zyn, buiten de spheer van de eenvoudige beäntwoordinge van de Vraage des Genootschaps. En dus houden wy onzen taak hier mede voor afgedaan.

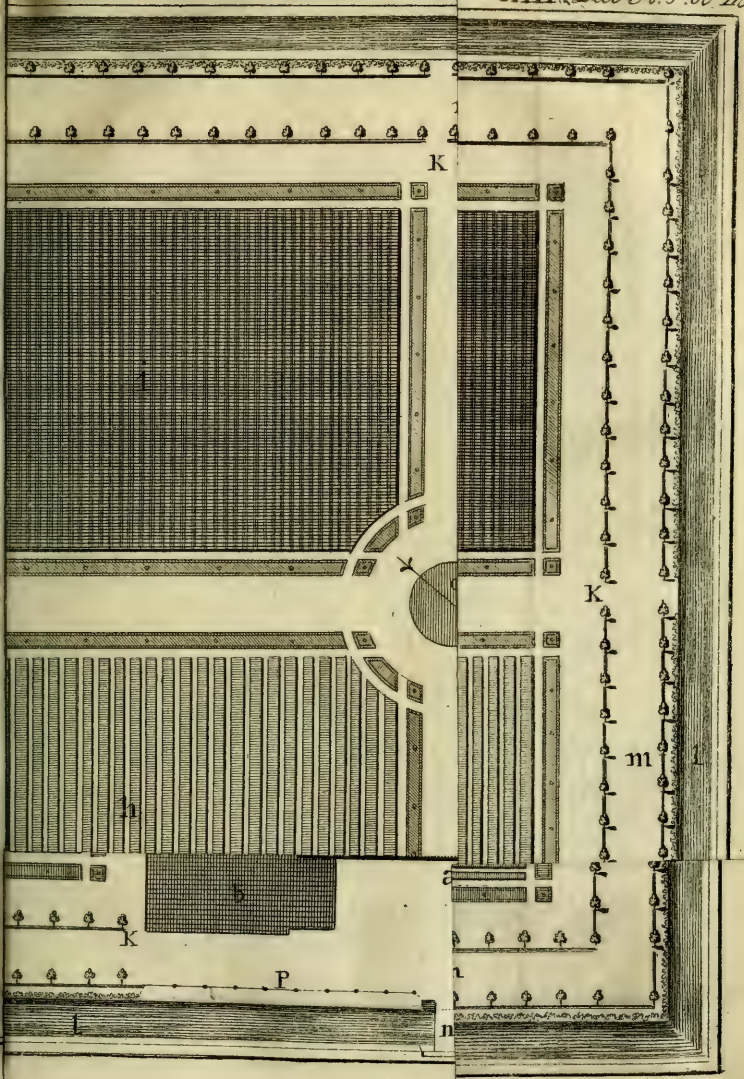
K
K
m
P

Generaal Plan
fof een
Hospitaal
of
Man-Huys,
Voor Onvermogen
de[illegible] oude
Zeelieden.

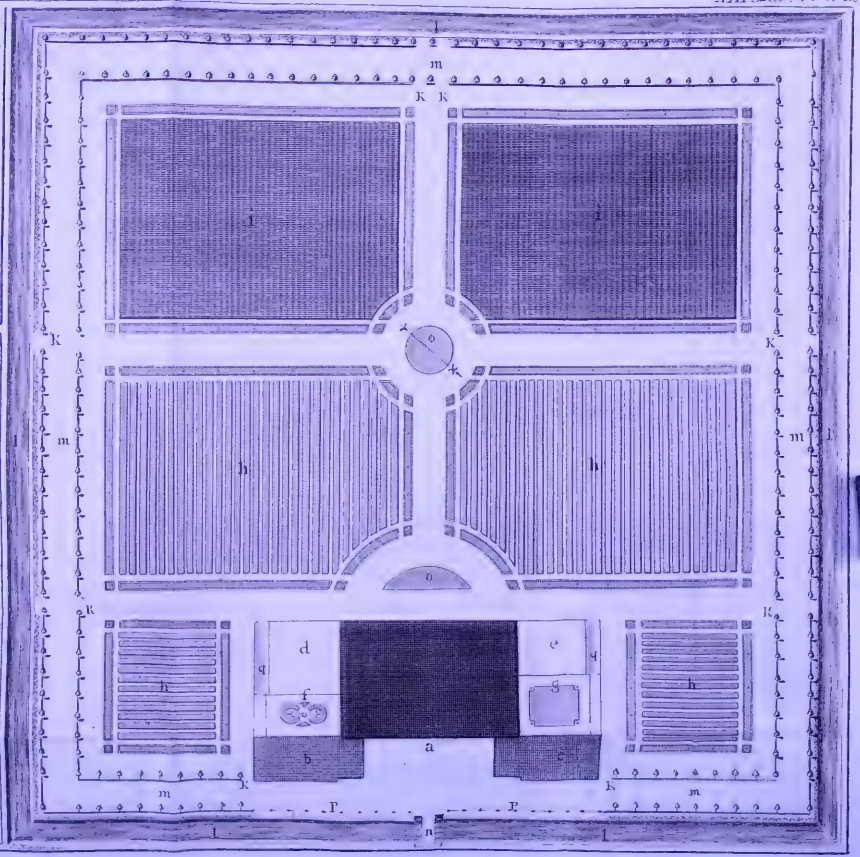

REGISTER.

a Corps-de-Logis
b Vlaandel
c Vlaandel
d Zaal voor de Vaal, of eerste Vertrek
e Plaats voor de Kaiken
f Portaal voor de Regenten Kamer
g Gazon voor de Steyne of zaal of Cabinet
h Rabatten voor moeleryen
l Grof meerlandt
K Uitgangen van den huyse na de Ring Meer
l Ringsloot
m Laanen Waterzoudt met Schoeboomen
n Steene poort Landhoofden en ophaal brug
o Gazon
p Schuttinge Landtwerp palen en ketten
q Afdaken tot Washuys Secrete passagie van huys en Z

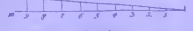

Metsche Roeden

Fig. 2. 't Gro

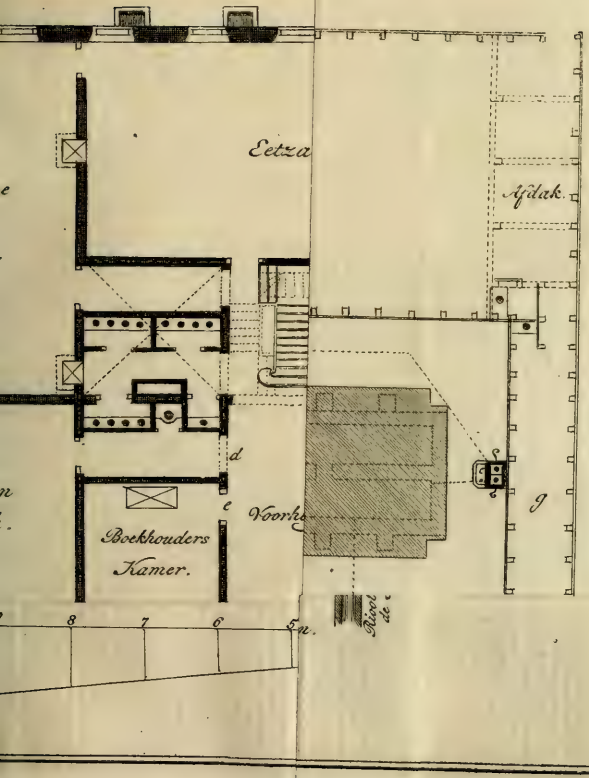

Fig. 2. 't Grond-Plan.

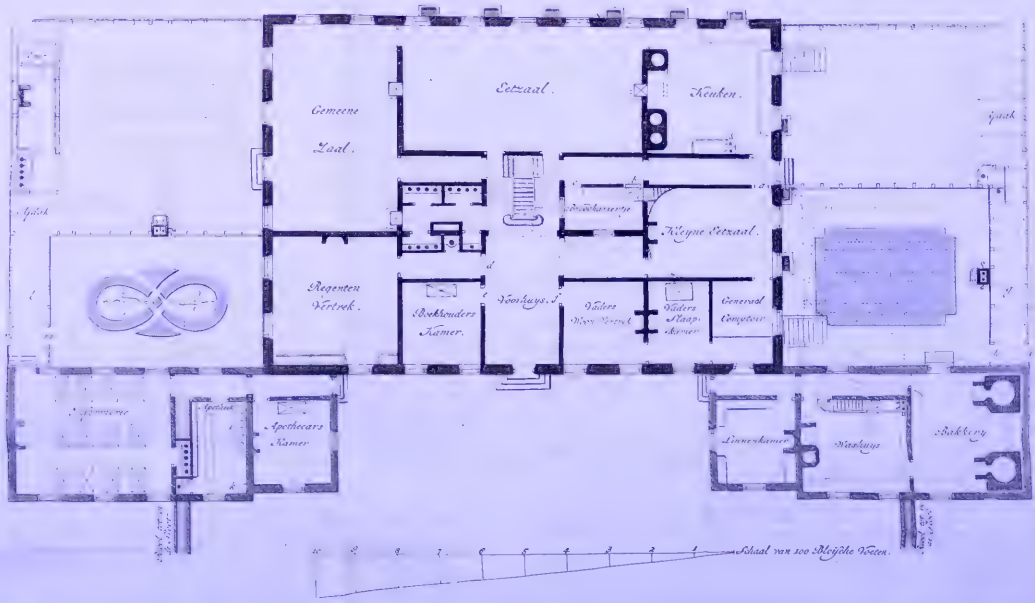

inge

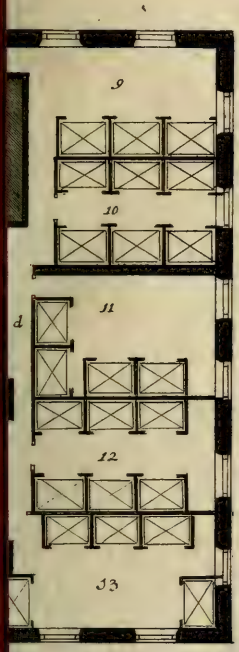

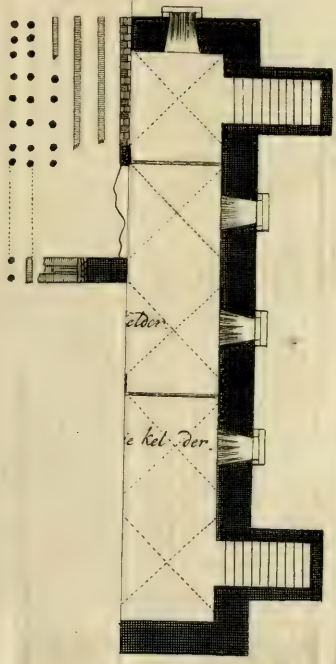

Scha

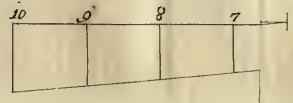

Fig. 3 Plan van de eerste Verdieping

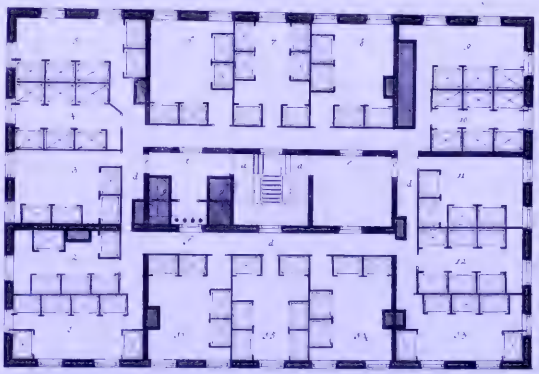

Fig. 4 Plan van de Kelders.

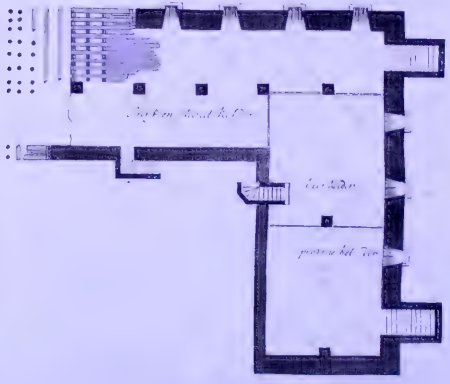

Schaal van 100 Rijnlandse Voeten.

II

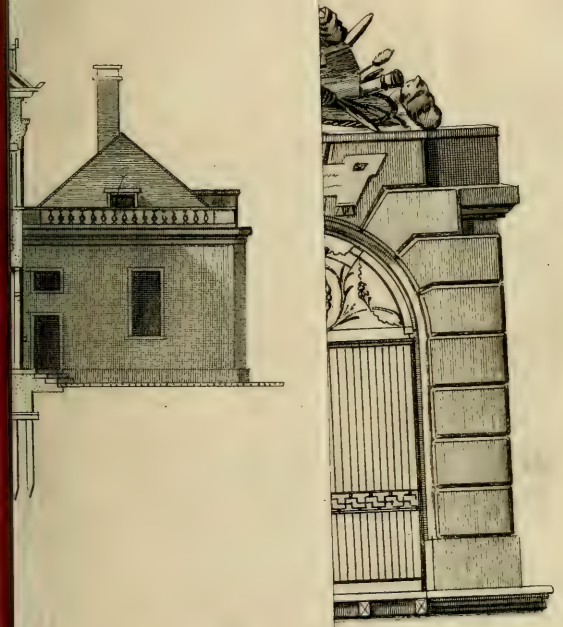

Fig^a V.

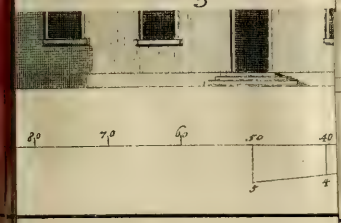

Fig.a VI

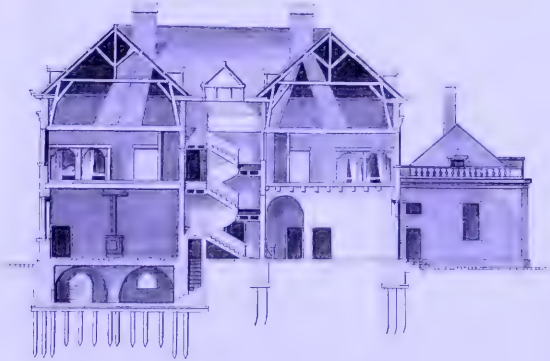

Fig.a VII

Fig.a V

Middelburgse Voeten

ANTWOORD

OP DE

VRAAGE;

DOOR HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP,

VOOR HET JAAR

MDCCLXXXV;

VOORGESTELD:

Om optegeeven het different der ſchadelyke Wiſſelcours, welke in ieder der zes Verëénigde Provincien, met relatie tot de Provincie van Holland, in ordinaire tyden gemeenlyk plaats heeft; voorts aantewyzen de fundamenteele oorzaaken, door welke deeze Wiſſelſchade in de Provincie van Zeeland grooter zou zyn, dan in de vyf andere Provincien: geſteld zynde, dat de zilveren Dukaat in Zeeland tot geen hoogeren prys gangbaar ware, dan in de overige Provincien; verders te betoogen, of en welke redenen de Provincie van Zeeland heeft, om bedugt te zyn, dat aldaar eerder en meerder gebrek aan ſtandpenningen en andere gangbaare ſpecien zoude exſteeren, dan in de vyf andere Provincien, en hoe zulk defect best zou konnen voorgekoomen worden.

Aan het welk de gouden eerprys, door het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen, den een en dertigſten van Oogstmaand des jaars 1785, is toegeweezen.

ANTWOORD

DOOR DEN HEER

JOACHIM FREDRIK MULLER,

Lid van het Utrechtsch Provinciaal Genootschap, te Amsteldam.

❀ ❀ ❀

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

VIRGILIUS.

INLEIDING.

De eerste beginselen van Koophandel, geschiedden by alle Volken, door middel van ruilinge; en naar maate het eene land meer voortbrengsels uitleverde dan het andere, verhief zich hetzelve in vermogen boven het laatste: met dit onderscheid nogthans, dat zomtyds een dor en onvrugtbaar land, door industrie zyner Ingezeetenen, anderen, welke overvloed van landsproducten hadden, evenaarde of over-

trof. — In het eerſte geval, haalde de meerderheid der voortbrengſels, van het eene land, den Evenaar van de Balans tegen de minderheid van het tweede over, ten ware de laatſten vernuft en naarſtigheid by hunne mindere landsproducten op de ſchaal wisten te leggen.

Na de vinding van de Geldſpeciën, verkreeg de Koophandel eene gantsch andere gedaante. De ruiling kon met veel meer gemak niet alleen, maar ook met meer evenredigheid, ten opzigte van de waarde der goederen, geſchieden, aangezien de waarde van gemunt geld aan geene ryzing en daaling was blootgeſteld. — Van toen af begon men den rykdom van een land uit een ander oogpunt te beſchouwen; en in het beſliſſen daar van wierd niet alleen op de meerderheid van eigene landsproducten, maar ook op den overvloed van gouden en zilveren plaaten gezien.

Eindelyk wierden de Commercieërende landen van Europa van tyd tot tyd overtuigd, dat de Negotie op alle hunne binnenlandſche plaatzen, niet met evengelyk voordeel kon gehand-

haafd

haafd worden. Uit dien hoofde verkoos men ſtapelplaatzen aan Zee of bekwaame Rivieren, waar zy hunne binnenlandſche Voortbrengſels opſloegen, om aan andere Natien, door middel van de Scheepvaart, verhandeld te kunnen worden. — Dit bragt voor de Commercieërende, en Zeevaart hebbende Natien een groot gerief aan: immers hadden zy ſlegts één, twee of drie ſteden aantedoen, om van alle ruwe ſtoffen zo wel als voortbrengſels van vernuft, van een uitgeſtrekt land, hunne gading uittezoeken.

Deeze nu beter geregelde Negotie op een vasten voet gebragt zynde, kreegen de meeste handeldryvende Volken gelegenheid, door middel van de Scheepvaart, hunnen handel, met een gunſtiger vooruitzigt van voordeel, naar alle bekende landen uittebreiden. Men leerde derzelver verſchillende Geldſpeciën, en haare innerlyke waarde kennen; men vergeleek dezelven by zyne inlandſche, om 'er de gelykheid van waarde uit op te konnen maaken; en om hier van te beter verzekerd te zyn, ſloeg men gouden Ducaaten, welken den naam

van *Negotie-Munt* kreegen, en derzelver innerlyke waarde wierdt by alle handeldryvende Natien wel dra bekend; of dezelve kwamen met hunne inlandſche Ducaaten overeen.

Dan zedert de Spanjaarden America ontdekt, en het goud en zilver van daar zo zeer in Europa vermenigvuldigd hebben, is derzelver waarde merkelyk verminderd, en men begon den overlast daar van wel haast in alle landen te beſpeuren. — 'Er waren nu ongelyk meer ſpeciën van doen, om dezelfde goederen te koopen, die men eertyds voor een kleine ſom kon bekoomen. Men was derhalven ſlegts ryker in ſchyn, en verre dat die overvloed van geld den Koophander meer gerief aangebragt zou hebben, maakte dit het werk zelfs moeilyker.

Naar maate de Koophandel zich van tyd tot tyd uitbreidde, was men ook op meerder middelen bedagt, die denzelven nog gerieflyker konden maaken. — Hier toe vond men de *Wisſelbrieven* het geſchikst te zyn. — Derzelver uitvinding was wel van vroegere Eeuwen, doch het gebruik daar van hadt men nooit op den Koophandel toe-

toepasselyk gemaakt. Nimmer was de gelegenheid zo schoon geweest, om de Wisselbrieven tot betaaling van Koopmanschappen in andere landen te gebruiken, dan toen men aan Zee of bevaarbaare Rivieren stapelplaatzen hadt verkoozen, met welker Handelaaren of Factoors men door een langduurig verkeer was bekend geworden; en zedert men, door de Ducaaten, de innerlyke waarde der Geldspeciën van ieder land hadt leeren kennen. Dit laatste was de toets, waarna men de Wisselcours reguleerde, om elkanders pretensien op de regte waarde per Wisel over te draagen.

Het is van deeze wyze schikking der Kooplieden, (hoe zeer dezelve ook van veelen misbruikt moge worden) dat men den rykdom of mindere welvaart van een land niet alleen, maar ook derzelver betere of slegtere Geldspecie op de Balans van de Wisselcours kan afmeeten. — Het oprigten van Wisselbanken in zommige groote handeldryvende steden, (in welke men zyn Geldspeciën tot fyn Zilver reduceerde, en het different, tusschen Courant- en Bankgeld, den naam van

l'A-

l'Agio of Opgeld gaf) maakte het reguleeren der Wisselcoursen naar alle landen zo gemakkelyk en juist, dat ieder Koopman, in welk land ook, de regte waarde van zyne pretensie, door middel van een Wissel, kon overkrygen, behalven het different der Wisselcours, dat uit eenen activen of passiven handel voortvloeit: want een land, dat veel van buiten ontvangt, zonder dat het naar evenredigheid aan andere Natiën van zyne eigene producten, of voortbrengsels van vlyt en nyverheid kan uitleveren, moet vroeg of laat onder dien last van behoefte bezwyken; en hier toe kan de verhoogende prys op de Geldspeciën niets ten voordeele aanbrengen, terwyl door het reguleeren der Wisselcours, de slegts in schyn bestaande meerdere waarde der Geldspeciën, voor de Ingezeetenen wordt weggenomen.

Het voorstel van de Wel Edele MAATSCHAPPY is zodanig ingerigt, dat wy ons, in het beäntwoorden van hetzelve, tot deeze vier Hoofdzaaken dienen te bepaalen:

I. Om

I. Om het onderſcheid der Wisſelſchade van ieder der zes Verééenigde Provinciën, met relatie tot die van Holland, optegeeven.
II. De fundamenteele oorzaaken aantewyzen, waarom de Wisſelſchade in Zeeland grooter, dan in de vyf andere Provinciën zou zyn, indien de zilvere Ducaat niet hooger in prys gangbaar ware, dan in de overige Provinciën.
III. De redenen aantetoonen, welke Zeeland zou kunnen gehad hebben, om meer dan de vyf andere Provinciën voor gebrek aan Standpenningen bedugt te zyn.
IV. Een middel aantewyzen, waar door dit defect op de beste wyze zou kunnen voorgekoomen worden.

I.

Om het onderſcheid der Wisſelſchade van ieder der zes Verééenigde Provinciën, met relatie tot die van Holland, optegeeven.

De Binnenlandſche Negotie der zeven

ven Verééнigde Provinciën is, uit hoofde van derzelver menigvuldige gerieflykheden, om Goederen en Contanten even gemakkelyk en veilig van de eene naar de andere Provincie te kunnen verzenden, van dien aart, dat het nadeel der Wisſelcours nooit grooter kan wezen, dan de Vragten en Riſico van het contant geld beloopt. — Immers zyn de gelegenheden, om die verzending te doen, zo menigvuldig en verſchillende van aart, dat ons geen land ter Weereld bekend is, waar dit alles te gelyk gevonden wordt, en tevens even geregeld op gezette tyden kan geſchieden, als in ons Gemeenebest.

Het ſchynt nogthans vreemd, dat de Provincie Holland, met relatie tot de zes overige Provinciën, alleen actief en de andere pasſief zouden handelen. — Immers hebben veele der laatſten niet ſlegts meerdere Landsproducten dan de Provincie Holland, maar ook Fabrieken en Trafieken, waar uit ze hunne behoeften kunnen vervullen, en nog aan anderen, zelfs aan Holland, mededeelen. — Hier uit moest volgen, dat, indien één of

meer

meer dier Provinciën aan Holland jaarlyks uitleveren *f* 100: — en daar voor uit Holland weer trekken *f* 99: — de Wisselcours, ten minsten wanneer dit plaats had, ten voordeele van één of meer dier Provinciën, en tot nadeel van Holland moest koomen. — Deeze meerdere uitlevering heeft nu en dan ook in de daad plaats, ten minsten in eenige Provinciën, en nogthans zal 'er geen voorbeeld getoond kunnen worden, dat de andere Provinciën de Wisselcours met voordeel op die van Holland hebben kunnen reguleeren.

De reden hier van is zeer klaar. De Inlandsche producten, en het voordeel uit de Fabrieken, doet eenige dier Provinciën nu en dan op Holland winnen, dat voor haar ten voordeele op de Wisselcours behoorde te koomen: maar de omstandigheden, waarin zy zich bevinden, in het verkrygen der ruwe materiaalen, is oorzaak, dat de balans altoos weer ten haaren nadeele overslaat. Deeze ruwe stoffen moeten zy of uit Holland trekken, waar door ze weer agteruit koomen, boven het geen zy op Holland gewonnen hadden; of zo zy ze direct van buitenlands ontbo-

den

den hebben, moet de betaaling daarvan toch doorgaans in Holland geſchieden.

Dit is een gevolg van het aanleggen der Stapelplaatzen, toen de Negotie en Scheepvaart meer bepaalder op zekere plaatzen begon gedreeven te worden, zonder dat men meer van kust tot kust, en land tot land voer, om zyne Koopmanſchappen uitteveilen, en anderen in de plaats van de Inwoonders te koopen. Doch voornaamlyk had dit by zulke ſteden plaats, die in den handel eenen ſpoedigen opkoomst en voortduurenden bloei boven andere gebuurige ſteden gemaakt hebben. — Getuige hier van de groote koopſtad *Amſteldam*, die haaren bloei van Negotie op de puinhoopen van die van Antwerpen geſtigt heeft, welke laatſte in de eerſte beginſelen van eene geregelde Scheepvaart en Koophandel met de buitenlanders was bekend geworden, en dus de Wisſelcours, tuſſchen hunne Geldſpeciën en die van andere Commercieerende landen, hadden gereguleerd, welke reductie van vreemde Geldſpeciën nog heden in veele der buitenlandſche

ſche Wisſels te Amſteldam plaats heeft.

Hoe hoog deeze laatſte ſtad in Handel en Scheepvaart ook zy toegenomen, heeft zy deeze kenmerken van haaren afkomst toch nooit kunnen uitwisſchen; gelyk het reguleeren der Wisſelcours op Engeland, Vrankryk, Spanje, Koningsbergen, Dantzig enz.; noch altoos in Ponden Vlaamsch, Schellingen en Grooten geſchiedt, om geene andere voorbeelden optehaalen. — Daar en tegen zyn 'er weer andere plaatzen en landen, van laateren datum, die hunne goederen uit Spanje, Rusland enz., in Amſteldamſche Wisſels moeten betaalen, om dat de Geldſpecie van deeze laatſte bekend en gereguleerd is; gelyk die van Hamburg, Bremen en meest alle handeldryvende ſteden van Duitschland, in Wisſels van die plaatzen betrokken worden, welke te Amſteldam in Hollands Banco of Courantgeld betaalbaar zyn.

Om het juiste Different der Wisſelcours van de vyf Provinciën, met relatie tot die van Holland, optegeeven, is niet wel doenelyk: alzoo in geen der

vyf Provinciën eene geregelde Wisſelcours op Holland gevonden wordt, noch van deeze op de eerſte Provincie. Dit heeft alleen plaats tuſſchen de Provincie Holland en Zeeland, en wel om den meerderen Koophandel, en om het different der Geldſpeciën, dat tuſſchen deeze twee Provinciën exteert.

Uit Vriesland en Groningen krygt men zomtyds Wisſels, of liever Aſſignatien, ten laste van Ingezeetenen in Holland: welke pretenſien veelal ſpruiten uit Graanen, Koolzaad enz., dat die Provinciën naar Holland ter markt gevoerd hebben; doch het is maar zeldzaam, dat die Handelaars Wisſelbrieven op Holland met voordeel kunnen remitteeren, dat nochtans in zulk geval plaats diende te hebben, om dat Wisſels ten hunnen laste in Holland doorgaans met ½ per Cent verlies ontvangen worden, van menſchen welke op die plaatzen Correſpondentie hebben, en van het incaſſeeren van zoodanige briefjes hun werk maaken: een blyk, dat de vernegotiëering der Wisſels van de vyf Provinciën in Holland niet kan geſchieden,

den, immers niet geregeld. — Doch wanneer de Wisſel op een van die Provinciën aanmerkelyk groot is, dat zeer zelden gebeurt, in dat geval kan men met $\frac{3}{8}$ of $\frac{1}{4}$ per Cent verlies laaten ontvangen. — In de handeldryvende ſteden van Gelderland en Overyſsel heeft dit zelfde plaats. Het verlies der Wisſelcours is ook in die twee Provinciën geëvenredigd aan de vragt der contante Penningen. Maar de Ingezeetenen der Provincie van Utrecht daar en tegen, als eene Landprovincie zynde, houden te Amſteldam Caſſiers, door welke zy hunne Aſsignaties op Ingezeetenen aldaar laaten ontvangen, en aan wie zy hunne buitenlandſche geäccepteerde Wisſels ter betaaling verwyzen.

Wanneer wy nu de vragt der Geldſpeciën, met het verlies op de Wisſelcours, tegen elkander vergelyken, dan zal dit al vry wel geëvenredigd wezen. — Op Vriesland, Groningen, Gelderland en Overyſsel, is de vragt van Contanten van Amſteldam en terug, beneden *f* 1000, $\frac{1}{5}$ à $\frac{1}{4}$ per Cent, maar boven de *f* 1000, 1 per Mille. — Voor deezen prys kan men ook Con-

tanten van Amſteldam naar Zeeland zenden, en van daar ontvangen: maar het ſchadelyke different der Wisſelcours op die Provincie, welke uit het tegenwoordige verſchil der Geldſpecie ontſtaat, wordt daar door niet weggenomen. — De vyf eerstgenoemde Provinciën zouden, door het verlies der Wisſelcours, niet anders op haare Negotie met Holland lyden, dan het geen zy aan Vragt voor de Contanten zouden moeten betaalen, als zy de Contanten in Natura overzonden, welk laatſte ook doorgaans plaats heeft: om dat dit op alle plaatzen zeer gemakkelyk en zonder riſico kan geſchieden, terwyl met de Wisſel altoos eenige reſico verzeld gaat, hoe ſolide men den Trekker ook moge houden.

De Provincie Zeeland daar en tegen kan ſlegts in één geval met minder ſchade, en in het tweede met voordeel Contanten van of naar Holland zenden, in vergelyking der Wisſelcours, welke op dien tyd plaats heeft. — Het geval, om van Holland naar Zeeland Contanten met minder ſchade dan ordinair te zenden, bepaalt zich tot den tyd der Verkoopinge van de

Oost-

Oost-Indiſche Compagnie aldaar, als wanneer het niet zelden gebeurt, dat men in Zeeland geen genoegzaame ſomma van Papier op Holland tot eene maatige Cours kan kwyt raaken, noch in Holland bekoomen, om naar Zeeland te zenden, waar door de zoogenaamde Zeeuwſche Ryksdaalders zomtyds in Holland verre boven de ordinaire Cours ryzen. — Dit weeten de Joodſche Geld-wisſelaars te Amſteldam zich doorgaans wel ten nutte te maaken, met het opzaamelen van de zilvere Ducaaten, om op dien tyd daarmede aan de Markt te koomen, waar door ze meestal eene zoete Interesſe behaalen: het welk dan ook de reden is, dat in de Wisſelcours nooit, of immers zeer zelden, een merkelyk different ten voordeele der Ingezeetenen van Zeeland kan koomen. — Het geval, om met voordeel uit Zeeland Contanten naar een der zes andere Provinciën te zenden, bepaalt zich tot het betaalen der Interesſen van Zeeuwſche Obligatien, Tienden enz., om dat dan de zilvere Ducaat tot 53 ſtuivers naar buiten gezonden wordt: aan houders van Zeeuwſche Effecten of eigenaars

van Landeryen: maar is het ſchadelyke different dier Geldſpecie niet oorzaak, dat de Zeeuwſche Effecten buiten Zeeland, weinig gezogt worden? En is dit derhalven wel de moeite waard, als een wezentlyk voordeel alhier te worden opgegeeven?

Aan het algemeen gerief, om Contanten binnens lands prompt en zonder eenige rifico te kunnen verzenden, is dan hoofdzaakelyk toe te ſchryven, dat de handeldryvende Ingezeetenen der vyf overige Provinciën veelal zwaarigheid maaken in het koopen van Wiſſels of Aſſignaties van hunne Medeburgers, om hun Geld daar door in Holland overtemaaken. Doorgaans zyn ze in deeze wyze van handelen onkundig, en vreezen dus in groote moeijelykheden ingewikkeld te zullen worden, indien zoodanige Wiſſel niet prompt betaald, maar met protest terug gezonden wierde. Deeze vrees, by verre het grootſte gedeelte dier Commercieërende Ingezeetenen, is oorzaak, dat de Trekkers hunne Wiſſels niet dan met moeite kunnen ſlyten.

De gewoonte, welke by veelen

der

der Hollandſche Kooplieden is doorgedrongen, dat zy aan hunne Correspondenten in andere Provinciën de Vragt van het Geld niet in Reekening brengen, heeft medegewerkt, om het overmaaken der wederzydſche Pretenſien door Wisſels van de vyf Provinciën op Holland te ſtremmen, of ten minſten zeer in onbruik te houden. — Dan hun verlies is gering; nimmer kan het boven $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$ per Cent beloopen, hoe klein de ſom ook wezen moge; en zoo het een aanzienlyker post is, die twee, drie of meer duizend Guldens bedraagt, is de Vragt niet duurder dan de ordinaire Wisſel-Courtagie van 1 per Mille. En hoe dikwils gebeurt het niet, dat zy in perſoon naar Holland gaan, om nieuwe inkoopen te doen, en by die gelegenheid het geld van eenen voorigen inkoop medeneemen, waar door zy het zelve zeer goedkoop, en dikwils Franco overkrygen, als de ſom niet zeer groot is.

De Provincie Zeeland daar en tegen eene meer uitgeſtrekter Negotie met die van Holland onderhoudende, dan wel de andere vyf Provinciën, was meer in de gelegenheid, tot gemak

van haaren Koophandel op Holland, zich van de Wisſels te bedienen, tot overmaaking van wederzydſche pretenſien. — Het verlies, dat op de Wisſelcours van Zeeland op Holland, en van daar weer terug voor de Zeeuwſche Ingezeetenen valt, is thans altoos geëvenredigd naar de Cours der zoogenaamde Zeeuwſche Ryksdaalders, welke op dien tyd in Holland plaats heeft. Indien men 400 Zeeuwſche Ryksdaalders in Amſteldam tegen 51½ ſtuivers kan koopen, en dezelve met Vragt en Onkosten voor $\frac{3}{16}$ of $\frac{1}{4}$ per Cent naar Zeeland overzenden, zal de Wisſel disconto doorgaans 2¼ of 2⅜ per Cent zyn. In Rotterdam en Dordrecht, daar ze algemeen voor 52 ſtuivers rouileeren, is de Wisſelſchade ook weer minder voor de Ingezeetenen van Zeeland.

Dan hoe klein of groot de disconto der Wisſel ook wezen moge, het zal altoos bezwaarlyk genoeg zyn voor de handeldryvende Ingezeetenen van die Provincie. Alle goederen, welke van buiten ingevoerd worden, moeten zy met opgeld koopen, om dat de ſchade 2¼ of 2⅜ per Cent op de Wisſel of

Geld-

Geldſpecie beloopt; voor alle Producten, welke zy uit hunne Provincie naar Holland of elders zenden, ontvangen zy mede zoo veel minder prys, dan hunne Geldſpecie of Wisſel verliest by de andere Provinciën; en hoe zeker het in Zeeland ſchyne te zyn, dat die Negotie-penning 53 ſtuivers waarde hebbe, zal de prys van Leevensmiddelen, Manufactuuren tot kleeding, Eigendommen en Landeryen, toch altoos getauxeerd en gekogt worden, naar die mindere waarde der ſpecie, in vergelyking van die der andere Provinciën: dat is, men zal 'er meer ſtuivers voor moeten betaalen, dan dat de zilvere Ducaat, gelyk in de overige Provinciën, in prys gangbaar ware.

De Souverain heeft wel de magt de Specie van zyn land op een zekeren prys te bepaalen; maar het voordeel van den Souverain en deszelfs onderdaanen zal nooit grooter wezen, dan dat de Specie van het land maar even onder dat gehalt en waarde zy, dat ze op een maatigen prys van het zilver niet met voordeel kan verſmolten, maar altoos met winst kan aangemunt worden. Wel is waar, de Souverain zal

8, 10 en meer per Cent by het munten van zyne Geldſpecie winnen, wanneer hy dezelve in gehalte of gewigt zoo veel vermindert en den prys als vooren laat: doch dit is ſlegts voor ééns, en zelfs maar in ſchyn, om dat deszelfs onderdaanen daar door belet worden, zoo veel vertier in den koophandel te doen, als de gelegenheid hun daar toe wel aan de hand geeft: dus verliest de Souverein, geduurende al dien tyd dat deeze munt ſpecie in het land blyft roulleeren, ook het meerder voordeel, dat uit een bloeijenden binnen- en buitenlandſchen handel voor hem anders zou ontſtaan. De onderdaanen daar en tegen verliezen altoos by dit ſoort van mindere ſpecie, welkers gangbaare waarde boven het gehalt of gewigt is, zoo dikwils zy binnenlandſche producten naar buiten zenden of buitenlandſche inkoope doen.

De Stad Dantzig kan ons tot een voorbeeld ſtrekken: derzelver geldſpecie was tot den Jaare 1757, in gehalte en waarde, dat men aldaar, om *een Pondvlaams* in Holland te behebben, 280 a 290 *groſen pools* betaalde, maar zedert zy derzelver ſpeciën in gehalte ver-

verminderd, doch in waarde gelaaten heeft, moet men thans 380 a 400 grosſen pools voor een Pondvl. op Holland betaalen, welke Verandering van geldſpecie voor de handeldryvende Ingezeetenen van die Stad in het byzonder, en voor de andere Inwoonders in het gemeen, geen gering nadeel heeft aangebragt.

Alle producten en koopmanſchappen wierden by hen duurder naar de mindere waarde van hunne nieuwe geldſpecie, terwyl de buitenlanders 'er niets meer voor betaalden. Hunne inkoope in Poolen, waar de dantziger muntſpecie gangbaar is, moet tot hooger prys geſchieden, terwyl dat zelfde geld weer door de Poolen in Dantzig wordt gebragt, en aldaar op den bepaalden prys uitgegeeven.

Het zelfde heeft ook plaats gehad met de verminderde geldſpecie van den Koning van Pruiſen, in de Jaaren 1758 en 1759. Voor dien tyd betaalde men te Amſteldam voor een Ryksdaalder te Breslau 35 a 36 ſtuivers Bankgeld, en 1762 was diezelfde Ryksdaalders reeds op 21 ſtuivers Bank-

Bankgeld gevallen. De koophandel van beiden leedt hier door veel.

Hier uit volgt dan, dat geen Souverain den prys der geldſpecie willekeurig kan verhoogen, zonder zich zelven en deszelfs onderdaanen te benadeelen. Hoe weinig of veel het different ook wezen moge, de Wisſelcours zal dat gewaande voordeel onmiddelyk doen verdwynen: deeze is de juiſte balans, welke op het minſte verſchil overſlaat. Nochtans kunnen 'er omſtandigheden wezen, waar door een land voor een korten tyd op de wisſelcours kan verliezen of winnen. Dit hangt af van een meer of minderen trek van geld, dan 'er goederen uit- of ingezonden worden. Dus zal de wisſelcours van een land 5, 6 en 8 per Cent kunnen daalen, wanneer de Vorst drie of vier Millioenen buiten s'lands negotiëert, en die per wisſel laat overkoomen; of een land, dat s'jaars tien Millioenen aan producten en voortbrengſels van nyverheid uitlevert, en daartegen maar negen Millioenen van buiten nodig heeft te trekken, zal de wisſelcours altoos in zyn voor-

voordeel hebben: maar in den loop van reëele en gelyke negotie moet de wisſelcours nooit 5 per Cent kunnen verſchillen.

Hier mede meenen wy nu genoeg aangetoond te hebben, dat indien 'er eene geregelde wisſelcours tusſchen de vyf Provinciën en Holland plaats had, de ſchade in ordinaire tyden daarop nooit grooter dan $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{5}$ of $\frac{1}{8}$ per Cent, en zelfs 1 per Mille zou wezen, naar maate de ſomma groot of klein is, welke overgemaakt zou moeten worden, om dat voor dien zelfden prys de Contanten van die Provinciën van Holland en van daar te rug gezonden kunnen worden.

Dit gering verlies vloeit voort uit de gelykheid der geldſpecie, welke in die zes Provinciën gevonden wordt; als ook uit het weinige verſchil, dat 'er tusſchen de eene en andere Provincie in onderlinge Commercie gevonden wordt: want offchoon Holland aan deeze vyf Provinciën buitenlandſche voortbrengſels levert, zoo zenden deeze weer eigene producten en werken van nyverheid aan die van Holland; en zoo het mogelyk ware, om net te

wee-

weeten, wat ieder der vyf Provinciën aan Holland zond, en van daar te rug trok, dan geloove ik, dat het verſchil misſchien ten voordeele der vyf Provinciën zou overſlaan of ten minſten zeer gelyk ſtaan in de Balans met die van Holland; terwyl de Provincie van Zeeland (alles gelyk geſteld zynde omtrent de geldſpecie), in het leveren van Producten en Koopmanſchappen buiten allen twyffel merkelyk op Holland wint, waarover wy in de *derde Afdeeling* breeder zullen ſpreeken. — Thans gaan wy over om

II.

De fundamenteele oorzaaken aantewyzen, waarom de Wisſelſchade in Zeeland grooter dan in de vyf andere Provinciën zou zyn, indien de Zilvere Ducaat niet hooger in prys gangbaar ware dan in de overige Provinciën.

Uit myne breedvoerige, en zoo ik my niet gantsch bedrieg, zeer bondige redeneering in de eerſte afdeeling gehouden, is reeds beweezen, dat het geene in deeze tweede afdeeling ge-

geëischt wordt, niet exteert. — Indien de zilvere Ducaat in gehalte en gewigt in Zeeland met de overige Provinciën gelyk ſtaat niet alleen, maar ook tot geen hoogeren prys gangbaar is, zal de wisſelſchade voor de Ingezeetenen van Zeeland gewis niet grooter, maar veel eer minder wezen, dan die in de andere Provinciën: wel is waar, dat Zeeland altoos ongelyk meer by Holland ten agteren is, dan de overige Provinciën: om dat de meeste van haare buitenlandſche wisſels, zedert de verhooging, in Holland, moeten betaald worden: (a) maar dit ontſtaat uit eene ruimere negotie, waar op derzelver Ingezeetenen voordeel behaalen, en dus daar van wel eene wisſelproviſie aan die van Holland kunnen betaalen, indien de ſchadelyke disconto, uit de muntſpecie voortvloeijende, maar mogt weggenomen worden.

Deeze, voor de Commerciëerende Ingezeetenen van Zeeland zoo zeer gewenschte verandering, zou hun noch

(a) Uit de ordonnantie van de Wisſelbank, artikel V. blykt, dat men ten minſten vóór de verhooging der Ryksdaalders, in Zeeland algemeen naar buiten-lands wisſelde en betrokken wierd.

noch een voordeel boven de vyf andere Provinciën aanbrengen, door de jaarlykſche verkoopingen van de Oost-Indiſche Compagnie aldaar; want kort vóór, en na de verkoopingen zouden zy altoos op Holland met noch een extra voordeel kunnen Wisſelen, om dat op dien tyd voor ongelyk meerdere ſommen aan goederen uit Zeeland naar Holland worden gevoerd, dan zy van daar trekt, waardoor de Wisſelcours op Holland grootelyks ten voordeele van Zeeland moet koomen, en dus tot betaaling van buitenlandſche ontvangene goederen voor de Zeeuwſche Ingezeetenen merkelyk zou ſoulageeren. Wanneer men myn antwoord, op 't eerſte Lid van het voorſtel der Wel Edele Maatſchappy, oplettend nagaat, zal men met my moeten toeſtaan, dat op dit gedeelte van het voorſtel niets anders gezegd kan worden; en derhalven zullen wy overgaan, om

III.

De redenen aantetoonen, welke Zeeland zou kunnen gehad hebben, om meer dan de vyf andere Provinciën voor gebrek aan ſtandpenningen bedugt te zyn.

Uit

Uit dit voorſtel ſchynt te blyken, dat de Wel Edele Maatſchappy van denkbeeld is, als of de Provincie Zeeland deeze voorzorg, om den prys der zilvere Ducaaten, boven derzelver gewigt, te verhoogen, alleen zoude gebruikt hebben, om het gebrek aan inlandſche ſtandpenningen voor te koomen: doch het zy my geöorloofd, dat ik hier omtrent van gevoelen verſchille, en zegge, dat dit zelfs de voornaamſte rede niet geweeſt zy.

Gebrek aan genoegzaame Contanten, om door de handen der Ingezeetenen te roulleeren kan nooit anders plaats hebben, dan wanneer dat land meer van buiten lands tot zyne behoefte moet trekken, dan het aan andere Natien van eigene lands producten of werken van nyverheid kan uitleveren. Waar dit plaats heeft, mag men als zeker vooronderſtellen, dat zoodanig land vroeg of laat moet verarmen, ten ware het door industrie dat verlies wist te vergoeden. — Indien de Souverain, wiens Onderdaanen eenen pasſiven handel voeren, mogt goedvinden, den prys der geldſpecie te verhoogen, om voor te koo-

men, dat de Contanten niet buitenlands gevoerd wierden, zou hy hier door zyn oogmerk wel bereiken; maar niet dan met verlies van een gedeelte zyner inkoomſten, en tot groot nadeel van alle zyne Handeldryvende ingezeetenen: want zoo dra 'er geen voordeel in zoodanig land voor de buitenlanders meer te behaalen is, ſchorten zy den onderlingen Koophandel; ten minſten in zooverre, dat zy met voordeel kunnen blyven handelen, en de als dan reeds uitgevoerde ſpecie zal 'er niet eerder weer inkoomen, dan dat zy aan de Buitenlanders daar voor goederen in betaaling kunnen geeven.

Maar indien de Souverain van eene pasſief handelende natie, met de verhooging der geldſpecie, ook tevens de *Luxe* onder de Ingezeetenen kan verbannen, zoo dat derzelver behoefte niet grooter is, dan hunne lands producten en werken van nyverheid opbrengen, om daar door te doen balanceeren, dat het geen van buitenlands inkoomt niet grooter is, dan het geen zy aan vreemden kunnen leveren, dan zal men misſchien

op

op het voorbeeld van Zweeden dien aangaande winnen: doch hier toe wordt eene despotieke Alleenheerſching vereischt, waar voor wy vrygebooren Nederlanders met rede den grootſten afkeer hebben.

Uit het boven beredeneerde hebben wy gezien, dat een land gebrek aan Standpenningen kan krygen, het welk van buiten meer moet ontvangen, dan het aan anderen kan leveren, en dat in dit geval de Souverain wel eens in verzoeking gebragt kan worden, de Muntſpecie, boven de ordinaire waarde, in prys te verhoogen: maar welke redenen kan de Provincie Zeeland meer dan de vyf overige Provinciën toch gehad hebben, om dien ſtap te doen? Is het geſchiedt uit vreeze voor gebrek aan Contanten in de Provincie? Dan zoude men daar uit moeten beſluiten, dat Zeeland met Holland eenen pasſiven handel dreef: doch hier van meenen wy het tegendeel te kunnen aantoonen; en wanneer men my dit zal toegeſtemd hebben, vinde ik geene zwaarigheid te zeggen, dat het onmogelyk geweest zou zyn, noch immer gebeuren kan, dat Zeeland

voor gebrek aan Standpenningen te dugten zou gehadt hebben, meer dan de vyf overige Provinciën.

De oorzaak, welke aanleiding tot de eerſte verhooging in 1672, van de *zilvere Ducaaten* in Zeeland gegeeven heeft, moet veel eer toegeſchreeven worden aan de vrees, welke men in Zeeland gehad, of liever daadelyk ondervonden heeft, dat die Provincie overſtroomd wierdt van vreemde ſpeciën van minder gehalten als in onze Unie gangbaar waren. — De locaale ſituatie van Zeeland ſchynt dit myn gevoelen te begunſtigen: als zynde zeer naby Braband gelegen, met welker Ingezeetenen Zeeland eenen aanmerkelyken Koophandel dryft. Het eindeloos getal van Placaaten, door de Heeren Staaten der Provincie van Zeeland, waarin reeds by het vestigen van de Unie by aanhoudenheid vreemde Muntſpeciën *Billioen verklaard worden* (b), zetten myn gevoelen ten deezen opzigte nog meer klem by.

Men

(b) Men zie onder anderen de *Placaaten* van 30 January 1582, en 13 Augustus 1585, toen de Rykſdaalder in de Nederlanden noch algemeen 48 ſtuivers was.

Men zie ſlegts het Groot Placaat-Boek in, en men zal verwonderd ſtaan over de menigvuldige Placaaten, welke tegen vreemde Muntſpeciën, van minder gehalte en gewigt, door de Staaten Generaal van de Veréénigde Provinciën, geſtatuëerd zyn. Dan deeze zyn nog gering in getal tegen die Placaaten, welke de Provinciën Holland en Zeeland by aanhoudenheid tegen het roulleeren van vreemde Geldſpeciën geſteld hebben. — Deeze twee Provinciën waren ook de voornaamſte in Zeevaart en Koophandel, tegen de vyf andere, en derhalven meer blootgeſteld voor den invoer van vreemde Munt. — Daar nu Holland eene veel uitgeſtrekter Negotie naar alle gewesten der weereld heeft, dan Zeeland, zou men daar uit moeten beſluiten, dat de toevloed van vreemd Geld in Holland ook het meest moest geweest zyn, en uit dien hoofde ook de meeste Placaaten daar tegen geſtatuëerd hebben: maar juist het tegendeel is waar. — 'Er worden wel vyf Placaaten tegen vreemd en ſlegt Geld van de Heeren Staaten van Zeeland

gevonden, tegen één Placaat in Holland. — Zoo dit myne ſtelling niet volkomen bewyst, het zal nochtans myn gevoelen zeer begunſtigen. — Maar, het geen noch meer in myn voordeel ſpreekt, is, dat ik geen Placaat gevonden heb van de vyf andere Provinciën in haar privé tegen Geldſpeciën van minder waarde; daar toch vier van deeze aan andere landen grenſen, met welker Ingezeetenen zy over en weer handelen, en dus buiten twyffel Geld van hunner vreemde buuren moeten ontvangen; en dit in die Provinciën laaten circuleeren. De redenen, waarom dit in de vier Provinciën minder invloed dan in Zeeland gehad heeft, zullen wy ſtraks nader opgeeven.

De aanhoudende klagten over den toevloed van vreemde Speciën, waar toe de Provincie Zeeland, als het grootſte belang daar by hebbende, gewis het meest zal gedaan hebben, deed de Heeren Staaten Generaal van de Veréénigde Nederlanden, in den Jaare 1619 reſolveeren, *om den Nederlandſchen Ryksdaalder, finaal en zonder pro-*

vi-

viſie, in gehalte en gewigt op 50 *ſtuivers te reguleren* (c); terwyl voor dien tyd geen Nederlandſche Ryksdaalder in gehalte en gewigt hooger dan tot 48 ſtuivers in ons Gemeenebest bekend was. — Hier door meende men het kwaad te zullen overwinnen: maar in den Jaare 1622 wierden, door de Heeren Staaten van Zeeland, reeds weer op nieuw veele ſoorten van vreemde Muntſpeciën Billioen verklaard (d). Een blyk dat deeze voorzorg in Zeeland minder dan in Holland ten goede hadt gewerkt. Ja op verſcheiden tyden heeft men in Zeeland een wezentlyk gebrek (e) aan Inlandſche Standpenningen gehad, zoo dat men zich wel voor eenen tyd daar door belemmerd vond in de Negotie met Holland, by welke gelegenheid alle inlandſche Specie ſcheen verdweenen te wezen: doch dit duurde ſlegts korten tyd; het beloop van veele buitenlandſche Inkoopen moet, door de Zeeuw-

(c) Volgens *Placaat* van 13 February 1619.
(d) Volgens *Placaat* van 11 Augustus 1622.
(e) Dit gebrek ſchynt nochtans geen plaats gehad te hebben, dan na de verhooging der zilvere Ducaaten.

ſche Kooplieden, in Holland betaald worden (f); daar en tegen trekt Zeeland door de jaarlykſche Verkoopingen van de Oost-Indiſche Compagnie, en voor onderſcheidene inlandſche producten weer aanmerkelyke ſommen uit Holland: maar wanneer deeze gevallen wat meer dan naar gewoonte uit elkanderen loopen, moet het gety van de inlandſche Geldſpecie in Zeeland op dien tyd noodzaakelyk laag ebben; het welk niet zou gebeuren, indien de Cours van de zoogenaamde Zeeuwſche Ryksdaalders, met die van andere Provinciën, gelyk ſtond, waar over wy in de vierde Afdeeling breeder zullen handelen.

De Geldſpeciën van de Oostenrykſche en andere daaromtrent gelegen landen, koomen al te na in gehalte en waarde met die van onze Unie, dan dat dezelven niet door inſchikkelykheid van ſommige Kooplieden, om een grooter debiet in hunne goederen te maaken, met een minder different zouden ontvangen geworden zyn, dan het wezentlyk verſchil bedroeg, en zoo

(f) Men zie hier van de redenen bl. 128 opgegeeven.

zoo vervolgens deeze mindere Specie aan hunne Werklieden, Leveranciers, Bakkers, Slagters enz., by kleine ſommaas tevens, in de Provincie weer zouden geſleeten, en onder den man gebragt hebben. — En zou zoodanige handelwyze niet hebben kunnen aanleiding geeven, dat deeze vreemde Speciën, van geringere waarde, op gelyken prys, als die van de Geünieerde Nederlanden, in Zeeland zouden geroulleerd hebben? Zouden hier door niet alle Kooplieden, zonder onderſcheid, in de noodzaakelykheid gebragt zyn geworden, dit voorbeeld te volgen, en die vreemde Speciën door een algemeene circulatie als te naturaliſeeren? — Maar welke nadeelen moesten voor de Ingezeetenen van de Provincie Zeeland hier uit ontſtaan? Gewis deeze: dat de Kooplieden van Holland dit verſchil der Geldſpecie door de Wisſelcours weldra reguleerden; Zeeland moest de ſchaden van dit different draagen, zonder eenige vergoeding te kunnen vinden, zelfs niet met het uitzenden van die ſchadelyke Specie. Om het verlies op de Wisſelcours te ontwyken, was het no-

dig de Hollandſche Wisſels met inlandſche Contanten te betaalen, of de Contanten in natura naar Holland te zenden. Alles werkte mede, om de vreemde Geldſpeciën der gebuuren van Zeeland in die Provincie te vermeerderen; de inlandſche Specie wierd alleen aangezien als een ſoort van Bankgeld, waar mede men Hollandſche Wisſels betaalde, die men op Holland kogt, of van daar op Zeeland getrokken waren.

Het zou nochtans met dit alles niet mogelyk geweest zyn, Zeeland ten eenemaal van inlandſche Standpenningen uitteputten, maar wel in zoo verre te doen verminderen, dat daar van op zekere tyden een groot gedeelte in de andere Provinciën bleef roulleeren, die niet weer terug konden keeren, voor dat Zeeland goederen daar voor in de plaats kon geeven; en in dien tusſchentyd moest Zeeland zekerlyk van vreemde Muntſpeciën overſtroomd worden. Maar deeze terugkeering kon niet misſen, onvermydelyk te moeten volgen, door de jaarlykſche Verkoopingen van de Oost-Indiſche Compagnie in Zeeland, waar van Holland wel

het

het grootſte gedeelte koopt, het welk dit verlies weer merkelyk vergoedde. Voeg hier by de verzendingen van Zeeuwſche Producten naar Holland, als Tarwe, Koolzaad, Meekrap, Vlas enz., dat alles medewerkte, om de balans weer rykelyk, ten voordeele van Zeeland, over te haalen.

Wanneer wy een overſlag maaken, en nagaan, wat Holland jaarlyks aan Zeeland moet betaalen, voor het geen de eerſte by de Oost-Indiſche Compagnie der laatſte koopt; daar by voegende de ſommen, welken jaarlyks voor inlandſche Producten van Zeeland naar Holland getrokken worden, en dan daar tegen overſtelt, wat Zeeland uit Holland gewoon is jaarlyks te trekken; dan zal men bevinden, dat Zeeland op Holland actief handelt. Doch niet tegenſtaande alle deeze voordeelen, moest Zeeland overſtroomd worden van vreemde Geldſpeciën, om dat ze uit de Oostenrykſche en de verdere daar aan grenzende landen, minder Lands producten en andere Koopmanſchappen trekt, dan aan dezelve levert. Ook verdwynen een deel inlandſche Standpenningen,

door

door in Braband te blyven roulleeren. — Maar indien Zeeland op Holland actief handelt, van waar koomt het dan, dat Zeeland op de balans van Contanten by Holland agter uit raakt? Dit ontſtaat door de Wisſel: om dat Zeeland voor zyne buitenlandſche inkoope betrokken wordt in Wisſels, die in Holland moeten betaald worden, immers voor het grootſte gedeelte, en vooral van zulken, die in Bankgeld getrokken, of daarin betaald moeten worden.

Laaten wy nu de Provinciën Gelderland, Overysſel, Vriesland en Groningen beſchouwen, welke mede tegen vreemde landen aangrenzen, waarin andere Geldſpeciën gevonden worden. Volgens myne boven gemaakte vooronderſtelling zouden deeze Provinciën even zeer moeten blootgeſteld wezen, aan een te grooten invoer van vreemde Geldſpeciën als Zeeland, zonder dat dit nochtans plaats heeft: dan hier voor zyn twee natuurlyke redenen, welke dat in deeze vier Provinciën meer dan in Zeeland onmogelyk maaken.

1. De Geldſpeciën van die aangrenzen-

zende landen verſchillen zoo veel in gehalte en waarde met die van onze Unie, dat ze by ons niet gangbaar kunnen worden, dan met groot verlies, tegen het geen waar voor zy in hun land roulleeren, en uit dien hoofde altoos wederkeeren, ter plaatſe waar ze het meest gewaardeerd worden. — Van daar dat die ſoorten van vreemde Geldſpeciën nooit diep in onze Provinciën indringen, maar zich doorgaans bepaalen op de plaatſen van de grenzen, waar het different het kleinst is, en de gelegenheid overvloediger, om in hun land tot de geſtelde waarde te kunnen uitgegeeven worden.

2. Geene van de bovengenoemde vier Provinciën heeft eenigen Koophandel van belang met de Ingezeetenen van de aangrenzende landen. — De weinige Negotie, welke tuſſchen de vier Provinciën met hunne vreemde Nabuuren plaats heeft, geſchiedt altoos pasſief van onzen kant, en actief van de vreemden: wanneer de laatſten voor 20 ſtuivers uit de vier Provinciën trekken, dan leveren zy aan hunne Lands producten ten minſten voor 22 ſtuivers, zoo niet meer in de plaats, en

dus

dus winnen zy altoos op de Nederlanden; dit is de rede, dat hunne Geldſpeciën in die Provinciën niet kunnen blyven, wyl men zyne vreemde Buuren altoos met hunne eigene Munt betaald, en noch inlandſche Specie by moet geeven, om den onderlingen Koophandel, hoe klein ook, te vereffenen.

Groot kan deeze hunne Commercie, met derzelver vreemde Buuren, nooit worden, om dat deeze laatſten hunne behoeften meestal direct uit Holland ontbieden, waar door voor die vier Provinciën de gelegenheid wordt afgeſneeden, om actief met derzelver vreemde Buuren te konnen handelen. Immers is 'er in geene van die Provinciën eene genoegzaame buitenlandſche Negotie; zy zyn genoodzaakt hunne behoeften daar van zelfs uit Holland te trekken, welke weg voor die vreemde Buuren even gemakkelyk openſtaat niet alleen, maar de gelegenheden daar toe ook daadelyk hebben, en dus niet in de noodzaakelykheid koomen, zoodanige goederen uit de binnenlandſche Provinciën te trekken.

Indien 'er eene gegronde vrees voor

ge-

gebrek aan Standpenningen plaats kon hebben, zou het zeker in deeze vier genoemde Provinciën moeten weezen. Deeze immers handelen met haare vreemde Buuren pasfief, en moeten dus het meerder ontvangene met Contanten betaalen, en by die gelegenheid altoos zich van het vreemde Geld eerst ontdoen. Zeeland daar en tegen, gelyk de menigvuldige Placaaten van die Provincie aantoonen, wierdt overstroomd van vreemde Muntspeciën, welke tot hooger prys onder de Ingezeetenen van Zeeland circuleerden, dan hunne gehalten en waarde bedroegen, en dus door den Souverain, de Heeren Staaten van Zeeland, aanhoudend Billioen verklaard wierden, om de schade hunner Ingezeetenen daar door voortekoomen. — Maar kon deeze overvloed van vreemde Geldspeciën in Zeeland wel exteeren, indien deeze Provincie met haare Buuren, welke die Contanten van mindere gehalten en waarde invoerden, eenen pasfiven handel dreef? Zullen de handeldryvende Ingezeetenen van Zeeland, niet altoos eerst dat vreemde Geld tot betaaling hunner inkoope, in die landen

gedaan, beſteed hebben, eer ze tot de inlandſche Contanten overgegaan zyn? En moet hier uit niet volgen, dat de Provincie Zeeland, ten minſten vóór de verhooging van den zilveren Ducaat, eenen actieven handel met die aangrenzende Buuren gedreeven hebbe? — Ik maake geene zwaarigheid, dit met *ja* te beäntwoorden. Wordt nu die active handel in Zeeland thans niet meer gevonden, (en welk doorzigtig Koopman zou dit durven beweeren) dan is 'er zeer veel grond, om te vooronderſtellen, dat, hoe menigvuldige oorzaaken daar voor ook mogen opgegeeven worden, de verhooging der Zeeuwſche Geldſpecie hier by eene voornaame rolle geſpeeld hebbe, zoo niet de eenigſte oorzaak geweest zy.

Het is dan ten hoogſten waarſchynelyk, dat men in Zeeland die voorzorg, om de Provinciäale Muntſlag in evaluatie te verhoogen, gebruikt hebbe, om den ſchadelyken overvloed van vreemde Muntſpeciën uit de Provincie te weeren. — En wie zou kunnen twyffelen, dat dit oogmerk niet volkomen bereikt zy? Waren de gevol-

volgen van een anderen kant minder nadeelig geweest voor de Commercieerende Ingezeetenen, nimmer zoude de Staatkunde gepaster middel hebben kunnen uitdenken, om haar doelwit te bereiken.

'Er blyft nochtans deeze zwaarigheid in myne opgegeevene redenen, welke de Provincie van Zeeland tot dien ſtap hebben kunnen moveeren, namelyk: indien Zeeland de nadeelige gevolgen, na de eerſte Verhooging van 50 op 51 ſtuivers reeds heeft kunnen beſpeuren; wat heeft dan aanleiding tot eene tweede Verhooging op 52 ſtuivers kunnen geeven? En dit zelfde moet gevraagd worden, waarom men in Zeeland den zilveren Ducaat eindelyk zelfs op 53 ſtuivers verhoogd hebbe.

De eerſte verhooging, welke volgens Placaat of *Waarſchouwinge* in dato 11 September 1672, voorgevallen is, door den Souverain toegeſchreeven aan *het goed Alloy en Swaerte van den ſilveren Ducaet, die in de Graeffelyke Munte jegenwoordigh gemaakt wordt, en voor deſen aldaer ge-munt ſyn.* — Hier uit zou men moeten beſluiten, dat de

Provincie Zeeland alleen op het oog gehad hadt, deezen inlandſchen Negotie penning voor den uitvoer te beveiligen. Doch men dient wel in opmerking te houden, het geen wy reeds hier boven gezegd hebben, dat de vermindering van inlandſche Standpenningen ſlegts een gevolg was van den grooten toevloed van vreemde Specie, waar mede men geene Wisſels kon betaalen, noch tot de gangbaare Cours in de Bank brengen; en die door de ſtrengſte Placaaten, en herhaalde Billioen-verklaaring niet uit de Provincie konden gehouden worden.

Dan deeze Verhooging op 51 ſtuivers gaf in de andere Provinciën, en voornaamlyk in Holland, reeds vroeg aanleiding tot klagten. — Deeze kibbelingen ſchynen zich echter alleen onder de wederzydſche handeldryvende Ingezeetenen bepaald te hebben. Immers heb ik niets, ongeächt alle mogelyke naſpooringen, voor het jaar 1716, dien aangaande kunnen vinden. Het was dan in dit jaar, dat de ſteden Breda, Rotterdam en Dordrecht, op het herhaald geroep hunner Commercieërende Inwoonders, by de Staaten Ge-

neraal klaagden, dat hunne Ingezeetenen in de Provincie Zeeland, voor goederen, aldaar ten verkoop invoerende, den zilveren Ducaat tot 51 ſtuivers moesten ontvangen, en uit dien hoofde ook meenden, denzelven tot dien prys onder hunne Medeburgeren te kunnen en te mogen uitgeeven, waar over menigvuldige geſchillen en verhinderingen in den Koophandel dier Inwoonders ontſtonden, met verzoek, dat Hun Hoog Mogende dien aangaande voorzieninge geliefden te doen.

Dit was van dat gevolg, dat deeze zaak den 28 April 1716, by Hun Hoog Mogende Commisſoriäal wierdt gemaakt, om dien aangaande het Advys van den Generaale Muntmeester inteneemen, ten einde Hun Hoog Mogende te dienen van bericht. — Hier van ſchynt echter geen Rapport gedaan te wezen; ten minſten wordt dit in de Registers niet gevonden. — Ondertuſſchen wierdt den 21 July daaraanvolgende, door een Placaat van Hun Hoog Mogende, de Heeren Staaten Generaal, verboden, den zoogenaamden Zeeuwſchen Ryksdaalder in de Provincie van Holland hooger dan tot

50 ſtuivers uittegeeven, of te ontvangen.

Deeze eerſte ſtap van Verhooging ſteunt op Staatkundige redeneeringen, om een kwaad tegentegaan, dat door geene andere middelen ſcheen geſtuit te konnen worden. — Immers zeggen de Heeren Staaten van Zeeland in hunne Placaaten, voor de eerſte Verhooging tegen vreemde Muntſpeciën geſtatueerd by herhaaling: dat de Provincie Zeeland vervult is met vreemde en ſlegtere ſoorten van Gelde, tot groote ſchade van derzelver Ingezeetenen. — Hier uit blykt, dat met de Verhooging niet zoo zeer beöogd wierdt, om de inlandſche Standpenningen voor den uitvoer te beveiligen, als wel voornaamlyk om den toevloed van vreemde Muntſpeciën uit de Provincie te weeren, en daar door de ſchade der Ingezeetenen te verhoeden.

Doch deeze Verhooging kon onmogelyk van een goed gevolg wezen, met relatie tot de buitenlandſche Geldſpeciën. Deeze waren meer dan 2 per Cent minder in gehalte, dan die van onze Unie, en het geen Zeeland door dien verhoogden prys by de Brabandſche

ſche en andere Geldſpeciën mogt winnen, wierdt door eene nadeeliger Wisſelcours op Holland weer rykelyk verlooren.

Wegens de tweede Verhooging, op 52 ſtuivers, volgens Placaat in dato 2 October 1747, zeggen de Heeren Staaten van Zeeland de volgende motiven gehad te hebben: — dat door het *verzenden* van inlandſche *Contanten* voor *Koopmanſchappen*; door het *verſmelten* van dien; door de hooge prys van het *zilver*, en door de *Conjunctuuren* van *Oorlog*, de Provincie Zeeland van Standpenningen beroofd wierdt.

De eerſte geällegueerde reden, wegens het *verzenden* van Contanten voor Koopmanſchappen, geeft onweerſpreekelyk te kennen, dat men op dien tyd reeds beſpeurd heeft pasſief te handelen. — Zou een land nadeel kunnen hebben, dat *f* 950 aan Contanten voor Goederen naar het Noorden zond, indien het dezelve in Vrankryk of elders weer tot *f* 1000 kon verhandelen? Hoe veel men te dugten hadt, voor het *verſmelten*, toen de zilvere Ducaat reeds op 51 ſtuivers was, kan ik wegens gebrek aan kennis van de toenmaalige

omſtandigheden, niet bepaalen. — *De hooge prys* van het zilver daar en tegen, en den ſchadelyken invloed op de Contanten, wegens de *nadeelige Conjunctuuren* van den Oorlog, zyn van zulk gewigt, dat wy wel durven verzekeren, dat het te dier tyd onmogelyk was, op het gewoone voordeel tot 51 ſtuivers aantemunten niet alleen, maar dat ook de inlandſche Standpenningen, uit hoofde van het daar omſtreeks zynde Franſche Leger, menigvuldig uit de Provincie Zeeland zullen gevoerd wezen.

Dan het is aanmerkelyk, dat de Provincie Zeeland, in haare menigvuldige Placaaten, voor de Verhooging van den zilveren Ducaat, nooit over gebrek aan Standpenningen klaagt, maar wel van overvoerd te wezen van vreemde, en mindere ſoorten van Munten, dan de haare; terwyl men, na de Verhooging, wel dra gebrek aan inlandſche Standpenningen kreeg. — Dit moest ook natuurlyk volgen, zoo lang hunne buitenlandſche Negotie, voor welker goederen zy voor een groot gedeelte op Holland betrokken wierden, dezelfde bleef. — Immers

was

was het van toen af voor de Ingezeetenen van Zeeland noodzaakelyk, wilden zy op den voorigen voet met de Ingezeetenen van Holland gelyk blyven, dat zy nu 2 per Cent meer winst op hunne buitenlandſche Commercie maakten, dan wel eer, toen de zilvere Ducaat met die van de andere Provinciën noch gelyk in prys was. — Door de tweede Verhooging zou het verlies voor de Kooplieden noch grooter geweest zyn, indien men in Holland, door het terug zenden van die Specie, naar Zeeland niet eenig ſoulaas gekreegen hadt, waarom men de Wisſelſchade naar die vergoeding modereerde.

Het different dat door de Verhooging, of liever het nadeel dat door de Wisſelcours, en het verlies op de Contanten, welke men naar Holland zond, veroorzaakt wierdt, bleef zoo lang in laatstgemelde Provincie, tot dat Zeeland Producten daar voor leverde. De Ingezeetenen van Zeeland wonnen nu werkelyk 2 per Cent minder op hunne Negotie, of zoo veel het different der Wisſelſchade bedroeg, dan voormaals.

Laaten wy de buitenlandſche Commercie van Zeeland, voor welke de Ingezeetenen op Holland betrokken worden, en de Negotie, die zy met Holland en de andere Provinciën voert, eens bepaalen op twintig Millioenen guldens. — Laaten wy ſtellen, dat de ſchade op de Wisſel, na het jaar 1747, geweest zy één half per Cent; en het verlies der handeldryvende Ingezeetenen zal Jaarlyks een Tonne Gouds geweest zyn. — Deeze ſomma bleef zoo lang in Holland, tot Zeeland daar voor goederen zond. — Wil men dit verlies niet ten laste van de Negotie brengen, men reekene dan, dat Zeeland, na de tweede Verhooging der zilvere Ducaaten, reeds honderd duizend guldens minder aan Producten opleverde. — Hoe veel is nu niet de ſchade, daar het different op de Wisſel 2½ per Cent verlies bedraagt? En zou men de zaak wel vergrooten, indien men ſtelde, dat de handeldryvende Ingezeetenen van Zeeland, in plaats van 20, wel 50 Millioenen op gemelde wyze omzetteden? — Ik geloof neen.

Deeze verandering in den prys der Munt-

Muntſpecie kon niet nalaaten aan de Commercie een gevoeligen neep toe te brengen. Een voorbeeld, naar de tegenwoordige Wisſelſchade gereekend, zal dit nader ophelderen.

Een Koopman te Dordrecht krygt Commisſie, om zekere goederen intekoopen, welke, en te Amſteldam, en te Middelburg, ten opzigte van de qualiteit en condities, de onkosten van tranſport enz. gelyk ſtaande, even goed te bekoomen zyn: dan zal de prys voor die goederen, te Amſteldam op *f* 100, gelyk ſtaan met die te Middelburg op *f* 97½ of *f* 98, om dien Koopman te Dordrecht te doen zeggen, het is my onverſchillig van waar ik de goederen ontbiede. — Gaat hy naar Middelburg, dan betaald hy met zoogenaamde Zeeuwſche Ryksdaalders, tot 53 ſtuivers, die hy tot dien prys uit Zeeland heeft ontvangen, doch in Holland niet boven 51¾ of 52 ſtuivers kan uitgeeven. — Maar indien de prys van die goederen te Amſteldam en Middelburg gelyk ſtaat, dan betaald hy met zilvere Ducaaten tot 53 ſtuivers, die hy in Holland tot 51¾ of 52 ſtuivers heeft ontvangen.

Het is dus voor den Koopman het zelfde, of men, het different op de goederen, dan wel op de Cours der Geldſpecie wil gedecorteerd hebben, maar Zeeland moet dat verlies, om die Verhooging draagen, en hunne inlandſche Standpenningen, voor dit different, zoo lang misſen, tot zy daar voor goederen kan geeven.

De derde Verhooging op 53 ſtuivers, volgens Placaat in dato 8 Maart 1762, door de Heeren Staaten van Zeeland, is geſchied, om voortekoomen, "dat de Ryksdaalders niet als „ een Negotie-penning buiten de Pro„ vincie gevoerd wierden; dat zy we„ gens het goed allooi en zwaarte niet „ mogten verſmolten worden; dat de „ hooge prys van de Munt-materiäa„ len, en de Conjunctuuren des tyds „ dit noodzaakelyk maakten".

De eerſte reden hebben wy op bl. 165, reeds beäntwoord. De tweede reden, wegens het verſmelten, op 52 ſtuivers, koomt ons byna onmogelyk voor. Ondertusſchen kan de Souverain wel eens in omſtandigheden wezen, dat Hy de ware reden van het factum niet kan, of niet goedvind aan

de

de Ingezeetenen te zeggen, en dan is deeze geällegeerde reden voldoende. Maar indien de Souverain dit als de waare reden wil aangemerkt hebben, dan zeggen wy, dat Hy door menſchen, welke invloed op Deszelfs Hooge deliberatien gehad hebben, misleid is geworden. Want de zoogenaamde Zeeuwſche Ryksdaalders verſchillen, noch in gehalte noch in gewigt met de Hollandſche; derhalven zouden eerst alle Hollandſche hebben moeten verſmolten worden, eer men aan de verhoogde Zeeuwſche Ryksdaalders gedacht zou hebben. — De derde reden is in dit Placaat ook zoo voldoende niet, dan in dat van 1747. Toen immers was de prys van Recepisſen der Mexicaanen 15 ſtuivers, en in 1762, maar 8 ſtuivers, voorzeker niet duur. — Door de Conjunctuuren des tyds, wordt misſchien op de verſlapping van Negotie gezien.

Dan wat 'er ook de reden van moge geweest zyn: indien Zeeland de zaak toen wel ingezien hadt, dan ben ik verzekerd, dat men alle ongelegenheden, zoo het gebrek aan Standpenningen, als het verlies van Negotie, omtrent

trent dien tyd zou hebben kunnen uit den weg ruimen, alleen met den Negotie-penning reeds Anno 1758, en dus vier Jaaren voor de laatſte Verhooging, op 50 ſtuivers te reduceeren. Men zou in Zeeland niet eens hebben behoeven te Munten, en nochtans zou 'er overvloed van inlands Geld geweest zyn. — Het kon niet uitblyven, of de Negotie, welke toen in onze Unie zeer bloeide, maar na den Oorlog tusſchen Engeland en Vrankryk weer verminderde, moest ook in Zeeland opgewakkerd zyn, en deeze vermeerdering van Koophandel, zou de Provincie meer voordeel aangebragt hebben, dan het geen door het Aanmunten en Verhoogen met mogelykheid ontſtaan kon.

Indien wy het geval in Zeeland, wegens het verhoogen van den zoogenaamden Zeeuwſchen Ryksdaalder, met een Staatkundig, en tevens met een Commercieërend oog beſchouwen, en naar het algemeen gevoelen vooronderſtellen, dat deeze Verhooging geſchied zy, uit vreeze voor gebrek aan Standpenningen: dan moet daar uit volgen, dat Zeeland meer van

bui-

buitenlands trekt, dan het aan Producten, Koophandel en Werken van vernuft, kan opleveren. Maar zal, in geval Zeeland eenen pasſiven handel dryft, de vermindering van Stadpenningen dan worden weggenomen? Geenzins? — De Verhooging zal dien Negotie-penning in Zeeland wel doen wederkeeren, om dat hy nergens anders tot dien prys kan uitgegeeven worden; nochtans in geen ander geval, dan dat de Zeeuwſche Ingezeetenen de waarde daar van in goederen voldoen.

Derhalven kan men niet zeggen, dat de Verhooging der Geldſpecie het middel geweest zy, waar door het gebrek aan Standpenningen in Zeeland paalen geſteld is. Handelt die Provincie met Holland en buitenlands pasſief, zal het Geld toch uitgevoerd worden, al wierdt de zilvere Ducaat op 60 ſtuivers verhoogt: handelt zy daar en tegen actief, of ſlegts pari, dan is het onmogelyk, dat een reëel gebrek aan Standpenningen exteeren kan.

Ik houde my verzekerd, dat deeze redeneering noch van den Staakundigen, noch van den Koopman in twyf-

fel

fel getrokken zal worden. — Dus is dan de zoogenaamde Ryksdaalder in Zeeland verhoogd, niet zoo zeer uit vreeze voor gebrek aan Contanten, maar veel eer tot weering van vreemde en slegtere Muntspeciën, gelyk ik hier boven gezegd, en, zoo ik my niet gantschelyk bedriege, met zeer veel waarschynelykheid aangetoond heb.

Ik heb alle moeite aangewend, om op te spooren, of Zeeland ook reeds tusschen 1716, en 1747, met Holland schadelyk gewisseld hebbe, maar niemand der oudste Kooplieden en Wisselaars, welk ik hier over heb geraadpleegd, konden zich iets daar van herinneren. De stads Prys-couranten, waarin de pryzen van alle Koopmanschappen niet alleen, maar ook de Wisselcourſen vermeld staan, en alle Maandagen te Amsteldam worden uitgegeeven, heb ik van 1743, tot 1784, hier over nagezien. Maar tot myne groote verwondering vond ik dat in dezelven geen Wisselcours op Zeeland voor 1747, bekend stond, en van 1747, tot 1762, was de Wisselschade van Amsteldam op Zeeland slegst $\frac{1}{8}$, $\frac{3}{16}$, $\frac{1}{4}$ en eindelyk $\frac{3}{8}$ à $\frac{1}{2}$ per Cent; doch na dien

tyd

tyd begint het verlies grooter te worden; eerst 1, 1¼ à 1½ per Cent, maar weldra op 2, 2½ à 2¾ te loopen.

Uit dit hiſtoriëele, hoe onvolmaakt ook, meen ik echter te mogen beſluiten, dat Zeeland actief gehandeld hebbe, zoo lang 'er geen Wisſelſchade tuſſchen haar en Holland plaats hadt, als kunnende altoos dat geene uit den handel en induſtrie ſoutineeren, wat zy op de eerſte verhoogde ſpecie verloor. En offchoon na het berugte Actie-jaar 1720, in die Provincie nu en dan gebrek aan Stadpenningen geweest zy, hadt zy dit toch met de andere Provinciën gemeen, en kan dus niet als een bewys worden bygebragt, dat zy toen reeds meer pasſief, dan andere Provinciën, gehandeld zou hebben.

Maar de tweede Verhooging van den Negotie-penning, in het jaar 1747, moet aan de Commercie van Zeeland een aanmerkelyk nadeel toegebragt hebben. Immers is het niet eerder, dan na de tweede Verhooging, dat de Negotiänten van Zeeland met ſchade op Holland wisſelden. — Dit verlies wierdt hoe langer hoe grooter, en de Commercie, tuſſchen 1747, en 1756,

was

was door gantsch Europa in die jaaren niet zeer voordeelig, zoo dat Zeeland eindelyk onder dien last bezweek. De voordeelen uit den Koophandel en Werken van nyverheid waren niet toereikende, dat verlies op de Wisselschade goed te maaken; waarom men ook van dien tyd af meer gebrek aan Standpenningen begon te beſpeuren. Een ſpreekend bewys, dat men ſedert de tweede Verhooging eerst regt blykbaar pasſief hadt gehandeld. Voor dien tyd hadt men in Zeeland het verlies op de verhoogde Muntſpecie, door een meer bloeijenden Koophandel, kunnen ſtoppen, maar ſedert moest men aan Holland dat different vergoeden, zonder naar evenredigheid meer voordeelen behaald te hebben.

De Verhooging in het jaar 1762, op 53 ſtuivers, leide den grond, om de Negotie van Zeeland gantsch en al den bodem in te ſlaan. Misſchien zou 'er noch maar éene Augmentatie tot 54 ſtuivers noodig wezen, om den Handel binnen kort te doen ophouden. Immers is de Wisſelſchade, na 1762, doorgaans gebleeven op $2\frac{1}{4}$ tot $2\frac{3}{4}$ per Cent; en welke nadeelen de Koophan-

handel van Zeeland daar door geleden heeft, en noch lydt, meen ik, klaar genoeg getoond te hebben.

IV.

Om het gebrek aan Standpenningen voortekoomen niet alleen, maar ook de overmaat van vreemde Geldſpeciën, van minder gehalte of waarde, uit de Provincie Zeeland, te weeren.

In de voorige Afdeelingen hebben wy reeds hier en daar, als van ter zyden, over dit Artikel geſprooken: maar thans zullen wy meer opzettelyk daar van dienen te handelen. — Wy ſtelden, dat de Geldſpeciën wel nooit zoo naby de innerlyke waarde gemunt moesten worden, dat dezelven, op een middelbaaren prys van het zilver, met voordeel te verſmelten, of naar buitenlands te voeren zyn, zonder vooraf een behoorlyke winst aan den Souverain en Ingezeetenen tevens toegebragt te hebben; en dat men, by een laagen prys van het zilver, altoos met voordeel kon blyven aanmunten.

Nochtans ſtelden wy dit voordeel altyd conditioneel, dat het niet moest voortvloeijen uit de vermindering van het gehalt of gewigt; noch door verhooging van prys boven de courante waarde, maar alleen uit den laagen prys van het zilver.

Een Souverain, die voor zyne Onderdaanen *Guldens* laat munten, en met dien Standpenning aan dezelven *twintig ſtuivers* aan *zilver* geeft, handelt even Onſtaatkundig, als die Landbeſtierder, welke met een Gulden maar vyftien of minder ſtuivers waarde aan zyne Onderdaanen in de hand geeft. — In het eerſte geval verliest de Souverain alléén; en in het tweede, de Ingezeetenen en de Souverain tevens: om dat hier uit eene vermindering in den bloei des Koophandels noodzaakelyk moet voortvloeijen.

Dan hoe zeer het voor de Ingezeetenen van Zeeland in het algemeen, en voor derzelver Commerciëerende Leden in het byzonder te wenſchen ware, dat deeze hinderpaal, tot uitbreiding en bloei van de Negotie in Zeeland, hoe eerder hoe beter wierde weggenomen

men, zou men echter het middel ter verbetering thans niet moeten zoeken in het aanmunten van nieuwe Standpenningen, om die van de tegenwoordige roulleerende zilvere Ducaaten te vervangen: neen maar het munten moet in geen ander geval ondernomen worden, dan dat zulks met voordeel, op een zeer laagen prys van het zilver, kan geſchieden. En offchoon zulk eene gelegenheid veéle jaaren mogt uitblyven, zal Zeeland evenwel geen gebrek aan Standpenningen hebben, indien maar de zoogenaamde *Zeeuwſche Ryksdaalders* uit de circulatie gebragt worden; zonder dat men in Zeeland, of buiten die Provincie, verpligt is, dezelve op een bepaalden prys te moeten ontvangen.

Indien de Heeren Staaten van Zeeland mogten goedvinden, den zilveren Ducaat weer op den ordinairen prys, met dien der andere Provinciën, te verminderen, kan zulks op verſchillende wyzen geſchieden: waar van de twee eerst te noemene regtſtreeks tegen elkander ſtrydige gevolgen voor de Provincie Zeeland, zullen hebben.

1. *De Souverain kan dien Negotiepenning reduceeren, zonder vooraf daar van te waarſchouwen.*

Dit zou voor de Ingezeetenen van Zeeland gewis het minſte verlies aanbrengen: vooral indien het Placaat van Verminderinge in de maand September of October afgekondigt wierde, namelyk vyf of zes weeken voor de najaars Verkooping van de Oost-Indiſche Compagnie: om dat op dien tyd de Contanten van Zeeland het meest in andere Provinciën roulleeren; en dan juist met het meeste voordeel van de handeldryvende Ingezeetenen der andere Provinciën naar Zeeland terug gezonden kunnen worden. Maar nimmer zou dan ook in Zeeland meerder gebrek aan Standpenningen geweest zyn, dan in dit geval. Van Holland en andere Provinciën zou op den genoemden tyd niet ingevoerd worden; en uit Zeeland zou men allen voorraad met verhaasting wegzenden, om, ware het mogelyk, dezelve noch met opgeld in Holland te ſlyten, eer de Reductie aldaar bekend wierdt: voorondersſtellende, dat men in Zeeland

daar

daar van de lucht kreeg, voor en aleer de ſlag neerkwam. — Dit alles zou medewerken, dat Zeeland, *voor een zekeren tyd*, volſtrekt gebrek aan nodige Contanten zou hebben. Maar wie kan voorzien, welke ongelegenheden voor die Provincie, geduurende dien Geldmangel, zouden ontſtaan? Daarom geeven wy het maar alleen op, als een mogelyk middel, zonder op de uitvoering daar van aantedringen; daarenboven zou het beleedigend wezen, te vooronderſtellen, dat de Souverain, de Heeren Staaten van Zeeland, zich van dit middel, ten nadeele van anderen, zouden willen bedienen.

2. *De bekendmaaking van de Reductie kan eenigen tyd vooraf geſchieden.*

In dit geval zullen de Ingezeetenen van Zeeland het verlies grootendeels alleen moeten draagen; en die Provincie zal op dien tyd van Contanten als overſtroomd worden. Alle Provinciën zullen hunnen voorraad tegen dien tyd naar Zeeland zenden, om ze noch tegen de gangbaare Cours te ſlyten: al ware het, dat zy op dien tyd geen

fons daar voor in handen mogten hebben; of dat zy juist, met die overzending van Contanten, inkoope van goederen zouden beöogen. — Nochtans zou de *tusschentyd*, van de bekendmaaking tot de Vermindering, niet te lang dienen te wezen: aangezien het niet kan uitblyven, dat als de aanstaande Reductie in Holland bekend wierdt, men op het laatst van dien tusschentyd in Holland bezwaarlyk Wissels op Zeeland zou kunnen kwytraaken; of Contanten zou willen ontvangen: waarop men binnen kort zou moeten verliezen, indien men voor dien tyd geene gelegenheid hadt, dezelve te slyten; het welk aanleiding zou kunnen geeven, tot stremming van den wederzydschen Koophandel; en hoe kort dit ook moge duuren, zou het voor de Commercie van Zeeland toch zeer nadeelig kunnen wezen.

Dan welken van deeze twee wegen de Souverain van Zeeland ook moge inslaan, het nadeel zal toch altoos op de Commerciëerende Leden van den Staat voornaamlyk neerkoomen. Uit dien hoofde zal hieromtrent een middenweg moeten gevonden worden,

om voortekoomen, dat de nuttigſte Leden van Staat, door dit verlies, in hunnen werkzaamen yver verflaauwen. — Daar de *Bank* de voordeelen van de Verhooginge genooten heeft, ſchynt het billyk, dat deeze de bevoegſte zou wezen, dien winst weer te reſtituëeren. — Maar als wy overweegen, dat verſcheiden te ſaamenloopende omſtandigheden medegewerkt zullen hebben, die dit voordeel, daar door behaald, weer hebben doen verdwynen, zou het van deeze publieke inrichting, en tevens voor zeer veele Particulieren der Provincie van Zeeland, van nadeelige gevolgen kunnen wezen, wanneer men de Bank voor dit verlies alleen wilde laaten opdraaijen. Beter en zekerder zouden de uitkoomſten van deeze veranderinge wezen, indien de Provincie Zeeland dit verlies geliefde overteneemen. — De, ten deezen opzigte, te lydene ſchade zal veel geringer wezen, dan men in den eerſten opſlag zou gelooven, gelyk wy gemakkelyk nader zouden kunnen aantoonen.

3. *De ſchadelyke invloed, door den Verhoogden zilveren Ducaat op de Wis-*

ſelcours ontſtaande, kan weggenomen worden, door denzelven uit de wandeling te brengen: dat is, om hem op een onbepaalden prys, zoo wel binnen als buiten de Provincie van Zeeland, te laaten roulleeren, zonder weer nieuwe aantemunten.

Indien de Ingezeetenen van Zeeland niet verpligt zyn, dien Negotie-penning tot een bepaalden prys te moeten ontvangen, dan zal dezelve wel dra het voorwerp van Koopmanſchap worden, en, nevens andere producten van Koophandel, ook in Zeeland aan ryzing en daaling onderhevig zyn. — Ieder buitengewoone daaling zal een deel derzelven in de kroes, of naar buitenlands doen verdwynen; terwyl de heele, ten minſten de geranden, en veelen van de ongeranden, welke hun gewigt houden, binnen zeer weinige jaaren, op acceptabele pryzen, uit onze Unie, naar de Oost-zee, of elders vervoerd zullen worden. — Dit zou misſchien het minst omſlagtige middel wezen, om den zilveren Ducaat uit de wandeling te brengen: alleenlyk zal het nodig wezen, de gevolgen van dien kortelyk in overweeging te neemen.

Het

Het kan niet misſen, dat, wanneer de Souverain van Zeeland deszelfs Ingezeetenen van de verpligtinge ontſlaat, om den zilveren Ducaat tot 53 ſtuivers te moeten ontvangen, de prys daar van in Zeeland wel dra op 52, en zelfs op 51½ ſtuiver zal daalen. In dit geval zouden de temporaire bezitters van deezen Negotie-penning de ſchade, door de daaling ontſtaan, ieder zonder onderſcheid, binnen en buiten de Provincie Zeeland, moeten draagen; en dit zou gewis het minst drukkende voor de bezitters wezen, om dat men vooronderſtellen mag, dat de zilvere Ducaat vry evenredig onder de Ingezeetenen binnen en buiten Zeeland zal verdeeld wezen, en dus ieder juist naar zyn meer of minder vermogen in die daaling te draagen hebben.

Dan hier omtrent zal men in opmerking moeten houden, dat, wanneer men uit Holland dien Negotie-penning niet meer met voordeel naar Zeeland zal kunnen terug zenden, de prys daar van wel dra op 51 ſtuivers, en ſuccesſive op 50 ſtuivers, zal daalen. In gevolge van dien zal ook de prys in Zeeland agter uit loopen, het welk

aanleiding moet geeven, dat misschien in twaalf maanden tyd de zilvere Ducaat in Zeeland op den ordinairen en vasten prys, met dien van andere Provinciën, zal gebracht worden, en uit dien hoofde het verlies voor de bezitters dier Munt grooter wezen, dan men in den beginne verwagt hadt. — Ondertusschen zullen een groot deel, ten minsten de gerande heele zilvere Ducaaten, een voorwerp van Negotie blyven, welke misschien op een prys van 51, 51½ of 51¾ stuiver uit onze Unie zullen verdwynen, waar door dus ruim *één zesde* of *één vyfde* gedeelte van den voorraad met minder verlies zal gesleeten worden; terwyl de ongeranden, en vooral die haar gewigt niet houden, onder de Hollandsche Ryksdaalders zullen vermengd, en als een inlandsche Standpenning, op gelyken prys, als de Hollandsche Ryksdaalders, aangemerkt worden.

Men zou vooral op het oog moeten houden, om by het bekendmaaken van de veranderinge, met de zoogenaamde Zeeuwsche Ryksdaalders, ook tevens den prys van de vreemde Geldspeciën te reduceeren, welke thans in

Zee-

Zeeland gangbaar zyn, of als dan waarſchynlyk gangbaar mogten worden. En om hier in zeker te gaan, zou men by het Placaat van verminderinge eene lyst kunnen voegen, waarop de vreemde Speciën genoemd, en de als dan bepaalde prys geſpecificeerd ſtondt. Hoofdzaakelyk moeten die vreemde Muntſoorten genoemd worden, daar Zeeland het meest voor te vreezen heeft, om 'er, tot nadeel der Ingezeetenen, van overvoerd te zullen worden.

By de vermindering van derzelver waarde, dient men in het oog te houden, dat de prys maar even zoo verre verlaagd wordt, dat die Speciën in hun eigen land met eenig voordeel kunnen wederkeeren, om den onderlingen Koophandel niet te ſtremmen. — Hoe klein het different ook wezen moge, het Geld zal toch altoos weer naar die plaats gezonden worden, waar het meest gewaardeerd wordt.

Voorts moet men verdagt wezen, om het *Evenwigt* in de *Wisſelcours* met die van Holland te herſtellen. Misſchien zoude hier toe veel kunnen contribuëeren, indien men konde goedvinden,

den, de directie van de *Casbank*, zoo als deeze in Art. I. van de Ordonnantie beſchreeven wordt, eenigzins te veranderen. — In dit eerſte Articul wordt aan alle Ingezeetenen toegeſtaan, in de Bank te mogen brengen al zulke *Penningen*, *Speciën* enz., als zy zullen goedvinden. — Onder deeze Muntſpeciën heeft men, volgens Art. VII, te verſtaan, dat de Inbrenger vryheid heeft 5 per Cent *dubbelde Stuivers*, en 25 per Cent *Schellingen* te mogen voegen. — En offchoon het uit de Ordonnantie niet blykt, of zoodanige Paijementen op reekening van *Zwaar-Bankgeld*, of op reekening van *Cas-Bankgeld* aangenomen worden: meenen wy nochtans te durven ſtellen, dat dit alleen voor de Casbank mag geſchieden.

De verandering zou dan hoofdzaakelyk hier in beſtaan: dat men, na de Reductie van de Ryksdaalders, in de *Casbank* geene andere Muntſpeciën moest aanneemen, dan Drie Guldens, Daalders, Guldens, Goudguldens en zelfs Zeste-halven: om dat deeze laatſten, over het algemeen, meest inlandſche zyn; en doorgaans zoo Courant als Goudguldens in den Koophandel aange-

gemerkt worden. — Onder de *Schellingen* vindt men veele vreemden, en noch meer die kwaalyk geſtempeld zyn, en uit dien hoofde niet geſchikt voor de Bank, waar men de Specie alleen op het gewigt ontvangt, zonder in ſtaat te weezen ieder ſtuk naauwkeurig na te zien, of het behoorlyk geſtempeld is. En de *dubbelde Stuivers* zyn van dien aart, dat zy onder het kleine Paijement ſorteeren: en dus niet geſchikt tot betaaling van een Wisſel.

Alle Wisſelbrieven, die van Zeeuwſche Kooplieden op Holland of elders, of van daar op Zeeland getrokken worden, zouden met de bovengenoemde Speciën in de Casbank betaald moeten worden. — Kon de Souverain van Zeeland, of de Hooge Regeering der Stad Middelburg, dit in Practyk brengen, het different der Wisſelcours zou, na de Reductie, wel haast pari loopen: en voor, of even na de Oost-Indiſche Compagnies Verkoopingen, tusſchen Holland en Zeeland, dikwils ten voordeele der laatſte loopen.

De betaaling van een Wisſelbrief, of ander Bankpostje zou konnen geſchieden op de Heeren Commisſariſſen van de

de Casbank, welke Quitantie op vertooning, op de bepaalde dagen en uuren, prompt moest voldaan worden; ten ware de houder daar van goedvondt, deeze post op zyne Reekening in de Casbank te laaten ſtellen: in welk geval hy dezelve aan de Heeren Commisſarisſen zou kunnen endosſeeren. Om den loop van de Casbank, met die van het zwaare Bankgeld gelyk te ſtellen, dat men namelyk, by het inbrengen van zekere ſomma, een Recepis ontvangt, en op dit Recepis ook alleen bevoegt is, over dat Geld weer te konnen disponeeren, zou het gebruik daar van zeer vertraagen, en den Kooplieden ook geen wezentlyk gerief aanbrengen. Dit was ook de reden, waarom wy bepaalden, dat in de Casbank niet anders dan grof zilver Geld moest ontvangen worden, ten einde het naar goedvinden van den eigenaar kon gedisponeerd worden, en weer voor eenigen tyd door de handen roulleeren. Voor zwaar Bankgeld daarentegen, kan men volgens Art. III. van de Ordonnantie, ontvangen Billioenen, Speciën, Goud en Zilver in Baaren of Staven: om dat men door middel van de Esſai, wel alle

Spe-

Speciën zonder onderſcheid op de regte waarde kan ontvangen; maar niet wel anders, dan op het ontvangene Recepis, daar over weer disponeeren. — Dan dit onderwerp is te uitgeſtrekt, om hier in het kort verhandeld te worden: ook zal men altoos best doen, over de byzondere ſchikkingen met kundige Kooplieden te raadpleegen.

Myn voorſtel, omtrent de ſchikking van de Casbank, is nochtans aan eene zwaarigheid onderhevig, dat, by het afgeeven van Quitanties op de Bank, niet dan met de grootſte omzigtigheid zal voorgekoomen kunnen worden. — Indien de handel opwakkert, en dat 'er een algemeen Crediet onder de Kooplieden heerscht, zal, door het in betaaling geeven dier quitanties, al ligt een *Papierhandel* ontſtaan, dat voor de Commercie van Zeeland in het algemeen, en voor het behoud der Contanten in het byzonder zeer nadeelig zou wezen. Want dit zou aanleiding geeven tot over disponeeren: men zou *f* 2000 en meer disponeeren, als men *f* 1000 in de Casbank hadt: op de vooronderſtelling, dat de Quitantie

zoo

zoo ſpoedig niet zal ontvangen worden, of men zal tegen dien tyd die ſomma wel op reekening hebben. Hier door zou men veel konnen omzetten, zonder de Contanten daar toe wezentlyk te bezitten; maar juist dit zou aanleiding geeven, dat de Contanten buiten de Provincie gezonden wierden.

Het is voor ieder Inwoonder het voordeeligst, dat die Quitantiën, na een zekeren bepaalden tyd, tegen Geld verwisſeld worden. — Een Articul in de Ordonnantie, dat geen Quitantie op de Casbank langer dan veertien dagen mag loopen, kan hier toe ten beste werken. — Na de veertien dagen moest zoodanige verloopene Quitantie met verlies van 1 per Cent, — na de vier weeken met 2 per Cent, en na de zes weeken met 5 per Cent betaalbaar zyn: alle welke boetens ten voordeele der Casbank behoorden te koomen. Het beste middel tot voorkooming van overdisponeeringe zou misſchien wezen, dat, als de Boekhouders in de Bank ontdekten, dat iemand gedisponeerd had over *f* 1000, op eenen tyd toen hy maar *f* 900 in de Cas-

Casbank hadt, hier voor eene bepaalde boete moest betaalen, waar van de helft voor den ontdekker diende afgestaan te worden. Dit alles moet nochtans alleen dienen tot opheldering van myne gedachten en niet tot een voorbeeld van navolging.

Omtrent de Wisselcours op Braband moet men in het oog houden, dat, als derzelver Geldspeciën, (in Zeeland roulleerende) 1 per Cent gereduceerd zyn, beneden het gehalt en waarde, tegens het pari van het inlandsch Geld, de Wisselcours geregulleerd dient te worden, zoo naby als mogelyk met die van Amsteldam, om den Koophandel tusschen Zeeland en Braband te favoriseeren. — Maar op de Contanten, van de Oostenrykſche Nederlanden, behoort Zeeland naauwkeurig toetezien, dat dezelven in de Provincie niet anders roulleeren, dan ten minsten met 1 per Cent onder derzelver reëele waarde: dat is, wanneer het pari van het different der Wisselcours van Holland op Gent, Antwerpen, Brusel of andere Brabandsche plaatzen, 5 per Cent ten nadeele der laatsten is, dan moet Zeeland, deeze

zelfde Cours op Braband maakende; derzelver Contanten, welk in die Provincie ingevoerd worden, niet hooger laaten roulleeren, dan *plus minus* 6 per Cent onder den prys van de pari ſtaande Wisſelcours, het welk 1 per Cent minder is, dan zy tegen onze Muntſpeciën behoorden te zyn.

Dit kleine different zal het vreemde Geld geſtadig naar zyn land doen wederkeeren, en de Ingezeetenen van Zeeland, van den overvloed dier mindere Specie ontlasten, zonder den wederzydſchen Koophandel te benadeelen.

In den Wisſelhandel daarentegen heeft men niets te vreezen, om van vreemd Geld overſtroomd te worden, en uit dien hoofde moet men daaromtrent alle mogelyke faciliteit gebruiken, die den onderlingen Koophandel tusſchen Zeeland en Braband kan doen bloeijen. — Immers kan het Wisſelen, dat door de Kooplieden van de eene op de andere plaats geſchiedt, niet worden aangemerkt, als eene betaaling met Contanten voor den inkoop van zekere goederen, maar veel eer als eene overdragt van pretenſien, welke

uit

uit het Trocqueeren van goederen ontſtaan zyn, van Kooplieden in onderſcheidene plaatzen of landen woonende, waar door dus ieder, zoo wel de Trekker van den Neemer, als de Houder van den Acceptant, met zyne eigene Muntſpeciën betaald wordt.

Alle Wisſelhandel, welke meer bedraagt dan de onderlinge ruiling van goederen, is Windhandel, welke zich wel een tyd lang kan maintineeren, indien men altoos de gunſtige gelegenheid van het ryzen en daalen der Wisſelcourſen weet waarteneemen. Het is nochtans onmogelyk, dat dezelve op den duur beſtand zy. — Ieder verlies, door een overhoop raakend huis, waar aan men gefideerd heeft, hoe gering ook naar de verbaazende ſommen, waar voor men riſico loopt, is noch veel te groot tegen het kleine voordeel, dat de Wisſelruitery door elkander opdiept: daarentegen het wisſelen op reëele goederen rustende, aan minder nadeel onderhevig is, als voor veel kleiner ſommen riſico loopende, en nochtans, naar evenredigheid daar van, veel grooter vooruitzigt van voordeel op de goederen geeft.

Ik heb hier boven gezegd, dat door de Verhooging der zilveren Ducaaten, de Commercie van Zeeland merkelyk is benadeeld, tot vermindering van welvaart voor Land en Ingezeetenen. Hier uit moet derhalven noodzaakelyk voortvloeijen, dat na de Reductie van dezelven de gelegenheid voor de Kooplieden zeer moet verbeteren, niet ſlegts om van het ſchadelyk differ-ent der Wisſelcours op Holland ontheven te worden, en hunnen Koophandel weer te konnen uitbreiden, maar ook om door de Buitenlanders, gelyk voormaalen, direct betrokken te worden, zonder dat zy daar voor aan de Hollandſche Kooplieden eerst eene proviſie voor de Acceptatie, van Wisſels ten hunnen laste, behoeven te betaalen.

Doch dit bepaalt zich alleen tot Wisſels, welke in Courant- of Casgeld getrokken worden: want de Buitenlanders kunnen de Bankposten niet wel anders, dan direct op Amſteldam te trekken, in hun Geld reguleeren, of in de Wisſels te bepaalen, dat dezelve aldaar betaalbaar zullen wezen. Daar en boven zou het voor een Trekker bui-

buitenslands moeilyk, zoo niet onmogelyk vallen, om een Wisſel in Bankgeld aftegeeven, die niet in Amſteldam betaalbaar ware.

Indien de Ingezeetenen van Zeeland zoo gelukkig mogten wezen, dat de zilveren Ducaat met de andere Provinciën gelyk geſteld wierde, of van andere Hollandſche Muntſpeciën in een genoegzaamen voorraad voorzien, en daar door gelegenheid kreegen, hunne Negotie uittebreiden, dan zou dit voorrecht, om in eigene Wisſels te remitteeren, en ook direct betrokken te worden, niet uitblyven. — Door den onderlingen en meer uitgeſtrekten Koophandel met Buitenlanders, zullen ſommige Kooplieden te eiſchen, en andere te betaalen hebben; en wanneer de Geldſpecie met die van Holland gelyk in prys ſtaat, zal het voor de Kooplieden in andere landen zeer onverſchillig wezen, of zy op Holland, dan of zy op Zeeland trekken, als 'er maar Afneemers op Zeeland gevonden worden, en door de Verhoogde Geldſpecie in Zeeland geen belemmering overblyft, om de Wisſelcours te reguleeren.

Welke eene verbaazende ſomma zal daar door in Zeeland blyven roulleeren, die nu telkens eerst naar Holland dient te gaan, of waar voor men eenige goederen moet zenden, uit welker verkoop die Wisſels in Holland, betaald moeten worden! — Men ſtelle de Ingezeetenen van Zeeland door dit gunstbewys ſlegts in ſtaat, om de Commercie, door het vooruitzigt van een billyk voordeel, bloeijende te kunnen maaken, en de ervaaring zal doen zien, dat in Zeeland, zoo wel als in Holland, ſchrandere en onderneemende Kooplieden zullen gevonden worden, die zich van de voordoende gelegenheid, tot hun voordeel weeten te bedienen, en daar door de inkoomſten van den lande zoo wel, als hunne eigene bezittingen weeten te vermeerderen.

De Fabrieken, Trafieken, Ambagten, en alle Werken van vernuft, zullen een nieuw leeven bekoomen; men zal, zoo niet tegen alle Provinciën, ten minſten tegen Holland gelyk kunnen werken; het zekere vooruitzigt, en de daadelyke ondervinding, om voordeel te konnen doen, zal den

geest

geest der Ingezeetenen van Zeeland tot onderneemingen opwekken, en tot nyverheid aanzetten. — De inlandſche Standpenningen, welke men dan onder zulke naauwe bepaaling niet meer zal verſtaan, zullen uit alle Provinciën toe- en afvloeijen. Ieder overgang uit de hand van den eenen tot den anderen Koopman, Fabriekant of Winkelier, zal een zeker voordeel aan zynen eerſten bezitter nalaaten.

Deeze meer uitgebreide Koophandel; dit grootere vertier in de Werken van vlyt en nyverheid, verſchaffen aan duizenden van de kleine Gemeente een beſtaan; en deeze beſteeden hunne winſten, ten minſten voor drie vierde gedeelten, weer aan de Conſumtie; en naar maate de Scheepvaart, Koophandel en Fabrieken bloeijender worden, zal het getal der Inwoonders, en tevens hunne winſten vermeerderen, het welk aanleiding zal geeven, dat zy tot hun dagelyks beſtaan meer kunnen, en ook daadelyk meer zullen beſteeden. — En is 'er wel eene belasting, welke zekerder en ruimer Inkoomſten in 's Lands Schatkist levert, dan die uit de Conſumtie geheeven wordt?

De vermeerdering van het getal der Inwoonders kan by een bloeijenden Handel en Fabrieken niet uitblyven. In een land, waar de welvaart heerscht, en waar elk huisgezin, dat naarstig in zyn beroep werkt, naar zyne omstandigheden een bestaan kan vinden, zal men w ldra bespeuren, dat vreemden van buiten inkoomende, in die welvaart zullen tragten te deelen. — Deeze dan Ingezeetenen en Burgers geworden zynde, doen niet slegts het vertier van den Winkelier, en het werk van den Ambagtsman bloeijen, maar vermeerderen ook de Circuleering der Contanten, van welke vermangeling, hoe klein of groot ook, het Land telkens zyn voordeel geniet.

Hier mede meen ik aan het oogmerk van het Wel Edel Genootschap voldaan te hebben. Misschien zou 'er noch meer, ter zaake dienende, hebben kunnen bygevoegd worden, indien ik toegang gehad hadde, tot de Registers van de Provinciäale Resolutiën van Zeeland: maar nu heb ik een ongebaand, en tevens duister pad moeten bewandelen, waarop ik alleen wierdt voorgelicht, door eene oordeel-

kun-

kundige beſchouwing van den Koophandel, door eene hiſtoriſche kennis van ons Vaderland, en door de vergelyking van den ſamenloop van gebeurtenisſen, om daar uit wettige gevolgen te kunnen afleiden.

Ik ſluite derhalven, met de Staatkundige les van den Heere DAVID HUME: *Alle Regenten*, zegt hy, *die de Welvaart van het Land waarlyk ter harte neemen, moeten de vermeerdering der Ingezeetenen, en den bloei van Manufacturen en Fabrieken, door alle bedenkelyke middelen tragten voorttezetten, en met alle zorgvuldigheid te behouden.*

Felix qui potuit rerum cognoscere causſas,

VIRGILIUS.

VERHANDELING

OVER

DE ENGELEN DER ZEVEN GEMEENTEN,

OPENB. I: v. 20.

DOOR

JOHANNES ZUIDHOEK VAN LAREN,

Predikant te Rotterdam.

§ 1.

Hoe eenvouwdig en verſtaanbaar, by den eerſten opſlag, de benoeming van ENGELEN DER GEMEENTEN is, is 'er nochthans geen klein onderſcheid van gedachten: — welke Perſoonen daar door bedoeld zyn? — En vooral, waarom zy dus genoemd worden? — Dit te onderzoeken; en, zoo na mogelyk, te bepaalen, is het oogmerk deezer Verhandeling.

§ 2.

§ 2.

Eer ik myn eigen gedachten voorstel, en ontvouwe, zal ik de vryheid neemen, om die van anderen vooraf ter toets te brengen.

§ 3.

Zeker geleerd man (a) was van oordeel, dat na de dood der Apostelen, derzelver opvolgers, in het bestuur der gemeenten, zich opzettelyk onthouden hebben van den eernaam APOSTEL, zich liever willende noemen Ἄγγελοι, GEZANTEN, BOODEN; en dat derhalven de Ἄγγελοι τῶν ἐκκλησιῶν, zulken zyn, die door de eigenlyk gezegde Apostels, *aan* die gemeenten *gezonden* waren, om het Euängelie te prediken, en de kerken te regeeren. — Maar men zou hier konnen vraagen: — waar uit blykt het, dat de op de Apostelen naast volgende Leeraars, den naam Ἀποστολος, verwisfeld hebben met

(a) T. BRUNO, *in Judicio de Canonibus Apost. in Patr. Ap. Vol. II. Part. 2. pag.* 186, 187, *edit.* CLERICI.

met dien van Ἄγγελος? — Verſchillen ook deeze beide benoemingen, in het gebruik, wel zoo veel van elkanderen, dat de eerſte een meer uitmuntende tytel is, dan de laatſte? — Het tegendeel zal in het vervolg (§ 14. en 25.) duidlyk blyken. — Daar te boven worden wy door de natuurlyke beteeknis der woorden opgeleid, om niet zoo zeer te denken aan zoodaanigen, die gezonden waren *aan*, maar *van* de Gemeenten. En dus is deeze opvatting niet verkieslyk.

§ 4.

Voornaame Uitleggers volgen het ſpoor, dat de Heer C. VITRINGA (b) inſloeg. Deez was van oordeel, dat de *Engel der Gemeente* eigenlyk was derzelver Opziener; — en dat deeze naam volkomen overeenſtemde, met dien, waar mee de Jooden zekeren Bedienaar van de Synagoge pleegen te benoemen, die der ganſche ſaamening

(b) C. VITRINGA *de Synagog. Vet. pag.* 912 *et alibi.* J. RHENFERD *Op. Philol. pag.* 488 *ſeqq.* F. BURMANNI *Exercit. Academicae, Part.* 2. *pag.* 27 *etc.*

ning in den openbaaren Godsdienst voorgaat; en daarom van ouds reeds den naam droeg van שליח צבור, de *Afgevaardigde der Vergaadering*, als wezende gelast, om van haaren wege het plechtig gebed voor God uit te ſtorten. En zeker 'er is eene vry aanmerkelyke gelykheid tusſchen de *letterlyke* beteeknis van beide eernaamen; ook is 'er eenige overeenkoomst tusſchen het werk van *Christen Opzieners*, en dat dier *Afgevaardigden van de Synagoge*. Dit heeft C. SCHÖTGENIUS (c) na VITRINGA vry uitvoerig aangetoond. By al het welke men noch zou konnen voegen, dat gelyk die *Engelen der Gemeente* by JOHANNES voorkoomen, als vertoonende de geheele Gemeente; dus ook de שליח צבור, by de Jooden de ganſche Vergaadering verbeeldde; zoo dat, wen hy het ſpoor byſter was in het heilig werk, de gemeente geöordeeld werd ook met hem te dwaalen (d). Met dit al koomt my ook deeze gedachten, met hoe veel geleerdheid ſmaaklyk gemaakt, niet zoo bondig

(c) SCHÖTGENII *Horae Hebr. in Apocalypſ. II:* 1.
(d) *Codex Mischn. Berach. c. V.* § 5. *fo.* 19 *tom.* 1. *edit.* SURENHUSII.

dig voor, dat wy 'er in konnen berusten. Het is zoo! 'er is een overeenkoomst in zommige opzichten tusschen zulk een *Joodschen Bedienaar*, en een *Christen Opziener*; dan in andere opzichten verschillen zy wyd van elkanderen. — Dit te toonen is nu ons werk niet. — 'Er koomt by, dat men billyk zou konnen vraagen, of in dien tyd, wanneer d'Openbaaring in de wereld kwam, zulke *Afgevaardigden* in de Joodsche Synagogen noch wel bekend waren? De Heer VITRINGA twyfelt 'er wel niet aan; dan zyn zyne bewyzen niet te jong, om zich daar op te gronden? SCHÖTGEN (e) brengt 'er wel ouder by: maar ook deeze zyn te jong. — En schoon men uit dezelve al toereikend konde bewyzen; dat zulke *Gelastigden der Vergaaderinge* toen ter tyd plaats hadden in de *Synagogen*, dan blyft 'er evenwel noch over, dat men bewyze: — waarom JOHANNES zyne brieven aan de *Opzieners*, juist onder deezen naam, moest schryven; — als mede, dat men aantoone, of ten minsten waarschynlyk maake, dat den Voorgangeren in den Godsdienst als zoo-

(e) *L. L.*

zoodaanigen, by de eerſte Christenen, de naam gegeeven werd van *Engel*, *Gezant der Gemeente*, of een dergelyken. Dan dewyl dit, zoo veel ik weet, niet gedaan is, blyft de weg noch open, om iets naders en meer zekers op te ſpooren. — Zullen wy echter gelukkig hier in ſlaagen, wy moeten, benevens de letterlyke beduidenis der woorden, — ook de kerkgebruiken der eerſte Christenen; — en de betrekking, waarin deeze Engelen der Gemeenten voorkoomen, — niet uit het oog verliezen.

§ 4.

Deezen weg ſchynt zeker ongenoemd Schryver (f) te hebben willen kiezen. Hy verſtond 'er door eigenlyke *Gezanten*, *Booden*, welken deeze gemeenten, en wel uit de *Diakenen*, aan JOHANNES hadden afgevaardigd; — en oordeelde, dat de brieven, antwoorden zyn, op anderen, welken, die Gemeenten, door deeze Booden, aan den

(f) *In Disſertat. de Presbyteror. N. T. origine, faſc. VI. Veror. et Veriſimilium, § XVI, uti ex citat.* F. STOSCH *Antiq. Thyat. pag.* 361.

den Apostel, verzonden hadden. — Gedachten, die in het afgetrokken beſchouwd, al het een, en ander heeft, dat haar aanpryst. — Zy drukt de natuurlyke beteeknis der woorden uit. — Zy heeft ook, in veelerlei opzicht de Christen oudheid voor zich. — Deeze levert ons bewyzen op, dat de *Diakenen* in de daad, *Engelen* of *Gezanten* van den Biſchop, en mitsdien van de ganſche Gemeente, genoemd wierden (g). — Diakenen werden ook afgevaardigd, om de Martelaars te vergezellen en op te paſſen. *Diaken*, RHEUS AGATHOPOUS, was de Reisgenoot van IGNATIUS, toen hy uit Syrie naar Roome werd gebragt, om daar het marteldom te ondergaan; en by deszelvs tocht door, en verblyf in *Aſie*, ſtond hem de *Diaken*, PHILO, een *Ciliciër*, in zyne rampen by (h). — De Gemeente van EPHESUS en SMYRNA gaf, tot dat zelfde einde, den Diaken BURRHUS mede, die Hem tot op

(g) Ὁ διακονος αγγελος και προφητης εστι τε Επισκοπε *d. i. De Diaken is de Gezant en Propheet van den Biſchop*, CONSTIT. APOST. *Lib. II. c.* 30, *in* PATR. APOST. *Tom. I. pag.* 244.

(h) IGNATII *Epiſt. ad* PHILADELPH. § 11. *Patr. Ap. Tom. II. pag.* 33.

op de grenſen van dat gewest, tot *Troäs*, begeleidde (i). — Wat meer is! Het was door deeze Kerk-bedienden, dat de gemeenten, by hunne terugkoomst, ſchriftelyk bericht van de Martelaars ontvongen. Zoo bezorgde IGNATIUS zyne brieven aan de opgenoemde gemeenten, door den zoo even gemelden BURRHUS, gelyk uit zyn eigen getuigenis t. a. p. kenlyk is. — Het was, al verder, gansch niet ongewoon, dat de brieven der Apostelen en Apoſtoliſche mannen antwoorden waren, op vraagen; of bezwaaren, hun door de gemeenten, waar aan zy ſchreeven, voorgeſteld. De eerſte Brief van PAULUS aan de *Corinthers*; en die van CLEMENS, den *Romein*, aan die zelfde gemeente (k), zyn hier van blykbewyzen. — Dit alles pleit voor deeze gedachten. — Jammer is het maar, dat de Apocalyptiſche brieven geen voorkoomen hebben, of blykbewyzen opleeveren, dat *zy* antwoorden zyn op ontvangen berich-

(i) *Idem Epist. ad Epheſ.* § 2, *ad Smyrn.* § 12. *et ad Philadelph.* § 11.

(k) *Sancti* CLEMENTIS, *Episcopi Rom. Epist. prima ad Corinth. Patr. Apost. T. I. pag.* 145.

ten; — en, het geen vooral dient onder het oog gehouden te worden, en door den Ridder J. D. MICHAELIS (l) op zoortgelyk eene gedachten reeds aangemerkt is: — dat deeze brieven baarblyklyk niet rechtſtreeks aan de *Gemeenten* zelve geſchreeven zyn; noch ook *door* derzelver Booden aan haar bezorgd, gelyk de gemelde gedachten medebrengt: maar *aan* de *Booden*, *Gezanten*, of *Engelen* der gemeenten zelve. Weshalven wy ook in deeze opvattinge, ſchoon zy op zich zelven veel voor zich heeft, niet ten vollen konnen berusten.

§. 6.

Maar wat dan? Alles wel ingezien, en met elkanderen vergeleeken hebbende, zou ik door deeze Ἄγγελοι τῶν ἐκκλησιων verſtaan, — *"zekere, en by de „ Gemeenten, en by* JOHANNES *welbeken- „ de perſoonen: — het zy Opzieners of „ geachte leden, — die te boek ſtonden en „ verkooren waren — tot Gezanten, — „ om*

(l) J. D. MICHAELIS Inleid. tot de Godl. Schriften van het N. V. II Deel, 2 ſtuk. bl. 1033.

„ *om van haaren wege, — of by andere*
„ *Gemeenten te verrichten, het geen tot*
„ *aankweeking van onderlinge liefde en*
„ *vrede konde ſtrekken; — of om den ge-*
„ *bannen Apostel te bezoeken; — en die*
„ *nu tot de hunnen weer waren te rug*
„ *gekoomen.*"

Hoe zeer deeze meening gerugſteund wordt *door*; en het voordeel heeft van volkomen te rymen *met* alles, het geen wy § 5. aanmerkten, dat wy onder het oog moesten houden, zal uit het vervolg blyken.

§ 7.

Dat men om BOODEN, of GEZANTEN *van de Gemeenten afgevaardigd*, te denken hebbe, laat, na ons inzien, de eenvoudige beteekenis van het woord Ἄγγελος niet toe te betwyffelen. Het is zoo! — Het Griekſche woord beduidt zeer dikwils een' *Hemel-boode:* het zy een' eigenlyk gezegden *Engel*, het zy een' Aardſchen Godsgezant, van 's Heeren wege, of op eene gewoone of buitengewoone wyze, tot de menſchen gezonden. Dit is van anderen, uit gewyde en ongewyde ſchryvers,

beweezen (m). Maar alle de plaatſen wel ingezien zynde, zeggen zy niet anders, dan dat Leeraars van Wysheid en Deugd, als GEZANTEN *van God* te achten zyn. Dan hier koomen zy telkens voor als *Gezanten der* GEMEENTE. De Heer J. V. DEN HONERT ſchynt deeze zwaarigheid gevoeld, en getracht te hebben, om die op te heffen. Hy merkt aan (n), dat gelyk de Leeraars van 'S HEEREN wege afgezanten waren, om *aan* de Gemeenten zynen wil te verkondigen; zy tevens Afgezanten waren *van* de Gemeenten tot God, om van haaren wege, by den throon der genade het noodige in te ſmeeken. De zaak is zeker. Maar zy ligt in de eenvoudige beteekenis der woorden niet opgeſlooten. Deeze bepaalt de aandacht by *Zendelingen van de Gemeenten*; en doet ons hier aan alleenig denken.

§ 8.

Het ſpreekt, vervolgends, van zelve, dat

(m) *V. Inter alios* F. STOSCH, *Antiq. Thyatir. pag.* 359.

(n) J. V. D. HONERT *Diſſertat. Apocalypt. Diſſ. V.* §. 7.

dat wy moeten denken aan *Gezanten van de Gemeenten, die en by* JOHANNES, *en by die Gemeenten wel bekend waren.* De Apostel verzwygt hunne naamen, blyks genoeg, dat hy ze wel kende; en dat de gemeenten ook wel wisten, welken hy bedoelde. Het is niet *ἀγγελῳ — γραψον*, *ſchryf aan een' Gezant*; maar telkens *τῳ ἀγγελῳ*, *aan den Gezant*, die bekend is met dien naam, een' zekeren bepaalden gezant.

§ 9.

Dan wat betreft de reden, waarom wy meenen vryheid te hebben, om te denken *aan gezanten, die by die gemeenten verkooren waren en te boek ſtonden, als haare afgevaardigden, om elders, uit haaren naam, eenig liefde-werk te verrichten*: — deeze moeten wy wat uitvoeriger, uit het huishoudelyk Kerkbeſtuur der vroegſte Christenheid, naaſpooren, en ontvouwen.

§ 10.

Ten dien einde merke men aan, dat zoo lang de geest der liefde het Chris-

tendom bezielde, en door onzaligen twist en ſcheuring niet verbannen werd, zoo lang bleeven ook de Gemeenten, hoe wyd van één gelegen, door zynen zachten band naauw aan elkanderen verknocht, en oeffenden onderling zusterlyke gemeenſchap. — Gemeenſchap, die de uitgeſtrekſte, de gezegendſte gevolgen had. Want hier door hadden de Gemeenten gelegenheid, om in elkanderens nooden te voorzien, en elkanderens lasten te helpen draagen: gelyk de *Macedoniers* de *Jeruſalemſche* geloofs-genooten, zoo overvloediglyk van hunnen rykdom verkwikten (o). — Hier door hield men een waakend oog op elkanderen; en zorgde, dat de zuiverheid der Euangelie-Leer niet ontluisterde; of de Gemeenten door woelzieke menſchen niet beroerd werden. De trouwhartige waarſchouwing van de *Galliſche* Christenen, gericht aan hunne broeders in *Phrygie*, tegen de dweepige *Montanisten*, is daar van een blinkend voorbeeld (p). — De Opzieners

(o) II COR. VIII.
(p) EUSEBIUS Kerkel. Geſchiedenisſ. V B. H. 3, vol-

ners der byzondere Gemeenten hadden, door deeze onderlinge gemeenſchap, — waar door alle kerken, als maar ééne kerk uitmaakten, — gelegenheid, om niet alleen voor hun eigen kudde te zorgen; maar, zonder nochthans heerſchappy, over 's Heeren erfdeel te voeren, ook voor andere, dikwils zeer ver afgelegen gemeenten. Zoo handelde de *Romeinſche* CLEMENS, door zynen reeds gemelden brief, met de jammerlyk geſcheurde gemeente der Corintheren; en de *Smyrnaſche* POLYCARPUS vermaande de Christen inwooners der hoofdſtad van *Macedonie, Philippi*, door een uitmuntenden brief, die noch voor handen is, tot geloof, lydzaamheid, en de beöeffening van allerlei deugd (q). — Troffen zwaare ſlagen deeze of geene Gemeente, men vervaardigde daar van berichten, en zond ze by de andere rond. Aan deeze gewoonte hebben wy dank te weeten, dat ſchoon gedenk-ſtuk van

volgends de Nederduitſche vertaaling van den Heer A. A. VAN DER MEERSCH, die ik in deeze Verhandeling doorgaands gebruike.

(q) *Exſtat Patr. Apost. Tom. II. pag.* 186; en voor een gedeelte vindt men dien by EUSEBIUS K. G. III B. H. 36. bl. 156.

onverwinbaare geloofs-kracht: dien aandoenlyken brief, welken de *Smyrnaſche* gemeente aan de kerk van *Philomelie*; of volgends eene andere uitgave, aan die van *Philadelphie*, *ja aan alle de Gemeenten der heilige algemeene Kerk* ſchreef; en waarin zy het martel-lyden van haaren Biſchop POLYCARPUS, en deszelvs onwankelbaar geloof, zoo treffend afmaalt (r). By welken men ook voegen kan dien, welke de Christen ſaameningen van *Vienne* en *Lion*, aan haare Geloofsbroeders in *Aſie* en *Phrygie*, toezonden; en waarin zy met een edele eenvoudigheid, nopens het geloof en de lydzaamheid der heiligen van die ſtreek, zoo leevendig, zoo treffend ſpreeken (s). — En gelyk men, langs dee-

(r) Men treft dien Brief aan in de meer te melden *Patr. Apost. Tom. II. pag.* 195; en by EUSEBIUS K. G. IV B. H. 5. bl. 190. Met dit onderſcheid, dat hy by EUSEBIUS voorkoomt als geſchreeven aan de gemeente van *Philomelie*; doch op d'andere plaats als gericht aan de *Philadelphiërs*. Doch dit is niet moeilyk te vereffenen. Deeze brief was een rondgaande brief; het kon dus zeer wel zyn, dat en EUSEBIUS en de andere Uitgeever, twee onderſcheiden Afſchriften aan onderſcheiden gemeenten geſchreeven, voor zich gehad hebben.

(s) EUSEBIUS K. G. V B, H. 1.

deezen weg, deelde in elkanderens lyden, en verdrukking; was men ook blyde met den blyden. Hier van zal ons ſtraks een ſterk ſpreekend bewys van zelvs in handen koomen.

§ 11.

Men ziet hier uit, hoe gemeenſchaplyk de Kerk-gemeentens met elkanderen handelden: — dan men begrypt te gelyk, dat om deeze onderlinge gemeenſchap te onderhouden, den dienst van menſchen, van kerk-leden, noodig was.

§ 12.

Om *brieven van bericht*, aan de onderſcheiden kerken, te doen toekoomen, gebruikte men zomtyds πεζοι, *Voetloopers* (t), die men niet onvoegelyk zou kunnen vergelyken by die boodſchappers, welken, — zoo drukt zich de Heer NIEUWLAND (u) uit, —

O 5 on-

(t) IGNATII *Epist. ad* POLYCARP. *C. VIII. Patr. Apost. Tom. II. pag.* 42.

(u) P. NIEUWLAND *Uitlegk. Vermaaklykh.* 2 D. bl. 524. Schoon de geletterde Kerk-leeraar daar ſpreekt van andere booden, dan hier bedoeld worden,

onze tegenwoordige clasſen en kerke-raaden pleegen te gebruiken.

§ 13.

Doch om boodſchappen van *gewigt* en *aangelegenheid* elders af te leggen; en zaaken van belang by andere gemeentens ten uitvoer te brengen, bezigde men den dienst van braave mannen, *die daar toe plechtig verkooren*, en by de gemeenten, werwaards men hen afvaardigde, met alle hoogachting ontvangen werden.

§ 14.

Hier van ontmoeten wy, reeds in de Apostoliſche ſchriften, de duchtigſte bewyzen. Zoo vinden wy, dat door de *Jeruſalemſche* Kerk-vergaadering, met PAULUS en BARNABAS, ook JUDAS en SILAS werden afgevaardigd, om haare beſluiten aan de gemeente te *Antiochie*, en vervolgends naar *Syrie* en *Cicilie* over te brengen (v). En willen wy zulke AFGEVAARDIGDEN nader leeren kennen; het VIII. Hoofddeel

(v) HAND. XV. vs. 22 en volg.

deel van PAULUS *tweeden* brief, aan de *Corinthiſche* gemeente, vertoont 'er ons een zeer voldoende ſchets van. De Kruisgezant maakt daar melding van eenen — *Broeder*, — die door de gemeenten van *Macedonie verkooren* was, (χειροτονηθεὶς plechtig met opſteeking der handen verkoozen was, gelyk de ouderlingen HAND. XIV: 23.) — verkooren om met PAULUS de liefdegaven op te ſaamelen; — Hy zegt, dat deez Broeder *lof had in het Euangelie*, — en, met noch een' anderen Broeder, die in dat zelfde liefdewerk verkeerde, eene *Eer van Christus* was, — en dus beiden voorwerpen der liefde en hoogachting waren van de Gemeenten, zoo te *Corinthus*, als in geheel *Achaje*. — Hy noemt dit tweetal braave Mannen Ἀποστόλοι τῶν ἐκκλησιῶν, APOSTELS, GEZANTEN DER GEMEENTEN. Wie ziet hier niet uit het aanmerklyk gezag, — het blinkend character, — het moeilyk maar verheeven werk, — beneevens de uitgeſtrekte hoogachting van deeze Kerk-gezanten? En vooral! wie tast niet met handen de volkomen overeenkoomst van hunnen naam met

dien,

dien, welken wy aan het hoofd der Apocalyptiſche brieven telkens geplaatst zien?

§ 15.

Zoo lang de Kerk door Apostoliſche Mannen beſtuurd werd, vooral zoo lang de zalige eendragt de gemeenten aan elkanderen vastgeſnoerd hield, waren deeze gezanten noodzaaklyk; en men maakte op dezelfde wyze van den arbeid hunner liefde gebruik. — Mogt, b. v. de Kerk van *Antiochie*, in *Syrie*, ontheeven worden van de vervolging, waar onder zy had moeten zuchten, door den wreeden overmoed van Keizer TRAJAAN, of zyner Landvoogden: terſtond vaardigden de nabuurige Gemeenten haare gezanten af, om de *Antiochener* kerk met haare verademing geluk te wenſchen (w). — Was de *Corinthiſche* gemeente door wargeesten geſcheurd; en had zy raad en hulp by CLEMENS den *Romein* verzocht: de Kerk-voogd zendt

(w) Dus getuigt de *Antiochener* Biſschop IGNATIUS, in de meergemelde *Epist. ad Philadelph. C. X.*

zendt haar niet alleen den meergemelden brief ter haarer onderrichting; maar ook vier Broeders, om door raad en daad de Kerk-beroertens te ſtillen, en den vrede te bevorderen (x). — Zoo was ook IRENEUS, de beroemde Ouderling van *Lion*, de afgezant der Godsvruchtige Bloedgetuigen, welken zy, uit hunnen naam, den *Romeinſchen* Bisſchop ELEUTERUS toezonden (y).

§ 16.

Wat meer is, het einde der *eerſte*, en het begin der *tweede* eeuw leevert niet alleen de voorbeelden op van zulke Kerk-gezanten; maar 'er zyn bewyzen voor handen, dat zy ook toen noch verkooren werden op eene zoo ſtaatige en Godsvruchtige wyze, als by den leeftyd der Apostelen. Het verzoek van den ter dood gedoemden IGNATIUS, waar mede hy zynen hals-vriend, POLYCARPUS opwekte, om, *uit naam van de Smyrnaſche gemeente, in navolging van andere Christen kerken, de An-*

(x) *Epist. prima ad Corinth. C. LIX.*
(y) EUSEBIUS K. G., V B., H. 4, en aldaar de Heer A. A. VAN DER MEERSCH.

Antiochiërs met den vrede, (waar van wy zoo even in § 15. ſpraken), geluk te wenſchen, is hier van een waarborg. De woorden, wâar door hy dit verzoek aanbindt, ontleend uit 's Mans brief aan POLYCARPUS (z), zyn overwaardig verduischt hier te worden geleezen. Men proeft 'er in, het deftig Godsvruchtige der Christenen van dien tyd; men kan 'er uit opmaaken, hoe plechtig de verkiezing van zulke Gezanten toegong. Zie hier dezelve: "Vermids „ de Gemeente in Syrisch Antiochie, „ gelyk my getoond is, op uwe gebe„ den in vrede wêer mag leeven. — „ Betaamt het u, in Gode hoogst Za„ lige POLYCARPUS, een' Gode betaam„ lyke vergaadering te beleggen, en „ iemant te verkiezen (χειροτονησαι), „ die geliefd is by de Gemeente, een' „ werk-yverig man, en die met recht „ een Θεοδρομος, een *Gods-boode*, mag „ genoemd worden; en deezen te ver„ eeren met den lastpost, dat hy naar „ *Syrie* reize, om daar uwen yver voor „ CHRISTUS eer te verbreiden". En waar in dat verbreiden van CHRISTUS eer

(z) *C. VII.*

eer zou beſtaan, konnen wy beſluiten uit den brief, welken hy aan de *Smyrnaſche* gemeente zelve ſchreef, en haar vermaant, om eenen "*heiligen Man* te „ verkiezen, *dien van eenen brief te* „ *voorzien, op dat hy met de Antiochiërs* „ *God zou verheerlyken, over den vre-* „ *de, dien zy mogten genieten; en dat* „ *zy, op de gebeden der Smyrnaſche ge-* „ *meente, de haven van ſtille rust bereikt* „ *hadden* (a)". — Een dergelyke bede had die trouwhartige Ziele-zorger ook aan de Gemeent van *Philadelphie* (b). Schoon het nu wel kan zyn, dat de hartlyke liefde, die IGNATIUS zynen *Antiochiërs* toedroeg, en de innige blydſchap, welke hy over derzelver heuchlyk lot gevoelde, hem dit verzoek te krachtiger zal hebben doen aanklemmen; en de bezending te plechtiger hebben doen begeeren: is het evenwel denkelyk, dat hy niets ongewoons, of ongebruiklyks zal gevergd hebben.

§ 17.

Uit dit alles blykt het middag-klaar, dat

(a) IGNATII *Epist. C. XI.*
(b) *Epist. ad Philadelph. C. X. L. L. pag.* 53.

dat en zulke plechtig gekooren Gezanten, by onderſcheiden gelegenheden, door de Gemeenten werden gevolmagtigd; — en dat dit menſchen moesten zyn van bekende Godsvrucht, beproefde trouwe, en uitſteekenden yver. — Dan wat betreft de betrekking die zy op, en den rang dien zy moesten hebben, onder de Gemeenten, zouden zy gerechtigd zyn tot dien post: hier omtrent ſchynt, zoo uit den aart der verkiezinge zelve, als uit het gansch beloop van zaaken, geen vaste bepaaling te zyn geweest. Het is waar, de Heer BINGHAM (c) is van oordeel, "dat de Gezanten of Boo-„ den, die ter verrichting eener ge-„ wichtige zaak van de eene plaats naar „ de andere verzonden werden; meest „ al *Diakenen*, of noch *laager ſoort van* „ *Kerkelyken* waren, welken de Bis-„ ſchop waardig keurde, om naar die „ Gemeenten te worden afgevaar-„ digd". — Doch het ſpyt my, dat 'er geen bewyzen bygebracht worden, dat *Diakenen of noch laager ſoort van Kerklyken*, daar tot meestal verkooren werden.

(c) *Origines Eccleſ. Tom. III. L. VIII. C.* 7. § 15.

den. Het is waar, de *Antiocheenſche* Biſſchop zegt, in zynen brief aan de *Philadelphiërs*, dat zy eenen Διακονος zouden verkiezen; dan uit vergelykinge van de andere, reeds gemelde brieven, blykt het, dat hy hier door niet verſtaat een' eigenlyk gezegden *Diaken*; maar in het algemeen iemand, die zich ten dienſte der gemeente liet gebruiken: elders (d) genoemd πρεσβευτης, een *Gezant* of *Afgezant*. Trouwens, dat niet altyd eigenlyk gezegde *Diakenen*, tot dat werk verkooren worden, maar ook andere en aanzienlyker Kerkelyken, blykt uit IGNATIUS brief aan de *Philadelphiërs:* want daar hy deezen verzoekt, om zulk een' Gezant af te vaardigen, laat hy als in éénen adem daar op volgen, dat de *Antiochiſche* gemeente dergelyk eene eer ontvangen had van haare Nabuuren, als waar van ſommige de *Biſſchoppen*, andere de *Ouderlingenen* en *Diakenen hadden af-*

(d) v. T. SMITH *in not. ad* IGNATII *Epist. ad Philadelph. C. X. Patr. Apost. Tom. II. pag.* 164; *editionis elegantisſimæ, quam prodire juſſit* R. RUSSEL, *Oxon.* 1746, in 8vo. Men vergelyke hier ook 's mans algemeene bewoordingen, in zynen brief aan POLYCARPUS, en deszelfs Gemeente, § 16. aangehaald.

gevaardigd. Men zou zelfs uit den brief van POLYCARPUS aan de *Philippers* (e) byna opmaaken, of die *Smyrnaſche* Opziener het zich niet zou hebben laaten welgevallen, om in eigen perſoon aan het verzoek van IGNATIUS te voldoen, en uit naam van zyne gemeente naar *Antiochie* te reizen, zoo de keus op hem bepaald werd. "GY, „ en IGNATIUS, (dus ſchryft hy ter „ aangehaalde plaats), hebt my ge„ ſchreeven, of 'er ook iemand naar *Sy*„ *rie* gong, om uwen brief derwaards „ te brengen? Het welk ik bezorgen „ zal, zoo ik 'er gelegenheid toe „ heb; want ik zal het of *zelf* doen, „ of laaten doen door hem, dien ik „ zenden en uwent wege ook bevel „ zal geeven." Zoo de gedachten van den grooten VOSSIUS (f) doorgong, dat POLYCARPUS de door IGNATIUS verzochte bezending bedoelde, dan was het eene uitgemaakte zaak, dat 'er ook *Biſchoppen*, tot dien post verkooren wer-

(e) Den geheelen brief vindt men in de *Patr. Apost. Tom. II.* Doch het gedeelte, dat wy hier aanhaalen, is uit EUSEBIUS K. G. III B. II. 36, bladz. 156.

(f) In IGNATII *Epist. ad Smyrn. L. L. pag.* 37.

werden. Dan wyl het my niet overtuigend klaar is, dat hier dit verzoek beöogd wordt, wil ik op deeze plaats zoo zeer niet bouwen. Wy hebben ze ook niet van nooden. Het blykt toch van elders genoegzaam, dat behalven de *Diakenen*, ook anderen tot het zendingwerk werden afgezonderd.

§ 18.

Wanneer men nu dit alles gadeslaat, en overweegt, — dat Ἄγγελοι των εκκλησιων natuurlyk beduiden, *Gemeentegezanten*; — dat zulke Gezanten deftige, en tot dat werk plechtig verkooren Lidmaaten waren; — dat ook zulke Gezanten in klein *Asie*, en by de Gemeentens, door den Heiland in zyne *Openbaaring*, genoemd, in zwang waren: — dan mogen wy, op goeden grond, ten minste voor zeer waarschynlyk houden, dat de Heer JESUS ook *zulke Gezanten* bedoelt.

§ 19.

Maar om welke Kerk-gezanten moet men dan denken? — Daar de eerste

Christenen die tot onderſcheiden werk afzonderden: tot welk een' last waren deeze afgevaardigd? — Dit verzwygt de Heiland zonder twyffel, wyl zyn Geheimſchryver JOHANNES, en de Gemeenten, aan welke hy ſchreef, zeer wel bevroeden zouden, wie men in het oog had. Dan dit is daarom *ons* zoo klaar niet. — Zou men denken aan zulken, wier gewoon werk, ambtsnaam- en verrichting het was *Kerkgezant* te zyn, en genoemd te worden? — De zoo algemeene, en te gelyk bepaalende Naam van *de Engel*, *de Gezant der Gemeente*, zou tot die opvatting zeer aanleidelyk zyn. Maar waar vindt men voetſtappen in de Kerklyke oudheden, dat gelyk 'er *Bisſchoppen*, *Ouderlingen* enz. waren, 'er dus ook *vast-aanblyvende* Θεσθρομοι, *Gezanten*, *Gods-booden*, waren?

§ 20.

Daar 'er dan geen *Kerk-gezanten*, *voor altoos*, bekend zyn; en wy evenwel gewezen worden op zekere, en by JOHANNES, en by de Gemeenten *welbekende* Gezanten, mogen wy naar ons

ons inzien, allereenvoudigst onze aandacht vestigen op *zoodanigen, die van te vooren aan* JOHANNES *zelve, door deeze Gemeenten, waren afgevaardigd, om den Apostel in zyne ballingschap te bezoeken, te verkwikken, en nu weer tot de hunnen waren terug gekeerd.*

§ 21.

Ik zal *eerst* de gronden aanwyzen, waar op deeze myne opvatting rust; — en vervolgends eenige bedenkingen, die welligt tegen haar zouden konnen worden ingebragt, trachten uit den weg te ruimen.

§ 22.

Myne gronden zyn deeze. — Het was de gewoonte van de aloude Christen gemeenten, om de gevangen en gebannen *Broeders*, vooral *Leeraars*, te bezoeken en te verkwikken. — Het was de gewoonte, om, wanneer de plaatsen afgelegen waren, dit te doen, door, uit hun midden, verkooren Gezanten. — 'Er zyn geen reden, om te twyffelen, of de Asiatische gemeenten,

zullen dit liefdewerk aan den, op 't barre *Patmos*, gebannen JOHANNES, op even zulk eene wyze hebben beweezen. — Zulke verkooren Afgevaardigden, worden in de oudſte en oorſprongelyke beſcheiden, van het eerſte Christendom, juist in dat zelfde licht geplaatst, als die perſoonen, welke doorgaands *Engelen der Gemeenten* genoemd worden, en in de *Openbaaring van* JOHANNES voorkoomen.

§ 23.

Laaten wy by elk deezer ſtukken een weinig toeven. Het was, zeg ik, de gewoonte van de aloude Christen gemeenten, om gevangen en gebannen Broeders, vooral Leeraars te bezoeken, en te verkwikken. De vroegſte Kerk-geſchiedenis leevert hier van menig voorbeeld op. Liefde toch, hulpvaardige liefde, was als het Livery van het eerſte Christendom. Men betoonde die aan elkanderen, vooral aan de Leeraars. PAULUS geeft der Gemeente van *Galatie* den lof, dat zy hem aannamen, als *een' Engel* GODS; *ja als* CHRISTUS JESUS *zelf, zoo dat zy,*

was

was het hun mogelyk geweest, de oogen zouden uitgegraaven, en den Apostel gegeeven hebben, GAL. IV: 14 en 15.

§ 24.

Deeze liefde bewees men niet maar met plicht-plegingen; maar ook met de ſterkst-ſpreekende bedryven. Men voorzag de Euangelie-dienaars ryklyk van het noodige. PAULUS nam zelfs van ſommige Gemeenten bezolding (g), gelyk ook by laater tyd, de Arbeiders in 's Heeren wyngaard, uit de liefdegiften der Gemeenten, onderhouden werden (h).

§ 25.

Stak de Zon der verdrukkinge JESUS Leden; werden daar door de Opzieners het felst getroffen, hunne Broeders waren niet als de *ſtorting der beken, die, ten tyde wanneer zy van hitte vervlieten, uitgedelgd worden,* JOB VI: 7. Neen! de ſtroom der liefderyke Chris-

 ten

(g) II COR. X: 8.
(h) N. G. BEVEREGIUS *ad Can. Apost. Patr. Ap. Tom. I. pag.* 462.

ten mildheid, bleef voordvloeijen. *Zy gedachten der gevangenen, als of zy zelve gevangen waren, en der geenen, die kwaalyk gehandeld werden, als of zy dit zelve ondergongen*, HEB. XIII: 3. PAULUS, die in alles overvloedig was, had ook hier van ruime bevinding. Werd hy door der Jooden bloeddorstige woelzucht, naar *Roome* vervoerd, en daar twee jaaren opgehouden: — de liefderyke *Philippers* hadden *gemeenſchap met zyne banden*, en bezorgden hem zoo ryklyk van het noodige, dat hy hun ſchreef: *ik heb alles ontvangen; ik heb overvloed; ik ben vervuld geworden* (i). — Ja niet alleen PAULUS, maar ook andere, zelfs lang, na dat die groote Kruisgezant, door den martel-dood, was heen gegaan, mogten, daar zy zuchtten onder den ſtok des Dryvers, in die zelfde Liefde van hunne Broederen deelen. TERTULLIAAN geeft ons in zyn *Verweerſchrift* (k) een bericht, hoe godsvruchtig en edelmoedig men dit Godsdienstig werk in zynen tyd behandelde. "Elk (dus klinken de verduisch-

(i) PHILIP. IV: 14.

(k) APOLOGET. *C. XXXIX. pag.* 324, *edit.* HAVERCAMPII.

„ duischte woorden van dien *Cartha-*
„ *ger* Ouderling), schenkt maandlyks
„ of wanneer hy wil, of zoo hy maar
„ wil en kan een' maatige almoes. —
„ Deeze almoesen zyn als wechgeleg-
„ de schatten der liefddaadigheid, —
„ en worden besteed, om de armen te
„ voeden. — Zyn 'er dan die tot de
„ *Myn-werken gedoemd, of op eilanden*
„ *gebannen zyn, of in gevangenisſen kwy-*
„ *nen*, zoo het maar ter zaake van den
„ Godsdienst is, worden zy voedster-
„ lingen van hunne belydenis."

§ 26.

Dan een genegen hart en milde hand was niet genoeg. Zou de gebannen of gevangen Christen het genot daar van hebben, het moest aan hem bezorgd, uitgedeeld, en tot zyn meeste verkwikking worden aangelegd. En door wien kon dit beter geschieden, dan door Kerk-genooten, die in liefde, getrouwheid, moed en verstandige Godzaligheid uitblonken; die de Gemeenten verkooren en afvaardigden, om de noodlydenden te bezoeken, en by het reukwerk hunner liefde-gaven te voe-

gen, den balsem der vertroostinge? — Zulken waren 'er ook by het vroegste Christendom. — Wat meer is, zy droegen ook den eernaam van *Gezanten der Gemeente.* PAULUS Brieven leveren ons de bewyzen hier voor: EPAPHRODITUS, door welken de Apostel, al dien overvloed van zyne *Philippers* verkreegen had, wordt door hem genoemd hun Ἀπόστολος, *hun* GEZANT *en de Bedienaar zyns nooddrufts* (l). — ANDRONICUS, en JUNIA of JUNIAS, van welken de Kruisgezant, ROM. XVI: 7, spreekt, beneevens anderen, schynen dien zelfden naam, om dezelfde of soortgelyke reden te hebben gedraagen. Het is waar, 'er zyn vermaarde uitleggers, die in alle de plaatsen, waar van zulke Ἀπόστολοι, *Apostels* of *Gezanten*, gesproken wordt, om Leeraars denken, die op de Apostelen, eigenlyk dus genoemd, onmiddelyk volgden, en van hun verkooren en verordend waren, om in hunne plaats het Euangelie te verkondigen. Dan het is wat anders, een Apostel van *Apostelen* of van CHRISTUS te zyn; wat an-

(l) PHILIP. II: 25.

anders een Apostel der *Gemeente* te zyn. *Apostels der Gemeente* worden zonder twyffel bedoeld ter aangehaalde plaats, in den Brief aan de *Philippers*, en II COR. VIII: 22 en 23; — en dus Gezanten, die verkooren waren, om den gevangen PAULUS te bezoeken, en, zoo met woorden als met daaden, te verkwikken.

§ 27.

Dit overdeftig gebruik, om, door zoodanige Afgevaardigden, Gods graag getrouwe Dienaars, — voornaamlyk zulken, die door lyden en doen, een goede reuk van CHRISTUS waren, — liefde en hoogachting te bewyzen, had niet alleen plaats, by het pas ontluikend Christendom; maar men vindt ook noch, in de *tweede* Eeuw, daar van de treffendſte bewyzen. — IGNATIUS, die — ſchoon hy de zelvs-verloochening, en zucht tot het marteldom, welligt te verre dreef; en in zyn ſpreeken van den Heere JESUS, misſchien te veel blyken gaf, van een' verhitte verbeeldings-kracht, en daar door toonde, dat de verhevendſte Gods-

Godsvrucht op Aarde bevlekt, en de zuiverſte liefde-vlammen beſmet zyn; — IGNATIUS, zeg ik, die in heerſchende gezindheid tot CHRISTUS en zynen dienst, veel overeenkomst had met PAULUS; mogt ook, even gelyk de Groote *Tarſer*, zwoegende onder de perſſe der verdrukkinge, in de liefde der Gemeenten overvloedig deelen. Want door woeste bezoldelingen van *Syriſch Antiochie*, zynen Biſchoppelyken Zetel, gebragt, of veel eer geſleept naar *Aſie*, om van daar naar *Roome* te worden vervoerd, genoot hy te *Smyrna* het voorrecht, niet alleen, om by zynen hals-vriend POLYCARPUS, die met hem aan de voeten van *Apostel* JOHANNES had gezeten (m); — maar ook van de ganſche *Aſiatiſche* Kerk, door haare *Biſchoppen*, *Ouderlingen* en *Diakens*, te worden opgewacht: ja wel op dat zy van den groo-

ten

(m) Dat IGNATIUS, met POLYCARPUS aan de voeten van JOHANNES gezeten heeft, vinden wy in het *Martyr.* IGNATII, *Cap. I. et III.* T. SMITH teekent (in *not. ad h. l. Patr. Apost. Tom. II. edit.* R. RUSELLI *p.* 280.) wel aan, dat de Kerkelyke ſchryvers van dit Discipelſchap niet gewaagen; maar geeft daar van te gelyk zulke reden, dat wy veel eer overgehaald moeten worden, om het getuignis dier Martel-geſchiedenis te gelooven, dan te verwerpen.

ten Man, eenige geestelyke gaven mogten ontvangen, of, zoo als zeker geleerd Man het opvat, om *het Avondmaal met Hem te houden* (n); — maar ook, om dezelven, naar lighaam en geest, te verkwikken; — gelyk hy in zyne Brieven, aan de Gemeenten van *Epheſen*, *Magneſie*, *Tralles* en andere, met dankzegginge te kennen geeft, en uit voorbeelden in het vervolg nader blyken zal.

§ 28.

Zoo zien wy dan, dat het, en in den tyd van JESUS *Apostelen*, en ook daar na, gansch geen ongewoone zaak was, Gezanten af te vaardigen, om, by

(n) In het zoo even gemelde *Martyrium* IGNATII *Cap. III*, vinden wy, dat de Kerken van Aſie zich *ſpoedden* naar IGNATIUS εἰπως μερος καριϛματος λαβωσι πνευματικὸ, *om eenig deel van geestlyke gaven van Hem te ontvangen*; en even van te vooren werd 'er verhaald, dat die Bloed-getuige, *geestlyke gaven aan* POLYCARPUS *had medegedeeld*. Hier uit beſluit J. CLERICUS, die, gelyk bekend is, ons een' fraaien Druk van de *Patres Apostolici* heeft bezorgd, in eene aanteekening op de gemelde plaats, dat gelyk POLYCARPUS met IGNATIUS het H. Avondmaal gehouden heeft, de *Aſiatiſche* Kerk-gezanten tot dat zelfde oogmerk gekoomen zyn. Of die opvatting ſteek kan houden, is ons werk niet, om te beſliſſen.

by de Kerk welverdiende Mannen, in hunne ongelegenheden by te ſtaan. — dat dit ook de gewoonte was by die Gemeenten, waar van de Heiland in zyne Openbaaringe ſpreekt. — En is het dan niet hoogſt waarſchynlyk, dat zy even liefddaadig zullen gehandeld hebben omtrent JOHANNES? — Zouden zy in een volgende eeuw zoo veel over gehad hebben voor een' Opziener, op welken zy geene andere dan een' algemeene betrekking hadden: wat moeten zy dan over gehad hebben voor JOHANNES? — Die met geen minder recht; ja om veel ſterker reden, dan naderhand POLYCARPUS, *de Leermeester van Aſie*, *de Vader der Christetenen* (o) kon genoemd worden, — die gebannen was, — gebannen op *het afgelegen en eenzaam Patmos*, een van de dorſte en naaktſte Eilanden van den *Archipel*, waar naauwlyks brood om te

(o) Dit reekende men als de misdaad van den vroomen Man, waar op *Jood* en *Heiden* hem met zinlooze woede ten brandſtapel eischte. Zie den *roodgaanden brief over het Marteldom van* POLYCARPUS, t. a. p. § 12. — En wil men weeten, met hoe veel recht Apostel JOHANNES de Vader en Leeraar van Aſie kan genoemd worden, vergelyke men den Heer F. A. LAMPE, *Proleg. in Comment. ad Euang.* JOHAN. *p.* 54.

te eeten of water om te drinken is, zoo het niet van elders gebragt wordt (p)! — Hadden de Gemeenten van *Colosſus* en *Philippi* PAULUS wel eer, door haare Zendelingen, bezocht en bezorgd: hebben wy niet alle reden om te denken, dat de *Aſiatiſche* gemeenten haaren algemeenen Zielenhoeder, mede op zulk eene Godsvruchtige en deftige wyze zullen vereerd hebben? — Zoo ja! dan krygt onze gedachten een meerder trap van waarſchynlykheid, dat de Ἄγγελοι των εκκλησιων, *Gezanten der Gemeenten* zyn geweest, tot zulk een oogmerk afgevaardigd.

§ 29.

Waarſchynlykheid! — die eene aanmerkelyke ſterkte krygt, wanneer wy nagaan, dat zy *juist in dat licht door* JOHANNES *geplaatst worden, als wy dat ſoort van Kerk-gezanten, uit de oudſte Christen beſcheiden leeren kennen.*

§ 30.

(p) Men zie de getuigenisſen van STRABO en PLINIUS aangehaald, genoegzaam door allen, die eenigzins opzettelyk van dit Eiland ſpraken, en voege 'er by *de* TOURNEFORT *Reize naar de Levant*, I. Deel bladz. 172.

§ 30.

Het is toch, *voor eerst*, buiten tegenſpraak, en wordt van allen toegeſtemd, dat zy, die men *Engelen der Gemeenten* pleegt te noemen, uit de bloem der Gemeente waren; — menſchen die ook in die betrekking der hoogachting van hunne mede-leden, waardig werden gekeurd. — Zoodanigen waren ook die Gezanten, welken door de Gemeenten werden afgevaardigd, ook tot gebonden en verdrukte Broeders en Opzieners. Dit behoeft geen verder bewys. Het reeds gezegde, is bewys genoeg, en de aart der zaak bragt dit mede. — En gelyk zy uit hoogachting werden verkooren, zoo werden zy ook, na het afleggen van hunnen last-post, t'huiswaards gekeerd, door de zendende gemeenten, na derzelver eerwaardy, ook om hunnes verrichten werks wil, met alle hoogachting behandeld. PAULUS althans begeerde, dat de *Philippers* hunnen Gezant EPAPHRODITUS *in den Heere zouden ontvangen met alle blydſchap, en dezulken in waarde houden* (q).

§ 31.

(q) PHILIP. III: 20.

§ 31.

Het wordt, *vervolgens*, toegeſtaan; — en wy vinden geene reden, om het te betwyffelen, dat de perſoonen, aan welken de Apocalyptiſche brieven geſchreeven zyn, *Opzieners* der Gemeente waren. — Dan Leeraars en Opzieners, Hoofden der Gemeenten, waren ook deeze *Kerk-gezanten:* EPAPHRODIJT was een Bedienaar van het Euangelie by de *Philippers.* PAULUS noemt Hem, PHIL. IV: 25, *zynen Broeder, zynen Mede-arbeider, en Mede-ſtryder.* En zoo EPAPHRAS, de Gezant van de Christen-gemeente te *Colosſus*, een perſoon is, onderſcheiden van EPAPHRODITUS, gelyk meer dan waarſchynlyk is (r), was deez ook een voornaam Opziener aldaar. — Ook heb-

(r) H. GROTIUS, *ad initium Euang.* LUCAE, was van oordeel, dat de naam EPAPHRAS was ſaamgetrokken uit EPAPHRODITUS: gelyk LUCAS, door ſaamentrekking, voor LUCANUS werd gezegd; — en dat dus EPAPHRAS en EPAPHRODITUS dezelfde perſoon was. De Heer DE RUITER, *in not. ad Scipion. Gentil. Comm. in Epist. ad Philemon. pag.* 192, heeft deeze gedachten op nieuw trachten aan te binden, en ſmaaklyk te maaken. Doch welligt niet overtuigend bondig.

ben wy zoo even (§ 27.) gezien, dat IGNATIUS, zoo wel door de *Bisschoppen*, de voornaamste Hoofden der Gemeenten, als door anderen bezocht wierd.

§ 32.

Al verder! — Wy vinden by JOHANNES telkens, maar van *éénen Engel*, *één Gezant*, gesprooken. Het is waar, dit kon geschieden, schoon 'er meer met Hem bedoeld werden. Hy kon aan derzelver hoofd, en zy in hem, als gerekend zyn geworden. — Dan men blyve al by de letter van den text, en denke om éénen bepaalden persoon: ook dit koomt zeer wel overéén met de gewoonte der eerste Christenen, in het kiezen en zenden van deeze Gezanten. Dus leezen wy niet, dat de *Philippers*, meer dan hunnen EPAPHRODITUS, tot PAULUS, in deszelfs banden, hebben gezonden. — Dit was ook in laater tyd niet buiten de gewoonte. Want schoon deeze en gene Gemeente, met den *Bisschop*, ook *Ouderlingen* en *Diakenen*, tot IGNATIUS zonden, gelyk die van *Magnesie* aan den

den *Meander* (s), en misschien ook de *Ephesische* (t): — zoo waren 'er evenwel ook andere, die alleen den *Bisschop* afvaardigden, gelyk de Gemeenten van *Philadelphie* en *Tralles*. — Hoewel men nu al met den *Heer* VENEMA (u) niet verkoos te besluiten, dat vermids 'er maar één' Engel aan ieder Gemeente wordt gegeeven; deez daarom voor derzelver *Bisschop* moet gehouden worden; kan en mag men evenwel uit de gewoonte der Christenkerk, — om haare voornaamste Opzieners, tot het achtbaar werk van eenen Kerk-gezant te volmachtigen, — niet onwaarschynlyk opmaaken, dat ook de *Asiatische* gemeenten, in haare bezending aan den Apostel, deeze gewoonte zullen gevolgd hebben; — en dat dus die zoogenoemde *Engelen*, zeer wel de *Bisschoppen*, de Opzieners der Gemeente konnen geweest zyn, al waren zy tevens derzelver *Gezanten*.

(s) IGNATII *Epist. ad* MAGNES. *C. II. Patr. Apost. Tom. II. pag.* 17.

(t) Uit *het begin* van zynen brief aan de *Ephesers*, zou men haast opmaaken, dat zy hunnen ONESIMUS *alleenig* aan IGNATIUS hadden afgezonden; dan *verder leezende* wordt dit zeer twyffelachtig.

(u) H. VENEMA *Hist. Eccles. Tom. III. pag.* 209.

§ 33.

Eindelyk! — De Ἄγγελοι των ἐκκλησιων koomen by JOHANNES voor, als in zich de ganſche Gemeente verbeeldende, en met dezelve uitmaakende één Zedelyken perſoon. Het is bekend, dat ſommige der uitleggeren van oordeel zyn, dat deeze Brieven aan de *Gemeenten*; anderen, dat zy aan derzelver *Engelen* geſchreeven zyn (v). Dan beide deeze gedachten konnen zeer gemaklyk vereenigd worden: wanneer men noch den *Engel* of *Gezant*, noch de Gemeente, te veel in het afgetrokken beſchouwt; maar beide in onderlinge betrekking op, en als één lighaam met elkanderen uitmaakende. Dit koomt ook overéén, met de denkwyze van die tyden. Men beſchouwde toch, reeds van den morgenſtond des Christendoms, en Gemeenten, en haare Opzieners in dat licht, en merkteze aan als *één lighaam*: waar van het gevolg was, dat wanneer een Brief, door een' *Opziener*, als zoodanigen geſchree-

(v) *Vid.* J. V. D. HONERT *Diſſert. Apocalypt. Quinta*, § *XI. ſeq.*

ſchreeven werd, die het voorkoomen had, als ware hy van de Gemeente zelve. Een der oudſte Christen geſchriften, de Brief, reeds dikmaals gemeld, dien CLEMENS de *Roomſche* Bisſchop, aan de *Corinthers* toezond, leevert hier van een ſtaal op. Hy begint niet alleen, Ἡ ἐκκλησια τȣ Θεȣ ἡ παροικȣσα Ρωμην τῃ ἐκκλησιᾳ τȣ Θεȣ παροικȣσα Κορινθον. *De* GEMEENTE *van* GOD, *die te Roome is, aan Gods gemeente te* KORINTHEN *vergaaderd*; — maar het opſchrift toont noch duidelyker, dat CLEMENS de hand was, van de ganſche Romeinſche Christen ſaamening. Dus luidt het. Τȣ ἁγιȣ Κλημεντος, τȣ Ρωμης ἐπισκοπȣ ἐπιστολη προς Κορινθιȣς Α, ἐκ προσωπȣ της Ρωμαιων ἐκκλησιας γραφεισα. *De eerſte brief aan de Korinthers van den H.* CLEMENS, *Bisſchop van* ROOME, *geſchreeven* VAN WEGEN DEN PERSOON DER GEMEENTE VAN ROOME. — Uit welke plaats zeker kan worden opgemaakt, dat de *Opzieners*, als het ware, de Gemeente vertoonden, en by andere Gemeenten, door hunne Brieven vertegenwoordigden. Waar uit weder-

keerig voortvloeide, dat wanneer 'er Brieven aan de Opzieners, als zoodanigen geſchreeven werden, dezelve ook aan de Gemeenten hielden, waar over zy geſteld waren; zoo dat die met en in hun werden aangeſproken. Ook hier van hebben wy, in de gryſte gedenk-ſtukken, de ſpreekendſte bewyzen. — De Brieven van PAULUS, aan TIMOTHEUS en TITUS, zyn 'er getuigen van. Men vindt 'er de leſſen aan den *Opziener* geduurig gevlochten in die, welke meer de Gemeenten raakten. — Van gelyken aart is de Brief van den Heiligen IGNATIUS, aan den *Biſſchop* POLYCARPUS. In de vyf eerſte afdeelingen, ſpreekt hy baarblyklyk POLYCARPUS aan; in het vervolg, meest-al de Gemeente van *Smyrna*. — Deeze zelfde gedaante hebben ook de *Apocalyptiſche* brieven. De *Engelen* of *Gezanten*, worden hier doorgaands beſchouwd en behandeld, als vervangende de ganſche Gemeente in hunne perſoonen, en die kenmerkende, door hun gedrag en zedelyk beſtaan; zoo dat, hoewel deeze Brieven aan *hen* geſchreeven zyn, en zy in het minvoud

wor-

worden aangeſprooken, — het nochthans duidelyk is, dat ook de Gemeente bedoeld worde.

§ 34.

Ja maar! — en dit moet vooral onze aandacht niet ontglippen: — gelyk de *Opzieners* in het algemeen, in dat oogpunt zich plaatſten en geplaatst werden; — even zoo beſchouwde men de Afgezanten *der Gemeenten, als de zendende Gemeenten zelve.* — Zoo ſchryft PAULUS van der *Philipperen Apostel* of *Gezant*, EPAHRODIJT, PHILIP. II: 30, dat hy het gebrek van hunne bediening aan hem vervuld had, dat is, — gelyk de Heer NAHUIS deeze plaats uitbreidde (w), — "dat EPAPHRAS „ PAULUS, in hunne plaats, had opgepast; en, by gebrek van *hunne* perſoneele tegenwoordigheid, aan hem „ alle verkwikking en verligting had „ beweezen, welke *zy zelve* aan hem „ zouden beweezen hebben". — Die zelfde *Kruisgezant* verklaart aan de *Kolosſers*, KOLOS. I: 7, dat EPAPHRAS

(w) Over deeze plaats.

was, een getrouw Dienaar, — ὑπερ, *voor* hen, *in hunne plaats*, *en* hen *als ware het vervangende.* Niet min duidelyk worden deeze Kerk-gezanten, in de Brieven van IGNATIUS, geduurig voorgeſteld, als verbeeldende in hun perſoon, en door hun bedryf, de ganſche Gemeente. In de groetenisſen, waar mede hy zyne Brieven ſluit, merkt hy hen aan als de Gemeenten zelve. Dus eindigt hy dien, welken hy aan de Gemeente van *Tralles* ſchreef, Ἀσπαζομαι ὑμας ἀπο Σμυρνης κ. τ. λ. *Ik groete u uit Smyrna met* DE GEMEENTEN, DIE HIER BY MY ZYN, *die my in alderlei opzichten — hebben verkwikt.* — En wie waren die Gemeenten, die by hem waren? Zonder twyffel, verſtaat hy 'er door, de *Afgezanten der Gemeenten*, gelyk de geleerde T. SMITH, recht ter ſnede, op deeze plaats aanmerkt (x).

Wat meer is! — Deeze Gezanten werden door den *Antiochener* Biſchop beſchouwd, als *door hun beſtaan en bedryf*,

(x) In *not. ad* IGNATII *Epist. ad* TRALLIAN. *Patr. Apost. edit.* RUSSELLII, *Tom. II. pag.* 185; *Vide et ejusdem Viri* Θεοφορα *Epist. ad* MAGNES. *Cap. XV.*

dryf, in hun' perſoonen, te vertoonen, het beſtaan en bedryf dier Gemeente, wier Afgevaardigden zy waren. Zoo ſchryft hy aan de Gemeente der Epheſeren, πολυ πληθιαν ὑμων, κ. τ. λ. *Ik heb uwe talryke Gemeente* IN ONESIMUS UWEN BISSCHOP, *in Gods naam, ontvangen*; en laat daar op deeze nadruklyke reden volgen: και Κροκος — ὁν εξεμπλαριον της αφ' ὑμων αγαπης απελαβον κ. τ. λ. "Maar „ ook KROKUS, — welken ik als een „ *uitdrukſel van uwe liefde*, t'mywaards „ heb ontvangen en aangenomen, — „ heeft my in alle opzichten verkwikt, „ zoo als ik wenſche, dat de Vader „ van JESUS CHRISTUS hem verkwikke, „ te gelyk met ONESIMUS en BURRHUS „ en FRONTO, *in welken ik u allen, zoo „ veel de liefde betreft, heb mogen aan- „ ſchouwen* (y)." ONESIMUS was de *Epheſiſche* Biſchop; BURRHUS was 'er *Diaken*. Wie de andere waren, wordt niet gezegd. Allen waren zy *Afgevaardigden*. En in hun, als zoodanigen, beſchouwde de *Apoſtoliſche* man de ganſche Gemeente. Zoo was het ook met andere Gezanten. Aan de

(y) *Epist. ad* EPHES. *C. I. et II.*

Gemeente van *Tralles* ſchreef hy: Πολυβιος ὁ επισκοπος ὑμων — ὁυτως μοι συνεχαρη κ. τ. λ. "POLYBIUS, uw *Bis-*
„ *ſchop*, heeft my, gebonden in CHRIS-
„ TUS, mede zoo begroet, *als of ik*
„ *uwe ganſche Gemeente in hem mocht*
„ *aanſchouwen*; en door hem ontvan-
„ gende de blyken dier goedhartig-
„ heid, welke na GOD is, hebbe ik
„ GOD verheerlykt, *uw* bevindende,
„ gelyk ik ook gedacht had, *navolgers*
„ *van* GOD te zyn (z)." — En zoo waren dan deeze *Zendelingen*, in hun beſtaan, als het *uitdrukſel* van het zedelyk gedrag der Gemeente, door welke zy gezonden waren.

Een ieder nu, die de Brieven van JOHANNES, in zyne *Openbaaringe*, in oogenſchyn neemt, bemerkt terſtond, dat — even als in de Kerk-gezanten, de ganſche Gemeente pleeg beſchouwd te worden; — dus ook in de perſoonen van de *Engelen* of *Booden der Gemeente*, niet alleen de ganſche Gemeente, van den Apostel wordt aangeſproken; maar ook derzelver zedelyke toeſtand, als hun beſtaan en cha-

(z) *Epist. ad* TRALLIAN. *C. I.*

character, beſchouwd wordt; — en dat dus, ook in dit aanmerkenswaardig opzicht, beide met elkanderen vry naauwkeurig overeenkoomen.

§ 35.

Dit zyn de bewysdommen voor onze gedachten, nopens de Ἄγγελοι τῶν ἐκκλησιων, die wy opgaven § 20. — Edoch! met hoe veele redenen van geſchiedkundige waarſchynlykheid, deeze opvatting ook geſchraagd wordt, is 'er evenwel het een en ander, het geen tegen dezelve zou konnen worden aangevoerd. Wat my hier van is voorgekoomen, — zal ik te berde brengen, en trachten uit den weg te ruimen.

§ 36.

Men zou misſchien konnen twyffelen, of de bron, waar uit wy voor een groot gedeelte onze bewyzen afleiden, wel zuiver is: of de Brieven van IGNATIUS, en de gewoonten der Christen-kerk, in zyn tyd, wel een genoegzaamen grond opleeveren, om

daar

daar op iets, het geen ten tyde van JOHANNES plaats had, te konnen bouwen? — De echtheid van de Brieven, waar uit ik de opgegeeven berichten ontleende, vooronderſtel ik, als toereikend door groote Mannen beweezen. — Ik merke hier alleen maar aan, dat het geen wy by IGNATIUS vinden, omtrent de Gemeenten van *Epheſus* (a), *Smyrna* en *Philadelphie*, zoo naauw-

(a) EPHESUS. De Heer R. SCHUTTE *Heilige Jaarboeken*, I. Deel, bl. 380, meent, dat het onderſcheid der *Epheſiſche* gemeente, ten tyde van JOHANNES en IGNATIUS, zoo aanmerklyk groot is, dat de Openbaaring van JOHANNES, lang voor IGNATIUS tyd, en wel onder NERO, moet geſchreeven zyn. En zeker het geen die nu Zalige Gelcerde, uit de VIde en IXde *Snede* van IGNATIUS Brief, daar aanhaalt, ſtrookt niet wel met het geen door JOHANNES van deeze Gemeente getuigd wordt. IGNATIUS zegt, ter dier plaatſe, dat de *Epheſers naar de waarheid leefden*; — *dat zy Steenen waren van 's Vaders Tempel*; — *dat hun Geloof hen naar boven leidde, en de Liefde hun ten weg naar* GOD *verſtrekte*. Hoe veel verſchilt dit van dat verwyt, OPENB. II: 4? 'Er moet zeker in dien tyd, tuſſchen JOHANNES en den *Antiochener* Bloedgetuige, eene allergelukkigſte omkeering in deeze Gemeente hebben plaats gehad, in dit opzicht. Dit meene ik ook uit den Brief van IGNATIUS zelfs van ter zyde te konnen opmaaken; en wel dat dit niet lang voor hy dien ſchreef, gebeurd is. — Reeds in het hoofd van zynen Brief zegt hy van hun: *Μιμηται οντες Θεϑ αναζωπυρησαντες εν αἱματι Θεϑ συγγενικον εργον τελειως απηρτιζατε, d. i. Zynde Navolgers*

naauwkeurig overeenkoomt, met het geen JOHANNES van die Gemeenten bericht, dat men daar uit veilig zou konnen beſluiten, dat JOHANNES niet lang voor IGNATIUS, zyne Brieven geſchreeven hebbe. Wy vinden en zien 'er uit, dat die zelfde deugden en gebreken, verzoekingen en bewaaringen, in die Gemeenten plaats hadden, ten tyde van IGNATIUS, die 'er gevonden werden, toen JOHANNES aan haar ſchreef: immers zoo veel het onderſcheiden tyd-gewricht toeliet, want ten tyde van JO-

gers GODS, *na dat Gy u* WEER OPGEWAKKERD, AANGEVUURD HEBT, *door het Gods bloed hebt Gy het werk (van geloof en liefde) zyn volle beſlag gegeeven.* Hy geeft dus niet duister te kennen, dat van te vooren het vuur der liefde onder den asch lag, maar nu weer ontvonkt was. Hy bevestigt dus het getuigenis van JOHANNES veel eer, dan dat hy 'er van verſchilt. Alleenig zegt Hy, dat 'er eene heilzaame omwending was gekoomen, in hun zedelyk beſtaan; en wel zoo het ſchynt binnen kort, zoo dat uit de onderſcheiden berichten van JOHANNES en IGNATIUS, niet wel, zoo het ſchynt, kan beſlooten worden, tot een grooter afſtand van tyd, waarin zy beide gegeeven zyn. En was 'er in eenige opzichten eene verandering ten goede gekoomen; veel goeds dat in deeze Gemeente was geweest, was 'er gebleeven. De lof dien JOHANNES aan haar geeft, om haare onbezweeken waarheid-liefde, zwaait IGNATIUS haar ook toe. Men vergelyke OPENB. II: 2 en 3, met 's Mans getuigenis § 6, 7 en 9, om hier van volkomen overtuigd te zyn.

JOHANNES, waren zy onder de verdrukking, en toen IGNATIUS aan haar ſchreef, waren zy hier van bevryd. Men mag 'er dus billyk uit beſluiten, dat die zelfde Godsvruchtige gebruiken, zoo ten tyde van IGNATIUS, als JOHANNES, hebben plaats gehad. En dus blyft het gezag van den *Antiochener* Biſchop gaaf; en het bewys, afgeleid uit zyn geſchryf, richtig: voor-al daar dit gebruik, reeds in der Apostelen tyd, plaats had.

§ 37.

Het is zoo, — zal men misſchien zeggen, in de Apostoliſche Geſchriften, vindt men gewaagd van Αποστολοι των εκκλησιων, *Apostels der Gemeenten*; maar waar worden zy Αγγελοι τ. ε. *Engelen der Gemeenten genoemd?* Doch ik vertrouwe, dat deeze zwaarigheid van geen groot gewigt zal zyn, zoo men onder het oog houdt, dat het niet vreemd is, dat JOHANNES aan zaaken ſomtyds andere naamen geeft, dan zy in de Brieven der Apostelen draagen. Waar vindt men, in de Apostoliſche brieven, *de Eerſte dag der weke*, ἡ κυριακη ἡμερα, *de*

de dag des HEEREN *genoemd*; en evenwel is men van oordeel, — en niet zonder reden, — dat deez dag dien naam voert, OPENB. I: 10? En zoo kon JOHANNES, die zelfde soort van menschen Αγγελοι noemen, die by PAULUS Αποστολοι waren. Het kan ook zyn, dat de ingegeeste JOHANNES redenen gehad heeft, waarom hy hen met deezen naam bestempelde. Te weeten, om hen te doen voorkoomen, niet slegts als Διακονοι *Bedienaars*; maar ook als Αγγελοι *Kundschappers* der Gemeenten, welke beide hoedanigheden in een Πρεσβευτης, — gelyk zoodanig een Gezant, door IGNATIUS genoemd wordt, — moesten saamenloopen (b).

§ 38.

Maar waar leest men, van zulk een Gezantschap aan JOHANNES? — Ik erken, nergens! — Maar zou men hier uit besluiten, derhalven is het nimmer aanwezig geweest? Zou men dan niet te

(b) Ο δε πρεσβευτης, ειη αν αγγελος και διακονος, *d. i. Een Gezant is, en een* BEDIENAAR, *en een* KONDSCHAPPER. JUL. POLUX *Onomast. Tom. II. p. 961.*

te veel beſluiten? — Dat JOHANNES op *Patmos* is geweest, is zeker; maar zou men wel billyk doen, om dit in twyffel te trekken, om dat men nergens leest, hoe hy daar gekoomen is? Hoe veel dingen worden in de oude gedenk-ſtukken der Kerk- en Wereld gebeurtenisſen, ſlegts in het voorbygaan gemeld, om dat zy toen genoeg bekend waren? Het is genoeg ter heurer bevestiging, dat de duidelyke letter der woorden, en de gewoonten dier tyden 'er voor pleiten; en dat 'er in het gansch beloop van zaaken niets gevonden wordt, waar het tegen inloopt. Dit vleijen wy ons, dat in de voorgeſtelde gedachten niet ontbreekt.

§ 39.

Ja maar, — zou men konnen aanmerken, PAULUS en IGNATIUS ſpreeken van de verkwikkingen, welke zy naar lighaam en geest, van de Gemeenten, door derzelver Gezanten, ontvangen hadden; maar dit doet JOHANNES niet: en immers is het te denken, dat zoo hy even zoodanig een eer en liefde van deeze Gemeenten genooten had, hy

hy die niet minder dankbaar zou beandwoord hebben? En wie zegt ons, dat de Kruisgezant dit niet gedaan heeft, al vinden wy in het *Boek zyner Openbaaring* daar van geene voetſtappen? Het oogmerk van dit geſchrift was, op dat hy, volgens OPENB. I: 9, zou ſchryven, *dat hy gezien had, en het geen was, en het geen geſchieden zou na deezen.* Het kon zeer wel zyn, dat hy reeds van te vooren in een' anderen Brief, die, gelyk andere ſtukken, niet meer aanwezig is, zyne erkentenis had betuigd: b. v. wanneer deeze Gezanten wêer t'huiswaards keerden, gelyk IGNATIUS zyne Vermaan- en Dank-brieven, den Gemeenten deed toekoomen, door hen, welken hem ter hulpe waren mêegezonden.

§ 40.

Is het evenwel wel waarſchynlyk, dat de Opzieners hunne Gemeenten zouden verlaaten hebben, en naar *Patmos* gereisd zyn, om den Apostel te bezoeken en te verkwikken? — En waarom niet? — Was Biſchop POLYCARPUS gereed, om, voor een wyle

ne Gemeeente te verlaaten, en naar *Syrie* te reizen, gelyk ons § 17. bleek, schoon het dertig dagen reizens van elkanderen lag (c): zou het dan te verre geweest zyn, b. v. voor den *Smyrnaschen* Bisschop, om van daar naar *Patmos* te reizen, het geen maar ruim 40 mylen verre was (d)? — Die Gemeenten, welke hen afvaardigden, konden te gelyk zulke schikkingen maaken, waar door derzelver tegenwoordigheid voor een tyd kon gemist worden.

§ 41.

Dit zy dan al eens zoo, — zou men konnen opwerpen; — het is niet onwaarschynlyk, dat wy hier aan zulke *Gezanten der gemeenten* te denken hebbe: maar waarom beval toch de Heer JESUS, dat JOHANNES deeze Brieven zoude schryven aan de Opzieners, aangemerkt als *Gezanten?* Ik zou my van deeze bedenking konnen afmaaken,

(c) *Ita* J. VOSSIUS, *ex* EUAGRIO *in Epist. de* IGNATIO, *ad* ANDR. RIVET, *inserta Patr. Apost. Tom. II. pag.* 444, *edit.* CLERICI.

(d) M. TYDEMAN, Voorrede voor R. CHANDLERS *Reize door Griekenland*, bl. 25.

ken, met deeze ééne aanmerking: dat, welke reden wy van deeze benoeminge ook geeven; en wie wy daar door verſtaan, de vraag altoos overblyft, — waarom worden zy zoo genoemd? Dan de zaak verdient breeder te worden onderzocht. — Wy konnen 'er niet aan twyffelen, of de hoogst wyze Heiland had de voldoendſte reden voor deezen eernaam. — Het is ook niet moeilyk te ſtikken, welke zy *konnen* geweest zyn, en in de daad waarſchynlyk geweest zyn. Bedenken wy eens, dat JOHANNES uit deeze Gezanten: en hun eigen toeſtand, en dien der Gemeenten, zonder twyffel zal vernomen hebben; en was het dan niet natuurlyk, dat hy aan hun, die hem dat bericht gegeeven hadden, het beſtaan der Gemeenten onder het oog bragt, en wat lot haar beſchooren was, voorſpelde? Te meer, wanneer wy ons herinneren, het geen ſtraks beweezen is, dat in deeze *Gezanten*, als zoodanigen, de Gemeenten en beſchouwd, en beſchreeven pleegen te worden. — Maar dit is het noch niet al! — Zou de voornaame reden, waarom deeze

Brieven aan de *Opzieners*, onder de benaaming van *Gezanten*, geſchreeven werden, niet deeze zyn? Te weeten, om dat de aanbiddelyke JESUS zelf hen wilde gebruiken, als *Afgezanten* der Gemeenten; wel niet in afgelegen ſtreeken, maar in de nabuurige Gemeenten van dat gewest. Ai! Let eens op die luistervolle vertooning, waarin de Heiland verſchynt, OPENB. I: 13, en 16; en II: 1. Omſtraald met gadelooze Heerlykheid, *hield Hy de zeven Sterren in zyne rechte hand, — en wandelde tusſchen de zeven gouden Kandelaaren!* — Wat teekent, *dat houden van de zeven Sterren in zyne rechte hand?* — Beſchouwen wy dit gezigt, in het afgetrokken en op zich zelven, dan zien wy hier den Majestuëuſen Eere-koning zich afbeeldende, als die alle Magt had in den Hemel en op Aarde, over de lotgevallen der Wereld en Kerke; althans zoo wy dit Beeldſpraakig gezigt, uit de denkwyze der Oosterlingen willen verklaaren, die wanneer zy van GOD, als den Opperheer der Wereld, den Gezagvoerer der Volken, ſpreeken, Hem noemen,

den

den Heer der zeven Sterren (e). — Dan de Geest van CHRISTUS maakt deeze zeven Sterren, die JESUS in zyne hand had, tot afbeeldſels *der zeven Engelen der Gemeenten.* En hoe eigenaartig wordt hier door uitgeduid, dat

(e) Waarſchynlyk met toeſpeeling op het *Zevengeſternte. Vid.* D'HERBELOT *Biblioth. Orient. Tom. II. pag.* 359. Vergel. JOB IX: 3. AMOS V: 8. Hier van daan is het waarſchynlyk, dat Keizer DOMITIAAN op ſommige Penningen vertoond wordt, als beſtuurende met beide handen zeven ſterren, die hem omringen, om daar door zyne gewaande Godheid te vertoonen. *Vid.* E. L. VRIEMOET *Obſ. Misc. pag.* 175. — Welligt zou men in het algemeen de Beeldſpraakige Schilderyën, die in dit boek der *Openbaaring* voorkoomen, in haaren letter-zin beter konnen verſtaan, zoo men gelegenheid had, om zich met der Oosterlingen, vooral der Opper-Aſiäanen, verbloemden Spreek-ſtyl te konnen gemeenzaam maaken? De geleerde Reiziger C. NIEUHUHR (*Deſcription de l'Arabie, edit. de Coppenhage, pag.* 153), is van dit zelfde oordeel, en heldert het met een merkwaardig voorbeeld op. Hoe nu JOHANNES, wiens ſtyl anders zeer eenvoudig is, aan zulk een' ſchilderende en Opper-Aſiätiſchen ſchryfſtyl kwam, kan men eenigzins bevroeden, zoo men met den Heer VENEMA, *Hist. Eccleſ. Tom. III. pag.* 285, voor niet onwaarſchynlyk houdt, dat de Apostel eerst Opper-Aſie doorreisd heeft, eer hy zich naar Neder-Aſie begaf. — Intusſchen mag men ook gelooven, dat de Godlyke wysheid haare reden zal gehad hebben, waarom zy de verborgenheden der toekoomende tyden, met zulk een' dik ſluiër bedekte, en gedoscht in zulk een prachtig kleed, aan den Geest van JOHANNES vertegenwoordigde.

zy niet alleen als *Opzieners over*, maar ook als *Gezanten van die Gemeenten*, in zyne hand waren, van zyne Bevelmagt afhongen. Als *Opzieners* hongen zy van hem af, als wezende ἐπισκοπευοι ὑπο Θεϱ, *van* GOD *tot Opzieners aangeſteld*, gelyk IGNATIUS van POLYCARPUS getuigt (f); maar ook als *Gezanten*. Zy wierden daarom genoemd Θεοδρομοι, Θεοπρεσβυται (g), *Gods-Booden*, *Gods-Dienaars*, *Dienaars van Christus*, voor, en in de plaats van de gemeenten (h), welken Hy dus als zoodanigen ook konde gebruiken. Ja, zoo ik wel zie, geeft de Heer JESUS niet onduidlyk te kennen, dat hy ze in zynen dienst *zoude* gebruiken. Wat zegt het anders, dan dit, wanneer de Heiland zich vertoont, met deeze *Sterren in zyne hand te* WANDELEN, *tuſſchen de zeven gouden Kandelaaren?* — De *Kandelaars* zyn de Gemeenten, in welker midden JESUS tegenwoordig was,

(f) IGNATIUS *in Inſcript. Epist. ad* POLYCARP. *L. L. pag.* 39.

(g) *Idem ad* SMYRN. *C. XI, ubi vid. not.* T. SMITH.

(h) Zoo noemt PAULUS EPAPHRAS, COLOS. I: 7; een blyk, dat zy als *Gezanten der Gemeenten*, ook in den dienst van CHRISTUS waren.

was. — En wat is 'er natuurlyker, dan dat JESUS *wandelende*, — *met die zeven Sterren in zyne hand*, daar door te kennen wil geeven, dat deeze Gezanten, op zyn beſtel en bevel, dat alles, het welk aan ieder hunner zoo zoo zou bericht worden, niet ſlechts zouden mededeelen aan die Gemeenten, waar op zy de naaste betrekking hadden; maar ook aan andere Gemeenten, welke zy hier door zouden ſtichten en verlichten. Dat dit geen ongegronde gedachte is, blykt kenlyk uit de opwekking, by het ſlot van elken Brief herhaald: *Die ooren heeft om te hooren, die hoore, wat de Geest, NB. niet tot de Gemeente, maar tot de Gemeenten zegt.* Een duidelyke verklaaring, dat ſchoon elke Brief aan elke Gemeente, beſchouwd in haaren Gezant, te huis hoorde; evenwel elke Brief ook by de andere Gemeentens moest geleezen worden; en dat de Opzieners, aangemerkt als Gezanten der Gemeente, hier voor hadden zorg te draagen; ja, uit vergelyking van JESUS zinbeeldige verklaaring, zelve deeze Brieven rond te bezorgen. Een werk het geen hun zeker in de hoedanigheid van Gezanten

der Gemeenten, maar in dit geval van CHRISTUS wege, zonder twyffel het beste vleide, en volkomen overeenkoomt, met de geſteltenis der Kerke in dien tyd.

'Er waren dus voldoende reden, waarom deeze Brieven aan de Opzieners der Gemeenten, aangemerkt als haare Gezanten geſchreeven werden: wyl zy rondgaande Brieven waren, die ook by andere Gemeenten moeſten geleezen worden, gelyk door anderen reeds is opgemerkt (i).

§ 42.

Dus hebbe ik dan de zwaarigheden, die myne gedachten zoude konnen ſchynen te drukken, opgeruimd, en ter nadere toelichting verſtrekt; — en oordeele derhalven te mogen beſluiten: — en uit den eenvoudigen en natuurlyken zin der uitdrukkinge (§ 7—9); — en uit de gewoonte der vroegſte Christenheid (§ 10—19), — dat zy, die doorgaands *Engelen* genoemd worden, *Gezanten der Gemeenten waren.* — En wyl het de aloude Chris-

(i) F. STOSCH *Antiq. Thyat. pag.* 65.

Christen gewoonte, ook in *Afie* was; — om gevangen en gebannen Leeraars, door hunne gaven en Gezanten te verkwikken en te vertroosten (§ 20—27): — wyl Apostel JOHANNES zynen *Afiäanen* dierbaar was, en mede verkwikking in zynen ſtand noodig had, en waarſchynlyk op zulk eene ſtaatige wyze verkreegen heeft (§ 28); — wyl daar te boven, de *Engelen der Gemeenten*, door JOHANNES, juist in dat dag-licht geplaatst worden, als de opgenoemde Gezanten, in de gryste beſcheiden voorkoomen (29—34), — dat wy derhalven bepaaldelyk mogen denken, om *Opzieners der Afiatiſche gemeenten; doch aangemerkt, als wel eer afgevaardigde Gezanten tot* JOHANNES, *op het Eiland* PATMOS; *welke de verheerlykte* JESUS, *om hoogst wyze reden, met dien zelven eernaam bleef benoemen; en aan hun beval te ſchryven, als* GEZANTEN DER GEMEENTEN.

En dit te bewyzen, althans waarſchynlyk te maaken, was de taak, die ik my in deeze Verhandeling had voorgeſteld.

**

ONDERZOEK

OVER DE OPLOSSING DER

SCHIJNSTRIJDIGHEID,

TUSSCHEN DE EUANGELISCHE VERHAALEN

VAN

MATTHEUS IX: 1—26.

VERGELEEKEN MET

MARCUS II: 1—22. EN LUC. V: 17—39.

DOOR

ADRIANUS 'S GRAVEZANDE,

Predikant te Middelburg,

en Lid van 't Zeeuwsch Genootschap.

§. 1. Dat het Genootschap, niet *enkel nieuwe* nuttige uitvindingen genegen is te ontfangen, maar ook de nadere opheldering en verbetering van *oude* en *bekende* onderwerpen, niet verfmaadt, is genoegzaam afteneemen, uit de 8fte wet, die voor het *eerfte* deel der

der Verhandelingen is te vinden (a). Dit gaf mij vrijmoedigheid, dit onderzoek op te ſtellen in eenen tijd, dat myne *beurte* ter voorleezing in 't Middelburgsch Departement van 't Zeeuwſche Genootſchap inviel, wanneer ik voor de *tweede reize*, in de gewoone doorgaande Bijbelverklaaringe, over het *negende* hoofddeel van *Matthéus*, voor mijne Gemeente moest prediken.

Ik overzag mijn ontwerp, dat ik, reeds voor 23 jaaren, (toen mij dit ſtuk voor de *eerſte reize* ter verklaaring was toebedeeld,) had t'ſaamengeſteld, ter *ontknooping* der *zwaarigheid*, die in het *verband* van Matth. 9: 1—26, zich voordoet, wanneer men daar mede de verhaalen *vergelijkt* van Marcus 2: 1—22, en Luc. 5: 17—39. Ik kreeg lust de wijze van *oplosſinge*, dien ik *toen gevolgd* had, en noch *goedkeurde*, aan het Genootſchap, eenigzins *ontwikkeld*, in eene voorleezinge te bevatten.

Doch

(a) *Hiſtorie van 't Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen*, aan het Hoofd van 't *eerſte* deel. (bl. XV) "Dit Genootſchap zal ook ontfangen „ alle zoodanige ſtukken, die daaraan, van wien het „ zy, worden toegezonden, behelzende eenige NIEU„ WE nuttige uitvindingen, of *verbeteringen* van OU„ DEN."

Doch ik achtte mij verpligt, om alvoorens na te ſpeuren, of iemand der Schrijveren, die, in de laatſte verloopene 23 jaaren, hunnen arbeid beſteed hebben aan de *overeenſtemminge* der Euängelisten, mij eenig *meerder* of *beter* licht ontſtaaken in deeze duisterheid, dan ik te vooren reeds meende te hebben gehad.

§. 2. Onder deeze ſloeg ik daar toe op, de *H. Jaarboeken* van mijnen Zaligen Vriend, den Wel Eerw. en zeer Geleerden Heer RUTG. SCHUTTE, waar van de *eerſte* deelen waren uitgekoomen, in eenen tijd, dat ik langduurig krank en zwak was, en daar door toen belet, dat werk met de vereischte aandacht te doorleezen. Dan het zelve nu met gezetheid inziende, ontdekte ik *voor eerst*, dat zijn Wel Eerw. de oplosſing van deeze zwaarigheid de *allergewigtigſte* bijna in de overeenſtemminge der Euängelisten reekende. *Ten anderen*, dat Hij dezelve beſchouwde, als de *ſpil*, waar op een *groot gedeelte* dier overeenſtemminge draait: welke gezegden mij te meer *aanſpoorden*, om in mijnen toeleg voort te gaan. Doch ik zag *ten derden*, dat zijn Wel Eerw.

oor-

oordeelde, dat de *voorgaande ſchrijvers* in twee groote dwaalingen waren vervallen, die *hen* en de *geheele opmaaking* der Harmonie in *de war* hadden gebragt. Terwijl *ten vierden*, zijn Wel Eerw. eenen anderen, en *nu nieuwen weg* (b) van *oplosſinge* heeft voorgedraagen, die hem voorkwam van *zoo veel belang* te zijn, dat hij bijna zijne *geheele Inleiding*, voor 't *eerſte* deel, heeft gebruikt, om dezelve te *ſtaaven* en *aan te prijzen*; en bovendien zich *doorgaans* in beide die Boekdeelen, die de Harmonie betreffen, *daar van*, als een *grond* van ſchikkinge, en *richtſnoer* der tijdreekeninge, heeft bediend.

§. 3. Aangezien nu die *nieuwe* weg geheel van mijne bevattinge verſchilde, bragt dit mij in de noodzaak, om niet alleen zijn Wel Eerw. gevoelen te beproeven, maar ook mijne wijze van oplosſinge nader daar aan te toetſen. Waar uit verſcheide bedenkingen zijn gebooren, die mij hinderden met zijn Wel Eerw. in te ſtemmen.

§. 4.

(b) *Nu* nieuwen weg: om dat dezelve *niet volſtrekt nieuw* is, maar alreeds door HIERONYMUS is bewandeld. CHEMNITIUS *in Harmon. T. I. p.* 719.

§. 4. Het ſpeet mij zeer, dat mijne aandacht ten tijde der uitgave van het eerſte deel daar op niet had konnen gehegt worden; wanneer ik niet zoude verzuimd hebben, in eene vriendelijke briefwisſeling, aan den waardigen Schrijver mijne bedenkingen tegen zijn gevoelen voor te draagen: doch deeze weg, *toen* door mijne ongeſteldheid, en *nu* door zijn *overlijden* zijnde afgeſneeden, zal ik met behoudinge van alle verſchuldigde achtinge voor de waardige nagedachtenis van den Overledenen, mijne aanmerkingen over dit onderwerp, aan den waarheidlievenden Leezer, ter beproeving, overgeeven.

§. 5. Om nu hier in met de meeste duidelijkheid te werk te gaan, is het *vooraf* nodig, de verhaalen der *drie* Euängelisten *nevens elkanderen* geplaatst, voor te ſtellen, met aanwijzinge, waar in *Marcus* en *Lucas* meer, of anders deeze gebeurtenisſen hebben geboekt, dan *Mattheus*, door het drukken van dat verſchil met curſive letteren,

Mat-

Mattheus 9: 1—4.	Marcus 2: 1—8.	Lucas 5: 17—22.	Mattheus 9: 5—9.	Marcus 2: 9—14.	Lucas 5: 23—28.
1. Ende *in het schip gegaan zijnde, voer hij over ende kwam in zijne stad.*	1. Ende *na sommige dagen is hij wederom binnen Capernaum gekomen, ende het wierd gehoord, dat hij in huis was.*	17. Ende *het geschiedde in eenen dier dagen, dat hij leerde, ende daar zaten Pharizeen en Leeraars der Wet, die van alle vlekken van Galileen en Judea, ende Jerusalem gekoomen waren, en de kracht des Heeren was [daar], om haar te geneezen.*			
Ende *ziet*,	2. *Ende terstond vergaderden* [daar] *veele, alzoo dat ook zelvs de plaatsen omtrent de deure* [haar] *niet meer konden vatten, en hij sprak het woord tot haar.*	18. Ende ziet [*eenige*] *Manneu* bragten op een bedde eenen *Mensch*, die geraakt was, *ende zochten hem in te brengen, en voor hem te leggen.*			
zij bragten tot hem een geraakten, op een bedde *liggende.*	3. *Ende daar kwamen* [*sommigen*] *tot hem, brengende eenen geraakten, die van vier gedragen wierd.*				
	4. *Ende niet konnende tot hem genaken, overmits de schaare,*	19. *Ende niet vindende waar door zij hem inbrengen mogten, overmits de schaare, zoo klommen zij op het dak, en lieten hem door de tichelen neder met het bedde ken in het midden voor Jesus.*			
	ontdekten zij het dak daar hij was: ende [*dat*] *opgebroken hebbende, lieten zij het beddeken neder, daar de geraakte op lag.*				
2. Ende Jesus haar Geloove ziende, zeide tot den geraakten, Zoone *zijt wel gemoed*, uwe zonden zijn u vergeeven.	5. Ende Jesus haar Geloove ziende, zeide tot den geraakten, Zoone uwe zonden zijn u vergeeven.	20. Ende hij ziende haar Geloove, zeide tot *hem*, *Mensch* uwe zonden zijn u vergeeven.	5. *Want* wat is ligtelijker te zeggen: de zonden zijn u vergeeven, ofte te zeggen, staat op ende wandelt?	9. Wat is ligtelijker, te zeggen *tot den geraakten*, de zonden zijn u vergeeven; of te zeggen, staat op *en neemt uw Beddeken op* ende wandelt?	23. Welk is ligter lijker te zeggen, *uwe* zonden zijn u vergeeven; ofte te zeggen, staat op ende wandelt?
3. Ende *ziet* sommige der Schriftgeleerden *zeiden in haar zelven*, deeze lastert [God].	6. Ende sommigen van de Schriftgeleerden *zaten aldaar, ende overdachten in haare herten.*	21. Ende de Schriftgeleerden *ende Phariseen begonden te overdenken, zeggende: wie is* deeze, *die* Gods lasteringen *spreekt?* Wie kan de zonden vergeeven, dan God alleen?	6. Doch op dat gij moogt weeten, dat de Zoon des Menschen magt heeft op de Aarde, de Zonden te vergeeven, (*doe* zeide hij tot den geraakten), staat op, neemt uw *bedde* op, en gaat heenen naar uw huis.	10. Doch op dat gij moogt weeten, dat de Zoon des Menschen magt heeft, *de Zonden op de Aarde* te vergeeven (zeide hij tot den geraakten) 11. *Ik zegge u*, staat op *ende* neemt uw *beddeken* op, ende gaat heenen naar uw huis.	24. Doch op dat gij moogt weeten, dat de Zoon des Menschen magt heeft op de Aarde, de Zonden te vergeeven, (zeide hij tot den geraakten), *Ik zegge u*, staat op, *ende* neemt uw *beddeken* op, ende gaat heenen naar uw huis.
4. Ende Jesus *ziende* haare *gedachten*, zeide: *waarom* overdenkt gij *kwaad* in uwe herten?	7. *Wat spreekt* deeze *aldus* [Gods] lasteringen? *Wie kan de zonden vergeeven dan alleen God?* 8. Ende Jesus *terstond in zijnen geest bekennende, dat zij alzoo in haar zelven overdachten:* zeide *tot haar*, *wat* overdenkt gij *deeze dingen* in uwe herten?	22. *Maar* Jesus haare *overdenkingen bekennende: antwoordde en* zeide *tot haar*, *wat* overdenkt gij in uwe herten?	7. Ende hij *opgestaan zijnde*, ging heenen naar zijn huis. 8. De *schaare nu* [*dat*] *ziende, hebben haar verwonderd*, ende God verheerlijkt, *die zoodanige magt den Menschen gegeeven hadde.*	12. Ende *terstond* hij *op, ende het beddeken opgenomen hebbende*, ging hij *uit in aller tegenwoordigheid.* *zoo dat zij haar alle ontzetteden*, ende verheerlijkten God, zeggende, *wij hebben nooit zulks gezien.*	25. Ende hij *terstond voor haar opstaande, ende opgenomen hebbende, het geene daar hij op gelegen hadde*, ging heenen naar zijn huis, *God verheerlijkende.* 26. *Ende ontsettinge heeft haar allen bevangen*, en *zij* verheerlijkten God, *en wierden vervuld met vreeze*, zeggende, *wij hebben heden ongeloofelijke dingen gezien.*
			9. *Jesus van daar voortgaande*, zag een *Mensch* in het Tolhuis zitten *genaamd Mattheus:* ende zeide tot hem, volgt mij, en hij opstaande volgde hem.	13. *En hij ging wederom uit naar de Zee, en de geheele Schaare kwam tot hem, en hij leerde deze.* 14. *Ende voorbij* gaande, zag *hij Levi* [*den zoone*] *Alphei*, zitten in het Tolhuis, ende zeide tot hem, volgt mij, en hij opstaande volgde hem.	27. *Ende na deezen ging hij uit, en zag eenen Tollenaar met naame Levi* zitten in het Tolhuis, en zeide tot hem, volgt mij. 28. Ende hij *alles verlaatende*, stond op en volgde hem.

Mat.

Matthæus 9: 10—15.

10. Ende het geſchiedde, als hij in het Huis [*Matthei*] aanzat, *ziet* veele Tollenaars ende Zondaars *kwamen*, ende zaten mede aan, met Jeſus ende zijne Discipelen.

11. Ende de Phariseen [*dat*] ziende, zeiden tot zijne Discipelen: *waarom* eet *uw Meester* met de Tollenaaren?

12. En Jeſus *zulks* hoorende, zeide tot haar, die gezond zijn, hebben den Medicijnmeester niet van nooden, maar die ziek zijn.

13. *Doch gaat heenen, ende leert wat het zij, ik wil Barmhertigheid ende niet offerhande.*
Want ik ben niet gekoomen, om te roepen Rechtvaardigen, maar Zondaars tot bekeering.

14. *Doe kwamen* de Discipelen Johannis *tot hem*, zeggende, waarom vasten *wij* en de Phariseen *veel*, en uwe Discipelen vasten niet?

15. *Doch* Jeſus zeide tot haar, konnen ook de Bruilofts kinderen *treuren*, *zoo lang* de Bruidegom bij haar is?

Maar de dagen zullen koomen, wanneer de Bruidegom van haar zal weggenomen zijn, en als dan zullen zij vasten.

Marcus 2: 15—20.

15. Ende het geſchiedde, als hij aanzat in *deszelven* Huis, *dat ook* veele Tollenaaren ende Zondaren aanzaten, met Jeſus ende zijne Discipelen: *want zij waren veele ende waren hem gevolgd.*

16. Ende *de Schriftgeleerden ende* de Phariseen, ziende *hem eeten met de Tollenaaren ende Zondaaren*, zeiden tot zijne Discipelen, [*wat is het*] dat *hij* met de Tollenaaren en Zondaaren eet *ende drinkt?*

17. Ende Jeſus [*dat*] hoorende, zeide tot haar, die gezond zijn, hebben den Medicijnmeester niet van nooden, maar die ziek zijn.

Ik ben niet gekoomen, om te roepen Rechtvaardigen, maar Zondaars tot bekeering.

18. *Ende* de Discipelen Johannis *en de Phariseen vasteden, ende zij* kwamen tot hem *ende zeiden*, waarom vasten *de Discipelen Johannis* ende der Phariseen, en uwe Discipelen vasten niet?

19. *Ende* Jeſus zeide tot haar, konnen ook de Bruilofts kinderen *vasten, terwijl* de Bruidegom bij haar is? *Zoo langen tijd zij de Bruidegom bij haar hebben en konnen zij niet vasten.*

20. Maar de dagen zullen koomen, wanneer de Bruidegom van haar zal weggenomen zijn, en als dan zullen zij vasten *in die dagen.*

Lucas 5: 29—35.

29. Ende *Levi rechtede hem een groote maaltijd aan in zijn* huis, *en [daar] was een groote Schaare* van Tollenaaren ende van *andere*, *die* met haar aanzaten.

30. Ende *haare Schriftgeleerden ende* de Phariseen *murmureerden tegen* zijne Discipelen, zeggende, waarom eet *ende drinkt gij* met Tollenaaren en Zondaaren?

31. Ende Jeſus *antwoordende*, zeide tot haar, die gezond zijn, hebben den Medicijnmeester niet van nooden, maar die ziek zijn.

32. Ik ben niet gekoomen, om te roepen Rechtvaardigen, maar Zondaars tot bekeering.

33. *En zij zeiden* tot hem, waarom vasten *Johannis Discipelen dikmaals ende doen gebeden, desgelijks ook [de Discipelen] der* Phariseen, *maar* de uwen *eeten en drinken?*

34. Doch *hij* zeide tot haar, *kond gij* de Bruilofts kinderen, terwijl de Bruidegom bij haar is, *doen vasten?*

35. Maar de dagen zullen koomen, wanneer de Bruidegom van haar zal weggenomen zijn, dan zullen zij vasten *in die dagen.*

Mattheus 9: 16—

16. *Ook zet* niemand eenen Lap ongevold Laken op een oud kleed: want des zelven *aangezette* Lap ſcheurt af van het kleed, en daar wordt een erger ſcheur.

17. Noch men doet geen nieuwe Wijn in oude [Leder] zakken: anders zoo berſten de Lederzakken, ende de Wijn wordt uitgeſtort, ende de Lederzakken verderven: maar men doet nieuwe Wijn in nieuwe Lederzakken, en beide te ſaamen worden behouden.

18. *Als hij deeze dingen tot haar ſprak*, ziet een Overſte kwam ende *aanbad* hem, zeggende mijn Dochterke is *nu terſtond geſtorven*; doch koomt ende legt uwe hand op haar en zij zal Leeven.

19. Ende Jeſus opgeſtaan zijnde, volgde hem met zijne Discipelen.

20. (Ende ziet eene Vrouwe, die twaalf jaaren enz.

Marcus 2: 21—

21. *Ende* niemand *naait* eenen Lap ongevold Laken op een oud kleed, *anders* ſcheurt deszelven *nieuw aangenaaide* lap [ijzer] af van 't *oude* [kleed] en daar wordt een erger ſcheure.

22. *Ende niemand* doet nieuwe Wijn in oude Lederzakken: anders *de nieuwe Wijn doet* de Lederzakken berſten, en de Wijn wordt uitgeſtort, en de Lederzakken verderven: maar nieuwe Wijn, *moet* men in nieuwe Lederzakken doen.

Marcus 5: 22.

22. Ende ziet *daar* kwam een *van de* Overſten *der Sijnagoge*, *met naame Jairus.*
Ende hem ziende viel hij aan de voeten Jeſu
23. Ende *hij* bad hem *zeer*, zeggende mijn Dochterken is *in haar uiterſte*,
[ik bid u] dat gij koomt ende de handen op haar legt, *op dat zij behouden worde*, en zij zal Leeven.
24. Ende *hij ging met* hem, *en eene groote Schaare volgde hem, en zij verdrongen hem.*
25. Ende eene zekere — Vrouwe — die twaalf jaaren enz.

Lucas 5: 36—

36. Ende *hij zeide ook tot haar eene gelijkeniſſe*: niemand zet eenen Lap *van een nieuw kleed* op een oud kleed: *anders zoo* ſcheurt *ook dat nieuwe en koomt met het oude niet overeen.*

37. Ende niemand doet nieuwen Wijn in oude Lederzakken: anders zoo zal de nieuwe Wijn de oude Lederzakken doen berſten, ende de Wijn zal uitgeſtort worden ende de Lederzakken zullen verderven.

38. Maar nieuwe Wijn moet men in nieuwe Lederzakken doen, en zij worden beide te ſaamen behouden.

39. En niemand die ouden drinkt, begeert terſtond nieuwen, want hij zegt: de oude is beter.

Lucas 8: 41.

41. Ende ziet *daar* kwam *een man, wiens naam was Jairus, ende hij was* een Overſte *der Sijnagoge.*
Ende hij viel aan de voeten Jeſu
ende bad hem,
dat hij in zijn huis wilde koomen.

42. *Want hij hadde een eenige dochter van omtrent twaalf jaaren, en deeze lag op haar ſterven.*
Ende als hij heenen ging, verdrongen hem de Schaaren.

43. Ende eene Vrouwe, die twaalf jaaren lang, enz.

§. 6. Als wij met oplettenheid op deeze Verhaalen der drie Euängelisten acht geeven, dan doet zich terſtond bij de eerſte leezing eene *groote gelijkvormigheid* op; zoo dat, ſchoon over het geheel het verhaal van Mattheus *korter* en eenvouwiger is; en dat van Marcus en Lucas met *meer bijzondere omſtandigheden bekleed*, men echter, ziende op het WEEZEN DER ZAAKE, van zelve als *gedrongen* wordt, om het *daar voor* te houden, dat de *aaneenſchakeling van gevallen*, door Mattheus geboekt, H. 9: 1—17, zij *dezelfde* die Marcus 2: 1—22, en Luc. 5: 17—39, worden beſchreeven. Immers hier kan men te pas brengen, dien GRONDREGEL, van den Wel Eerw. Heer SCHUTTE, gebruikt tot het *opmaaken van de Harmonie* of ſamenſtemming der Euängelisten, dat „ wanneer *niet één* of *twee*, maar *vier*, „ *vijf* of *meer gevallen*, en daar onder „ zeer *zeldzaame*, met verſcheidene „ *bijzondere omſtandigheden* verzeld, en „ *onderling verknocht*, achter elkanderen, *in die zelfde orde*, en zonder *eenig verſchil*, dat men *niet zoude konnen vereffenen*, bij meer dan éénen „ Euängelist verhaald worden, die

„ ook

„ ook VOOR DEZELFDE GEVALLEN te
„ houden zijn (c)."

§. 7. Maar laat ons nu deeze verhaalen wat meer van nabij bezien; en eerst letten op *Mattheus* 9: vs. 1—26.

Het Blijkt duidelijk, dat het begin van vs. 1. *Ende in het ſchip gegaan zijnde, voer hij over, ende kwam* IN ZIJNE STAD; is een vervolg van het verhaal, H. 8: 28—34, betreffende Jeſus handeling omtrent twee van den Duivel bezeten in het *land der Gergeſeenen*; waar van het bericht *in de ſtad* koomende, vs. 33, de *geheele ſtad* vs. 34 uitging, Jeſus te gemoet, biddende dat hij uit HUNNE LANDPAALEN zoude vertrekken, en dus niet in HUNNE ſtad of ſteden inkoomen. Jeſus deed zoo, Hij ging te ſcheep, voer over en kwam IN ZIJNE ſtad. Of zoo als 'er woordelijk ſtaat: εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, dat is: *in*, of *tot zijn eigen ſtad*. Welke *deeze* ſtad zij, zal in het vervolg uit het nader onderzoek §. 39. blijken.

Daar op begint Mattheus een nieuw verhaal: ENDE ZIET *zij bragten* enz. Indien men dit leest zonder nadenken te

(c) *R. Schutte* H. Jaarboeken I D. bl. 407, 408.

te hebben, zoude men oordeelen, dat op dien tijd, zoo als Jesus in deeze *zijne stad* was gekoomen, deeze zaak, aldaar zoude zijn voorgevallen. Doch dit *volgt niet* noodzakelijk; want de ophef: ENDE ZIET, vangt wel met bijzondere opmerking een geschiedverhaal aan, maar maakt niet volstrekt eene onderlinge verknochting aan het naast voorgaande. Zij die oordeelen, dat Mattheus in alles schrijft in de *juiste tijdorde* willen dit, doch het gevolg zal dit welligt anders doen beöordeelen. Men laate dit dan noch in het midden.

Het verhaal dat met: *Ende ziet* begint, betrof de geneezing van eenen *geraakten*, gepaard met de *vergeevinge zijner zonden*, en gezuiverd van de *verdenkinge* der Schriftgeleerden vs. 1b. tot 8.

Daar aan wordt *gehegt* de roeping van *Mattheus* vs. 9, op deeze wijze: JESUS VAN DAAR VOORTGAANDE, *zag een' mensch in het Tolhuis zitten, genaamd Mattheus, ende zeide tot hem, volg mij, en hij opstaande volgde hem.* Het lijdt geen de minste bedenking, of *deeze*

twee zaaken, de *geneezing* van den geraakten, en de *roeping van Mattheus*, worden aan elkanderen ten naauwſten *verbonden*, door de woorden: *Jeſus van daar voortgaande, zag* enz.

Vervolgens in het 10de vers wordt eene geſchiedenis gemeld, dat *Jeſus aanzat*, nevens zijne discipelen *in een Huis*, het geen onze overzetters, door invullinge van het woord [*Matthei*] aanmerkten, als het *huis van Mattheus*, in het gezelſchap van Tollenaaren en Zondaaren. De Euängelist hefte dit verhaal dus aan: *Ende het geſchiedde als hij in het Huis* [*Matthei*] *aanzat*. Als men ook dit zonder nadenken leest, zoude men onderſtellen, dat dit *aanzitten*, TERSTOND, ten *tijde der roepinge* zoude zijn geſchied: doch dit zegt de Euängelist *niet uitdrukkelijk*. Hij bepaalt geenzins, *wanneer* dit aanzitten zij gebeurd: het zij *toen* Mattheus werd geroepen, of in het *vervolg*. Zelfs, als men let op de woorden van Jeſus: *Volg mij*, en de daad van Mattheus, *en hij opſtaande, volgde hem*, koomt het niet waarſchijnlijk voor, dat 'er *toen* gedacht is, om Jeſus te

doen

doen aanzitten aan *eene maaltijd* met een *groot gezelschap* (d).

Maar anders is het geleegen, met het verder vervolg van Mattheus verhaal, vs. 11—17. Want vs. 11 ſtaat: *Ende de Pharizeen* [dat] ZIENDE: te weeten, dat Jeſus at aan Tafel met Tollenaaren en Zondaaren; ten blijke, dat hun *aanval* op de Leerlingen van Jeſus, *op de daad zelve* gebeurde, vs. 11—13. Op dezelfde wijze was ook de aanval van de *Leerlingen van Johannes*, en der Phariſeen, vs. 14—17; dewijl deeze aanvangt met het tijdwoordje: *Doe kwaamen*, τότε προσέρχονται. Derhalven *hangt* vs. 10—17 ten naauwſten *te ſaamen*.

En *terwijl* Jeſus de Leerlingen van Johannes beäntwoordde, wordt hij *geſtuit* vs. 18, door eenen Overſten: *Als hij deeze dingen tot hen ſprak, ziet een Overſte kwam* enz., waar uit duidelijk blijkt, dat de *koomst van den Overſten* was, terwijl Jeſus ſprak met *Johannes Discipelen*, als die hem vroegen, daar hij aanzat met Tollenaaren en Zondaaren.

(d) Zie §. 16.

Dus verre het verhaal van *Mattheus*.

§. 8. Laat ons nu *Marcus* en *Lucas* daar mede vergelijken. Marcus H. 2: 1—12, en Lucas H. 5: 17—26, verhaalen, EVEN als *Mattheus*, de geneezing van eenen *geraakten*, gepaard met de *vergeevinge zijner zonden*, en gezuiverd van de *bedenkinge* der Schriftgeleerden. De verhaalen der drie Euängelisten koomen, in het weezen deezer gebeurtenisse, volmaakt overeen. Doch daar *Mattheus* alleen kortelijk het *zaakelijke* opgeeft, verhaalen *Marcus* en *Lucas* verscheide verzellende *omstandigheden*, die Mattheus heeft *verzweegen*, echter *geenzins ontkend*. Boven dien, beide *Marcus* en *Lucas* verhaalen dit geval van den *geraakten*, in een *geheel* ANDER *tijd verband*, dan Mattheus. Bij Mattheus is het geboekt NA den *Gadareenschen togt*; doch bij Marcus en Lucas lang VOOR denzelven. En wel het *naaste* volgende, op de *geneezinge* of *reiniginge* van eenen *melaatschen*, schoon *niet* op het *zelfde tijdstip* dier reiniginge. Want Marcus H. 1: 40—45, die *reiniging* verhaald hebbende, laat H. 2: 1 en 2 volgen: *Ende na* [sommige] *dagen is hij wederom in-*

binnen Capernaum gekoomem, ende het wierd gehoord, dat hij in huis was. Ende terſtond vergaderden [daar] *veele, alzoo dat ook zelfs de* [plaatſen] *omtrent de deure* [haar] *niet meer konden vatten, ende hij ſprak het woord tot haar.* Waar op dan het *brengen van den geraakten* volgt.

Zoo is het ook bij *Lucas* H. 5: 11—16, was de *reiniging van den melaatſchen*, waar na Jeſus in de woestijne vertrok en [aldaar] bad. En dan laat hij volgen vs. 17. *Ende het geſchiedde in een dier dagen, dat hij leerde, ende daar zaten Pharizeen en Leeraars der wet, die van alle vlekken van Galileen, ende Judea en Jeruſalem gekoomen waren, ende de kracht des Heeren was* [daar], *om haar te geneezen.* Daar op meldt hij het aanbrengen van den *geraakten.*

Dewijl nu Mattheus alreeds te vooren, H. 8: 1—4, de reiniging van eenen *Melaatſchen* had geboekt, welke in het weezen der zaake, met het verhaal van Marcus en Lucas, veel overeenkoomst heeft, zoo blijkt duidelijk, indien dit geval het *zelfde* is, dat dan

de plaatsing in *tijdverband* aanmerkelijk *verschilt*.

Maar om nu voor te gaan.

Gelijk Mattheus na de *geneezing* van eenen geraakten liet volgen, de roeping van eenen *Tollenaar*, zoo doet ook *Marcus* en *Lucas*. Dan, hier is het verhaal van de *zaak*, bijna *woordelijk* het ZELFDE, doch 'er is een aanmerkelijk verschil: want bij Mattheus 9: 9 staat: *Jesus — zag een Mensch in het Tolhuis zitten, genaamd* MATTHEUS. In tegendeel bij *Marcus* leest men: *zag bij* LEVI [den zoone] *Alphei zitten in het Tolhuis*. En bij *Lucas*: en zag *eenen Tollenaar met naame* LEVI zitten.

Daar op, na het verhaal der *roepinge*, beschrijven *alle drie* de Euängelisten, zonder uitdrukkelijke *tijd* verbindinge aan het *voorgaande*, dat is aan de *Roepinge*: maar wel als *de* GELEGENHEID tot de *volgende* gesprekken bevattende, eene *maaltijd*, waar aan *Jesus zat met Tollenaaren*. Met dat verschil, dat daar *Mattheus* alleen schrijft, *als hij in het Huis* (ἐν τῇ οἰκίᾳ, dat is *woonhuis*, in onderscheidinge van τὸ τελώνιον, het *Tolhuis*) aanzat, zonder bepaalinge

wiens

wiens huis; daar maaken de *andere* Euängelisten *bepaaling*. Marcus zegt: *in* DESZELVEN *Huis*, (ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, dat is: *in zijn* EIGEN *huis*).

Bij gelegenheid nu, van het *aanzitten* in het Huis eenes *Tollenaars*, met Tollenaaren en anderen, die zondaaren genoemd worden, verhaalen *alle drie* de Euängelisten een *tweederlei gesprek*, zoo met de *Pharizeen*, die Jesus Discipelen aanvielen, over *het Eeten* van hun Meester *met* Tollenaaren *en* Zondaaren, als met de Leerlingen van *Johannes* en der *Pharizeen*, welke zich ergerden over *het Eeten* van Jesus Leerlingen, terwijl zijlieden thans *vasten*, (zoo het schijnt nu op eenen *Joodschen vastendag*), of *dikmaals* gewoon waren te vasten.

Dus loopen de verhaalen van *Marcus* en *Lucas*, gelijkelijk af met dat van *Mattheus*.

Maar dan doet 'er zich weer eene aanmerkelijke *verscheidenheid* op in het *verband*, met opzigt tot het volgende: want daar volgens Mattheus H. 9: 18, Jesus, in het beantwoorden der Leerlingen van Johannes, werd *gesluit* door eenen *Overste*: Als hij *deeze dingen*

tot hen ſprak, ziet een Overſte; — daar verhaalen Marcus H. 5: 22, — en Lucas H. 8: 41, — de *koomst* van den *Overſten*, (dien zij beide *Jaïrus* noemen), veel *laater in tijdorde*, en plaatſen dezelve, *zonder juiste* tijdbepaalinge, alleen met de woorden: ENDE ZIET — *daar kwam*, — onmiddelijk NA het verhaal van den *Gadareenſchen togt*, die Mattheus *alreeds* in het einde van het 8ſte Hoofddeel had beſchreeven.

§. 9. Uit de *vergelijkinge* nu dier aaneengeſchakelde geſchiedverhaalen, van deeze drie Euängelisten, is gereedelijk op te maaken:

Aan de *eene zijde*, dat zij *elkanderen volmaakt gelijk* zijn, in het voorſtellen van *vijf gevallen*, geſchakeld in *dezelfde rangſchikkinge*, te weeten: 1. de *geneezing* van eenen geraakten; 2. de *roeping* van eenen Tollenaar; 3. het aanzitten van Jeſus aan een *maaltijd*, met Tollenaaren en Zondaaren, in eens Tollenaars huis; 4. het *geſprek* van Jeſus met de *Phariseen*; 5. en eindelijk zijne beäntwoording van *Johannes* Leerlingen, over het niet vasten. Doch dat zij daar in ongelijk zijn, dat

Mar-

Marcus en Lucas over het geheel *meer omſtandigheden* aanteekenen dan Mattheus.

§. 10. Maar aan den *anderen kant*, dat 'er zich *drie* aanmerkelijke verſcheidenheden opdoen, waar van de *eene* is in het VERHAAL zelve; en de *twee andere* opzigt hebben op het VERBAND of TIJDORDE, in welke deeze *vijf* bij elkander *achter een geſchakelde* ſtukken, in tijdbetrekkinge tot *andere* gevallen, in de Euängelien gemeld, worden geplaatst.

§. 11. Belangende de *verſcheidenheid* in het VERHAAL: deeze heeft opzigt tot het *tweede* en *derde* ſchakelſtuk, de *roeping* van den Tollenaar en de *maaltijd*; want *Mattheus* noemt ZICH ZELVEN als den geroepenen, maar *Marcus* en *Lucas* noemen LEVI den Zoon van Alpheus.

§. 12. Ter *wegneeming* van deeze verſcheidenheid is de *gemeene gedachte*, dat Mattheus *meer dan éénen naam* hadde, zijnde ook *Levi* genoemd; en dat hij een *Zoon* ware van *Alpheus*, dien men, op den voorgang van *Lichtfoot*, doorgaans voor *denzelfden* perſoon houdt met *Kleöpas*. Anderen in te-

gendeel, waar bij ik niet ongeneegen ben mij te voegen, denken aan *twee onderſcheide* perſoonen, zoo dat *Levi* een ANDER zij geweest dan *Mattheus*. Het is waar, dan rijst 'er een nieuwe vraag, of het dan het *zelfde geval* wel is, dan of 'er twee gevallen zijn? Maar hier op zal *in het vervolg gevoeglijker* worden geäntwoord (§. 50.).

§. 13. Wat nu aanbelangt de verſcheidenheden, in de *plaatſinge* deezer vijf aan een geſchakelde gevallen, in het VERBAND en de TIJDORDE, deeze zijn twee: de éene daar deeze ſchakeling *begint*, de andere daar dezelve *eindigt*.

Marcus en Lucas *beginnen* de ſchakeling, *na* dat zij de *reiniging van eenen melaatſchen* hebben verhaalt, *hoedanig* een verhaal Mattheus terſtond, reeds op de Bergpredikatie, H. 8: 1—4, had laaten volgen. Maar Mattheus *begint eerst* deeze ſchakeling, *na* de te rug kóómst uit het *Land der Gergeſeenen* of Gadareenen.

Even zoo is 'er een verſchil, daar de ſchakeling *eindigt*. *Mattheus* (e) HEGT aan het *vijfde* geval, (zijnde de

be-

(e) Zie §. 7.

beantwoording der *Leerlingen* van Johannes over het vasten,) TERSTOND vs. 18, het *verzoek van den Overſten*, ten opzigte van zijne *dochter*, met de *tusſchen inſchietende geneezinge* der bloedvloeijende vrouwe: maar Marcus en Lucas laaten dan, na dat geſprek aan de maaltijd, volgen het geval van het *koornaijren plukken* op eenen Sabbath, en veele anderen, Marcus 2: 23—5: 21, Lucas 6: 1—8: 40; terwijl zij het gebeurde op het *verzoek* van den *Overſten*, op zich zelven, verre *afgeſcheiden* van deeze ſchakeling, *veel laater* ſtellen; doch dat WEL is op te merken, ook *na* de *te rug koomst* van Jeſus, uit het Land der Gadareenen of Gergezeenen; welke Mattheus, *voor* het beginnen van deeze geheele ſchakeling, *alreeds* had verhaald.

§. 14. Tot *oplosſing* van deeze tweederlei verſcheidenheid, is een zeer EENVOUWIGE WEG voor handen, welke gegrond is in eene *ongedrongene onderſtellinge*, betreffende den TIJD, wanneer de *Maaltijd in het huis van den Tollenaar* zij gehouden.

§. 15. Zeer veele Uitleggers, die zoo over de Euängelisten, als over der-

derzelver overeenſtemminge geſchreeven hebben, en onder de *laatere* zelfs de Geleerde JACOBUS MACKNIGHT (f), *voegen* des Tollenaars roeping, en de maaltijd in deszelven huis gehouden, *zoo na bij elkanderen*, als of dit *op* DENZELFDEN TIJD of DAG der *roepinge* ware gebeurd: immers, zonder dat zij op *eenig tuſſchen verloop* van tijd, met aandacht hebben gelet.

§. 16. Maar is dit wel waarſchijnlijk? Jeſus riep *Levi:* (of bij *Mattheus*, hem Mattheus zelve,) *volg mij. En hij alles verlaatende, volgde hem*, naar Luc. 5: 28. Daar deeze man zich *zoo gereed* toonde, om met *verlaatinge* van alles, *op dien tijd* Jeſus te *volgen*, is het dan wel vermoedelijk, dat hij *op dien zelfden tijd*, (daar hij nu voor eerst werk genoeg had, om Jeſus wil te verneemen, het onderwijs uit Jeſus mond te hooren, en zijne bevelen te ontfangen,) zijn werk zoude gemaakt hebben, om te doen, het geen vs. 29 volgt: *dat Levi een grooten Maaltijd aan*

(f) *Comment. Harmon. in IV. Euang.* curante A. F. RUCKERSFELDER, *Bremae et Daventr.* 1775 *in* 8*vo. T. I. Sect.* 34. *pag.* 416, *et T. II. Sect.* 34. *pag.* 288 *ſeqq.*

aanrechtte in zijn Huis. Daar niet alleen *Jesus* en zijne *Leerlingen* werden onthaald, maar ook *eene groote Schaare van Tollenaaren en anderen?* Is het niet veel eer zeer redelijk te onderstellen, dat de roeping, en de maaltijd *niet* op *denzelfden tijd* zij geschied? Maar in tegendeel, dat 'er EENIGEN TIJD TUSSCHEN BEIDE zij verloopen.

Althans de Heeren BURMAN, Vader en Zoon, zoo wel als de Heer HARTMAN, om geene *anderen* (g) te noemen, hebben dit stuk zoo beschouwd, dat zij *eenig tijdverloop* tusschen de roeping en den maaltijd gesteld hebben.

§. 17. Wanneer men deeze redelijke en ongedronge onderstelling aanneemt, heeft men een *zeer gemaklijk* middel, om de *twee* bedenkingen over het *tijdverband* of *orde*, (zoo het scheen) *verschillende* door de Euängelisten opgegeeven, *voldoende* en op eene *zeer eenvouwige wijze op te losſen.*

§. 18. En om dit te doen zien, merken

(g) ANDEREN B. V. de Heer DODDRIDGE; zijnde daar in voor lang voorgegaan door M. CHEMNITIUS, in zijne *Harmonia Euangel. T. I. p.* 335, welke wederom trad in het voetspoor van AUGUSTINUS en anderen.

ken wij eerst aan, dat de geschiedschakeling der *vijf* gevallen, door drie Euängelisten bij en achter elkanderen geboekt, moet worden *geschéiden* in *twee minder* schakelingen. De *eerste* bevattende alleen *twee* schakels of gevallen: de *genéezing* van den geraakten, en terstond daar op *de roeping* van den Tollenaar, Matth. 9: 16—19, Marc. 2: 1—14, en Luc. 5: 17—28. De *andere* behelzende *drie* schakels: *eerst* de *Maaltijd* in eens Tollenaars huis; ten *tweeden* het *gesprek* met de *Pharizeen*, over het *eeten* met Tollenaaren; en ten *derden* de redenwisseling met *Johannes* en der Pharizeen Discipelen, over het *niet vasten* zijner Leerlingen.

§. 19. Ten *tweeden*, dat *die twee* schakelingen zaaken behelzen, die behooren tot ONDERSCHEIDE TIJDEN: zoo dat 'er eenigen tijd *tusschen* de *eerste*, die met de *roepinge eindigt*; en de *tweede*, die met den *maaltijd begint*, zij verloopen.

§. 20. Doch ten *derden*, dat zij door alle de Euängelisten, *bij elkanderen zijn gevoegd*, uit hoofde van de NAAUWE BETREKKINGE, die zij tot elkanderen hebben. Want de *roeping* des

Tol-

Tollenaars verſchafte aan de *eene* zijde GELEGENHEID, dat Hij *Jeſus ter maaltijd* nodigde, en dat met Hem ook veele lieden van zijn *voorig bedrijf* en *anderen*, ook ſpijsden: waarſchijnlijk om Jeſus voor zijne *oude gezellen* te doen nuttig zijn. En aan den anderen kant voor JESUS, dat hij bij eenen Tollenaar ter maaltijd kwam, dit had zijnen *grond* in de *betrekkinge*, welke dezelve, door op zijne roepinge Jeſus te volgen, *tot hem* had gekreegen.

§. 21. Hier uit volgt nu, ten *vierden*, dat, naar de regels van *tijd* en *geſchiedkunde*, de *eerſte* minder ſchakeling bevattende *twee* gevallen, de *geneezing* van den geraakten, en de roeping des *Tollenaars*, door Marcus en Lucas TER RECHTER PLAATSE zij geboekt, NA de geneezing of *reiniging* van den melaatſchen. En dat, indien Mattheus hier in de *juiste tijdorde* had gevolgd, hij deeze *twee* gevallen had moeten plaatſen in zijn 8ſte Hoofddeel, voor de Gergeſeenſche reize; althans na de *vier eerſte* verſen, in welke hij de *reiniging* van eenen *melaatſchen* had gemeld: indien *dat* zijn verhaal ziet op het *zelfde* geval, als dat van Marcus

en

en Lucas, het geen ik nu niet onderzoeke.

En te gelijk, dat de *tweede* minderschakeling: behelzende drie gevallen, de *maaltijd*, en de *gesprekken* daar bij, met de *Pharizeen* en *Johannes Leerlingen* gehouden, (bij welke gelegenheid, de *Overste* met zijn verzoek, voor zijne dochter, tot Jesus kwam,) door *Mattheus* in de *rechte tijd* en *waare volgorde* is geplaatst, te weeten NA de wederkeering uit het Land der Gergeseenen of Gadareenen; daar ook juist Marcus en Lucas, (dat hier wel is op te merken), de *koomst van den Oversten* plaatsen, schoon zij den *maaltijd*, en *gesprekken*, BUITEN DE TIJD en VOLGORDE hebben geboekt; en daarom de koomst van Jairus alleen *aanvangen*, met de algemeene spreekwijs: *Ende ziet*; terwijl uit Mattheus blijkt, dat het *bepaalde tijdpunt* zijner koomste was, toen Jesus aan des *Tollenaars huis* ter maaltijd zijnde, sprak tot *Johannes Leerlingen*.

§. 22. Weshalven men ziet, dat Mattheus het geval, van den *geraakten* en de *roeping*, niet boekt ter *rechter plaats*, achter de *reiniging* van den Melaat-

laatſchen, H. 8: 1—4, immers *voor* de Gergeſeenſche togt; maar het zelve *ſpaart*, tot dat hij ſpreekt van de *Maaltijd* met *Tollenaaren*, als het *gevolg* van die roepinge, met alle de verdere *gevolgen*, daar bij gebeurd: die eerst zijn voorgevallen NA de Gadareenſche reis. Terwijl in tegendeel, Marcus en Lucas, terſtond *achter* de reiniging van den Melaatſchen, niet alleen laaten *volgen*, het *toen* reeds gebeurde omtrent den *geraakten* en de *roepinge*, maar ook het *gevolg* daar van, de *maaltijd* en *geſprekken*; ſchoon die *niet toen*, maar *naderhand* eerst zijn gehouden, NA de wederkeering uit het Land der Gergeſeenen; en vast *verknocht* zijn aan de koomst van den *Overſten*; welke zij, *tegen* het *uitdrukkelijk* getuigenis van Mattheus aan, hier van *afſcheiden*, en *onmiddelijk op* den Gergeſeenſchen togt laaten volgen.

§. 23. Zoo dat het *waare beloop* van zaaken dus zoude moeten beſchouwd worden: dat men in *tijdorde*, 1. *Eerst* ſtelde de geneezing of *reiniging* van den *Melaatſchen*. Marc. 1: 40—45, Luc. 5: 12—16; en mogelijk ook Matth. 8: 1—4.

2. Dan de *geneezing* van den *geraakten*, en de daar op gevolgde *roeping* van den Tollenaar. Matth. 9: 16—9, Marc. 2: 1—14, en Luc. 5: 17—28.

(Voorts eene *reeks* van andere *tusſchen inſchietende* gebeurtenisſen, welker naſpeuring niet dient tot mijn tegenwoordig oogmerk: voorkoomende Marc. 2: 23—4: 34, Luc. 6: 1—8: 21, die Matth. ten deele H. 8: 5—22, en voorts C. 10—13, verhaald heeft; ten klaaren bewijze, dat Mattheus niet zoo veel, als Marcus en Lucas, de bepaalde tijdorde heeft gevolgd).

3. Daar na de *togt* over het *Galileeſche Meir*, naar het *Land der Gergezeenen*; de geneezing der bezetenen, nevens de te rug koomst bij Kapernaum. Matth. 8: 23— 9: 1ª, Marc. 4: 35— 5: 21, Luc. 8: 22—40.

4. Dat na die te rug koomst, de *maaltijd* bij en met de Tollenaaren is gehouden, als mede de *geſprekken* toen zijn voorgevallen. Matth. 9: 10—17, Marc. 2: 15—22, Luc. 5: 29—39.

5. En

5. En eindelijk de *koomst* en het *verzoek* van den *Overſten* Jaïrus; met alles, wat tot dat ſtuk, als ook tot de tusſchen inſchietende *geneezing* der *Bloedvloeijende* Vrouwe, behoort. Matth. 9: 18—26, Marc. 5: 21—43, Luc. 8: 40—56.

§. 24. Van zelve *vervallen* dus de gemaakte *bedenkingen*, ja de SCHIJN zelfs van *ſtrijdigheid*. En men merkt ligtelijk, dat *alle drie* de Euängelisten verſcheide gevallen, op *twee onderſcheide tijden* gebeurd, doch *betrekking* tot elkanderen hebbende (h), als in *eenen adem* aan een geſchakeld, verhaalen. Doch dat zij alleen daarin van elkanderen verſchillen, dat Marcus en Lucas, ten tijde daar het *verhaal begon*, alles, ook het geen tot *laater tijd* behoort, (als in *een ſoort* van voorverhaal, uit hoofde van *betrekkinge*), onmiddelijk daar bij voegen. Terwijl Mattheus wacht met het *eerſte* te verhaalen, tot dat hij *ter rechter tijd*, het *laatſte* boekt; en bij *die* gelegenheid het *eerſte*, ſchoon *vroeger* gebeurd, als de *aanleiding* verſchaffende tot het *laatſte*, NU MAAR EERST te boek ſtelt.

(h) Zie §. 18.

§. 25. En daar in is *niets vreemds* of ongerijmds. De Heer SCHUTTE heeft in zijne *H. Jaarboeken*, ook van deeze Aanmerkinge, over de verſchillende wijze van het beſchrijven der gebeurtenisſen, ter oplosſing van Schijnſtrijdigheden in de Euängelien gebruik gemaakt. Hij ſchrijft (i): "Men kan „ zulke gevallen, daar zij beginnen, „ en daar zij eindigen, verhaalen, zon„ der te misdoen. De beste en naauw„ keurigſte Jaarboeken en Leevens„ beſchrijvers handelen niet anders. „ En het zou dikwerf onnatuurlijk en „ een verkeerde netheid weezen, wan„ neer men de gevallen in kleine ſtuk„ ken wilde van een ſcheuren, om ie„ der ſtuk, juist in zijne week, en op „ zijnen dag, toen het gebeurde, te „ konnen plaatſen."

§. 26. Deeze *Aanmerking*, die met veele VOORBEELDEN (k) konde worden ge-

(i) II Deel, bladz. 64.

(k) VOORBEELDEN. Men vindt dezelve, om geene ongewijdde Schrijvers aan te voeren, in het O. en in het N. Testament. In het O. T. wordt Exod. 18: 14, de *raadgeeving* van JETHRO aan MOSES, voor de koomst van ISRAEL aan *Sinaï*, gemeld; en daar op vs. 24 verhaald, dat MOSES *gehoor* gaf aan dien *raad*,

geſtaafd, gevoegd met den *reeds aangehaalden grondregel*, van overeenſtem-

 min-

raad, achtervolgd van de *uitvoeringe:* doch die uitvoering is eerst een *geheel jaar daar na* geſchied Deut. 1: 9, bij gelegenheid van den *optogt van Sinaï*, daar zij nu lang verbleven waren. Zonder dat aldaar *iets* wordt gerept van JETHRO's *Raad*, aan MOSES reeds een *jaar te vooren* gegeeven.

Joſua 11: 21—23, wordt als in *éénen adem* verhaald, de *uitroeijing* der Enakim: doch de *bijzonderheden* worden eerst opgegeeven Hoofddeel 14 en 15, bij de *Erfdeeling des Lands*, en zelvs *na den dood* van JOSUA, volgens Richt. H. 1.

Even zoo wordt in DAVIDS *regeeringe*, 2 Sam. 5: 10, verhaald, de *verovering van* JEBUS, nevens het *bouwen van den Burg* (genoemd Davids ſtad), als mede *Davids grootheid*. Ook koomt 'er bij vs. 11, dat HIRAM, Koning van Tyrus, *bouwlieden* zond aan DAVID; en te gelijk *het gevolg* daar bij gevoegd: *En de zij bouwden* DAVID *een Huis*. Maar 1 Chron. 14: 1, wordt deeze *Huisbouwing* voor DAVID, *veel laater* geplaatst, en *eerst* bij *die* gelegenheid, het *voorafgegaane*, te weeten de *zending der Bouwlieden* door HIRAM aangeteekend.

Iets *dergelijks* merkt men op, in het verhaal der *Bouwinge* van SALOMO, 1 Kon. 5—7, vergeleeken met 2 Chron. 3—8. Als ook in de Geſchiedenisſe van *Koning* JOSIA, 2 Kon. 23, vergeleeken met 2 Chron. 34: 1—7 en 33.

En wat het *Nieuwe Testament* betreft: Lucas verhaalt de geneezing van *éénen blinden*, als Jeſus *bij Jericho* kwam, H. 18: 35. Maar Mattheus, (die van *twee Blinden* ſpreekt), vermeldt die geneezing *eerst*, toen Jeſus *uit Jericho* uitging, H. 20: 29. Ten blijke dat Jeſus goeddaadigheid zij *aangevangen*, met de geneezinge van éénen, *voor* het koomen in Jericho; en dat dit aan eenen *tweeden*, bij het *uit-*

gaan

minge der Euängelisten, is mij voorgekoomen, overvloedig toereikende, tot oplosſing der geöpperde zwaarigheden.

§. 27. Doch de zeer geächte Schrijver der H. Jaarboeken heeft eenen anderen, ſchoon niet geheel *Nieuwen* (l) weg, van overeenſtemming ingeſlaagen, als zijnde reeds door HIERONYMUS betreden. Welke weg, in de meeſte opzigten, *juist het tegengeſtelde* bevat, van het geene ik ter oplosſing der geöpperde zwaarigheden hebbe voorgedraagen.

§. 28.

gaan ook zij geſchied: het geen Mattheus van *beiden te gelijk*, bij den uitgang, verhaalt.

Zoo is het ook met het verhaal der *verlocheninge* van Jeſus, door Petrus: dit leest men bij elkanderen Matth. 26: 69—75, Marc. 14: 66—72 en Lucas 22: 55—62, doch niet op dezelfde plaats, ſtaande bij Lucas *vroeger*, dan bij Mattheus en Marcus. Terwijl Johannes van die allen *verſchilt*, en de *eerſte* en *laatſte* verlochening *niet onmiddelijk op elkanderen* laat volgen, maar *tusſchen beide* verhaalt, H. 18: 15—27, het geene *inmiddels* voorviel.

Hier bij zoude men konnen voegen, het geen de Heer SCHUTTE aanmerkt, ter oplosſing der zwaarigheid, nopens de plaatzing van Johannes *bezendinge* aan Jeſus; en het *geſprek* van Christus, met de *afgezondene Leerlingen* gehouden: bij welke gelegenheid zijn Wel Eerw., de *verſcheidenheid* tusſchen Lucas en Mattheus uit *dezelfde gronden* vereffent. Zie H. Jaarboeken, II D. bl. 63 en 64.

(l) Zie §. 2. Not. (b).

§. 28. Schoon zijn Wel Eerw. den *grondregel* der overeenſtemminge van de Euängelie verhaalen, te vooren gemeld (§. 6.), als zijnen *derden grondregel* gebruikte, en dus ſtelde (m): "dat „ wanneer niet één of twee, maar „ vier, vijf of meer gevallen, achter „ elkanderen in die zelfde orde, en „ zonder eenig verſchil, dat men niet „ zoude konnen vereffenen, bij meer „ dan eenen Euängelist verhaald wor„ den, die ook voor dezelfde gevallen „ te houden zijn." En ſchoon zijn Wel Eerw. ook erkent (n): "dat 'er „ *ſchijnt* ook *zulk een volgreeks* of aan„ eenſchakeling te zijn, in de geval„ len, — van de Geneezing des ge„ raakten; — van de roeping eens „ Tollenaars; — en van het geſprek „ over het eeten met Tollenaaren, en „ de vastendagen der Jooden; door „ Marcus 2: 1—28, en Luc. 5: 17—39; „ *vóór* de reis over de Galileeſche zee „ gemeld: daar [van] men zeggen „ zou, dat ze Mattheus verhaalt, *na* „ die reis, Hoofdd. 9: 1—17, iets dat „ zijn Eerw. oordeelt, met de *zoo*

 „ *even-*

(m) I D. bl. 407 en 408.
(n) Bladz. 409.

„ *evengemelde ſchikking* (o), volſtrekt „ onbeſtaanbaar te zijn." Doch zijn Wel Eerw. zondert *deeze ſchakeling* van gevallen van dien grondregel uit, en zegt: "in het voorgaande Hoofd- „ ſtuk, §. 15. bl. 345 en 346, reeds „ duidelijk getoond te hebben, dat dit „ (het geen Marcus, H. 2, en Lucas, H. „ 5, te ſaamen verhaalen,) *gansch ver-* „ *ſchillende* gevallen zijn," van het geene *Mattheus* verhaalt, H. 9: 16—17.

§. 29. Slaat men de aangehaalde bladen 345 en 346 op, daar leest men: „ Men heeft hier (in het Euängelium „ van Marcus) nochthans eenige ge- „ vallen, voor Christus reis, naar het „ Gadareenſche gebeurd, *zeer zwee-* „ *mende* naar die, welke Mattheus *na* „ die reis verhaalt; maar die evenwel „ dezelfde *niet ſchijnen* te weezen."

Vraagt men: *waarom* zij dit *niet* ſchijnen? De reden wordt terſtond gegeeven,

(o) *De ſchikking zoo even gemeld*, was op bl. 408, zijnde de *bijeenſchikking* van de *reis* naar het Land der Gergeſeenen; den *ſtorm* op zee; de *koomst* aan de overzijde; de *ontmoeting* der bezetenen; het *verzoek* der booze geesten, om in de zwijnen te vaaren; de *toelaating* van Jeſus; het *verzoek* der Gadareenen, om *hunne* Landpaalen te verlaaten; de te *rug koomst* in Galileen; *en het verzoek van den Overſten, met alle de gevolgen daar van.*

ven. „Want *voor eerst*, (zoo vervolgt „de Schrijver), bij den Euängelist *Mar-* „*cus* worden VOOR de Gadareenſche „reis verhaald, — de *geneezing* van „een' geraakten, te KAPERNAUM; — „de *roeping* van den Tollenaar Levi, „Alfeus zoon, bij de Galileeſche zee; „— en het *geſprek* aldaar op eenen „vastendag, deels over *het eeten* met „Tollenaaren en Zondaaren, deels „over de *Joodſche Vastendagen* gehou- „den, Marc. 2: 1—21, vergeleeken „met Marc. 4: 35— 5: 21. Doch „*Mattheus* verhaalt NA de Gadareen- „ſche reis: de *geneezing* van een ge- „raakten *in Jeſus Stad*, NAZARET; — „de *roeping* van den Tollenaar *Mat-* „*theus*, in of digt bij *die Stad*; — en „het *geſprek* over het *eeten* met Tol- „lenaaren, gelijk mede over het *vas-* „*ten:* en *dit alles* wordt aan de te *rug* „*koomst* van de Gadareenſche reize „*zoo* vast gemaakt, dat het VOOR de- „zelve *niet* KAN geplaatst worden. „Ten tweeden: ook *kan* de reis bij „Marcus *niet verſchikt* worden, om „dat haar BEGIN wordt vastgemaakt „aan den AVOND van een dag, waar „op Jeſus bij *Kapernaum* leerde,

„ Marc. 4: 35, vergel. met Matth. 8:
„ 16, en haar EINDE wordt bij hem,
„ zoo wel als bij Mattheus, *gehegt* aan
„ het *verhaal van Jaïrus*, nopens zijn
„ dochterken; het *geneezen* der *bloed-*
„ *vloeijende* vrouwe; en het *opwekken*
„ van Jaïrus kind, Marc. 5: 21—43,
„ vergeleeken met Matth. 9: 18—26.
„ Daar bij is het (ten derden) zeer op-
„ merkelijk, dat *Lucas* H. 8: 22—56,
„ hier *dezelfde orde* houdt in het ver-
„ haalen, als *Marcus*. En het *naauw-*
„ *lijks te denken* is, dat zij *beide* de *tijd-*
„ *orde zouden verwaarloosd* hebben in
„ *dezelfde* gevallen; zonder dat men
„ daar bij eenige reden kan bedenken."

§. 30. Men zoude zich welligt verwonderen, dat Mattheus, door zijn Wel Eerw. gezegd wordt, te *hebben geſchreeven*, Matth. 9: 1b—9, dat Jeſus te NAZARET eenen *geraakten geneezen*; en *Mattheus geroepen* hebbe; *daar* bij hem *gegeeten*, en de *geſprekken*, over dat *eeten*, en het *vasten*, gehouden hebbe; ja ook door *Jaïrus* zoude moeten zijn *aangeſprooken*: aangezien men bij Mattheus, nopens Nazaret, na H. 4: 13, niets kan aantreffen.

§. 31. Maar dit wordt *opgehelderd*, als

als men de *Inleiding*, tot de H. Jaarboeken, (aan het hoofd van het eerſte deel geplaatst), inziet, daar leest men §. 6. op bl. III (p). "Ten laatſten oordeel„ de ik, de *waare bronnen* van de „ grootſte verwarringen ontdekt te „ hebben, en die zijn voornaamlijk „ *twee*. De *eerſte* is, dat men *Lebbeus* „ of *Levi* voor *denzelfden* hield met „ Mattheus, en dus ook *hunne roeping*, „ en de *tijd:* wanneer? en de *plaats:* „ WAAR die voorviel? voor *dezelfde* „ houdt: daar het ALLES VERSCHILT. „ De *tweede* is, dat men *de Stad van* „ *Jeſus*, daar hij kwam *na* zijne Gada„ reenſche reis voor *Kapernaum*, en „ de *geneezing* van den geraakten, die „ Mattheus verhaalt, voor *dezelfde* „ opvatte, met die, welke Marcus en „ Lucas, *als lang te vooren gebeurd*, „ te boek geſlagen hebben. Het kan „ niet anders, of het moest daar door „ met die Gadareenſche reize, welke „ eene *voornaame herre* is, waar op „ hier de *ſchikking* der gevallen *draait*, „ alles in *de war* geraaken enz. enz." Zijn Wel Eerw. oordeelt dus: "dat „ daar door *alles* in de *war* geraakt „ zijn-

(p) Zie ook I D. III H. §. 6. bl. 324.

„ zijnde: de *famenſtemminge* der Euän-
„ gelie geſchiedenisſen geen ongeluk-
„ kiger lotgeval heeft ondergaan, dan
„ het *doordringen* van deeze *handtaste-*
„ *lijke dwaalingen.* En dat de *ontdek-*
„ *king* daar van, aan zijn Wel Eerw.
„ de SLEUTEL had in de hand gegee-
„ ven, om het eenſtemmig verhaal
„ der Euängelisten, dat hier (naar zijn
„ Wel Eerw. meening) *vast zat*, ge-
„ lukkig te *redden* (q)."

Ten aanzien van die *eerſte dwaaling* wordt §. 7. gemeld, dat zijn Wel Eerw. (zoo hij dacht), *onwederleglijk* had beweezen: "dat *Levi* dezelfde zij met
„ *Lebbeus*; en dat *Mattheus* dezelfde
„ *niet* zij met *Levi*."

En met opzigt tot de *tweede dwaaling*: willende dat *de Stad*, daar Jeſus kwam *na* de Gergeſeenſche reis, Mattheus 9: 1, *Kapernaum* zoude geweest zijn; deeze hield zijn Wel Eerw. §. 8. voor eenen aanmerkelijken *misſlag in de Aardklootkunde.* Want de geleerde Schrijver meende in tegendeel §. 10.
„ dat het *Nazaret* was, vijf uuren van
„ Kapernaum naar het westen." Zijne re-

(q) I D. III Verhand. I. Hoofdſt. §. 2—6. bl. 317—324.

redenen, die men bl. IX— in het werk breder kan nazien, koomen hier op neder. (1) "Wijl *die Stad* daar C. 9: „ 1a. bij Mattheus, uitdrukkelijk *zijn* „ *Stad* wordt genoemd. Stellende dat „ dit *niet* was *Kapernaum*, maar *Naza-* „ *ret*; het geen met *redenen* wordt be- „ kleed." (2) Wijders "dat noch Mar- „ cus noch Lucas zeggen": dat Jesus, *onmiddelijk na de* Gadareensche reis, te *Kapernaum* zij gekoomen, maar wel dat hij *bij de zee* was; het geen *ook* al-daar wordt beredeneerd. En bij die gelegenheid heeft zijn Wel Eerw. een *bijzonder begrip* geöpperd, dat de Overste *Jaïrus* aan *het strand bij Jesus* zij gekoomen, en *met Jesus* te scheep, langs den Oosterkison *naar Nazaret zij gevaaren.* Dit beweerende, dewijl Marcus C. 5: 24, schrijft: *En hij ging met hem*, dat zijn zoude, *Hij* (Jaïrus) *vertrok met* HEM, (te weten *Jesus*) van den *Zeekant naar Nazaret.* (3) Dat „ indien Jesus onmiddelijk *na* zijn „ overzeesche reis te *Kapernaum* was „ gekoomen, geleegen aan de Zee „ van Tiberias, het *niet gemaklijk* te „ begrijpen valt, hoe *alle die gevallen*, „ het *gesprek* met Jaïrus; de *geneezing*

„ der

„ der bloedvloijende vrouwe; de *na-*
„ *dere tijding* uit Jaïrus huis, dat zijne
„ dochter geſtorven was; het *antwoord*
„ van Jeſus, konnen gebeurd zijn, tus-
„ ſchen het *uitſtappen* uit het ſchip, en
„ het *koomen* in het huis van den Over-
„ ſten te Kapernaum (r). — En 'er
„ *meer tijd* en *ruimer plaats* moest ge-
„ ſteld worden, om *alle de bedrijven*
„ wel te doen *ſchaveelen*; dan 'er tus-
„ ſchen het uittreeden uit het ſchip,
„ en het intreeden in de poorte van
„ Kapernaum, met mogelijkheid val-
„ len kan. (4) Dat al kon men het
„ vinden met de Aardklootkunde,
„ men echter lang na niet zoude klaar
„ zijn met de tijdreekenkunde. Om
„ dat Mattheus de gevallen verhaalt,
„ als gebeurd *na*, en Marcus en Lucas
„ als geſchied *voor* de Gergeſeenſche
„ reis (s)." Zijn Wel Eerw. beſluit
dit met 'er bij te voegen: "*Ik zie geen*
„ *kans*, om dit met malkanderen te *ver-*
„ *effenen*: maar ſtelt men, *dat Jeſus*
„ *ſtad*, daar hij kwam, onmiddelijk na
„ de Overzeeſche reis, *Nazaret*, en
„ de *geneezing* van den geraakten, op

„ de

(r) Bladz. XII der Inleidinge.
(s) Bladz. XIII.

„ de *Straat van de ſtad Nazaret*, ver-
„ ſchillend zij van de *geneezing* des ge-
„ raakten, die door het *dak* wierd
„ neergelaten te Kapernaum, een ge-
„ ruimen *tijd te vooren*; begrijpt men,
„ dat *Mattheus* en *Levi*, twee *verſchil-*
„ *lende* menſchen, en derzelver *roepin-*
„ *gen* twee *verſchillende roepingen* zijn
„ geweest, in *verſchillende tijden* en
„ *plaatſen* voorgevallen, dan HAAKT
„ HET NERGENS, maar *loopt overal*,
„ (zoo veel zijn Eerw. zien kon,) ge-
„ maklijk genoeg *los*." Ten ſlot volgt noch §. 11. "Zijn *die twee* ſtellingen
„ betoogd, zoo *mag* men niet alleen,
„ maar men *moet* al het *andere*, dat
„ hier van *afhangt*, naar *deeze gronden*
„ ſchikken."

§. 32. Dus heb ik, ſchoon met eenige *bekortinge*, het *begrip* van den Geleerden Schrijver, het geen hij in het beloop der Jaarboeken *overal doet doorſtraalen*, opgegeeven; als mede het *gewigt* doen opmerken, het geen zijn Wel Eerw. daar aan hing, om te *konnen* koomen, tot eene *welvloeijende overeenſtemming* der Euängelie verhaalen.

§. 33. Nu zij het mij vergund, mij-

mijne *bedenkingen* daar over, zoo kort en duidelijk ik zal konnen, voor te draagen.

§. 34. Voor eerst bleek het te vooren (§. 6.), dat zijn Wel Eerw. *derde grondregel* door mij wierd aan- en overgenomen: dat ik *dienvolgens* oordeelde, dat de ſchakeling van *vijf gevallen* bij Matth. 9: 1—17, Marc. 2: 1—22 en Luc. 5: 17—39, juist DEZELFDE waare. De Heer SCHUTTE ſtemde toe (t), dat 'er wel zulk een volgreeks SCHEEN te zijn, in die gevallen: doch zijn Wel Eerw. ontkende *het* DAADELIJK ZIJN, en zonderde daarom DEEZE ſchakeling van gevallen van *dien grondregel* uit. En om welke redenen? Het zijn die, welke uit het I D. bl. 345 en 346, alreeds §. 29. bl. 297, zijn opgegeeven. De *eerſte* was uit de *Tijdreekeninge* ontleend: om dat Marcus zijne ſchakeling verhaalt *voor* de Gadareenſche reis, maar Mattheus *na* die reis; derhalven (oordeelt zijn Eerw.) kan het *dezelfde ſchakeling niet zijn*, hoe zeer zij zulks *ſchijnt* te zijn. Dit vertoont, in den eerſten opſlag, een *onlosbaare* knoop; maar laat ons de *onderſtelling* te baate nee-

(t) I D. bl. 407 en 408.

neemen, die ik te vooren, als het begrip van de Heeren BURMAN, HARTMAN en DODDRIDGE, op 't voetſpoor van AUGUSTINUS en CHEMNITIUS, hebbe opgegeeven; dat de *roeping* eens Tollenaars, en de maaltijd aan deszelfs huis, *niet* op *één en denzelfden dag* zij geſchied; dan volgt daar uit, dat dezelve geen *volſtrekt onmiddelijke tijdbegting* met elkander hebben, offchoon zij, na elkander, onmiddelijk zijn geboekt. En nader ingezien zijnde, blijkt genoegzaam klaar, (volgens §. 18—23.) voor *eerst* dat men *twee kleiner geſchiedſchakels* heeft; die als *betrekking* tot elkanderen hebbende, eene *grootere ſchakeling* uitmaaken. Dat de *eerſte* derzelve de *geneezing* van den geraakten, en de *roeping* des Tollenaars, en dus het *voorſte* gedeelte van de t'ſaamengevoegde verhaalen, (volgens Marcus 2: 1—14) voor de Gadareenſche reis zij gebeurd; maar dat de *tweede* ſchakeling, bevattende den *maaltijd*, en de *geſprekken*, (onder welkers *tweede* Jaïrus zich opdeed,) na de Gadareenſche reis zij voorgevallen, zoo als het door Mattheus ook aldaar is geplaatst. En (zoo het mij toeſchijnt) wordt daar

door *deeze knoop*, die *onoplosbaar* voorkwam, *ligtelijk* losgemaakt.

§. 35. Dit *middel* van oplosſinge gebruikt zijnde, is 'er ook in Marcus *geene verſchikking* van de Gadareenſche reis nodig.

En *Lucas* ſtemt dan met *Marcus* en *Mattheus beide*, volmaakt overeen.

§. 36. Doch hier is *iets anders* dat de aandacht bijzonder naar zich trekt, zijnde het *begrip* van den Heer SCHUTTE, dat Mattheus ſchrijvende H. 9: 1ª. *En in het ſchip gegaan zijnde, voer hij over ende kwam* IN ZIJNE STAD, daar door *niet* verſtaan hebbe KAPERNAUM, zoo als de meeste uitleggers tot hier toe gedacht hadden; in onderſtellinge, dat Mattheus en Marcus, zoo wel als Lucas van *dezelfde zaaken*, alle gebeurd op denzelfden *tijd* en *plaats* ſpraken. Maar dat Mattheus, door *zijne Stad*, verſtaan hebbe *Nazaret*; en dus dat alles, wat bij dien Euängelist vs. 1—18 voorkoomt, behoorde tot *Nazaret*, als *aldaar* gebeurd, en geheel in *plaats* en *tijd* waare *onderſcheiden*, van de verhaalen van Marcus en Lucas, die in tijd *vroeger* zijn zouden, en in *Kapernaum* zouden zijn voorgevallen.

len. Dat nu *dit begrip* nopens *Nazaret*, door zijn Wel Eerw. van het *grootſte gewigt* geächt is, en als een *ſleutel* der *oplosſinge* van zwaarigheden, zoo wel als het *middel* tot het opmaaken eener *welvloeijende overeenſtemminge* is beſchouwd, kan worden opgemaakt, uit het geene hier boven (§. 30. en 31.), ſchoon *bekort*, met des Schrijvers *eigen woorden* (zoo veel mogelijk) is uitgetrokken.

§. 37. Het belang der geregelde overeenſtemminge vordert derhalven, dat wij de opgegeevene gronden voor dat begrip wat dieper inzien, en overwegen. Zij zijn uit de Inleidinge voor het I D. der H. Jaarboeken, bl. IX §. 10. opgegeeven, §. 31.

§. 38. De *eerſte* was: die Stad wordt daar uitdrukkelijk ZIJNE STAD genoemd. Dit was (zegt de Schrijver) *niet* Kapernaum, *maar* Nazaret.

Ik ſta toe, Mattheus noemt de Stad daar Jeſus kwam, *zijne Stad*, eigentlijk ſchrijft hij: *Hij kwam* εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, *tot* of *in zijn eigen Stad*; zonder den *naam* van die Stad te noemen. Hoe zal men nu dien naam *kennen?* Alreeds

eenigzins uit Matth. 8: 33 en 34, bij *tegenſtelling*; want als men *te rug* ziet, op het *voorige* van Mattheus, in het 8ſte Hoofddeel, was Jeſus vs. 5—17, in en bij Kapernaum, en van daar vs. 18—27, overgevaaren naar de *andere zijde* der Galileeſche zee, in het Land der Gergeſeenen, daar hij twee bezetenen verloste van Duivelen, die in de kudde zwijnen, daar weidende voeren, welke van de ſteilte af in zee ſtortende, in het water ſtierven. Het gevolg was, die de kudde weidden zijn gevlugt, en als zij *in de Stad* (te weeten der Gergeſeenen) gekoomen waren, boodſchapten zij alle [deeze] dingen, ende wat den bezetenen geſchied was. Ende ziet *de geheele Stad* ging uit Jeſus te gemoet; (dat is de inwooners van de Stad der Gergeſeenen). En als zij hem zagen, baden zij, dat hij uit *haare Landpaale* wilde vertrekken; (en dus *in hunne* Stad niet koomen) vs. 33 en 34. Waar op Jeſus in het ſchip gegaan zijnde, *voer hij over* [de Galileeſche zee] ende *kwam* in ZIJNE *Stad*, (of ZIJN EIGEN Stad). Welke EIGEN STAD van Jeſus, dus *ſtaat tegen*

OVER

OVER de *Stad der* GERGESEENEN, waar in men hem niet had begeerd te ontfangen (u).

§. 39. Maar om nader te koomen, de Wel Eerw. Heer SCHUTTE ſchreef: nopens die woorden: *zijne Stad.* "Dit „ was *niet Kapernaum maar Nazaret.*" Doch, naar het mij voorkoomt, zoude ik dit omkeeren, en zeggen: DIT WAS NIET NAZARET, MAAR KAPERNAUM. De *reden* daar voor is zeer *duidelijk* uit Mattheus op te maaken (v). Want in het 4de Hoofddeel ſtaat vs. 12, dat *Jeſus gehoord hebbende, dat Johannes was overgeleverd, wedergekeerd is naar Galileen*; en vs. 13, dat hij *Nazaret verlaaten hebbende*, is KOOMEN WOONEN (w) ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς *te Ka-*

(u) Deeze *duidelijke tegenoverſtelling*, ſchijnt de Oudvader AUGUSTINUS niet te hebben opgemerkt, als hij tegen HIERONYMUS, die ook aan NAZARET dacht beweerde, dat het *Kapernaum* was, doch ſtond verlegen met de *reden*, waarom dezelve Jeſus *eigen ſtad* genoemd werd; zoo heeft ook CHEMNITIUS *in Harmonia pag.* 719, die *tegenſtelling* niet gemeld.

(v) CHRYSOSTOMUS is hier in voor lang voorgegaan. Zie CHEMNITIUS *in Harmonia pag.* 709 a.

(w) WOONEN. Zoo ſtaat van Abraham, Hand. 7: 2; en van de Volken in Samaria, 2 Kon. 17: 24. Zie CHEMNITIUS *pag.* 294, *lib. cit.*

pernaum, gelegen aan de zee, in de Landpale van Zebulon en Nephtalim; en wel ter vervulling van *Jeſaias Godſpraake*, aldaar vs. 14—16, aangetrokken. Van C. 4: 13 af, tot het einde van het 8ſte Hoofdſtuk toe, is geen de *minſte aanleiding*, dat Jeſus de *woonplaats Kapernaum* weer zoude hebben verlaaten, en zijn verblijf andermaal te *Nazaret* hebben genoomen; want ſchoon Nazaret de Stad was zijner *opvoedinge*, zij was het nu niet meer van *zijn verblijf*. Mattheus ſchreef duidelijk, *dat hij Nazaret* VERLIET, *en* KWAM WOONEN *te Kapernaum* of *tot εἰς*. *Waarom* hij nu Nazaret verliet? teekende Lucas aan H. 4: 29, *om dat zij op zijn leven toeleiden, willende hem van de ſteilte werpen.* En om welke redenen, hij *Kapernaum* ter wooning verkoos? teekende Mattheus aan, (gelijk even is gezegd) H. 4: 14—16, ter vervulling der *Godſpraake van Jeſaias*, H. 8: 23 en 9: 1. Dies is het zeer natuurlijk, te begrijpen, dat daar men Jeſus in de *Stad der Gergeſeenen niet wilde ontfangen* H. 8: 34, hij *te rug vaarende* kwam in ZIJN EIGEN STAD, daar hij nu zijn *gewoon verblijf had*, en welke

ke naar Matth. 4: 13, was *Kapernaum gelegen aan de zee van Galileen.*

§. 40. Evenwel zijn Wel Eerw. kiest *Nazaret*, en geeft voor *reden* "dat „ Nazaret beſtendig wordt beſchree- „ ven als *zijn Stad*, daar zijne *Ouders* „ *hun huis* hadden ſtaan, daar hij *op-* „ *gevoed* was, daar hij het *grootſte ge-* „ *deelte van zijn Leven* woonde, daar „ hij den naam *Nazarener* van kreeg, „ en Jeſus van Nazaret heette." Waar op ik aanmerke: alles wat hier van zijn ouders huis, zijne opvoeding, het grootſte gedeelte van zijn leven, voor zijne inhuldiging in zijn ampt, en het verkrijgen van den naam Nazarener, en Jeſus van Nazaret wordt gezegd, ſtem ik volvaardig toe, en *in zoo verre* konde Nazaret wel eer *zijne Stad* heeten. Maar het gevolg gaat niet door; want dit was *wel eer*, doch *nu niet meer*, dewijl hij van woonplaats was *veranderd.* Boven dien dat *Nazaret*, zoo als zijn Eerw. wil, I D. Inleid. §. 10. bl. 9. *beſtendig* zoude worden beſchreven, als ZIJNE STAD, en dus buiten *deeze* plaats, (die nu *in verſchil* is), ergens *zoo* zoude worden genoemd door de Euängelisten, is mij *niet bekend.*

Want ik weet mij niet te herinneren, dat *behalven deeze plaats* van Matth. 9: 1, ergens de *spreekwijze* van ZIJNE, of ZIJN EIGEN STAD, bij de Euängelisten voorkoomt, ten opzigte van den *Heiland Jesus*. Alleen wordt de *uitdrukking eigen Stad* gebruikt, in een geheel ander geval, Luc. 2: 3, van de geenen, die gingen om *beschreven* te worden; een iegelijk naar *zijn eigen Stad*, ἐ τὴν ἰδίαν πολιν, het geen *hier* geen betrekking heeft. Derhalven zoo men zegt, dat de woorden *eigen Stad*, van Kapernaum, op andere plaatsen niet worden gebruikt, uit die redeneeringe niets kan worden afgeleid, dewijl die *woorden*, zoo weinig omtrent *Nazaret*, als omtrent *Kapernaum*, met opzigt van *Jesus*, buiten Matth. 9: 1ª ergens worden gebezigd; ja zelvs NERGENS VOORKOOMEN, dan bij Matth. 9: 1ª en Luc. 2: 3.

§. 41. Het is waar, Nazaret hiet de *Stad van zijne Ouders*, Matth. 2: 23 en Luc. 2: 39. Jesus wordt genoemd de *Zoone Josephs*, *van Nazaret*, Joh. 1: 46; ook wordt Matth. 13: 54 en Marc. 6: 1 (x), *zijn Vaderland* genoemd, waar

(x) Vergel. II D. bl. 46 en 47.

waar in Nazaret lag, en met reden; uit hoofde van het verblijf zijner Ouderen, en van zijn ſtille huis leven, *voor* zijne *openbaaringe* aan de Wereld. Ja het is ook waar, dat de Stad Nazaret, als *zijn Vaderland*, wordt overgeſteld, tegen Kapernaum, Luc. 4: 16, 23 en 24. Doch dat alles *beſlist niets*, in opzigt tot Matth. 9: 1ª Wijl Jeſus *toen* Luc. 4: 16, 23 en 24, noch zijne wooning *niet* te Kapernaum had genoomen, ſchoon hij 'er wel was *geweest*, doch *niet veel dagen gebleven*, Joh. 2: 12. Maar *te* DEEZER *tijd* had Jeſus *Nazaret reeds verlaaten*, en het zelve, niet meer gehouden tot de plaats van zijne *wooninge*, die hij *nu* te *Kapernaum* had genoomen; zoo als te vooren uit het 29 en 30ſte vers, van dat zelfde 4de Hoofddeel van Lucas, reeds is gebleeken; hebbende Jeſus niet ſlegts, voor *eenigen tijd* aldaar zijn intrek genoomen, maar ſchijnt *t'elkens* aldaar zich te hebben onthouden; dies *Kapernaum* ééne van die Steden was, daar zijne *krachten het meest* gedaan waaren, Matth. 11: 19, 23 en 24. En mogelijk was zijn *gewoon verblijf* te Kapernaum de *reden*, dat hij aldaar de

Didrachmen betaalde (y), Matth. 17: 24, nevens Petrus, wiens *Vrouws Moeder* aldaar woonde, Luc. 4: 38.

§. 42. Als eene *tweede* reden, waarom Matth. 9: 1a niet op Kapernaum zoude zien, gaf zijn Wel Eerw. op: „ dat noch Marcus noch Lucas zeggen, dat Jesus onmiddelijk na de „ Gadareensche reis, te Kapernaum „ zij gekoomen. Zelvs geen enkel „ woord van Kapernaum spreeken; „ maar alleen verhaalen dat hij *bij de* „ *zee was*, zonder te bepaalen de *juiste* „ *plaats* waar." Dit kan niet ontkend worden. Ik stem gereedelijk toe, dat Marcus (z) *alleen noemt: de andere zijde der zee*, zijnde buiten allen twijffel de *westzijde*.

§. 43. Maar de groote vraag is, of die plaats niet eenigzins kan *bepaald* worden? De Wel Eerw. Schrijver, laat zich daar over dus uit (a), "dat het „ hem

(y) Vergel. *Chemnit. Harm. T.* I. *p.* 294.

(z) Bij *Marcus* 5: 21 staat: Ende als Jesus wederom in het schip overgevaaren was aan de andere zijde, vergaderde een groote schare bij hem, ende hij *was bij de Zee*. En Lucas schrijft H. 8: 40. Ende het geschiedde als Jesus wederkeerde, dat hem de *schare ontfing*, want zij waaren *alle hem verwachtende*.

(a) I D. Inleid. §. 10. bl. 10.

„ hem zeer *waarſchijnlijk* voorkoomt,
„ dat dit vrij zuidelijker zij geweest
„ dan Kapernaum, bij de Oosterki-
„ ſon, die ook Kedumim heet. —
„ (Over Geraſa in de Galileeſche zee
„ vallende, doch haar oorſprong heb-
„ bende digt bij het dorpje Daberah,
„ aan den voet van Thabor west-
„ waards, niet verre van Nazaret, en
„ loopende gedeeltelijk naar het wes-
„ ten, gedeeltelijk naar het oosten).
„ Langs deeze beek (ſchrijft zijn Wel
„ Eerw.) vertrekt hier de Heiland van
„ de Galileeſche zee, naar zijne Stad
„ Nazaret." Dewijl nu Marcus, daar hij van Jeſus zegt dat *hij bij de zee was*, terſtond daar op laat volgen vs. 22. *Ende ziet daar kwam een van de Overſten der Synagoge met naame Jaïrus, biddende om hulp voor zijn dochter*, zeggende vs. 23. Ik bidde u, dat *gij koomt*, ende de handen op haar legt, op dat zij behouden worde, en zij zal leven. En dat daar op terſtond volgt vs. 24. ENDE HIJ GING MET HEM, *en een groote ſchare volgde hem en zij verdrongen hem* enz. (b). Zoo heeft zijn Wel Eerw. de woorden van Marcus: *Ende hij ging met*

(b) I D. Inleid. bl. X en XI, II D. bl. 70.

met hem, in het grieksch: καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ vertaald: *En hij vertrok met Hem*; dat is: *En Jaïrus vertrok met* JESUS. Of *ging weg met hem*, volgens het gewoon gebruik van het woord ἀπέρχεσθαι, dat niet blootelijk zegt *gaan*, maar *weg gaan*. Maar waar na toe? niet (naar zijn Wel Eerw. gevoelen) dat *Jesus* met Jaïrus van het ſtrand in *Kapernaum* kwam, daar zijn dochter lag; maar dat *Jaïrus* met *Jesus* van het ſtrand *wechging* (c). Te weten „ dat Jeſus met ſpoed ſtapte of te „ ſcheep ging *naar Nazaret*, en dat „ de Overſte met *hem*" Jeſus, derwaards reisde, en dat Jeſus daar te Nazaret den *geraakten* Matth. 9: 1—8, zoude hebben geneezen, den *ſabbath* hebben door gebragt, en des *anderen daags* Mattheus, niet ver van Nazaret *geroepen* hebben, om hem te volgen, en vervolgens bij deezen *nieuwen Apoſtel* hebben gegeeten; wanneer aldaar te Nazaret de geſprekken met de Phariſeen en Leerlingen van Johannes, zouden zijn voorgevallen, volgens Matth. 9: 9—17. Dat Jaïrus die met Jeſus ging, naar Nazaret, niet bij hem zou-

(c) II D. bl. 71.

zoude zijn gebleven, maar naar Kapernaum bij zijne zieke dochter te rug gegaan zijn, daar hem ook het ampt van Synagoog opziender tegen den Sabbath riep. Middelerwijl zou Jaïrus kind zijn geſtorven. De vader (volgens die zelfde onderſtelling), met ſpoed zijn gevloogen naar Jeſus, die in het Tolhuis bij Nazaret was, en geklaagd hebben: mijne dochter *is geſtorven!* en gebeden dat Jeſus haar wilde doen herleeven; dit zou de Heiland gehoord hebben, op het oogenblik dat hij noch met Johannes Leerlingen bij het Tolhuis te Nazaret geſprooken had. En toen zijn opgeſtaan en hem gevolgd hebben, met zijne Leerlingen naar Kapernaum. *Toen* zoude 'er in den drang van menſchen, niet verre zoo het ſchijnt van Kapernaum, een Vrouw die 12 jaaren den vloed des bloeds gehad hadde, en ongeneeslijk was, zijn gekoomen, enz. enz. Dit is de Hoofdſom van het geen in de *Jaarboeken* als waarſchijnelijk wordt opgegeeven; waar uit blijkt, dat naar die gedachten, in het Euängelium van Marcus H. 5: 24, tuſschen de woorden: *Ende Hij ging met hem*,

en

en *eene groote ſchare volgde hem*; — en de woorden: *ende zij* VERDRONGEN *hem, ende een zeker Vrouwe* enz. De uit en 't huis reis van Jeſus naar Nazaret, en de herhaalde reizen van Jaïrus, eerst *met*, en daar na *tot Jeſus* moeten zijn voorgevallen, en worden ingeſchooven, in een tijd verloop van drie dagen, daar nochtans de EENVOUWIGE LEEZING van Marcus 5: 24, dien *grooten tuſſchenſtand* van tijd, niet ligt zoude doen verwachten.

§. 43. Over deeze reistogten van Jeſus en Jaïrus, zal ik geen aanmerkingen maaken. Zij rusten op het begrip deels dat de woorden Matth. 9: 1 *zijne Stad*, zien op Nazaret; deels dat de ſchakeling Matth. 9: 1 en 6—17, *onderſcheiden* zij van Marc. 2: 1—22 en Luc. 5: 17—39. En deels dat zoo men deeze gevallen ſtelt *dezelfde* te zijn, 'er geen *mogelijkheid* op is, om de t'ſamenſtemming der Euängelisten, behoudens de tijdorde te vinden (d). Terwijl ondertuſſchen (mijns oordeels) de Euängelisten, van deeze reistogten zwijgen, en dezelve alleen eene vrucht is van enkele onderſtellinge.

§. 44.

(d) II D. bl. 47.

§. 44. Maar ik geef aan het oordeel van onzijdige Bijbelonderzoekeren in overweeging, of men het *uitdenken* deezer *Reistogten* (waar van de Euängelisten zwijgen) *wel nodig* heeft? en of de *t'ſaamenſtemming* der Euängelisten niet *zeer gereedelijk* is te vinden, alleenlijk door behulp van die *ééne* en *eenvouwige onderſtellinge*, dat de *maalijd* bij den Tollenaar, *niet te gelijk* met de *roepinge*, maar laater, en wel eerst *na* de Gergezeenſche reize zij voorgevallen, doch de roeping *voor* dezelve? (§. 6.) En of men op die onderſtelling bouwende, het beloop van zaaken niet zeer eenvouwig dus kan beſchouwen: Dat Jeſus, in het Land der Gergeſeenen in het ſchip gegaan zijnde, wederom is overgevaaren aan de *andere*, dat is de *westzijde* der zee, en zoo wedergekoomen *in of tot zijne Stad*, dat is Kapernaum, daar hij zijn verblijf genoomen had, (Matth. 9: 1a) doch zoo, dat hij *niet terſtond* bij zijne aankomst zich *in de Stad* begaf, maar *aan de zee*; daar een groote ſchare *bij hem vergaderde*, die hem *ontfing*, om dat zij alle waaren hem *verwachtende*. Luc. 8: 40, vergel. Marc. 5: 21. En waarom?

om? zoo ik vermoede, om dat de geroepen *Tollenaar*, voor Jesus een *grooten Maaltijd* in zijn huis bereid had, daar eene *groote schare* van Tollenaaren en anderen met hem zou aanzitten; dat hij Jesus zal genoodigd en gewacht hebben tot den Maaltijd. Deeze Maaltijd schijnt gehouden te zijn in *zijn huis* aan den *zeekant*, dus buiten de Stad, want ook in het gaan *naar de zee*, had Jesus (toen de geraakte was geneezen) Marc. 2: 1—12 voorbijgaande, *Levi* uit het tolhuis *geroepen*, vs. 13.

Geduurende den Maaltijd vallen de *gesprekken* voor, eerst met de *Pharizeen*, over het *eeten* met *Tollenaaren* en *Zondaaren*, daar na met *Johannes Leerlingen*, over het *vasten*; en *als* hij *deeze dingen sprak*, zijnde aan den Maaltijd, bij Kapernaum, in het huis des Tollenaars bij de zee, *ziet een Overste kwam*, te weeten een *Overste der Synagoge* van *Kapernaum*, genaamd Jaïrus, *viel* aan zijne voeten en *aanbad* hem, te kennen geevende den *staat van zijn Dochterken*; hem biddende, dat hij *in zijn huis wilde koomen*, de hand op haar leggende, op dat zij behouden wierde, vertrouwende, dat zij

zou-

zoude Leven. Jesus (van den Maaltijd) opgestaan zijnde, ging met *hem weg* uit het huis van Levi, en *volgde Jaïrus* (e) (naar zijn huis in Kapernaum) met zijne discipulen, verzeld van eene groote, hem verdringende schaare; onder welk gedrang, de *twaalf jaarig kranke vrouw*, zich verstoutte Jesus aan te raaken, en terstond geneezen werd; waar op de *Boodschap* koomt uit Jaïrus huis, dat *daadelijk* zijne dochter *was overleden*, het geen voorts van de opwekking wordt achtervolgd. Hier uit ziet men, dat zoo 'er *tusschen tijd* erkend wordt, tusschen de *roeping* en den *Maaltijd*, de tijdorde *wel* is te vinden, en het gaan van des Tollenaars huis van de zee, naar het huis van Jaïrus in de Stad, *tijd genoeg* laat, om het geen tusschen beide omtrent de kran-

(e) Dit blijkt allerduidelijkst, uit Marc. 5: 24. *En Hij* (Jesus) *ging*, *met hem* (Jaïrus) weg, [naar het huis van Jaïrus] en *een groote schare volgde* HEM, en *verdrongen* HEM, enz. Doch naar de bevatting van den Heer SCHUTTE is de zin dus: *En hij* (Jaïrus) *ging met Hem* (Jesus) *weg*, [van de Zee te schep naa Nazaret, bleef daar tot den *derden* dag, en reisde, op de herhaalde komst van Jaïrus, weer van Nazaret naar Kapernaum;] en *een groote schare volgde hem*, en toen op den *derden* dag, bij het wederkoomen zoude dit *verdringen*, eerst zijn gebeurd.

ke vrouw gebeurde, te konnen bevatten.

§. 45. Tegen deeze *natuurlijke ſchikking*, doet zich noch verder *zwarigheid* op: om dat men blijft meenen, dat hier MEER *tijd* werd vereischt (f). Want men vraagt: "hoe MATTHEUS den Overſten „ Jaïrus tot den Heiland konde doen „ zeggen: *Mijn Dochter* IS *nu* TER„ STOND GESTORVEN! *maar kom en leg* „ *de hand op haar en zij zal leven.* — „ Daar hij alleen zoude gezegd heb„ ben, volgens MARKUS: *Mijn Doch„ terken is in haar* UITERSTE! *ik bid u,* „ *dat gij komt en de handen op haar legt,* „ *op dat zij behouden worde, en zij zal* „ *Leven.*" Gelijk ook *Lucas* verhaalt, dat zij *op haar ſterven lag*, toen Jaïrus zelf bij Jeſus kwam, doch dat naderhand 'er eenigen uit Jaïrus huis, kwamen die de tijding bragten, dat zij *overleden* was? Eene vraag, welke alleen dient om de onderſtelling te beweeren, dat Jaïrus *tweemaal* Jeſus hebbe aangeſprooken, *eens* (volgens Marcus en Lucas) *bij de zee*; doch dat Jeſus toen niet bewilligde, maar naar Nazaret ging te ſcheep, en Jaïrus met hem, terwijl de dochter noch

(f) 1 D. Inleid. bl. XII en XIII.

noch op het uiterſte lag; en ten *tweedemaal* 3 dagen daar na te Nazaret, volgens Matth. 9: 18, als zij reeds *was geſtorven.*

§. 46. De oplosſing deezer zwaarigheid kan geſchieden, door op te merken, dat over het *gemeen*, Mattheus in het *verhaal* der verſcheide *gevallen*, in zijn 9de Hoofddeel, doorgaans veel *korter* is dan de andere Euängelisten. Marcus H. 2 en 5 en Lucas H. 5 en 8: Maar in het *bijzonder* nopens dit geval, dat Mattheus het *gebeele verhaal* van de opwekkinge der Dochter des Overſten, en de geneezinge der Bloedvloeijende, heeft bevat ſlegts in 8 *verſen*; waar toe Lucas 'er 16 en Marcus wel 22 heeft beſteed; en dus dat hij alles *zeer kort*, en alleen ten aanzien van het *weezen der zaake* heeft behandeld, zonder *bijzondere omſtandigheden* te melden.

§. 47. Wanneer men nu in acht neemt, dat Marcus en Lucas *twee voorſtellen* opgeeven, *eerſt* het verzoek van den Overſten aan Jeſus, te kennen geevende den *ſtaat* zijner dochter, als in *oogenbliklijke doodsnood*; en daar op *ten tweeden* de boodſchap van Jaïrus huis-

genooten, het *daadelijk overlijden* der dochter aankondigende; Maar dat Mattheus, alles *kort* behandelende, de geheele zaak *in eens* verhaalt; zoo, dat hij *alleen het verzoek* van den Overſten, en de *reden* daar van opgeeft, en *zwijgt* van de nadere boodſchap door de Huisgenooten, dan zal 'er *weinig verſcheidenheid* overblijven. En mogelijk zoude eene naauwkeurige overweging der *uitdrukkingen* (g), in den grondtext

(g) UITDRUKKINGEN. Bij Marcus 5: 23, zegt Jaïrus, τὸ θυγάτριόν μϖ ἐσχάτως ἔχει. Verſta bij uitlaating σεαυτον *zich zelve*. (Zoo als men bij L. BOS de *Ellipſi nominum*, in ἔχειν *cum adverbio conſtructo*, *pag.* 36, meer voorbeelden vindt). *Mijn Dochterken heeft zich op het uiterſt.* De onzen vloeibaarder: *is in haar uiterſte.* Maar Lucas verhaalt. II. 5: 42. *Want hem was* (of *hij had*) *een dochterken van twaalf jaaren*, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν, (in *imperfecto*) *en zij ſtierf.* Daar de onzen hebben vertaald: *En deeze lag op haar ſterven.* Welligt, dat zij gevolgd hebben, het Handſchrift van CAMBRIDGE, het welk BEZA pleeg te bezitten, het geen leest ἀποθνήσκουσα: *Zij was ſtervende.* Waar op dan de boodſchap, uit des Overſtens huis koomende, aankondigde τέθνηκεν Luc. 8: 49, of ἀπέθανε. Marc. 5: 35. En zoo wil men ook, dat Mattheus verhaal, H. 9: 18, den Overſten, tot Jeſus, nopens het *overlijden* zijner Dochter, als reeds in den *voorleden tijd gebeurd*, ſpreekende zoude invoeren: *Mijn Dochter is nu terſtond geſtorven.* Dus hebben het de onzen opgevat. Maar zegt Mattheus dit wel? zijn verhaal voert den Overſten in, zeggende: ἡ θυγάτηρ μϖ ἄρτι ἐτέλευτσε. Nu merke ik aan. 1. Dat

ἄρτι

text, doen beſpeuren, dat het *verſchil* van Mattheus verhaal, met dat van Marcus en Lucas *minder* is, dan men uit onze overzettinge, in den eerſten opſlag zoude opmaaken; ja zelvs, dat het verſchil geheel zoude verdwijnen: Aangezien het ſchijnt, dat als men Mattheus *wel* inziet, hij *niet meer* dan de andere Euängelisten zegt, te weeten: dat zijne dochter *nu ſtierf*, of *bezig was met ſterven.*

§. 48. Hier uit zoude volgen. Dat 'er *geen tijdverloop* behoeft geſteld te

X 3 wor-

ἄρτι alleen zegt *nu*, en aanduidt het *tegenwoordige*, en niet behoeft vertaald te worden *nu terſtond*, als waare het *reeds voorleden.* 2. ἐτέλευτσε, ſtaat in den *Aöristus primus* of *eerſten onbepaalden tijd*, welke niet alleen in het *voorledene* wordt gebruikt, maar ook in den *tegenwoordigen*, den *onvolmaakten*, ja zelfs in den *toekoomenden* tijd; zoo als *Vigerus de Idiotismis L. Graecæ, c. V. ſ. III. p. m. pag.* 136, onder anderen uit Matth. 3: 17, daar de Aör. 1 εὐδόκησα den tegenwoordigen tijd: *ik heb welbehagen*, aanduidt. En CHR. STOCKIUS *in Interpr. Gr. N. T. in Idiotismis Graeci textus C. IV. §. 67. p.* 61, dit met voorbeelden ſtaaven. Dus zegt ἄρτι ἐτέλευτσε, alleen *mijne Dochter ſterft nu*, of *is thans op het oogenblik bezig met ſterven.* En dan is het verhaal van Mattheus, juist *het zelfde* met Marcus en Lucas. Op dezelfde wijze dacht ook MACKNIGHT *in Comment. Harmonico, T. II. ſ. XXXV. p.* 295 *et* 296, *in not.* * *In agone verſatur*, of *Filia mea, jam Mortua est, coll. ſ. XXX. p.* 260 *not.* *

worden, *tusschen* het verhaal van Marcus en Lucas, *en* het verhaal van Mattheus; dewijl 't in het weezen, *dezelfde zaak* bevat. Waar door dan ook de *gedachte* van eene reis naa Nazaret, zoo wel van Jaïrus als Jesus, *haaren grond verliest*. Insgelijks ook het *begrip* van de *twee onderscheiden vastendagen* der Jooden, op welke de *twee maaltijden* zouden zijn gehouden; de ééne vastendag wegens Moses dood, den 19 Februarij, toen Jesus was te Kapernaum bij Levi; de andere over den dood van Eli, den 22 April, toen hij (zoo men wil) aanzat te Nazaret (h). Als mede de schikkingen der *Tijdreekeninge*, die daar op zijn gebouwd.

§. 49. Is het dan waarschijnlijk genoeg, uit het gezegde, dat de *vijf aaneengeschakelde* verhaalen, zoo van Mattheus H. 9: 16—17, als van Marcus H. 2: 1—22 en Lucas H. 5: 17—39, *dezelfde gevallen* bevatten, en wel zoo dat de twee eerste *voor*, doch de drie laatste *na* de Gadareensche reis zijn gebeurd, en dat de komst des Oversten, *onmiddelijk aan het laatste* van deeze drie moet worden gehegt, te weten aan

(h) II D. bl. 49.

aan het geſprek met Johannes Leerlingen, zoo zal ALLES *zonder eenige verwarring*, gevoeglijk in geregelde tijdorde konnen afloopen.

§. 50. Dan, ik herinner mij te vooren §. 12., noch één ſtuk te hebben overgelaaten, het welk *nu* derhalven een woord tot opheldering vordert. Het heeft opzigt op den *Tollenaar*, dien Jeſus *riep*, en in wiens *huis* hij *at*. Volgens Mattheus, was het *Mattheus zelf*. Doch bij Marcus en Lucas, is de *Naam Levi*, een Zoon van *Alpheus*.

§. 51. Ik heb reeds opgemerkt, dat *ſommigen* deeze *twee verſchillende naamen*, toepaſſen op *denzelfden man*; zoo dat *Mattheus* ook *Levi* zoude hebben geheeten; dat dus Mattheus Vader *Alpheus* waare geweest, en hij een *Broeder* van *Jacobus den Kleinen*. Zoo denken de *meesten* der geenen, die deeze verhaalen voor *dezelfde* houden.

§. 52. Maar *anderen*, voornaamelijk, die de gevallen willen *onderſcheiden*, houden *Mattheus* voor *eenen* ANDEREN dan *Levi*; En *Levi* voor DENZELFDEN met *Lebbeus*, (een Apostel van Jeſus, ook *Thaddeus* genaamd, als mede *Judas*, Jacobi Broeder), en dus een Zoon

van *Alpheus*; welken ſommigen *Kleöpas* of *Klopas* noemen (i). De Wel Eerw. Heer SCHUTTE ſtaat, op den voorgang van THEODORUS DE HASE, met andere Geletterden in dat gevoelen, en geeft daar van uitvoerige *redenen*, in het 1*ſte Deel der H. Jaarboeken*, zoo in de *Inleidinge* bl. IV—VIII, §. 7—9., als in het werk zelve, III Verhand. §. 2—5. bl. 317—233.

§. 53. Ik kan mij wel vereenigen *met dat begrip*, waar van ik de redenen die daar zijn te vinden, niet zal herhaalen: Doch ik kan daarom noch niet te ſamenſtemmen met het *gevolg*, dat 'er uit wordt afgeleid; dat gelijk de *perſoonen* verſchillen, ook de *gevallen* zouden verſchillen, als behoorende tot *onderſcheiden tijden* en *plaatſen* (k). Want ik meen genoeg in het voorige gezegd te hebben, om te doen zien, dat de verhaalen der geneezinge van den geraakten, en de roeping van den Tollenaar, behooren tot dezelfde plaats,

(i) *Alpheus* wordt zeer gemeenzaam door de uitleggers voor *denzelfden* perſoon gehouden, met *Kleöpas* of *Klopas*; waar over ik bij wijze van TOEGIFTE eenige Aanmerkingen zal aanvoegen.

(k) I D. III H. §. 6. bl. 323.

plaats, ſchoon het eerſte *in* Kapernaum gebeurde, doch het andere even daar *buiten* aan den *zeekant*; En tot *denzelfden tijd*, *na* de Reiniging van den Melaatſchen, en *voor* den togt naar het Land der Gergeſeenen of Gadareenen. Terwijl ook de maaltijd in Levi's huis, zij gehouden bij Kapernaum, daar ook Mattheus zal zijn geweest.

§. 54. Maar vraagt welligt iemand, indien de perſoonen verſchillen, hoe kan het geval der *roepinge* zoo wel als van den maaltijd, het *zelfde* zijn? Ik antwoorde, dat, zoo het mij toeſchijnt, *niet* EEN, *maar* TWEE perſoonen, ter *zelfder tijd* zijn geroepen; waar van de *een* genaamd was Mattheus, en de *ander* Levi, een Zoon van *Alpheus*. En dat Jeſus naderhand, toen hij *wederkwam* uit het Land der Gergeſeenen, zij ter *maaltijd* onthaald in het Huis, *niet* van MATTHEUS, (ſchoon de onzen het zoo begreepen, dewijl zij het woord [*Mattheus*] hebben ingevuld), *maar* van LEVI, welke die groote maaltijd voor Jeſus in *zijn eigen huis* had aangerecht. En dit *ſtemt* over een, met het geene men in *andere* gevallen, die in de Euängeli verhaalen voor-

koomen, dikwils aantreft. Ziet hier het een en ander voorbeeld:

1. Matth. 8: 28, waaren *twee* bezetenen, in het Land der Gergeſeenen, doch Marc. 5: 2 en Luc. 8: 27, ſpreeken ſlegts van *éénen* in het Land der Gadareenen.

2. Lucas 18: 35, geneest Jeſus *éénen* blinden, *eer* hij inging in Jericho. Maar Marcus 10: 46 verhaalt, dat *zelfde* bij den *uitgang* van Jericho, ten opzigte van *éénen* blinden, genoemd Bartimeus. Welk eene ſtrijdigheid! Doch *Mattheus* leert ons, dat 'er *twee blinden* zijn geneezen, en hij trekt dus de geneezingen te ſaamen, bij den uitgang uit Jericho, H. 20: 30.

3. Toen Jeſus zijne *intrede* deed in Jeruſalem, was hij volgens het verhaal van *Marcus* gezeten op het *veulen* eener Ezelinne; H. 11: 25, het zelfde verhaalt ook Lucas H. 19: 30 en 33. Maar *Mattheus* noemt H. 21: 2 en 7, behalven het *veulen*, ook duidelijk de *Ezelinne* zelve.

4. Het zelfde kon men aanbrenge, uit de *Lasteringen* der met Jeſus *gekruicigde moordenaaren*, het geen, Mattheus 27: 44 en Marc. 15: 32, aan *beiden*

den wordt geëigend, terwijl Lucas alleen ſpreekt van den *éénen* der kwaaddoenderen, H. 23: 39.

5. En zoo is het ook in de geſchiedenisſe der *opſtandinge* van Jeſus, ten aanzien van de *verſchijninge der Engelen* bij het graf. Mattheus 28: 2 en 5, wordt maar *één Engel* genoemd. Zoo ook bij Marcus 16: 5, Terwijl Lucas 24: 4, 'er *twee* voorkoomen, zoo wel als Johannes 20: 12.

6. Maar dacht iemand, dat deeze voorbeelden *niet volkoomen gelijk* zijn, wijl het verſchil *niet* is, dat de een Euängelist *éénen* Tollenaar zoude noemen, en een ander *twee:* Maar dat zij *elk* maar *éénen* noemen, doch elk eenen *anderen naam* opgeeven. Ik ſta dit toe, en merke uit *deezen zelfden ſchakel* van gevallen, waar toe *deeze roeping* behoort, iets op, dat *nader* koomt. Mattheus verhaalt, dat de *Discipelen van Johannes* den Heiland vroegen over het *vasten*, H. 9: 14. Maar Lucas H. 5: 33, dat *zij*, (dezelfde, die vs. 30 hadden gevraagd), te weeten de *Schriftgeleerden en Pharizeen*, nu ook vroegen over het *vasten*. Aan wien van deeze twee Euängelisten

ten zal men zich nu houden, zoo de verhaalen, (gelijk ik beweere) het *zelfde geval* betreffen? Laat ons met *Marcus* raadplegen; hij leert ons, dat dit (volgens H. 2: 18) tot de *Discipelen van Johannes*, en die der *Pharizeen*, te GELIJK en *terzelfder tijd* behoord hebbe.

§. 55. Ik laat nu gaarne aan het oordeel van anderen over, of de oplosſing die §. 16. is opgegeeven, dat 'er *eenig tijdverloop* zij te ſtellen tusſchen Matth. 9: 9 en 10, dat is tusſchen de *roeping* vs. 9, en den *maaltijd* bl. 10, niet *toereikende* zij tot *wegneeming* van alle *zwarigheid*? al is het, dat men de ſchakeling bij Mattheus, voor *dezelfde* houdt, met die van Lucas en Marcus; En dat men Matth. 9: 1ª door *zijne Stad* blijft verſtaan, Kapernaum; ja al waare het dat men zelfs oordeelde dat Levi niet Lebbeus, maar *Levi* en *Mattheus* DEZELFDE Apostel geweest waare. Zoo dat ook hier de *Eenvouwigheid*, het zegel konde zijn der waarheid.

A.

Toegift over ALPHEUS *en* KLEÖPAS.

§. 56. Bij gelegenheid dat ALPHEUS, de Vader van Levi, volgens Marcus 2: 14, is genoemd, heb ik aangeroerd, dat veelen op den voorgang voornaamelijk van LIGTFOOT, hem houden voor *den zelfden* perſoon met KLEÖPAS, of KLOOPAS, (§. 12. en 52.) het geen mij zoo zeker *niet voorkoomt.*

Alpheus koomt in het N. T. ſlegts in *twee* gevallen voor; Het *ééne* geval is in de *Lijst der Apostelen*, als Vader van *Jacobus* den kleinen, tot *vier* reizen toe. Matth. 10: 3, Marc. 3: 18, Luc. 6: 15 en Hand. 1: 13. En het *andere* geval is Mar. 2: 14, in de *roepinge* van Levi.

Dus was *Levi*, Alpheus Zoon een *Broeder* van *Jacobus*; en indien Levi *dezelfde* is als *Lebbeus*, die ook *Thaddeus*, en *Judas* Jacobi Broeder heette, dan was ook Levi, *dezelfde* als Apostel *Judas*. De Moeder van *Jacobus* was *Maria*, Marc. 16: 1 en Luc. 24: 10, die ook was Moeder van eenen *Joſe*, Marc. 15: 47, en dus was zij ook

ook Moeder (zoo het ſchijnt) van *Levi*. Wordt nu *Jacobus* Gal. 1: 19, de *Broeder des Heeren* genoemd, het geen ook Matth. 13: 53 en Marc. 6, 3, van *Joſe*, *Juda* en *Simon*, wordt gezegd, zoo was ook *Levi* de Broeder des Heeren, en hun Moeder *Maria*, waarſchijnlijk de *Zuster van Maria*, de *Moeder des Heeren*, en deeze haare Zoons, die *Broeders* heeten, naar de Hebreeuwſche ſpreekwijze, eigentlijk *Neeven* (l). Meer weeten wij van *Alpheus* niet; want ook uit de *Kerkelijke Geſchiedſchrijvers*, is mij *niets* ten opzigte van hem bekend.

§. 57. Belangende *Kleöpas*, hij koomt voor Luc. 24: 18, als *één der Emmausgangeren*, en wel die het *woord* tot *Jeſus* voerde; ook noemt Johannes 19: 25, onder de *Vrouwen*, die bij het *Kruis van Jeſus* ſtonden, *Maria Klopæ* [*Wijf*], of zoo anderen willen [*Dochter*] (m). HEGESIPPUS zegt, dat Kleöen

(l) Schoon de Heer HERDER in zijne Verhandelinge over *twee Broederen* van Jeſus, uitgegeeven door N. B., op bl. 8 hen voor EIGEN (of liever *halve*) BROEDERS uit *Joſeph en Maria* wil aanmerken.

(m) [DOCHTER] volgens de *Arabiſche* vertaaling. Aangetrokken, door de *Engelſche Godgel.* over Joh. 19: 25, bl. 253.

pas waare een *Broeder* van Joſeph, den Man van Maria. EUSEBIUS volgt dit, en eigent hem eenen Zoon Simeön, dien hij als tweeden Biſchop van Jeruſalem, en opvolger van Jacobus, in dien post opgeeft (n). De Heer SCHUTTE noemde Kleöpas *Oom* van Jeſus (o). LIGTFOOT meende, dat hij te Cana in Galilea woonde (p), zonder bewijs.

Sommigen (q) ſchrijven den naam van het Walcherſche Dorp *Cleverskerke*, tuſſchen Middelburg en Veere, CLEÖPHAS KERKE (r); *als waare hij* één der *Heiligen*, die men als *Kerkpatroonen*,

(n) EUSEBIUS K. H. III B. XI. H., in de uitgave van VAN DER MEERSCH in 4° bl. 117; en *Tijdreekenkundige* aanmerk. H. XVIII. bl. 80.

(o) H. Jaarboeken, II D. bl. 400.

(p) *Operum T. I. in Harmonia, pag.* 406.

(q) M. GARGON Walcherſche Arcadia, II D. bl. 191.

(r) CLEÖPHAS KERKE. Schoon in den *Tegenw. Staat van Zeeland*, II. D. bl. 242, het voetſpoor van GARGON wordt gevolgd, en dit Dorp, ook *Kleöfas kerke* wordt genoemd, is mij echter uit Oude en Echte bewijzen, ter Stads Griffie van *Middelburg* berustende, overvloedig gebleeken, dat de naam *Cleverskerke*, van ouds was, NIET *Cleöphas kerke*, MAAR *Cleeuwerskerke*. Indien *Cleeuw* of *Kleeuw*, ooit, door verwisſeling van klinkers, *Klaauw* waare uitgeſprooken, zoude het Wapenſchild (bij *Smallegange* te zien) welligt tot opheldering ſtrekken, waar in een groote Roofvogels *klaauw* wordt gevoerd.

nen, na hunnen dood ook door Kerkwijing had geëerd; gelijk men in Walcheren dus heeft, niet alleen het Dorp *Sint Laurens*, maar ook *Aagtekerke*, *St. Janskerke*, *Mariekerke* enz. Doch op de *Lijst der Heiligen*, welke men in de Roomſche kerk pleeg te eeren, heb ik den naam *Cleöphas* niet aangetroffen (s).

DRUSIUS teekent aan, dat ſommigen deezen Cleöphas, voor *Lucas* of *Nathanaël* hebben gehouden, maar zwijgt de reden (t).

§. 58. Doch *veele* uitleggers houden hem voor *denzelfden* perſoon met ALPHEUS. Waar voor *twee* redenen gegeeven worden; de *ééne* is *uitlegkundig*, en de andere *taalkundig*, in navolginge van LIGTFOOT. Echter geen van beide koomen mij voor toereikende te weezen.

§. 59. De *Uitlegkundige* reden is ontleend, uit Joh. 19: 25. *Ende bij het Kruis ſtonden zijne Moeder, en zijns Moe-*

(s) Zulk eene Lijst vindt men in FRONTONIS *Diſſert. de Kalendario Romano; edente* J. A. FABRICIO, Hamb. 1720 in 8°

(t) DRUSIUS *ad Voces Ebr. N. T. comment. prior. p.* 49, *in Voce* KLEÖPHAS. Franck. 1616. in 4°

Moeders Zuster, Maria Clope [Wijf]; en Maria Magdalena. Hier uit telt men ſlegts *drie* Vrouwen; de *laatſte* is *Maria Magdalena*, de *eerſte* is zijne, dat is Jeſus *Moeder*, en tuſſchen deeze *eerſte* en de *laaſte*, leest men de woorden: *en zijns Moeders Zuster, Maria Clope [Wijf]* zoo, dat *Maria Clope [Wijf]*, eene *nadere omſchrijving* zoude zijn, van *zijns Moeders Zuster.* Dewijl nu de andere Euängelisten, onder de Vrouwen op den Kruisberg, en bij de Begraving van Jeſus, ook tellen *Maria Jacobi en Joſe Moeder*, (die Zoons waaren van *Alpheus*,) zoo was *Maria*, de *Zuster* van Jeſus Moeder, teſſens de *Vrouw van Alpheus.* En wordt nu (zoo als men onderſtelt) *zijns Moeders Zuster*, de Vrouw van *Alpheus* omſchreeven, als *Maria Clope [Wijf]*, dan beſluit men, dat *Kleöpas* of *Klopa*, en *Alpheus* dezelfde perſoon zij geweest.

§. 60. De grond der onderſtellinge is derhalven, dat de *twee* uitdrukkingen, de eene: *zijns Moeders Zuster*, en de andere *Maria Clope [Wijf]*, *dezelfde Vrouw* aanduiden. En dus dat de laatſte de eerſte, bij *opheldering*, of *appoſitie*, nader aanwijst en verklaart.

Het geen daar uit wordt opgemaakt, om dat na de woorden *zijne Moeder*, met de koppeling ENDE, volgt: *zijns Moeders Zuster*; Dat voorts in't Grieksch, zonder *koppeling*, en ook zonder rustteeken of *zinsnijdinge* (comma) terstond staat: *Maria Clope*; wanneer dan noch door ENDE wordt aangehegt, *Maria Magdalena*

§. 61. Hier over merk ik aan, dat de *afwezigheid* der koppeling *Ende*, tusschen de woorden: *zijns Moeders Zuster*, en de woorden *Maria Clope* [*Wijf*], geen noodzaak geeft tot eene bijzetting, (*appositie*), dewijl de *Stijl der Euängelisten* (u) dikwils leert, dat zij

(u) STIJL DER EUANGELISTEN. Men zie ten bewijze de NAAMLIJSTEN der XII Apostelen. Door Marcus H. 3: 16—19, wordt elfmaal *ende* gebruikt: doch Mattheus II. 10: 2—4 en Lucas H. 6: 14—16, stellen dezelve aan *Paaren*; Jacobus de [Zoone] Zebedei, *ende* Johannes zijn Broeder; Philippus *ende* Bartolomeus, enz. enz. Dezelfde Lucas heeft weer eenen *anderen voet* gehouden, in de optellinge der Elve, Hand. 1: 13. De *vier eerste* gekoppeld door *Ende*: Petrus *ende* Jacobus, *ende* Johannes, *ende* Andreas; dan volgen *twee paaren*: Philippus *ende* Thomas, Bartholomeus *ende* Matthéus; Eindelijk de *drie laatste*, tot een *drietal*, door *tweemaal* ENDE vereenigd; Jacobus Alphei [Sone] *ende* Simon Zelotes, *ende* Judas Jacobi [Broeder]. Het zelfde ziet men in de *Optellinge der Volken*, Hand. 2: 9—11, wordt dikwils *ende* ingevoegd, maar Pontus vs. 9, volgt op Cappadocien zonder *ende*,

zij dan de *koppeling* gebruiken, dan weer nalaaten, zonder daarom den *volgenden* naam ter verklaaring, (door appositie), bij den *voorgaanden* naam te voegen. En dat zij dikwils *bij paaren*, de optelling beschrijven; dus kan men hier gereedelijk vinden *twee paaren*, te saamen uitmaakende *vier Vrouwen*. Het *eerste* paar: *zijne Moeder* ENDE *zijns Moeders Zuster*; En het *tweede* paar: *Maria Clope* [*Wijf*] ENDE *Maria Magdalena*. En wat de *afwezigheid* der zinsnijdinge (*comma*) betreft, men weet, dat dezelve van later hand zijn (v), en niet van den Euängelist Johannes zelve. Derhalven kan men zeer wel deeze plaats zoo uitleggen, dat Johannes bij het kruis *twee paar*, dat is *vier Vrouwen* genoemd hebbe, van dewelke onder de verscheide *Vrouwen*, die bij de *begraving*, en daar na *aan het graf* waaren, ALLEEN ge-

 noemd

de, vs. 10, ook Egypten zonder *ende*, na Pamphylien, insgelyks vs. 11, de Cretensen, als volken, van de naast voorgaande onderscheiden, en geenzins als *omschrijvingen* der voorgaande, achter welke zij, zonder *ende* in rang volgen.

(v) Men zie J. A. ERNESTI *Instit. Interpretis N. T. Lugd.* 1762. *P. II. c. I. §.* 20. *De signis interpunctionum*, *pag.* 49.

noemd worden, *Maria Magdalena* en de *andere Maria*, Matth. 27: 61 en 28: 2, die H. 27: 56 was genoemd, de *Moeder van Jacobus* en *Joſe*, Zoonen van Alpheus. Vergel. Marc. 15: 47 en 16: 1; en (zoo het ſchijnt) de *Zuſter van Jeſus Moeder.*

§. 62. Vraagt men: zoo *Maria Clope* [*Wijf*] niet *dezelfde* was, met de *Zuſter van Jeſus Moeder*, die Moeder was van Alpheus Zoonen, hoe koomt het, dat zij *niet* met haaren naam *bij het graf* wordt genoemd? Ik moet antwoorden, niet te weeten, of *zy* by het *graf* zij geweest, zoo weinig als *dit* bekend is van *Jeſus Moeder.* En zoo zij 'er is geweest, dan kan, zij *begreepen* zijn, onder de *andere Vrouwen*, die Jeſus uit Galilea waaren gevolgd, onder welke ook behoorden Salome, Johanna en Suſanna enz., die ook niet genoemd worden. Dus ver de *eerſte* reden, welke mij niet voorkomt beſliſſende te zijn, om Kleöpas en Alpheus, voor *denzelfden* te houden.

§. 63. De *andere* reden is *Taalkundig.* LIGTFOOT wilde (w), dat de naam

AL-

(w) *In Hor. Hebr. Operum, T. II. ad Luc.* 24: 13, *pag.* 295.

ALPHEUS, naar de *Hebreeuwſche* wijze met een ח (Hhet) geſchreeven zijnde, חַלְפַּי (Hhalpai), zoo wel door *Cleöpas* als *Alphæus* konde worden uitgeſprooken; het welk door anderen geſtaafd wordt (x), uit het boek van een' *Joodsch Schrijver* (y), genaamd *Juchaſin*, fol. 92. 1, die aanmerkt, "dat „ (*Chilpa Vehu Ilpa*) חילפא והוא אילפא „ *Chilpha het zelfde zij als Ilpha*, in „ het Grieksch kan uitgeſproken wor„ den, of *Cleöphas* of *Alpheus*"; om dat de zwakſte keelletter א (*Aleph*), met eene veel ſterker ח (*Hheth*) kan verwisſeld worden, en op die wijze *Hhalphai*, (of gelijk anderen ſpreeken *Chalphai*), zoo wel als *Alphai* kan worden uitgeſprooken.

§. 64. Het is zeker, dat naar de gronden der Hebreeuwſche Letterkunde, de *medeklinkers*, die met het *zelfde werktuiglijke gedeelte des monds* worden uitgeſprooken, voor al de *keelletters*, dikwils, naar de verſcheidenheid der Tongvallen, *onderling* worden *verwisſeld*;

(x) *Verkl. der H. Schrift* van de Eng. Godgel. over Johannes, uit GILL en DODDRIDGE, bl. 254.

(y) Zijnde *Rabbi Abraham Zacuus*. BUXTORF *Biblioth. Rabb.* achter de *Abbreviat. Hebr. p.* 295.

ſeld; het geen ook in ons *Zeeland*, zoo wel als Vlaanderen, eenigzins door de *vermenging* van de A en H plaats heeft; En dus zoude *Alphai* en *Halphai* konnen verwiſſeld worden. Maar dit onderſtelt, dat de naam *Alphæus*, als ook de naam *Kleöpas*, in de *oorſpronglijke*, het zij Hebreeuwsche, het zij Syro-Chaldeeuwſche *taal*, met een ח (*Hheth*) moest geſchreeven worden. Doch daar voor is *geen vaste grond*. Immers de *naaste* weg, die openſtaat, om ten minſten eenigzins de *oorſpronglijke ſchrijfwijze* deezer naamen te kennen is, te letten op de *Syriſche* overzettinge van het Nieuwe Testament, vergeleeken met het *Grieksch* bij *Lucas* en *Johannes*. Dan blijkt wel ten aanzien van den naam Ἀλφαῖος (*Alpheus*), dat die in het *Syrisch* niet met een א, maar met de ח wordt geſchreeven, zoo als LIGTFOOT zeide חלפי. Maar geheel anders is het geleegen met den naam κλέοπας Luc. 24: 13, en κλῶπας Joh. 19: 15, door *t'ſaamentrekking* van *e* en *o*, in de lange omega, ω. Want in beide die plaatſen, ſchrijft de Overzetter den naam *Kleöpas*, en *Kloopas*, (die

met

met een א beginnen), niet חַלְפַּי maar קְלוֹפָא met een ק (K) (die onder de *keel-letters* niet behoort), zijnde dan de uitſpraak *Klijoopha*, het welk van *Alphai* of *Chalphai* aanmerkelijk verſchilt (z).

§. 65. Mijn beſluit is derhalven, dat ook deeze grond *weinig bondigheid* heeft, om *Alphæus* en *Kleöpas* voor *denzelfden* perſoon te houden; En wel te minder, om dat Lucas *beide de naamen* in zijnen ſtijl gebruikt, zonder te waarſchouwen, dat hij maar *éénen perſoon* bedoelt hebbe, doch die *twee naamen* voerde. Immers hij vermeldt Luc. 24: 13 *Kleöpas*, en Hand. 1: 13 *Alpheus*, den Vader van *Jacobus*. Dus voeg ik mij als noch bij die, welke *Kleöpas* en *Alpheus*, niet voor dezelfde, maar voor onderſcheiden perſoonen houden (a).

(z) De beroemde ALB. SCHULTENS, die in zijne *Clavis Dialectorum* in 4º *Lugd.* 1733, op *pag.* 294 aanteekent: dat eene *gewoone* verwisſeling van ח en ק *geen plaats* heeft bij de *Oosterlingen*; dewijl deeze beide Letters, onder de *ſtandvastigſte* geteld worden, heeft echter eenig *voorbeeld* van *verwisſelinge* der ח in ק op bl. 295 opgegeeven, uit *Boch. Hieroz. p. II. p.* 607. Maar van de verwisſeling van א (A) in ק (K), heb ik *geen voorbeelden* aangetroffen.

(a) Zie ook HERDER over twee Broeders van Jeſus; en NUMEYER Characterkunde, V B. 2 ſtuk.

§. 66. Ondertusschen is het blijkbaar, dat zoo wel *Kleöpas* zelf, als *Maria* zijn Wijf, onder de *Liefhebbers* en *vervolgers* van Jesus behoorden; terwijl *zulks* van *Alpheus* in het duistere is, schoon het van zijne *Echtgenoote* en *meer dan éénen* zijner *Zoonen*, openbaar blykt uit de Euängelischriften.

BEDENKINGEN

OVER EEN ALGEMEEN

GRONDBEGINZEL,

WAAR UIT ALLE DE VOORSCHRIFTEN

VAN HET

NATUURLYK RECHT,

KUNNEN WORDEN AFGELEID.

DOOR

HERMANNUS ROTAARDS,

Predikant in 's Hage.

Niemand is 'er, die zal willen of durven ontkennen, dat, zal een *redelyk ſchepzel gelukkig zyn*, het zelve *dien weg* moet inſlaan, welke tot dat geluk is leidende, en dat het *niet onverſchillig* zy, hoe de denkwyze, neigingen en daaden van het zelve worden *ingericht*. — nooit wordt 'er een *einde* bereikt, ten zy de *middelen*, die met dat einde

verbonden zyn, gekend en aangewend worden. — Die middelen ter bevoordering van ons waar geluk zyn begrepen, in de rechte beſtieringe van onze vrye daaden, die altoos ons lot beſliſſen, en gemeenlyk met dat van anderen verbonden zyn; weshalven het ten allen tyde, hoogstnodig geächt is, dat men die rechte beſtiering in alle byzondere gevallen kenne, en zich daar toe zekere voorſchriften voor oogen ſtelle, die ons gedrag bepaalen, in het betrachten van het geene wy *pligten* noemen.

De *Natuur* of het ſamenſtel en verband van al het ſchepſel, waar toe wy, met al wat 'er gevonden wordt, behooren, doet ons zulke pligten kennen en opmerken, en leert duidelyk wat wy te betrachten hebben; — pligten welke ſaamenvereenigd, en uit deeze genoemde bron afgeleid, ons het *Natuurlyk Recht* vertoonen, en zich maar niet ſlegts tot onzen tegenwoordigen ſtaat uitſtrekken, maar ook op het toekomſtige doen letten, en onze verpligting omtrent ons zelven, omtrent anderen, en *alle wezens* bepaalen, tot welke wy in eene zekere betrekking

van

van meerderheid, minderheid of evengelykheid ſtaan (a).

Het is duidelyk, dat de verbindende kragt der pligten, alleen in den wil van iemand gezogt moet worden, wien men gehoorzaamheid verſchuldigd is; — en deeze wil moet dus de eerſte grond van alle verpligtinge zyn, ſchoon

(a) Ik weet wel dat 'er zyn, die het Natuurlyk Recht, alleen tot de onderlinge pligten der *menſchen* bepalen, gelyk ook de beroemde PUFENDORF in zyn onſterfelyk werk, de *Jure Naturae et Gent.* vooral te werk gegaan is; maar de Aanteekening, welke wy op dat werk in de Latynſche uitgave van MASCOVIUS vinden, *pag.* 202 en 203, is daar omtrent waardig gelezen te worden, en kan ook worden toegepast, op het geen J. H. BOEHMER zegt: in *Introd. in Jus Publicum Univerſale pag.* 24 *ſeq.*, en de Aanm. en *pag.* 28. — Of die tot het Natuurlyk Recht alleen die pligten brengen, welke wy *volſtrekt* verſchuldigd zyn, en tot de *Ethica* of Zedekunde, die niet zoo verſchuldigd, maar wel betaamlyk zyn; de onvolkomene pligten, gelyk de Heer SULZER in eene Verhandeling, in de *Memoires de l'Academie des Sciences de Berlin* Ao. 1754, en uit dezelve vertaald uitgegeven door den Heer HENNERT, in het 3de Deel der *Uitgelezene Verhandelingen over de Wysgeerte en fraaie Letteren*, en aldaar bl. 36 beweert. Maar beter komt ons de onderſcheiding voor, dat het *Natuurlyk Recht* de pligten *ontdekt*, en de *Zedenkunde den weg* tot derzelver betrachting *aanwyst*, zoo dat het Natuurlyk Recht alles bevatten moet, wat ons door het licht der natuur wordt opgelegd, waar toe niet ſlegts het tegenwoordige, maar ook het toekomſtige, niet alleen wy en andere menſchen, maar *alles* wat buiten ons is, behoort.

ſchoon dezelve door eenen anderen verſterkt kan worden, die van het ſchoone of nuttige dier pligtsbetragtingen is afgeleid, en die by den eerſten gevoegd, waarlyk veel kan vermogen, maar daar van afgeſcheiden, veel kragts verliest. — Is 'er toch geen Wetgevende magt, welke ik eerbiedigen moet, dan kan ik dat ſchoon en nuttige laten vaaren, daar het tegendeel met myn byzonder belang meer overeenkomt. — Maar is 'er een wil, welke ik op moet volgen, dan kan het ſchoone en nuttige des te ſterker treffen (b).

Het is de wil van God, de groote ſchepper en onderhouder, dien wy als den eerſten Grond deezer verpligting eerbiedigen. Maar om nu te weeten, welke verpligting daar uit voortſpruit, moet die wil my zyn bekend gemaakt, en zulks kan, of door eene uitwendige verklaaring geſchieden, gelyk zoo de Openbaring tot ons gekomen is, of door de inrichting onzer natuur, met betrekking tot al het geſchapene; waar uit

(b) *Vid. hic Barbeyrac in not. ſur le Droit de la Guere et de la Paix, par* H. GROTIUS *Lib. I. Ch. I. pag.* 48 *n.* 4.

uit wy by gewaarwording, beöordeeling of redenkaveling bemerken kunnen, wat met den wille van het hoogſte wezen al of niet overeenkomſtig is. — De grond van het laatſte, is dan ook dit: God is de maker van al het Schepſel; uit de inrichting van zyn Schepſel, leert men, zyn werk en oogmerk; deeze beiden vertoonen ons Gods welbehagen, en doen ons dus den wille Gods verſtaan. — In eene Openbaringe, wordt my die wil onwederſpreekelyk door woord of ſchrift bekend gemaakt; maar moet ik den wil des Scheppers uit de natuur vernemen, dan moet ik de dingen beſchouwen, de betrekkinge gadeſlaan; dan moet ik uit de verſchillende inrichtingen, tot een algemeen einde opmaken, welk dit einde zy; of in elke byzondere betrekking opmerken, waar in overeenkoomst, of ſtrydigheid gevonden wordt.

'Er is iets in den Mensch, het geen hem dikwyls vertoont wat recht en billyk zy: 'er is geen Mensch, die zulks niet gevoelen kan: wy onderzoeken niet waar uit dit voortſpruite; het zy nu genoeg, dat deeze gevoelens althands

thands dikwyls tot leidslieden in het gemeene leven ſtrekken kunnen; en dat een hart, niet geheel verbasterd door ondeugd, niet verhard door verkeerde overleggingen, hier uit dikwyls beöordeelen kan, wat goed of kwaad zy. — Maar met dit alles, de zekerheid is hier niet volkomen, en gemakkelyk kan 'er veel duisternisſe ten deezen opzigte verwekt worden; men heeft de natuurlyke pligten, daar toe in eene zekere orde trachten te brengen, en een ſamenſtel te vervaardigen, om het een uit het ander afteleiden. — In zulk een ſaamenſtel is het zeker ten hoogſte nuttig, een *algemeenen grond* te mogen hebben, waar op alles gebouwd wordt, waar uit alles volgends een gepast verband voortſpruit; dan is 'er een vastigheid voor iemand die geregeld denken wil, gemakkelyk in de beſchouwing der pligten, ſchoonheid in de overeenſtemming der zedelyke wetten, ſieraad in de ſaamenſtelling en uitvoering, en de band te naauwer, die het een met het ander verknogt houdt. — Men heeft zich onder de Wysgeeren reeds ſedert langen tyd onledig gehouden,

den, om *zulk eenen grond* uittevinden, (niet van *verpligtinge*, die rust op den wil van God, maar van *bekendmakingen*), waar uit men *alle de pligten konde afleiden*. 'Er is veel gezegd, duidelyk voorgeſteld, en vooräl in deeze laatſte tyden, byzonder door eenen VAN DER MARCK (c), PERRENOT (d), FORMEY (e) en anderen, de zaak tot zulk eene klaarheid gebragt, die zeer veel lichts verſpreidt. — Het lust my ook niet uitteſchryven, het geen die kundige leidslieden hebben voorgeſteld, maar ik verzoek ſlegts eenige oogenblikken, om eenige myner *bedenkingen*, over zulk een *algemeen grondbeginſel*, waar uit alle

(c) FRED. ADOLPH. VAN DER MARCK in zyne Redevoering gehouden op de Academie te Duisburg: *de Ordine Univerſi*, en in eene andere *de Finibus Jurisprudentiae, Optimisque ad eos obtinendos Mediis*, gehouden op de Academie te *Groningen*, Ao. 1758 den 12 December, wanneer hy tot *Profeſſ. Juris Pub. Nat. et Gent.* werd ingehuldigd.

(d) In eene *Verhandeling* nopens het *beginzel*, waar door men tot *kennisſe van* het *Natuurlyk Recht* koomt, te vinden in het *vyfde* Deel der Verhandelingen van de *Hollandſche Maatſchappy* der Wetenſchappen te Haarlem, en aldaar bl. 455.

(e) *Traité des Sources de la Morale*, te vinden achter het 3de Deel *du Philoſophe Payen* van den Heer FORMEY, eene Verhandeling die overwaardig is om gelezen te worden.

le zedelyke pligten gekend worden, te mogen voordragen: zy zullen deeze zyn:

1. Kan men, de zaak van vooren beſchouwd zynde, *verwachten* dat 'er zulk een *algemeen beginſel* zou te *vinden* zyn?

2. Wat heeft de *ondervinding* van achteren hier geleerd? of waar op heeft men het oog het *meest* gevestigd, om zulk een grondbeginſel uit te vinden?

3. Is de *verſcheidenheid van gevoelens*, in het bepaalen van zulk een beginſel, niet eenigzins *nadeelig* aan de *zekerheid* van het zelve?

4. Kan men verwagten, dat zulk een grondbeginſel niet ſlegts voor den *Wysgeer*, maar ook voor den *gemeenen Man* zal *nuttig* zyn?

5. In welk *verband* ſtaat zulk een beginſel, tot *dat*, het welk ons de leer der *Openbaringe* oplevert?

Laat ik *elk* derzelven, met een enkel woord, zoo kort *my* mogelyk is, mogen voorſtellen.

EER-

EERSTE VRAAG.

Kan men de zaak van vooren beſchouwd zynde *verwachten*, dat 'er zulk een *algemeen beginzel* zou te *vinden* zyn?

Een *algemeen* en *eerst grondbeginzel*, is niet anders, dan een *woordelyk* voorſtel, het welk men meent, dat *alle byzondere* betrekkingen in zich bevat, die onze werkingen bepalen moeten, en dat dus, op die alle kan worden toegepast, terwyl 'er *geen ander*, even *uitgeſtrekt* voorſtel is, waar uit dit zou behoeven te worden afgeleid.

Dit laatſte moeten wy wel in het oog houden, daar wy van een *eerst grondbeginzel* ſpreeken. — Dan moet 'er geen ander zyn het welk *eerder* is. Maar *hoe* eerder? Mag dan dit voorſtel uit geen andere worden afgeleid? Zoo zou men ligtelyk denken kunnen, en men kan niet ontkennen, dat ook zelfs mannen van kunde, hier de zaak niet genoeg onderſcheiden hebben. — Maar bedenkt men alleen, dat zulk een *algemeen voorſtel* door de natuur zelve niet wordt opgeleverd; dat het by wyze van *aftrekking* (abſtractie) *ge-*

vormd wordt, daar men *uit* alle *byzonderheden* een *algemeen beſluit* opmaakt; dan ziet men duidelyk, dat de waarheid van zulk een *algemeen grondbeginzel* rust op de waarheid, van *alle de byzondere voorſtellen*, waar uit dit is opgemaakt; en dat 'er dus in de uitvinding zekere voorſtellen *eerder* moeten zyn, dan dit is. — En dit is ook de zaak niet, het komt hier alleen op aan, dat 'er *geen ander* EVEN *algemeen voorſtel* gevonden wordt, het welk *eerder* is dan dit, waar uit *dit* zou kunnen worden afgeleid. Maar zou 'er nu *zulk* een te vinden zyn? Zulk een beginſel moet gelyk wy zoo even zagen, uit veele *byzondere voorſtellen* worden opgemaakt; is een algemeen beſluit, uit al het byzondere afgeleid; en zou men derhalve hier uit niet al tot die gedagten komen kunnen, als of zulk een beginzel ten hoogſten *moeilyk*, en niet dan *zeer duister* zyn kon, indien het gevonden wierdt? — Dan dit beſluit zou echter *niet bondig* zyn. — Zyn 'er ten opzigte van ons verſtand geen *Axiomata*, vaste grondregelen, die niet behoeven bewezen te worden? b. v. dat niet is, zonder eenige genoegſaame

me rede; dat niets te gelyk zyn, en niet zyn kan, enz. — De zoodanige zyn ons door geen hoorbaare ſtemme uit den hemel bekend gemaakt, de voorſtellingen zyn met geen letteren gegraveerd in de natuur, in ons hart, maar zy zyn door het verſtand opgemaakt, en evenwel zoo klaar, dat elk die dezelve hoort, zyne toeſtemming geven moet, en men vergeefſche moeite zou doen met dezelve te willen betogen (f). — Onze ziel is een wezen, dat van het waare of het valſche, door een redelyk gevoel, overtuigd wordt; eerſte waarheden doen de overeenkomst of de ſtrydigheid, van het onderwerp en het gezegde (*ſubjectum et praedicatum*) oogenblikkelyk voelen; in andere merkt onze geest zulks niet ten eerſten op, maar moet door tusſchenmiddelen tot dat punt gebragt worden, waar in hy het gevoelen kan, en uit de vergelykinge, in het oordeelen en redekavelen, op-

(f) Zie LOCKE, *Eſſai Philoſophique, concernant l'Entendement Humain, traduit de l'Anglois par* M. COSTE, *Lib. IV. C. VII. pag.* 493 *ſeqq.* Die duidelyk aantoont, hoe zulke *Axiomata*, niet het eerst bekend zyn.

maken, wat overeenkome, wat ſtrydig zy; en is de ziel eens gewoon, dit in die orde te beſchouwen, zy gevoelt in het zelfde geval onmiddelyk wat waarheid of valschheid zy.

Wy zien deshalven, 'er zyn *eerſte waarheden* ten opzigte van het *verſtand*, die eerst door gewaarwording, oordeel, of redekaveling worden opgemaakt, maar die daar ze eens in woorden zyn uitgedrukt, zulk een overredend gevoel verſchaffen, dat niemand dezelve verwerpen kan. — Waarom zouden 'er ook geen *algemeene zedelyke waarheden* mogelyk zyn, die uit *veele byzonderheden* opgemaakt, en als een *algemeen beſluit* in woorden voorgeſteld, zulk eene klaarheid hadden, dat zy den geest overreedden, ſomtyds meer overreedden, dan de byzonderheden, waar uit ze zyn opgemaakt?

Maar kunnen wy het als mogelyk achten, dat alle die zedelyke waarheden tot *één* zouden gebragt worden, en te ſamen een *algemeen grondbeginzel* opleveren? Het is bekend, hoe verſchillend men hier gedacht heeft (g); en hoe

(g) Wy zullen het onder in BURLAMAQUI en [illegible] NESTI

hoe zy zelve, die dit ontkennen willen, zich op de waarheden der Natuurkunde beroepen hebben, welke men uit geen algemeenen grond kan afleiden, zoo dat men van daar ook tot de zedelyke besloot, en deshalve zulk een beginsel onmogelyk achtte. — Wy kunnen verder gaan, en in het gemeen vragen: is 'er ergens een *algemeen grondbeginzel* van waarheid, waar uit alles wat waarheid is, kenbaar wordt, en kan worden afgeleid? 'Er is *meer dan eene* voorstelling bekend, die *eerste waarheden* in zich bevat: doch men heeft 'er *geen* opgegeven, het welk *algemeen* is, en *alle* die eerste in zich bevat; — en zelfs indien wy naauwkeurig denken willen, zyn die *eerste waarheden*, meer als een *toetzsteen*, waar aan al wat waarheid is beproefd kan worden, dan wel als een *grond* te beschouwen, waar uit al wat waarheid is kan worden afgeleid: zou men dan wel *veilig* doen, om zulk een *algemeen beginzel* voor onze pligten te zoeken? te minder daar wy in zulke

NESTI zien, en men kan 'er om niet meer te melden, HOLMAN in *Ethica*, en HABNER *dans l'Essai sur l'Histoire du Droit Naturel*, byvoegen.

verſchillende betrekkingen tot ons zelven, tot anderen, tot den oorſprong van ons wezen, ſtaan, die elk een afzonderlyke bron van pligten vorderen; en zou men zich dan niet liever te *vrede* moeten ſtellen, met VERSCHEIDENE *zedelyke beginzels*, die de *eerſte* zyn, en *volle overreding* met zich brengen?

Maar is 'er evenwel ook geen merkelyk *verſchil*, tusſchen de *eerſte ſtellingen* der *Waarheid*, en die van het *Natuurlyk Recht?* — De *Waarheid* van welke wy hier ſpreken, is eene *overeenkoomst* van onze *denkbeelden* en *oordeelen*, met den *aart* der zaken; maar om nu te weten, *wat* met den *aart* der zaken, ten deezen opzigte overeenkoomt, is geen algemeene waarheid genoegſaam, zulks moet uit de beſchouwing der byzondere zaken, en derzelver geſteldheid worden opgemaakt; 'er kunnen wel eenige regels zyn in de beſchouwinge der Waarheid, die vast en zeker zyn, en tegen welke niets ſtryden mag, maar ze kunnen nooit geen *principia cognoscendi*, dat is *beginzels*, waar uit de Waarheid kenbaar wordt, op zich zelven zyn. — Wilde men een *algemeen beginzel* voor *alle*

waar-

waarheid zoeken, dan zou men zeggen kunnen: *Laat alle denkbeelden, beſchouwingen en oordeelen, met den aart en geſteldheid der zaken overeenkomen*; doch zulk een beginzel, zou aan de waarheid in byzondere gevallen, weinig licht verſchaffen.

Gantsch anders is het met de *zedelyke grondbeginzels*, ten opzigte van het *goede* of *kwade* gelegen. — Wy ontkennen niet, dat de *onderſcheiding* van goed en kwaad, waarlyk een *oordeelvelling* is, waar in het gezegde aan het onderwerp (het *praedicatum* aan het *ſubjectum*) al of niet wordt toegekend, dit is duidelyk: beſchouw ik eene daad, het zy die nog te verrichten ſtaat, of die reeds verricht is, en denk ik dat dezelve goed of kwaad is, ik oordeel zeker, door het gezegde van goedheid of kwaadheid, aan die daad, al of niet toetekennen; — en daar in is het oordeel over goed en kwaad niet onderſcheiden, van dat over waar en valsch; maar de vraag is eenvouwig deeze: is de wyze, *waar op* ik van waarheid *overreed* worde, niet *onderſcheiden* van die, op welke ik het goede of kwade *kan leeren kennen?* — om

waarheid te weten, moet ik op den *aart der zaken*, en haare *geſteldheid* letten, en dus moet ik elke zaak *afzonderlyk* beſchouwen: maar om het goede en het kwade te weten, moet ik op eene zekere betrekking acht geven, welke 'er tuſſchen my is, en het geene waar omtrent ik verkeere, om daar uit het oogmerk Gods, en hier uit zynen wil te verſtaan. — Maar nu dat oogmerk Gods is *één*, het moet in alle betrekkingen het *zelfde* zyn; zou dat oogmerk Gods nu niet in een *woordelyk voorſtel* kunnen vervat worden, het welk als een *algemeen beginzel*, zich tot alle *byzonderheden* verſpreidde? Om te *weten* wat *goed* en *kwaad* is, is het dikwyls genoeg, *eene algemeene aanwyzing* van den Goddelyken wil te kennen: die wil is toch de *grond* onzer verpligting; en 'er kan een algemeen voorſtel zyn, wat met dien wil *overeenkomt*, wat met denzelven *ſtrydt*. — Zelfs zou dit doorgaan, wanneer iemand den grond der verpligtinge, alleen in de *inwendige betrekkinge* der dingen tot ons, wilde zoeken, (een gevoelen te voren reeds afgekeurd) ook dan zou 'er een algemeen voorſtel *kunnen* zyn,

wat

wat met die dingen overeenkomt, wat niet, b. v. *de bevordering der volkomenheid* enz.

Ten minſte wy zien uit dit alles, al wordt 'er zulk een *algemeen beginzel* voor alle *waarheid*, voor *andere* takken van wysgeerte en wetenſchap niet opgegeven, het is daarom *niet onmogelyk* in den kring der *zeden*, dewyl daar wil en oogmerk Gods bepaalt, en alle afzonderlyke betrekkingen in een oogmerk Gods uitloopen: en het is zelfs zoo veel te heilzamer, wanneer het in onze natuurlyke pligten mag gevonden worden, die daar ze het richtſnoer onzer daden zyn, ook duidelyk aan ons moeten zyn bekend gemaakt.

Beſchouwt men de zaak deshalve van *vooren*, 'er is *niets ſtrydigs* in, dat men zulk een algemeen beginzel zou *kunnen vinden*: maar hier kan dus ten tweeden gevraagd worden:

TWEEDE VRAAG.

Wat heeft de *ondervinding* hier van *achteren* geleerd, of waar op heeft men het *oog wel meest gevestigd*, om

zulk een grondbeginzel uit te vinden?

Het voldoet hier niet, ſlegts *zonder orde* optenoemen, welke *verſchillende grondbeginzels* van het Natuurlyk Recht, 'er al van tyd tot tyd zyn aangenomen, het zal ons nuttiger zyn, indien wy dezelve in eenige *orde* plaatſen, en voor-al op de *bronnen* letten, waar uit men dezelve heeft afgeleid.

1. Sommige zoeken zulk een algemeen voorſtel in de *Natuur van God*, en vinden het zelve in de *overeenkomst* met Gods heiligheid, gelyk THOMAS AQUINAS reeds beweerde, die door anderen daar in gevolgd is; byzonder ook door zulken, die het *nader* bepaalden in de *overeenkomst met Gods wil*, of liever die het *ruimer* uitrekten, zoo dat het beginzel van *verpligting* en van *bekendmaking* het ZELFDE waren, gelyk zoo HENR. *et* SAM. DE COCCEJI gemeend hebben.

2. Anderen zoeken het in de *Natuur der Menſchen*. -- Het zy men ook *ingeſchapene* denkbeelden van goed en kwaad, van deugd en ondeugd ſtelde, het zy dat daar zulks met de geſteldheid der Menſchelyke ziel ſtrydig

is

is (h), die geen aangeboorene denkbeelden of oordeelen heeft, maar alleen eene bekwaamheid om die te verkrygen, men meende dat alles uit eene *natuurlyke en vrywillige* drift, (*inſtinct*) tot onze behoudenis en verzorging moest worden afgeleid; een natuurdrift door welke de natuurlyke pligten werden bekend gemaakt, en buiten welke men niets anders nodig heeft, gelyk SMAUSIUS wilde, die dus de menſchen met de beesten in het zedelyke gelyk kon ſtellen, als welke ook door natuur en konstdriften geleid, en vry naauwkeurig bepaald worden, gelyk de konſtige byë, de naauwkeurig weevende ſpin, en de gedaante veranderende rups, onder veelen gedurig leeren; en al wil men deeze drift eenigzins veredelen, en de zugt tot behoudenis, by het medelyden, met anderen voegen, gelyk ROUSSEAU wilde, de zaak zal niet veel beter worden. — Maar ook zy eindelyk, die met HUTCHESON (i), en andere, voorſtanders zyn

(h) Gelyk LOCKE in het genoemd Werk, *Lib. I. C. I.* en *II.* treffelyk bewyst.

(i) *Inſtit. Phil. Moral. Lib. I. C. I. pag.* 14 §. 10. *ſeqq.*

zyn van *het zedelyk gevoel*, moeten tot deeze gebragt worden, die het grondbeginzel der bekendmakinge in de *natuur* des menſchen zoeken; een gevoel, waar door men, gelyk in het natuurlyke, het zoete van het bittere door den ſmaak onderſcheiden wordt, zoo ook als door den zedelyken ſmaak, zonder beöordeelinge of redekavelinge, aanſtonds het goede van het kwade weet te onderſcheiden (k). — Het leven naar het gewiſſe, *Vivere ſecundum conſcientiam*, kan met dit laatſte het zelfde zyn, of daar van onderſcheiden worden, naar het onderſcheiden daglicht, waar in men het gewiſſe beſchouwt; ſtelt men het zich toch voor als iets, dat aanſtonds pligt en ondeugd doet *kennen*, dan zal het

van

(k) Over het *Zedelyk gevoel*, vindt men in onze taal, behalven de brieven van PHILALETHES en PHILAGATHUS, door den Eerw. Heere PETSCH, uitgegeven te Utrecht by J. v. SCHOONHOVEN 1771, en de Schryvers in het Voorbericht daar gemeldt; ook nog eene *Verhandeling* van den Heer MERIAN, getrokken uit de *Memoires de l'Academie des Sciences de Berlin*, voor het Jaar 1758, door den Heer Prof. HENNERT, geplaats in in het 3de D. zyner Verhandelingen, *pag.* 84 *ſeqq.* En men kan 'er over zien *Paris*, in de Verhandelingen van het *Zeeuwsch Genootſchap*, *Vol. IV. pag.* 458 *ſeqq.*

van het vorige niet verſchillen, maar beſchouwt men het als eene *beöordeeling* van het hart over goed en kwaad, dan zal dit oordeel uit andere bronnen moeten worden opgemaakt, en kan op zich zelve niet wel een beginzel zyn.

3. Veele zoeken het niet in eene inſpraak, welke den Mensch inwendig leert, maar liever in iets, waar van hy uit *beſchouwinge* zyner betrekkingen onderricht wordt; — en hier verdeelt men zich.

a. De eene vestigt zyn oog op den *voorledenen* ſtaat des Menſchen, op den Mensch, zoo als hy wezen moest, en geweest is, in den ſtaat der regtheid, gelyk VALENTINUS ALBERTI, een *Leipziger* Godgeleerde wilde, en die voor al door THOMASIUS is aangerand (l); — een beginzel, het welk gewis niet door de *natuur* wordt bekend gemaakt, en rechtheid door rechtheid verklaart.

b. De andere maakt eene ſtelling op, uit de beſchouwinge der *Menſchelyk-*

(l) THOMASIUS *Jurisprud. Div. Lib. I. C. IV. pag. 80 ſeqq.*

lyke natuur, en past die dan weder op den mensch toe, willende dat dezelve een *richtſnoer* zy van alle zyne daden. — Hoedanig dit van den beroemden Wysgeer WOLF is, *Perfice te ipſum*, *Volmaak u zelven*, dat is gelyk het door den kundigen BAUMEISTER wordt uitgedrukt: *Facienda eſſe ea, quae nos, nostrumque ſtatum reddunt perfectiorem, fugienda contra et omittenda omnia illa, quae nos, nostrumque ſtatum reddunt deteriorem* (m), men moet dat doen, het geen ons en onzen ſtaat volmaakter maakt, en in tegendeel nalaten, het geen denzelven ſlegter maakt.

c. Eenige gaan verder, en vestigen hun oog op het *gantſche Menschdom*, en leiden uit die *onderlinge betrekkinge* tot elkander, zulk een hoofdbeginzel af; (want ik ſpreeke nu van zulke niet eens, die in de *ſamenſtemminge* van alle Volkeren hun beginzel vinden, en die treffelyk door PUFENDORF wederlegd zyn (n), of die in de zeven *beveelen van Noäch*, dat meenen te hebben aan-

(m) *Elem. Phil. Recent. et ib. in Inſtitut. Philoſ. Mor. P. I. C. III. p.* 385 *et P. II. C. I. p.* 424.

(n) In het gemelde Boek, *P. I. Lib. I. C. III.* §. 7. *ſeqq.*

aangetroffen, en een vreemd dier, met zeven hoofden, tot Koning over ons willen ſtellen); maar ik bedoele hier vooräl zulke beſchouwingen, die het Menschdom, de Menſchelyke natuur, en derzelver onderſcheidene leden, met elkander vergelyken, en het geene daar uit voortvloeit, tot een beginzel ſtellen. — Waar toe wy veilig brengen mogen, de *ſocialitas* of *gezelligheid* van PUFENDORF, door THOMASIUS bekragtigd; en waar door men zulk eene *geſteldheid* van den *eenen* Mensch jegens elken *anderen* verſtaat; dat hy met hem door liefde, vrede, goedwilligheid, en dus door eene onderlinge verpligting zich vereenigd vindt; — een beginzel, waar uit echter de pligten jegens God, en ons zelven, niet dan van ter zyde kunnen worden afgeleid, en die dus van derzelver kragt beroofd zyn, zoo dra de Mensch buiten de maatſchappy beſchouwd wordt, gelyk door den geleerden Uitgever van dat Werk GOTTFRIDUS MASCOVIUS, te recht is aangemerkt (o): een beginzel, het welk gelyk de Heer PERRENOT ſchryft, te

weeg

(o) *L. Supra l. pag.* 202 *et* 203.

weeg gebragt heeft: dat PUFENDORF, uit het zelve niet alles kunnende afleiden, genoodzaakt werd ter verſchoning voor te wenden, dat hy niet had voorgenomen, *het geheele Natuurlyk Recht* te beſchryven, maar alleen de pligten der Menſchen *onder elkanderen*, ſchoon hy dan, gelyk zyn voorganger GROTIUS, het *opſchrift* van zyn Werk liefſt naar den *inhoud* had moeten veranderen (p). — En het geen hier van gezegd is, kan ook met een weinig onderſcheid van de *Mutua benevolentia*, de *Onderlinge goedwilligheid* door CUMBERLAND (q), en van het *Welzyn der Menſchen* door STRABE, worden aangemerkt (r). Waarom wy

(p) In de genoemde Verhandeling, *pag.* 461.

(q) Met een weinig onderſcheid, zeg ik, want R. CUMBERLAND *Traité Philoſophique des Loix Naturelles, par* M. BARBEYRAC, verklaart *C. I. p.* 42 §. 4. zich dus: *La plus grande Bienveillance, que chaque agent Raiſonnable, temoigne envers tous conſtitue l'etat le plus heureux de tous en general et de chacun en particulier, autant qu'il est en leur pouvoir, de ſe le procurer, et elle est abſolument neceſſaire, pour parvenir à l'etat le plus heureux au quel' ils peuvent aspirer. Parconſequent le Bien commun de tous est la Souveraine loi.*

(r) In de *boven aangehaalde Werken*, om nu van zoo veelen anderen niet te ſpreken, die insgelyks dit bevestigd hebben.

wy hier niet langer behoeven ſtil te ſtaan.

d. De *meesten* echter hedendaags letten op den Mensch, beſchouwd in de *geheele natuur* en zyne betrekkingen in dezelve; — een HEINECCIUS leidt daar uit zyn *principium amoris* af; de LIEFDE is toch by hem *het algemeen beginzel*, welke de betrekking tot God, tot mynen evenmensch, tot my zelven vordert. — Maar de meesten willen echter liever op de *inrichting der natuur*, en de *oogmerken* der Godheid in dezelve zien; en daar het zeker is, dat God door die inrichting zynen *wil* heeft bekend gemaakt, en wil dat wy volgends denzelven handelen, zoo wordt de *orde* van het heelal, en het leven volgends dezelve, dat is overeenkoomſtig de *oogmerken* der dingen, als het ware beginzel van onze daden gehouden, gelyk een MARCK een PERRENOT een FORMEY, dit vooral bevestigd hebben (s); de orde van het heelal, en

(s) Om nu niet te ſpreken van de beöeffening der *vrede* en der *ruste* met andere menſchen, welke BOEHMER *Introd. in jus Pub. Univerſ. p.* 30 aanneemt, want in de aanmerkinge zegt hy zelve: *quam (ſcil. cul-*

het leven volgends dezelve; of gelyk ſommige denken, dat het duidelyker wordt uitgedrukt, *het leven overeenkoomſtig de oogmerken Gods*, in de natuur zigtbaar en doorſtralende, ſteldt men deswegens tot een *eerst* en *algemeen voorſtel*, waar aan elk zyne daden beproeven kan, het geen ook met den ſtelregel der *Stoicynen* genoegzaam overeenkoomt: *Convenienter naturae eſſe vivendum*, dat men overeenkoomſtig der natuur moet leven.

Ziet daar *veele voorſtellen*, door elk op zyne wyze opgegeeven en verdeedigd. — Willen wy op dezelve te gelyk het oog ſlaan, men kan met recht zeggen, — de *wil van God* is de *bron* onzer verpligtinge; maar om dien wil nu uit de natuur te *weten*, moeten wy denzelven uit de eene of andere *bekendmakinge* der natuur opmaken. — Is het nu voor een redelyk Mensch veilig op eene *dierlyke* en *onredelyke* gewaarwording, die althands niet op *verſtandelyke* gronden ſteunt, te letten? alleen te letten? — Wy ontkennen niet,

culturam pacis et tranquillitatis) ſive amicitiam, ſive benevolentiam, ſive ſocialitatem dixeris etc. perinde eſſe arbitror.

niet, dat *natuurdriften*, dat de sprekende taal der ziele, op welken grond, die dan ook zonder overleg spreken mag, dikwyls ter *opsporing* kan *nuttig* zyn, en niet mag of moet verworpen worden; het is de *kortste* weg, dien de ziel het liefst betreedt. Maar zal een redelyk schepsel, dat de betaamelykheid of onbetaamelykheid, in deszelfs gronden in kan zien, daar op het gantsche gebouw der zeden, de keten van alle zyne verpligtingen samenhegten? waarlyk dan hadt de Mensch in de gewigtigste zaak, waar van zyn geluk of ongeluk geheel afhangt, het geen zyn geheelen wandel bestiert, geen rede noodig. — Alleen op de *natuur van God* te letten, is ook niet genoeg, om onze pligten te weeten, om dat zoo lang wy ons alleen by de *natuur* bepalen, en geen *andere openbaring* nog in aanmerking nemen, wy God uit de natuur moeten leeren kennen, en dus eer weten, wat de natuur ons van God leert, dan wy het geen wy van God weten, op de natuur, en dus ook op onze handelingen zouden kunnen toepassen. — Het Menschdom in 't gemeen beschouwen leert veel, maar

zou op zyn hoogst de pligten der Menſchen, onderling tot elkanderen kunnen doen kennen, daar wy echter ook aan andere dingen, buiten den Mensch, iets verſchuldigd zyn; — de *laatſte* grond is deshalve de veiligſte, te letten op de *geheele natuur*, op de *orde van het heelal*, alle de betrekkingen gadeteſlaan, in welke men geſteld is, en overeenkoomſtig dezelve te leven.

Daar in ontdekt zich waarheid; het moet immers *Gods wil* zyn, dat de Mensch handele naar de *inrichtingen Gods*, en bevoorderlyk zy aan deszelfs oogmerken; — het voorſtel leert ons aanſtonds, in elk geval, de pligten kennen; daar 'er geen deugd of ondeugd is, welke haare overeenkoomst met, of ſtrydigheid tegen de Goddelyke oogmerken, niet vertoont; het leert ons de pligten kennen, in elke betrekkinge, waar in wy ſtaan; en zelfs in die orde, volgends welke wy in die betrekking zyn, tot God, ons zelven en anderen. — Het heeft zyne klaarheid, daar men alleen die orde behoeft te kennen, omtrent welken wy verkeeren, en die openbaar blyk-

baar

baar is, want het verborgene kan nimmer een richtſnoer onzer daden zyn; — het is een *eerst algemeen beginzel*, 'er zyn wel byzondere, waar uit het wordt afgeleid, maar 'er is 'er geen dat *even algemeen* en echter *eerder* is.

Het is op dien grond, dat men ook hedendaagsch in de voorſtellinge van het zelve, veel al overeenkoomt, maar het geen hier onze bedenking verwekt, is de verbazende *verſcheidenheid* in het *bepalen* van zulk een beginzel, welke wy volgends het gezegde vernomen hebben, dat 'er van tyd tot tyd heeft plaats gehadt.

DERDE VRAAG.

Doet dit de *zekerheid* van zulk een Grondbeginzel niet wankelen? maakt dit het Natuurlyk Recht niet *onzeker*, daar men zoo onzeker is omtrent de *gronden*, waar op het rust?

Ligtelyk kan die zwarigheid eenige kragt doen, en met recht beſchouwd, zou dus de dwaling der uitleggers van het Natuurlyk Recht worden vrygeſproken, terwyl al de beſchuldiging het ſamenſtel onzer pligten treffen zou;

dat gevaar zou niet gering zyn, laat ons dus de zaak in derzelver rechte licht beſchouwen, en dit in eenige ſtellingen bevatten.

1. Wy moeten hier *twee* dingen wel onderſcheiden, het *Natuurlyk Recht zelve*, en het *algemeen grondbeginzel*, waar uit men meent, dat de kennis van het zelve kan gehaald worden; men kan het omtrent het Natuurlyk Recht *eens* zyn, men kan eenige *hoofdbeginzels toeſtemmen*, waar uit de ondergeſchikte pligten moeten worden afgeleid, zoo dat 'er in die pligten, en in de bepaling van derzelver naaste oorzaken *geen verſchil* zy, en evenwel in het zoeken van een algemeen grondbeginzel *zeer verſchillen*; — de rede is deze: om dat zulk een *algemeen beginzel*, door het aftrekkend vermogen van onzen geest (*abſtractie*), uit alle de byzonderheden algemeen *gemaakt* wordt, en dus koomt men daar toe, door veele *middenwegen:* zoo dra die *laatſte* nu maar eenigſints *verſchillen*, dan moet noodzakelyk het *algemeen uittrekſel* uit die alle, ook verſchillende zyn.

2. 'Er kan een *ſamenſtel* van Natuurlyk

lyk Recht plaats hebben, al was 'er zulk een *algemeen grondbeginzel* niet; — om deeze twee alleen te noemen, de beroemde BURLAMAQUI, en de alom bekende ERNESTI, welker eerſte het *onnodig* achte, dat alles op *één beginzel* gebouwd werde, en ook zelfs meende, dat het *mogelyk* niet *kon* geſchieden (t); en de laatſte wel toegaf, dat zulk een algemeen beginzel *zeer gepast* zou zyn, om het ſamenſtel des te *naauwer* te verbinden, maar *belyden* moest, dat hy 'er noch *geen gevonden* hadt (u). Deeze twee groote Mannen, namen *geen* algemeen grondbeginzel aan, en evenwel leerden zy een *Natuurlyk Recht*, dat alleſints zyn kragt behoudt. — Dat de pligten, welke wy te betrachten hebben, in *één voorſtel* gevonden worden, geeft nut, gemakkelykheid, ſieraad, en is om veele redenen *wenſchelyk*, maar het is *niet noodzakelyk*. — Was het drieledig beginzel van TREUER, *Principium Juſti, Honeſti et Decori*, van

(t) BURLAM. *in Elem. Juris Naturalis, P. II. C. IV. §. 4. pag.* 195.

(u) J. A. ERNESTI *in Initiis Doctrinae Solidioris, P. II. de Jure Nat. C. I. §. 29. p.* 421.

het *rechtvaardige*, het *eerlyke* en het *welvoeglyke*, genoeg onderſcheiden, de kragt van zyn ſamenſtel zou niet minder zyn, — indien ik voor elk der drie hoofdbetrekkingen, het zy dan met ſommigen omtrent *God*, my *zelven* en *anderen*; het zy *met* anderen, omtrent den *Schepper*, het Menſchelyk geſlagt als een *ligchaam* waar van wy leden zyn, en de *overige geſchapene* zaken, waar op wy geen willekeurig maar alleen een bepaald en onvolkomen recht mogen oeffenen, een *afzonderlyk beginzel* wilde ſtellen, de pligten daar uit afgeleid zouden daarom niet minder zeker zyn; — met een woord, was zulk een voorſtel *woordelyk* door den wetgever geſproken, of *in de natuur* ingeprent, en was 'er dan zulk eene *verſcheidenheid* in de opgave, dan zou de zaak *twyfelachtig* kunnen voorkomen, maar *nu* is het een voorſtel, door Menſchen *uitgedacht*, en de *verſcheidenheid* omtrent het begrip van het algemeene, verzwakt daarom het byzondere niet.

3. De verſcheidenheid verwekt *te minder* onzekerheid, wanneer men de grondbeginzelen, welke men van tyd

tot

tot tyd heeft daargeſteld, overwegende, aanſtonds bemerkt, dat het een, niet tegen het ander ſtrydt, maar meestal de zaak in een ander daglicht vertoont, of ook wel ruimer uitbreidt, het geen door het andere naauwer beperkt was (v). — Dit is zeker, zulke grondbeginzelen moet men verwerpen welke door Menſchen zyn uitgedacht, die de waare geſteldheid van 's Menſchen natuur, of van het zedelyk recht daar op gegrond, geheel en al verkeeren wilden. — Deeze zyn dwalingen, die door het licht der waarheid verdreven worden; — wanneer een HOBBES, dit tot een eerſte grondbeginzel van het Natuurlyk Recht ſtelt, *dat elk zyn leven en zyne leden, zoo veel hy kan beſchermen*, en daar uit dit gevolg trekt, dat 'er *vrede* gezocht moet worden, daar die kan verkregen worden,

(v) De Heer PESTEL, *in Fundamentis Jurisprudentiae Nat. P. II. pag.* 126; merkt te recht op, dat men menigmaal gemeend heeft, dat zekere voorſtellen verſchillen, die in de daad overeenkomen; — ſchoon men ook daar omtrent omzigtig verkeeren moet, en niet voor 't zelfde houden, het geen geheel onderſcheiden is, gelyk dat der ouden, *volg de natuur*, en dat der hedendaagſchen, *volmaak u zelven*, zeer onderſcheiden is.

maar daar zulks niet kan, dat men daar na hulpmiddelen des oorlogs om moet zien (w). — Wanneer SPINOSA wil beweeren, dat het *Recht der Natuur zich zoo ver uitſtrekt als elks magt:* en dat deshalven het zelve *niets verbiedt, dan het geen niemand begeert, en niemand verbieden kan*, geen twisten, geen haat, toorn, of bedrog, (gelyk PUFENDORF het een en ander oordeelkundig behandelt (x).) Wanneer ROUSSEAU en SMAUSIUS den Mensch, gelyk wy zagen, *alleen door natuurdriften* willen laten beheerſchen, en de redelykheid ten opzigte van zyn zedelyk beſtaan vernietigen, kunnen 'er uit zulke gevoelens niet anders dan treurige gevolgen voortſpruiten, en het *Natuurlyk*

(w) *De cive, Cap. II. §. 2. vid. de eo* MOSHEIM *ad* CUDWORTHI *Syſtema Intellectuale, T. II. pag.* 1196, *C. V. ſect. V. §.* 32. *et* HOBBES *in Leviathan. T. I. C.* 14.

(x) *De Jure N. et Gent. Tom. I. Lib. II. C. II. §.* 156 *ſeqq. edit.* MASCOV. — De Heer Prof. HENNERT, in het eerſte deel der uitgel. Verhandelingen, in de derde Verhandeling over de *Wysgeerte van* SPINOSA, en aldaar bl. 259 enz., ſchynt eenigſints gunſtiger te denken, omtrent de zedelyke gronden van SPINOSA, en meent dat de poging om *ons zelf te behouden* of het *eigenbelang*, zyn grondbeginzel ware, bl. 263.

lyk Recht wordt, of in het grootſte *onrecht* veranderd, of vertoont ons *dierlyke neigingen*, die geen plaats meer voor de waare deugd overlaten, en het Natuurlyk Recht uit den ſtaat der natuur wegnemen, het geen echter altoos blyft, gelyk de Heer MARCK duidelyk aantoont, *in Orat. de Finibus §. 7. pag.* 12 *et* 31. Maar de genoemde grondbeginzels van zulken, die waarlyk een Natuurlyk en Zedelyk Recht, op den *wil van God* gegrond, ſtelden, *ſtryden niet* met elkanderen, noch met het geen wy het laatst hebben voorgeſteld (y).

Sommige zogten het in de *natuur van*

(y) Men ziet dat treurig gevolg ten duidelykſte in ROUSSEAU, daar hy in zyn *Discours ſur l'origine et les fondemens de l'inegalité parmi les hommes*, dus ſpreekt *pag.* 38. *Il paroit d'abord que les hommes dans cet etat de natures, n'ayant entre eux aucune ſorte de relation morale, ni de devoirs connus, ne pouvoient estre, ni bons, ni mechans, n'avoient ni vices, ni vertus, a moin que prenant ces mots dans un ſens phyſique, on n'appelle vices dans l'individu les qualites qui peuvent nuire a ſa propre conſervation, et vertus celles, qui peuvent y contribuer* enz.; en in het vervolg, vooral van *pag.* 39—46 toont hy aan, hoe de zugt tot *zelfbehoudenis* door het medelyden gematigd wordt, en de laatſte inzonderheid de bron van alle gezelligè deugden zy, en die alleen verzegeld wordt door de maatſchappy en wysgeerte.

van God, gelyk wy zagen, andere deeden den *Mensch inwendig ſpreken*, eenige vestigden hunne aandagt op het *geheele Menschdom*, of eindelyk op *de geheele natuur* en *orde der dingen*; is nu overeenkoomſtig de orde, de oogmerken der dingen te handelen, ſtrydig met het handelen volgends *den wille Gods*, en het *voorſchrift zyner heiligheid*?

Daar God zynen *wil*, zynen welbehaagelyken wil, in de *orde* der dingen, en derzelver *oogmerken* vertoont, ſpreekt het *hart*, het *gewisſe* en het *zedelyk gevoel*, zoo dat noch onderſcheiden is, niet menigmaal dezelve taal, als de orde van het heelal; is dat alles noch niet een bewys van den wille Gods, volgends welken wy beſtaan? Straalde dat alles noch niet des te duidelyker door, in den *rechten ſtaat* des Menſchen? — Is 'er wel een andere weg tot de *volkomenheid van den Mensch*, dan in die orde, in welke God hem geplaatst heeft, en buiten welke hy zich niet uitſtrekken mag, zal 'er geen wanorde verwekt, en hy zelve ongelukkig worden? — Zyn de pligten der *gezelligheid*, en der *onderlinge goedwilligheid* niet voortvloeiende

uit

uit die orde, in welke God ons geplaatst heeft, en vertoonen zy niet het welbehagen des Heeren, daar de Mensch zich zelven en anderen gelukkig maakt? — Bedoelde men niet al dat goede, daar men zich op eene *overeenſtemming der Volkeren*, of op *zekere Joodſche voorſchriften* beriep? *Een algemeene liefde* doet het goede van zich, van alles wat buiten ons is, zoeken en omhelzen, en gaat noch eenen trap verder dan het *welzyn der Menſchen*, daar zy ook het geluk van andere wezens bedoelt; en eindelyk daar overeenkoomst is met de betrekkinge waar in wy ſtaan, met de orde Gods, daar moet ook waarheid zyn. — Zoo dat wy met recht dit beſluit op mogen maken, *geene* der laatstgenoemde grondbeginzels *zyn ſtrydig met elkander*, of met het *meest aangenomen* beginzel der *orde* en der *oogmerken* Gods; integendeel, die *alle* zyn *in dit laatſte* begrepen, en bevatten ſlegts zekere *ſtukken*, van het geen daar *volkomen is*, of doen het in een *ander licht* voorkoomen.

4. En is dit zoo, wy kunnen zelfs uit het gezegde dit gevolg afleiden, dat

dat de *verſcheidenheid* in het opgeven van *algemeene grondbeginzels*, in plaats van den grondſlag van het Natuurlyk Recht te verzwakken, denzelven verſterken moet: dewyl die ons leert, *dat*, in welk verſchillend daglicht men ook de zaaken beſchouwde, men evenwel ten laatſten, in de bepaling der byzondere pligten, op het zelve is uitgekomen: *Dat* 'er veele hoofdvoorſtellen, al verſchillen die in de algemeenheid en eerderheid, kunnen worden uitgedacht, die zoo veele bronnen van de byzondere pligten kunnen zyn: *Dat* veele derzelver eindelyk by elkanderen gevoegd, zelfs de zaak in een des te *helderer* daglicht vertoonen, en van meer dan éénen kant bevestigen, het geen in het *ééne algemeene* is opgeſloten.

Wy hebben dus van deezen kant niets te vreezen; maar

VIERDE VRAAG.

Is dit beginzel wel van *eenig nut* in het *gemeene leven?* is het niet al *te wysgeerig* uitgedacht, dan dat men verwachten kan, dat het Menschdom zich

zich daar na gedragen zal, en 'er nut uit trekken, in de kennis en betrachting der pligten?

Wy erkennen, en elk zal het met ons moeten doen, dit beginzel zou bereids een *overvloedig nut* vertoonen, indien het ſtrekte, om het *ſamenſtel* der natuurlyke pligten, des te vaster, bondiger, gemakkelyker en ſierlyker te maken, en zou deswegens het onderzoek der geleerden overwaardig zyn. — Dan kon het evenwel ook op het *gemeene leven* worden toegepast, wierd het van elk begrepen en beſchouwd, de nuttigheid zou des te grooter worden, en de aanleiding tot dwaling, minder; — kan men zulks nu van dit voorſtel verwachten? Dat wy zien, hoe wy hier te denken hebben.

De Mensch is een redematig wezen, — hy heeft *aandoeningen* en neigingen, hem door den Schepper ingeſchapen, die menigmaal zeer nuttig zyn, om een prikkel te hebben tot de betrachting opſporende: — maar hy heeft ook de *rede*, om die aandoeningen te toetſen, die neigingen te beproeven, hy moet zich maar niet *alleen*

leen door zyne *begeerten* laten leiden; de *rede* is hem gegeven, om die wel te beſtieren. — CICERO heeft in zyn keurig boeksken, de OFFICIIS (z), een boeksken dat hedendaagsch noch genoeg gekend, noch gelezen wordt, dit treffelyk behandelt; en op dit voetſpoor zyn de kundige Heeren FORMEY en PERRENOT (a) gevolgd, in welker ſchriften men duidelyk zien kan, dat die Romeinſche Wysgeer niet onbekend was. — Wil iemand nu die rede *niet gebruiken*, wil hy daar van afſtaan, niet denken, niet oordeelen of redekavelen, zulk een Mensch gebruikt zyn natuurlyk vermogen niet, en *vernedert* zich beneden de dieren: gelyk 'er helaas! veelen onder de Menſchen zyn, die niet door rede, maar door gewoonte, opvoeding en gezag, of ten hoogſten door *gewaarwording*, neigingen en gewisſe, geleid worden.

Men kan intusſchen niet ontkennen, dat dit beginzel ſchoon hedendaagsch door de *Wysgeeren* meestal aangenomen, voor den *gemeenen hoop* eenigſints

(z) *Lib. I. Tom. IV. Edit.* ERNEST. *p.* 808 *ſeqq.*
(a) In de meermaalen aangehaalde *Verhandelingen*.

ſints *duister* is: maar is de zaak daarom zoo duister, die 'er door wordt voorgeſteld? — Iets kan *moeilyk* zyn, om te verſtaan, daar het, met woorden uit de Wysgeerte ontleend, wordt aangeduid; dat echter, op eene andere wyze voorgeſteld, zeer gemakkelyk wordt.

'Er blyft zeker altoos eenige moeilykheid. — Geleerden redekavelen, volgends vaste beginzelen, in een goed verband. — Zoo vindt men de Menſchen over het algemeen niet, en het is moeilyk dezelve te veranderen; dien denktrant kan men niet gemakkelyk mededeelen, maar 'er zou echter ten deezen opzichte niets beter zyn, dan, dat men, om zulk een beginzel algemeen te maaken, meer overeenkoomſtig de denkwyze, en de ſpraak van het gemeen, het zelve bepaalde, op dat het in de onderſcheidene ſtanden verſtaan mogt worden. — Hoe weinigen verſtaan toch, wat het betekene, *vivere convenienter ordini naturae aut univerſi, d. i.* overeenkoomſtig de orde der natuur, of van het heelal te leeven: hoe meer men dit menigmaal uitbreidt, des te moeilyker

wordt het. — De Heer FORMEY toont in de aangehaalde Verhandelingen, *des Sources de la Morale*, aan (b), hoe men door al te diepzinnig te denken, van den weg is afgeweken; hy ſlaat, volgends zyne meening, eenen eenvouwigen weg in, maar alleen voor zulken, die denken kunnen, en dit moesten allen wel, maar zy doen het niet; moest men nu ook den zoodanigen niet *te hulp* koomen, daar het aankoomt op eene zaak van dat gewigt?

Maar hoe zal men het dan het duidelykst bepaalen? Ik onderneem zulks niet, maar wil wel eenige *losſe bedenkingen* geeven. — Zal men zeggen: gedraag u *overeenkoomſtig de betrekking* waar in gy zyt? Maar dit voorſtel toont de *verbindende kragt* niet, waarom men aan die betrekking moet onderworpen zyn; waarom men zulk eene betrekking niet veranderen mag: en in geen *beginzel*, vooral niet in zulk een, dat inzonderheid voor het *gemeen* zal nuttig zyn, mag zulks uit het oog verloren worden; behalven dat het niet weinig duister is.

Zal men zeggen: *gedraag u zoo*, dat is,

(b) *Pag.* 368.

is, laat alle uwe daaden zoo beſtierd worden, *dat u welzyn bevoorderd word?* — Zoo wilde het de Heer FORMEY (c), die de *ingeſchapene liefde* tot ons zelven als de groote bron van werkzaamheid beſchouwt, wegens welke wy deshalven het grootſte en beste moeten zoeken, en ons met God vereenigen: maar ook zoo verkeeren omtrent alles, wat God nevens ons geſteld heeft, als het ons nuttig is; en die nuttigheid is het grootſte, wanneer wy aan het oogmerk van God in dezelve beäntwoorden, die elk ſchepſel tot dien trap van volkomenheid en geluk wil brengen, waar voor het vatbaar is. — Zoo als het dees Wysgeer verklaart, is de *eigenliefde* nooit te groot, maar wel *te gering* (d) en *verkeerd*, daar zy, het geen ze in God en anderen zoeken moest, alleen in zich zelven meent te vinden. — Dan hoe men hier ook denke, dit is wel zeker, de liefde Gods lydt hier niets, en wordt toch op de eerſte plaats geſteld, zoo dat men zich daarom van dat gevoelen niet behoeft te laaten affchrikken, ge-

(c) *Pag.* 370, 393, 406 *et* 407.
(d) *Pag.* 393.

lyk iemand wel ligtelyk denken zou, die alleen naar de klanken oordeelt.

Maar wy zouden 'er echter niet voor zyn, om dit als een grondbeginzel op het gemeene leeven toetepasſen, om dat het *vermeende* welzyn, zoo dikwyls voor het *waare* gekozen wordt, en wy liefst een beginzel zouden kiezen, het welk het *waare geluk* recht doet kennen, en dat van het vermeende *ſchyngeluk* onderſcheidt. — Zullen wy met den Heer PESTEL (e) zeggen, dat het best dus wordt uitgedrukt: *bewaar en vermeerder uwe kragten; en gebruik dezelve zoo, dat gy, door zoo veel goeds uittewerken als gy kunt, aan den wille Gods beäntwoordt.* Maar wat is dan eigenlyk dat *goede*, waar door men aan den wille Gods beäntwoordt? Daar vraagen wy na.

Zal men dan liefst zeggen: *laat alle uwe gedagten*, wilsneigingen en daaden *zoo beſtierd* worden, dat gy aan de *oogmerken Gods*, in uw zelven en in al het ſchepſel bevoorderlyk zyt? Dat ja is de *waare orde* en de *onderhouding* van dezelve: dat leert *natuur*, en *beſchouwing* ten

(e) *Fundam. Jurisp. Nat. P. II. §. 247. p. 128.*

ten duidelykſte. Laaten wy dit kortelyk inzien.

Is 'er niet een *verband* van het een ſchepſel tot het ander? Worden wy niet van zelve, in alle onze omſtandigheden, tot de *kennis* van zulk een *verband* geleidt? 'Er is een *verband* tuſſchen *Vader* en *Zoon*; leert dit niet aanſtonds de *orde* zien, waar in wy tot zulk eenen ſtaan? 'Er is een *verband* tuſſchen *God* en het *ſchepſel:* doet hoogheid, goedheid, ſchepping en onderhouding, ons geene *verpligting* kennen, gelyk onze afhangelykheid en nietigheid? Kan ik wel in omſtandigheden omtrent myne *medeſchepſelen* geſteld worden, in welke ik niet zien kan, of ik door myne daaden de oogmerken Gods, dat is de waare *volkomenheid* der ſchepſelen bevoordere, dan of ik dezelve tegenſtreve? Wat bevoordert de volkomenheid van het ſchepſel: verwerping van ondergeſchiktheid, moord en kwetſing, met de treurige bronnen van haat en nyd; vuile ontugt, en het geen daar toe leidt; berooving en wegneeming van het geen eens anderen is; valsch getuigenis, lastertaal en logen, met de

verkeerde bewegingen van onmatige begeerlykheden, of het geen hier aan is overgeſteld?

Het oogmerk van God in al het ſchepſel, is de *volkomenheid* van *my* en al het *ſchepſel*; daar in blinkt de *eer* van God, daar in blinkt het *geluk* der ſchepſelen uit: twee dingen die zoo naauw aan elkanderen verknogt zyn. — God heeft my neigingen gegeeven tot myn *geluk* en *volkomenheid*, tot *bevoorraering* van dezelve; Hy heeft my *vermogens* gegeeven, en des lighaams en der ziele, die daar toe ſtrekken, waar door ik de wegen, tot deeze volkomenheid leidende, des te beter beſeffen, en de middelen des te yveriger aanwenden kan. Wat is dan in myn beſtaan het *oogmerk Gods?* Gewis, myne volkomenheid. — Zoo heeft God niet alleen my, maar alle Menſchen nevens my gevormd: wat is dan het oogmerk Gods in hun, anders, dan hunne volkomenheid? Zoo heeft de Schepper aan het leevenlooze en redenlooze dat medegedeelt, het welk tot derzelver volkomenheid ſtrekken kan. — Hy heeft den Mensch zoo gevormd, dat de een met zyne daaden

om-

omtrent den anderen verkeeren moet: wanneer zyn nu die daaden goed? Wel anders, dan wanneer zy dat oogmerk Gods in iemand bevoorderen? En weet ik dus niet, hoe ik elke daad beſchouwen moet? — Daarenboven God heeft my zoo gevormd, dat alles wat my omringt myne genoegzaame volkomenheid niet kan uitmaaken; ik merk dat my alles ontbreekt; dat in den Oneindigen alleen het genoegzaame is: wat is Gods oogmerk in deezen, dan dat ik met Hem vereenigd worde? het welk zonder *kennis* van hem, *geloof* aan hem, en *onderwerping* onder hem, in den weg van zynen dienst, niet geſchieden kan. — En wil ik dit byzonderen: God heeft my geſchapen en onderhoud my dagelyksch: is het oogmerk Gods niet, die ſchepping en onderhouding dagelyksch te *erkennen* en te *voelen*? En waar door doe ik dit, dan door *afhangelykheid* en *dankbaarheid*? God heeft my door de natuur meer dan waarſchynelyk gemaakt, dat de *geest* moet overblyven na den dood des ligchaams: wat is Gods oogmerk, dan te *zorgen* voor dien *overblyvenden geest*; en daar dan het ſtoffelyke is

weggenomen, de ziel van het zelve lostemaaken, en voor dien ſtaat te volmaaken? God doet my in dit laatſte eenige *duisternis* en *onzekerheid* voorkoomen: wat kan Gods oogmerk anders zyn, dan dat ik daar na zoeke, of 'er iets *zekers* te erlangen zy, het geen my van elders wordt bekend gemaakt, en de duisternis verdryvende, myne gantſche ziel volmaakt?

Zyn dit alles dingen, die zoo duiſter zyn: kan het gros van het Menschdom ook hier geen waarheid voelen? Wenſchelyk waare het, mogten zulke beſchouwingen niet alleen voor den *Wysgeer* bewaard worden, maar door *elk Mensch* gekend en beſchouwd: — de drieſte onkunde zou by veelen wyken, en de *waare Wysbegeerte* zou by anderen *kragtiger* zyn, die nu op valſche gronden, half verſtaan, tot verkeerde meeningen overgaan. Het zou voor het Menschdom geen gering voorrecht zyn, indien zy van de jeugd af aan, aan dergelyke beſchouwingen gewoon waren; en de *algemeene eindoogmerken* der dingen, die zich, in de meeſte omſtandigheden van ons leeven, van zelven als openbaaren; zoo dat wy,

door

door het verband der zaaken, ongevoelig tot dezelve worden opgeleid, zoo dra wy ſlegts een recht denkbeeld van God vormen, die algemeene eindoogmerken zeg ik, zich eerbiedig leerden voorteſtellen. — Mogt de leerwyze der Kinderen daar toe ingericht zyn, dat zy van jongs af zich zelven leerden kennen, eigene neigingen, eigene betrekkingen, en daar uit voortvloeiende pligten! — Nu leeren zy hun A B C, en daadelyk worden zy ingebragt in de beſchouwingen van anderen, die nooit, zonder de kennis onzer eigene natuur, recht zullen begrepen worden; of in moeilyke beſpiegelingen en ſamenſtellen, welke zy onmogelyk bevatten kunnen: daar in tegendeel, wanneer eigene natuur heeft leeren ſpreeken, die zelfde taal in anderen ras begrepen wordt, en men zich geen gewoonte vormt, om altoos zich voorby te zien, en in volgende jaaren, niet dan met de grootſte moeite, een oogenblik by zich bepaald kan worden: eene gewoonte die alleen de rede is, dat veele Menſchen het minst begrypen, het geen hunne eigene natuur, hun beſtaan raakt, en onvatbaar

ſchynen voor die beſchouwingen, die nogthands in de daad de gemakkelykſte geweest zouden zyn, indien men dezelve niet geleerd had uit het oog te verliezen.

En waarlyk kende elk Mensch zyne neigingen; wist hy, hoe hy dezelve beſtieren moest; en was hy gewoon aan den toetsſteen der daaden: welk eene vastigheid zou 'er voor den onkundigſten zelfs niet zyn, in den weg der pligten; hoe zou het voorſtel der Openbaaring geene kragtiger uitwerking op de harten hebben, en de ſchoonheid en redelykheid van dezelve doen beſeffen. — Wy moeten dan van daar beginnen, zal elk zynen pligt met kragt leeren kennen, en deeze beſchouwing nuttig zyn voor het gemeene leeven? Dan zou men zien, hoe waaragtig het zy, het geen de ſchryver van het Boeksken *Theörie des Sentimens, pag.* 167 zegt: *Il n'en est donc pas de la Philoſophie Morale, comme de la plupart des autres ſciences, qui ſemblent ne rendre leur oracles, que dans des deſerts presque inacceſsibles a la plupart des hommes: elle n'a point de Myſtere, qu'elle ne ſoit prete de reveler a tous ceux qui*

qui ſont capables de la reflexion la plus legere.

Maar noch iets ten vyfde.

VYFDE VRAAG.

In welk een *verband* ſtaat zulk een beginzel, tot dat, het welk ons de leer der Openbaaringe opgeeft?

Het *hoofdoogmerk* van alles, wordt ons in dezelve aangekondigd als de EER van GOD: zyn *uit* hem, *door* hem, en *tot* hem alle dingen, hem moet ook de *heerlykheid* zyn in de eeuwigheid (f). En de *hoofdinhoud* van Gods wetten en voorſchriften is: *den Heere hunnen God lieftehebben, met alle kragten, en zyne naasten als zich zelven*; zoo dat liefde de geheele vervulling der wet is (g). — Zyn deeze voorſtellingen, *overeenkoomſtig* met ons beginzel; en zou het niet beter zyn *de laatſte* in plaats van het *eerſte* te kiezen, daar de Openbaaring toch *onfaalbaar* is? Wy kunnen op het een en ander kortelyk antwoorden.

De

(f) Rom. XI: 36.
(g) Deut. VI: 5. Lev. XIX: 18. Jac. II: 8. Matth. XXII: 37. Rom. XIII: 10, enz

De *Eer* van God is zeker ook het oogmerk der ſcheppinge (h), maar wanneer wy die eer in de *ſchepſelen* zullen opmerken, *waar uit* maaken wy die op? Alleen immers uit de *volkomenheid* van het ſchepſel: daar in worden Gods deugden gekend en geroemd, en aan hem de grootheid toegebragt. — Te leeven deshalven *overeenkoomſtig de orde* der dingen, de *oogmerken* Gods, is niet ſtrydig met het leeven tot *Gods eer*. — God ſpreekt in zyn woord tot Menſchen, zoo als zy zyn, dat is tot *redenmagtige wezens*; en in de uitſpraaken zyner heiligheid, *onderſteit* hy onze rede: gebiedt God nu in zyn woord, dat ik myne daaden tot zyne eer inrichte; en leert my de rede en de beſchouwing der dingen, dat de eere Gods van my in het oog gehouden wordt, daar ik volgends de oogmerken Gods, in dit geheelal geöpenbaard, leeve; en dat die oogmerken in de volkomenheid van my en al het ſchep-

(h) Zie TYDEMAN *in Epistol. Dedicatoria, ad Syntagma Disſert. ad Philoſoph. Mor. pertinentium, pag.* 85; en in het zelve *Syntag.* ADAMI GUILIELMI FRANZEN *Disſert. Hiſt. Philoſophica, de fine, quem ſibi Deus de mundo propoſuit, ultimo, pag.* 275.

ſchepſel, als het grootſte bewys van des Scheppers volkomenheid doorſtraalen: dan weet ik ook, ben ik zoo verpligt te handelen, dat ik die oogmerken, die volkomenheid tot voedſels van myne neigingen en daaden doe ſtrekken. — Deshalven *dit:* Richt uwe daaden in tot *Gods eer; dit:* Richt uwe daaden in *naar de orde* der zaaken; *dit:* Richt uwe daaden in, overeenkoomſtig de *Goddelyke oogmerken*, welke gy kennen of weeten kunt, is het zelfde. — In het *eerſte* wordt *duidelyker* geöpenbaard, hoe dit op *God betrekking* hebbe; het *tweede* leert duidelyker in alle omſtandigheden zien, wat met *Gods eer overeenkoome;* en het *laatſte* toont *en* de *betrekking* tot God, *en* het *kenmerk* der verpligting, daar uit voortſpruitende. — In eene *openbaaringe*, daar nu de pligten duidelyk worden opgegeeven, is het des een zeer geſchikt beginzel tot *Gods eer* te leeven. — Maar in de *natuur*, daar de pligten uit *dit* beginzel moeten kenbaar worden, is het *laatſte* het geſchikſte, dewyl het ons het een en ander leert (i).

Maar

(i) De Heer Prof. v. d. MARCK heeft op de Hooge School

Maar waarom geeft de Bybel, als het hoofdrichtſnoer van alle pligten, de *liefde* op omtrent *God*, en den *naasten* als *my zelven*; en waarom houden wy dit ook in het *Natuurlyk Recht* niet als een *richtſnoer* der daaden, gelyk HEINECCIUS deedt? Veel was hier te zeggen, ware deeze Verhandeling maar niet reeds te groot geworden, nu dan, alleen dit weinige. — Dat beginzel is *meer geſchikt* voor de Heilige Schriftuur dan voor de Natuur. — In de *Natuur* toont God zich *liefderyk* en *goed*, gelyk dit doorſtraalt in alle zyne werken; maar niet min *hoog* en *ontzaggelyk*, die te vrezen is: omtrent zulk een wezen, al is het noch zoo liefderyk, past gehoorzaamheid, onderwerping en vreeze; en die vertoont zich ſterker, dan alleen de liefde, ſchoon die 'er ook niet mag worden uit-

School te *Lingen*, een Inwyingsrede gedaan, *De Gloria Dei, ſuprema Naturae lege*, den 17 *Decemb.* 1773, en vertoont in dezelve, hoe de *Eere Gods*, de opperſte wet der natuur zy, welke wy in het oog houden, wanneer wy door alle woorden en daaden vertoonen, dat wy alle de deugden Gods erkennen, eerbiedigen, en van daar de roerſels onzer werkingen ontleenen, bl. 24, maar met dit alles is het niet het eerſte dat wy kennen, en kan dus geen eerst beginzel zyn.

uitgesloten. — De *nadere openbaaring* Gods strekte, om God in een des te *liefderyker daglicht* te vertoonen, en hem als *liefde* aan Menschen voortestellen: daar aan geeft elke bladzyde der beschrevene Openbaaring getuigenis; dit bevestigen de gebeurtenissen, welke God, van den beginne der Wereld af, met Menschen liet voorvallen, en welke, door de vertooning zyner strenge geregtigheid, des te leevendiger doorscheen; dit werd volkomen in den Zoon van Gods liefde vervuld, en mogt daarom te recht, door een heilig Man betuigd worden, daar hy uitriep, herhaald uitriep: *God is liefde!* Van daar, dat hy in zyne wetten, als liefde, moest worden aangekondigd; van daar, dat de hoofdinhoud dier wet, ook liefde van het schepsel was tot God, liefde tot my zelven, en tot anderen, als welke God lief hadde, Wien ik in deeze liefde moest gelykvormig zyn, en tevens welbehaagelyk worden in die liefde, daar ik door dezelve alleen aan het oogmerk Gods beäntwoorden moest. — Ziet daar het onderscheid: *Natuur* leert gehoorzaamheid en onderwerping; maar *Openbaaring* liefde, en ver-

ze-

zekert den Mensch, tegen de twyfelingen aan, Gods liefde. — Het *Beginzel der liefde* is, onzes erachtens, meer een *Beginzel der Openbaaringe* dan wel der *Natuur*, en daarom doet men niet veilig, met *daar op* de *Natuurpligten* te doen rusten: al is Gods goedheid noch zoo groot, zyne toegenegenheid noch zoo zigtbaar in de Natuur; al is Hy wegens zyne voortreffelykheid noch zoo liefdewaardig, 'er zyn ook veele blyken, die ons aan ongenoegen, ſtraf en toorn doen denken, en het gewisſe kan niet altoos van liefde ſpreeken, dan blyft gehoorzaamheid onder dit alles; maar zal liefde blyven, dan moet ons geleerd worden, dat dit de *wille* Gods zy: en is men veeltyds dwaalende, gehoorzaamheid veroordeelt, maar liefde leert noch wederkering, het geen zeker, in meer dan een opzicht, het uitſtekend nut eener Openbaaring aanwyst.

In de Natuur is de liefde ook niet het eerſte Beginzel, maar wordt gelyk men by den Heer HEINECCIUS zien kan (k), uit een ander, dat van *Gods oog-*

(k) *In Elem. Juris Nat. et Gent.* §. 77—79.

oogmerk en het *geluk der Schepſelen* afgeleidt; en wy vorderen hier een *eerſte Beginzel*, het geen in de Openbaaring niet nodig was, die natuur en rede vooronderſtelt, en waarin de uitdrukkelyke verklaaring van God de pligten bepaalt, en het een en ander ſlegts in dit hoofdpunt der liefde wil ſamentrekken. — En daar en boven, wilde men zonder Openbaaring alleen uit de Natuur dit opmaaken, en daar uit alle de pligten afleiden, men zal zich niet zelden met duisternis omgeeven zien. — Het is wat anders, het zelve eerst uit de Natuur te ontdekken; wat anders, de billykheid van het zelve, zoo als het uit de Openbaaring geleerd is, optemaaken en te betoogen.

Ziet daar dan, 'er is een naauw *verband* tusſchen het *grondbeginzel* der Natuurlyke pligten, en zulke *hoofdſtellingen*, in welke de *Openbaaring* den kring der pligten bevat: — beide koomen overeen, en het onderſcheid moet alleen in den onderſcheiden aart van elk gezogt worden. — Mogelyk kunnen deeze bedenkingen nuttig zyn, om aanleiding te geeven, dat men het een

en ander verder beſchouwe, en ook dan zelfs zal ik my niet ſchaamen over deezen arbeid.

VER-

VERHANDELING

OVER DEN

INVLOED DER ZINTUIGEN

OP DE

WYSBEGEERTE,

DOOR

ADRIAAN VAN SOLINGEN.

Van de oudſte tyden af, werden de aandoeningen van het Menſchelyk hart door het prachtig gelaat der natuure opgewekt: het uitſpanſel des Hemels, als een konſtig gewelf, boven hun hoofd opgetrokken, en doorzaajd met vuurige lighaamen, op welker luister zy niet dan met verbaazing konden ſtaroogen; de grond, dien zy betraden, als een ſierlyk tapyt onder hunne voeten uitgeſtrekt, waar zy, by el-

ken ſtap, de milde voortbrengſels, die de ſchoot der aarde oplevert, bewonderden; het onmeetbaar ruim, tuſſchen hen en den hemelboog; de wyde plas, eindelyk, die dan eens als een effen veld, niet dan door het ruim der Hemelen beperkt, denkbeelden van louter majeſteit en grootheid inboezemt, en dan weer, als een woest element het Heel-al den oorlog ſchynt aan te doen, waren, behalven duizend andere, zoo veel treffende voorwerpen, die den gevoeligen mensch, van de jongſte eeuwen af, dan eens in verrukking, en dan weer in verbaazing vervoerden, maar meest al in hem, daar hy zig gedrukt voelde door het pak zyner onwetenheid, een loflyke nieuwsgierigheid opwekten, om het geheim, waarom, van zoo veel wonderen te begrypen: de meesten hunner verwarden zich welhaast in het onderzoek, en hun onvermogen voelende, vonden zy zich gedrongen, die verbaazende verſchynſels, als uitwerkingen van vermogender en onbekende magten te erkennen, die hunne verrukking zoo ſterk opwekten, dat zy dezelve, als verhevener wezens, aanbaden,

den, en zich voor de Hemelſche lighaamen, zoo wel als voor de elementen, eerbiedig nederbogen.

De ſchranderſten onder hen, die het meest doordachten, erkenden wel de lichten des Hemels, de aarde, het water en het vuur, voor zoo veel verhevener wezens of Oppermogenheden, maar zy verbeeldden zich niet te min, den wonderlyken ſchakel ontward te hebben van zoo veel verſchynſels, die zy aan de lighaamen, dan eens te recht, dan eens te onrecht toekenden: zy waagden het, grootſche veronderſtellingen te maaken: het gebouw der fabelkunde niet minder vernuftig dan de draaykolken van DESCARTES; of de dierlyke ziel des aardbodems van KEPLER, in laater eeuwen uitgedacht, was de ryke bron, waar uit hunne denkbeelden telkens hunne verwondering te gemoed kwamen, en alles verklaarden. Het bleef hier niet by, hunne verhitte verbeelding drong door, tot in het ryk der eeuwigheid: om by voorbeeld den oorſprong der wereld te verklaaren, noemden zy den Hemel, den oudſten der Goden; den tyd verbeeldden zy

door eenen anderen God, die van natuure geſchikt was, om alleen over te blyven en alles te verſlinden, zyn Vader van het vermogen beroofde om voortteteelen, en zyn eigene Kinders, naa mate hy dezelve voortbracht, vernietigde: een derzelver, Jupiter, ontkwam het gevaar, deed hem den oorlog aan, en maakte zich meester van zynen troon: deeze waren by hen de zinnebeelden der eeuwigheid, waar uit de ſtof ontwikkeld en alle dingen geboren werden, die, na verſcheide hervormingen en ſtandverwisſelingen, eindelyk het onveranderlyk gelaat der natuure voortbrachten, welke zich zelven niet kunnende onderhouden, beſtuurd werd door Goden, wier ſtamlyst van de eerſte duisternis begon, welke den Baayerd voortbracht, waar uit de Goden van het Heel-al geboren werden.

Telkens openbaart zich hier een mild vernuft en een duurzaame yver, om de natuur met haar verſchynſels op te ſpooren; dit vernuft, met deszelfs voortbrengſels, ſchildert ons de Kanſelier BARON met een fraay penſeel, in zyn werk, over de wysheid der Ouden;

den; en hoe gebrekkig de opſpoorin-gen der ſchranderen van dien tyd ge-weest zyn, zy doen ons ten minſten zien, dat het boek der Natuur al vroeg het voorwerp van de beſpiege-ling der Menſchen geweest is, die in hunne fabelen, de ſchatten van alle hunne vindingen, vernuft en geleerd-heid hebben opgeſloten, tevens met bygevoegde zinnebeeldige verklaarin-gen, hoe alle dingen hun wezen en beſtaan gekregen hebben, en in dezel-ve onderhouden en beſtuurd worden.

Zoo beguichelden de zintuigen al vroeg het Menſchelyk verſtand: men zag de Hemelſche lighaamen, en men gevoelde de werkingen der elemen-ten; en deeze zintuiglyke gewaarwor-dingen waren de eerſte oorſprong van den gedrochtelyken Godsdienst, die meer inwortelde en grooter voort-gang maakte, naar mate de Starre-kunde de uitvindſter werd van naamen, kenmerken en beeldtenisſen, waar aan de aloudheid, als aan zoo veele mag-ten, oordeelde eerbied of vrees ver-ſchuldigd te zyn.

Het kon niet misſen, of zulk een

zintuiglyke Godsdienst werd, met moeite door de verſtandigen en oordeelkundigen van dien tyd, opgekropt: warsch van zoo veel zinlyke denkbeelden, trachtten zy dit gebrek te vergoeden, en ſtelden hun vernuft in de plaats der zintuigen, maar zy dwaalden niet minder; in de Zedekunde nochthans, maakten zy vorderingen: ANAXAGORAS, SOCRATES, PLATO en veele anderen, erkenden allen één God; ook gaven zy zedelyke voorſchriften, die, vergeleken met den tyd, waarin zy leefden, het Menſchelyk hart eer aan doen; ongelukkiger was het gelaat der Natuurkunde, die de eerſte toets is van het wysgeerig verſtand. De Natuuronderzoekers van dien tyd, door geene ondervinding geleid, en met hun vernuft nochthans in de geheimen der natuur willende doordringen, werden 'er Hemel- en Wereldſtelſels gevormd, zoo wanſchapen en verward, dat wy ſlechts eenige ſchreden van de beroemſte Natuuronderzoekers der aloudheid behoeven na te treeden, om, ons gedrongen te vinden, te erkennen, dat 'er in hunne ver-

verhitte verbeelding, veel eer een baayerd, dan een geördend Heel-al geſchapen is.

Een van de eerſte Natuurkundigen, die de zintuigen mistrouwde, was DEMOCRITUS: deeze zonderde zich af in de begraafplaatſen van Abdera, om, van het gewoel der Wereld afgeſcheiden, afgetrokkene denkbeelden te kunnen vormen; en zyn wantrouwen op de zintuigen was zoo groot, dat hy wenschte blind te zyn, om te beter te kunnen bevatten; dan, zyn oneindige Werelden, blootgeſteld aan bederf en herſchepping; en het noodlot, waar meê de ondeelen zich aanraakten, en door hunnen ſchok den Hemel en de Elementen vormden, zyn tevens de duidelyke bewyzen, hoe verkeerd het gelaat der Natuure, zich, zonder zintuiglyk behulp, laat opſpooren, door afgetrokkene denkbeelden; zelfs door geen verſtand, zoo verheven, en in het zedekundige zoo ſchitterend, als dat van DEMOCRITUS, die 's Menſchen dwaasheid en zyn ydele pogingen naar grootheid altyd belachte.

Het Menſchelyk verſtand, ſteeds

van het een uiterſte naar het andere geſlingerd, vierde van ouds, zoo als te dikwyls noch heden, den ruimen teugel aan afgetrokkene en vindingryke denkbeelden; de waarheid hield zich ſchuil agter het gordyn der duisternisſen, dat eerst in laater eeuwen, door de beöeffenaars der proefondervindelyke Natuurkunde, is opgetrokken: het kwam zoo ver, dat men den Mensch werktuiglyk leerde denken, een ander uiterſte, door ARISTOTELES gekozen, om dat hy even als DEMOCRITUS, de zintuigen mistrouwde, dezelve zocht te louteren, en hier om liever tot een algemeen zintuig zyn toevlucht nam, het geen hy door een reeks van Categorien en ſluitredenen ontwikkelde; hier door verbonden ARISTOTELES, EMPEDOCLES, en, na hen, alle de Schoolgeleerden, de Wysgeeren, zoodanig aan de opzamelingen van hunne denkbeelden, waar uit zy hunne grondſtellingen opmaakten, dat al de beöeffenaars der wetenſchappen, door deeze leerſtellige orde bekoord, hen en hunnen eerſten voorganger een onſterflyken roem toezwaajden. Men vloeide van alle kan-

kanten ſamen, om de Schoolgeleerden te hooren en hunne Wysbegeerte aan te neemen; door zulk een werktuiglyke manier van denken, kluisterden zy het Menschlyk verſtand aan een noodlottigen keten, en maakten tevens den weg der Wysbegeerte voor elk gemaklyk, dewyl ieder, al ware hy ook geheel van oordeel beroofd, onder den rang der Wysgeeren geteld werd, die zich ſlechts hunne konſtige termen van verklaaren en betoogen had eigen gemaakt. Toen was 'er overvloed van Natuurkenners, die, in plaats van de verſchynſels, welke zich in de Natuur opdeden, te onderzoeken, allerhande onbekende hoedanigheden en natuurkrachten by de hand hadden, die zy door toverwoorden uitdrukten, en waar door zy alles verklaarden. En welke tog was het kern en pit der Aristoteliſche Natuurkunde? De vier hoofdſtoffen, die zich eerst omwentelen, affchaaven, te ſamenkoomen, zich affcheiden, opbruiſchen, inkrimpen, zich verligten, verdunnen, en daar na, door een vyfde quintesſentie ſamengekneed, de Peripatetiſche Wereld maaken; een gebouw van verwar-

rin-

ringe, waar over het verſtand, in laater eeuwen gezucht, en de ondervinding gezegepraald heeft.

Noch meer misvormd was het Wereldgeſtel, door EPICURUS verzonnen, dat door zynen leerling LUCRETIUS, den nakomeling, in gedicht nagelaaten, en in laater tyd, door zyn navolger GASSENDUS weer gedeeltelyk herbouwd is: van eeuwigheid beſtonden 'er ondeelbaare, harde, hoekige, vierkante, langwerpige, fyne ondeeltjes, die, na lang omzwerving, ter zyde afliepen, ſamenpakten, en by geval den Hemel, de Zon, de Aarde, de Planten, den Mensch en het Verſtand vormden: deeze toevallige Epicuriſche Wereld beſtond derhalven uit deelen, welke zonder eindoorzaaken gevormd, geſchikt werden naar die gebruiken, waar toe de ondervinding leerde, dat men ze kon bezigen. Het voortreflyk ſamenſtel, by voorbeeld, van 's Menſchen oog was niet zoo konſtig gevormd, op dat de Mensch 'er door zien zou, maar, toevallig ſamengeſteld, bevond men, dat het tot dat einde dienen kon. Hadden deeze Wysgeeren het boek der Natuur, met be-

behulp hunner zintuigen, maar ter loops opgeſlagen, zoo zou nimmer zoo veel pracht, ſchoonheid en orde, door eenig redelyk verſtand, voor de uitwerkſels van het blind toeval zyn gehouden geweest.

Ondertusſchen kleefde het ſtof der Schoolgeleerdheid den Wysgeeren ſtandvastig aan: en vergelyken wy het werktuiglyk verſtand der Wysgeeren van dien tyd, met de zuivere en beſchaafde denkbeelden, welke men, in laater eeuwen, onder het beſtuur van naauwkeurige zintuigen, over het gelaat der natuur gevormd heeft, zoo kan men niet genoeg verwonderd zyn, hoe het Wysgeerig verſtand van ſtap tot ſtap ontwikkeld, en eindelyk tot dien trap van vorderingen geklommen is, waar toe men het thans verheven ziet.

Daar de Natuur altyd by ſchreden, en nimmer by ſprongen vordert, was 'er een middentyd noodig, waarin men den werktuiglyken Konstketen van ARISTOTELES den ſchop gaf, zonder dat men noch deszelfs plaats, door een voorzichtige en zintuiglyke proefondervinding vervuld had. Deeze

loop-

loopbaan werd het eerst luisterryk geopend door PETRUS RAMUS, die, ten koste van zyn eigene veiligheid, zich in het begin der zestiende eeuw, het eerst tegen de Schoolgeleerden in de bres ſtelde, en zich hier door aan zoo veel grievend hartſeer en vervolgingen zag blootgeſteld, als hy eer en roem by de zynen behaald had. Eindelyk ſchudde de onvergelyklyke DESCARTES het ſtof der ſchoolen geheel af, en verklaarde zonder werktuiglyk uitgedachte redeneeringen, de verſchynſels der Natuur: het is waar, zyn verbeelding lichtte hem hier het meest in voor; hy dacht evenwel Natuurwetten uit, en baande het eerst den glansryken weg, dien anderen, welke hunne denkbeelden onder een ſtrenger bedwang gelegd hadden, zoo roemryk na hem betreden hebben. DESCARTES had de Natuur meer aan *zyn eigene* wetten onderworpen; bedagtzaamer onderzoekers betraden na hem den weg der Wysbegeerte, veel eer als *leerlingen* der Natuur; zoodanig behaalden GALILAEUS, KEPLER, CASSINI, HUIGENS, DE LA HIRE en ſommige andere, den onſterflyken roem, die hen door

door de nakomelingen wordt toegezwaayd.

Het is opmerklyk, dat het gebouw der proefondervindelyke Natuurkunde, dat al zyn luister behaald heeft, uit een nuttig en naauwkeurig gebruik der zintuigen, aan de beguicheling dier zelfde zintuigen, zyn eerſten grondſlag en oorſprong verſchuldigd is: oordeelkundige Mannen waren het bedrog der zintuigen gewaar geworden, zoo wel als de gevaarlyke dwaalingen, waar aan men zich vindt blootgeſteld, indien men uit de verſchynſels, die de zintuigen ons oppervlakkig vertoonen, gerust gevolgtrekkingen maakt: de boog des Hemels, de gelyke afſtand der Starren, de grootte der Maan, de loop der Zon van het Oosten na het Westen, de voortgang, ſtilſtand en terugkoomst der Planeeten, benevens menigvuldige andere, waren de aanhoudende beguichelingen, waar mede de zintuigen het verſtand van de Natuuronderzoekers verſtrikten. Groote Mannen, hadden dit bedrog, vooral in het Hemel-geſtel, reeds hier en daar opgeſpoord: COPERNICUS en TYCHO BRAHE hadden in dee-

deeze taak byzonder uitgemunt, of ſchoon de laatſte, uit vrees van verkettering, waar mede hy gedreigd werd, de verſchynſels der Natuur, met de Godgeleerde ſtellingen zocht te vereenigen, en dus zyn waare meening verbloemde, dewyl het bekend is, dat hy meer achting voor het ſtelſel van COPERNICUS, dan voor zyn eigen hadt. Het uit den weg ruimen van zoo veel dwaalingen, die het vertrouwen op de zintuigen verwekte, baarde in de kennis der Natuur een geheele hervorming, waar door het gebouw der Proefondervindelyke en Meetkundige Natuurkennis gebooren werd, wiens eerst gelegde ſteenen, door den Vader en Hervormer der Wysbegeerte, ISAAC NEWTON, tot een prachtigen tempel van waarheid en wysheid werden opgetrokken. De bewegingen der Hemelſche lighaamen, eerst door draajkolken voortgeſtuwd, de eb en vloed, de kleuren, waar mede zich de Natuur ſchildert, en eindelyk zoo veel duidelyke verſchynſels, welke men door de termen van aantrekkings- en zwaarte-kracht gewoon is uit te drukken, waren agter het

floers

floers verborgen, dat het aanſchyn der Natuur bedekte; NEWTON ligtte dat floers op, en de Hemelen waren open: hield de Natuur zich ſchuil, en ſchoten zyne vermogens te kort, hy berekende haare wetten op onwrikbaare gronden, tot in het oneindige; in deeze berekening geholpen, en zelfs overtroffen, door den onvergelyklyken LEIBNITZ, vertoonde hy de Natuur in al haar pragt en luister, na ze eerst aan het kenmerk der waarheid getoest te hebben.

Zyne Navolgers drukten zyne ſtappen, en maakten zyne leer gemaklyk, door het oprichten van Schoolen, waarin de bewegingen van de Natuur, door Proefondervindingen en Werktuiglyke waarneemingen geleeraard werden. Dit middel wierd eerst door POLINIERE uitgedacht en in het werk geſteld, waar door 's GRAVESANDE en MUSSENBROEK naderhand gelegenheid gehad hebben, om het waar aanſchyn der Natuur in haar helder daglicht te vertoonen, en de geheele Wereld aan zich te verpligten.

Zoo groot is het voordeel, dat men uit de Proefondervindelyke Natuurkun-

de getrokken heeft: deeze heeft ons de verſchynſels der Natuur zoo veel te beter leeren kennen, ſinds men meer vertrouwd heeft op het eenvouwig getuigenis der zintuigen, en minder op dat eener verhitte verbeelding en vooraf gemaakte ſtellingen, welke als zoo veele geverwde glazen zyn, door welke men over de koleuren der omringende voorwerpen zou willen oordeelen. De waare Natuuronderzoeker, alle voorgaande vooroordeelen van zich afwerpende, dringt onder voorlichting der ondervindinge, met zyne naauwkeurige zintuigen, tot in de duisterſte ſchuilhoeken der Natuur: het is aan die ondervinding, dat men de ſchoone ontdekkingen verſchuldigd is, welke de Natuurkennis over het ſchynſchoon gewoel der vlugge en vindingryke vernuften doet zegepraalen. Die gelukkige omkeer is te weeg gebracht, door den vlyt van hun, welke in de 17de en 18de eeuw, der Natuur haare geheimen ontweldigd hebben, in welkers ontdekking, zy in de vorige eeuwen, zoo ſchaars was; gelukkig! zoo het helder licht der Proefondervindelyke Natuurkunde, die het

Mensch-

Menschlyk verſtand voor zoo veel dolingen beveiligd heeft, veelen, door deszelfs glans en gloor te ver verrukt, niet te ſterk in de oogen geſchitterd had. Had men zich met dien grooten Leeraar der Proefondervindelyke Natuurkunde, 's GRAVESANDE, geduurig te binnen gebracht, dat men, door de Zintuiglyke waarneemingen, niets anders kent dan de verſchynſels der Natuur, zoo zou de geest van order, ſchikking en gevolgtrekking, zoo noodzaaklyk, om de verſchynſels aan elkander te verbinden, het vernuft niet te veel hebben doen belust zyn, om gevolgen te trekken, waar door men zich verbeeldde, rede van die verſchynſels te kunnen geeven: integendeel, men vergat, dat men verſchynſels opſpeurde, en men haalde uit de ondervinding ſtellingen, die den *aart* en het konſtig *waarom* der dingen ſcheenen te verklaaren; men ſtichtte eindelyk een gebouw van redeneeringe, zoo weelderig als de draajkolken van DESCARTES, of het dier van KEPLER: in een woord, de verſchynſels werden tot gronden van zekerheid verheven, waar over de gezonde rede

maar al te dikwyls ſchaamrood geworden is.

En zeker zullen wy edelmoedig zyn: wy, die thans onze gedachten laaten gaan, over het voor- en nadeel van den invloed der zintuigen, zoo behoort ook tot onze taak het misbruik, dat men gemaakt heeft van de zintuiglyke Proefondervindelyke Natuurkunde, aan welke men anderſinds het uit den weg ruimen van zoo veele dwaalingen, het veranderd gelaat der Natuur, en den zegepraal der waarheid over denkbeeldige Wereldſtelſels, verſchuldigd is. Het kennen van dit misbruik is van te meer belang, om dat men uit de beweginge het ydel; en uit het ydel Gods onmeetbaar beſtaan heeft meenen te verklaaren: terwyl men zich aan den anderen kant verbeeldde, uit de drukking en botzing, en uit alle die verſchynſels, welke men door aantrekkingskracht uitdrukt, de beginſels der ſtof, hoe zeer de zintuiglyke ondervinding hier niets in voorlichtte, te kunnen verklaaren: het onbevooroordeeld opgeeven van het een en ander zal genoeg zyn, om te doen zien, dat, in iedere Wysgeerige

eeuw,

eeuw, vinding en vernuft ſtelſels gebouwd hebben, die het verſtand bedrogen hebben; en te gevaarlyker zyn geworden, naar maate zy, in de laatſte eeuw, op het getuigenis der Zintuiglyke en Proefondervindelyke waarneemingen, gebouwd ſcheenen.

Die de Natuurlyke verſchynſels opſpoort, verkeert omtrent de plaatſingen en bewegingen der lighaamen; hy beſchouwt de krachten, en derzelver werking en drukking; hy gebruikt het woord zwaartekracht, om dezelve te bepaalen; hy neemt zyn vindingryk vernuft te hulp, en bedient zich van den hefboom, den as, de katrol, de wig en de ſchroef; hy ziet, wanneer de werking gelyk aan den weerſtand is, dat als dan de rust behouden wordt; dan wel dra waarſchuwen hem zyne zintuigen, dat het gedrukt lighaam de rigting van het aanraakend lighaam aanneemt, wanneer het door geenen tegenſtand verhinderd wordt. Dus ziet hy de beweging, hy bepaalt dezelve, hy onderwerpt ze, op het voetſpoor van den grooten NEWTON, aan wetten; hy beſchouwt den weerſtand,

die de middelſtoffen en de wryvingen veroorzaken; hy onderzoekt de oorzaaken, die derzelver loopſtreek veranderen; de vloeiſtoffen, die de ſtreekbuiging, en de vaste lighaamen, welke de weerſtuiting maaken, lichtten hem voor in dit onderzoek. Zoo leert hem de zintuiglyke ondervinding de beweging en haare wetten kennen, en hier om vormt hy al te onvoorzigtig een beſluit, dat de uitgeſtrektheid, waarin de bewegingen voor zyn oog geſchieden, een volſtrekt ydel is; het geen hem tot niets minder oplcidt, dan om het eene eigenſchap van God te noemen, die zyne oneindigheid uitdrukt: immers zoo hy het ydel niet toelaat, ontkent hy onbeſchroomd de mogelykheid dier bewegingen, welke hy zintuiglyk ondervindt.

Het behoort in het geheel tot ons beſtek niet, ons in een onderzoek in te laaten, over het zoo dikwyls herhaald vraagſtuk: of men een alom verſpreid ledig, dan wel een volſtrekt vol erkennen moet; veel min op te ſpooren, of de zwaartekracht en de weder-ſtand der ſtof, welke men tegen het vol

vol tegenwerpt, waarlyk eigenſchappen der lighaamen, dan wel middeltermen zyn, waar van men zich bedient, om in een verſtaanbaare en algemeen aangenomene taal, de verſchynſels, welke wy door onze zintuigen gewaar worden, uittedrukken; of eindelyk de uitgeſtrektheid zelve eene wezenlykheid zy, dan wel een woord, behoorende tot die middeltermen, waar van wy, tot ons gemak, gebruik maaken: het is genoeg, zich overtuigd te vinden, dat het de verſchynſels, noch de wetten der beweginge niet zyn, welke gronden van zekerheid opleveren, om een alom verſpreid ledig te erkennen; zelfs zoo, dat men uit deeze verſchynſels geene gevolgen, hoe genaamd, kan afleiden, die geſchikt zyn om het gevoelen van zulken te ontzenuwen, die het ruim voor de orde der aaneengeſchakelde wezens houden.

De oude Wysgeeren zagen de beweging, en hierom durfden reeds EPICURUS, DEMOCRITUS en LEUCIPPUS het ruim, als een onlighaamlyk, onbetastbaar wezen, onvermogend tot lyden en werken, bepaalen: in laater tyden volgde GASSENDI hun voetſpoor;

de beroemde KEIL gaf zelfs Natuurkundige proeven, afgeleid van de samendrukking der ſtof, om te bewyzen, dat 'er een ydel was, verſpreid door het ruim; eindelyk kwam de Doorluchtige NEWTON, en waagde de grootſche ſtelling, om het ruim als het midden te erkennen, waar door God alomtegenwoordig was (a), dewyl hy, langs

(a) Sommigen ontkennen dat dit immer door NEWTON geleerd zy: CLARKE beweert, dat het denkbeeld van een *ſenſorium*, alleen ter opheldering, door NEWTON zy bygebracht; daar hy 'er tevens eene vergelyking byvoegt van de manier, waarop de *beeldtenis* der dingen in ons *ſenſorium* vertoond worden, zeggende: dat God op zulk eene wyze *de dingen* zelve, in het *Ruim*, *ter plaatſe daar zy zyn*, gewaar wordt, even als of het Zyn *ſenſorium* was. De plaats by NEWTON is deeze: "*Annon ſenſorium animalium eſt locus, cui* „ *ſubſtantia ſentiens adeſt, et in quem ſenſibiles re-* „ *rum ſpecies per nervos et cerebrum deferuntur, ut* „ *ibi praeſentes a praeſente ſentiri poſſint? Atque* „ *his quidem rite expeditis, annon ex phaenomenis* „ *conſtat, eſſe Ens incorporeum, vivens, intelligens,* „ *omnipraeſens, quod in ſpatio infinito, tanquam* „ *ſenſorio ſuo, res ipſas intime cernat, penitusque* „ *perſpiciat, totasque inter ſe praeſens praeſentes* „ *complectatur: quarum quidem rerum id, quod in* „ *nobis ſentit et cogitat, imagines tantum ad ſe per* „ *organa ſenſuum delatas in ſenſoriolo ſuo percipit* „ *et contuetur.*" NEWTONI *Opt. Lib. III. Quaeſt.* 28. *pag.* 298. *Ed. Lauſ. et Gen.* 1740. Het koomt my voor, dat CLARKE het denkbeeld van het Ruim, daar het als het midden erkend wordt, waarin God alomtegenwoordig is, ſtellig bevestigt door zyn ge-

langs deezen weg, de ſchepping der wezens en Gods alomtegenwoordigheid kon verklaaren. Het is moeilyk te bepaalen, of de weelderige vernuften der Overnatuurkundigen ooit ſtouter ſtap gedaan hebben, dan deeze groote Leeraar der Proefondervindelyke Natuurkunde, die aan het ruim, het denkbeeld van den zetel van Gods verſtand, heeft durven hechten: maar vraagen wy aan onze zintuigen, of zy ons, door eenige Proefneeming, kunnen verzekeren, dat het ſtoflyk Al, niet één enkel onverdeeld wezen is; en of zy gronden van zekerheid opleveren, dat wy ons niet bedriegen, wanneer wy door den afſtand, die wy onder de grovere

gevoelen, dat NEWTON het zelve by ons *ſenſorium* vergeleeken heeft: immers even eens, als wy de *beeldteniſſen* der dingen gewaar worden, zoo wordt God *de dingen zelve* gewaar: maar, zegt NEWTON, wy worden die in ons *ſenſorium* gewaar, en zoo ook God als het ware in zyn *ſenſorium*; ik zie niet dat men den zin zonder uitvluchten anders wringen kan; zelfs of ſchoon NEWTON het denkbeeld van *ſenſorium* niet eens genoemd had, zoo erkent hy ten minſten met ronde woorden het *Ruim* voor de plaats, waarin God de dingen niet alleen ziet en gewaar wordt, gelyk ons *ſenſorium* de plaats is, waar wy de *beeldteniſſen* gewaar worden, maar ook waar Hy, met Zyne Tegenwoordigheid, de dingen als Tegenwoordig geheel BEVAT.

wezens gewaar worden, dezelve als afgeſcheiden van elkander beſchouwen: zy antwoorden niets, en zwygen niet alleen over de eerſte beginſels der ſtof, maar zelfs zyn zy dikwyls gebrekkig, al verkeeren wy omtrent zulke wezens, die wy zien; ik meen by voorbeeld de lucht, wier byzondere ſoorten als dephlogistiek, phlogistiek, mephytiek enz., onze Zintuiglyke waarneemingen, ten minſten tot noch toe, zoo dikwyls overtroffen. Zonder dan eenig ſtelſel te verdedigen; of te durven bepaalen, dat de genoegſaame rede, zonder welke geen ding, God zelve niet uitgezonderd, eenige beſtaanlykheid heeft, dat de genoegſaame rede van de figuuren der ſtoflyke lighaamen nul is, zoo zy alleen door het ydel, dat is, door niets beperkt worden; dat de genoegſaame rede zelfs nul is in het verſtand en in den wil van God: dewyl God onmooglyk iets door niets kan bepaalen of beperken; zonder, zeg ik, in dit vraagſtuk intetreeden, of eenig ſtelſel te verdedigen: zoo blykt het, dat de noodzaaklykheid eens beweezen zynde, van de ſtoflyke aaneenſchakeling,

de

de beweging alleen een aaneengeſchakelde verandering is van het ſtoffyk geheel. Dat het dus de beweging, noch derzelver wetten niet zyn, welke ons het ydel leeren; en dat zich onze zintuigen bedriegen, wanneer wy ons verbeelden, verplaatſingen te zien van ſtofdeelen, die wy ons als afgeſcheiden verbeelden, doch van welker aaneenſchakeling, aan hunne omringende middelſtoffen, onze zintuigen zoo onkundig zyn, als zy zelve boven het bereik zyn onzer Proefneemingen. Dat men derhalven als in een cirkel geoordeeld heeft, wanneer men uit de beweging en zwaartekracht, tot het ydel dorst beſluiten: eene dwaling, die te gevaarlyker wordt, naar maate de vraag zelve gewigtig is, voor allen, die begrypen, dat men door een algemeen ruim te ſtellen, op een wonderlyke wyze ſpeelt met Gods eigenſchappen: zynde het ruim, volgens zyn eigene Natuur (ten minſten voor zoo ver men aan het zelve, als de zetel van Gods verſtand, volſtrekt het denkbeeld van wezenheid aan het zelve moet vasthechten), oneindig, onveranderlyk, eeuwig, noodzaaklyk, onſtof-

ſtoflyk en alomtegenwoordig: waarom zelfs ſommige Wysgeeren, na eerst de Proefondervindelyke Wysbegeerte geraadpleegd te hebben, hunne weelderige verbeelding zoo ver den losſen teugel vierden, dat zy het Ruim eene eigenſchap van God genoemd hebben, dat zyn oneindige en onbeperkte beſtaanlykheid uitdrukte.

Te midden van zoo veel omſlagtige beſpiegelingen, waar toe aanleiding gegeeven is, door een blind vertrouwen op de zintuigen: aan de eene zyde, om dat men de affcheidingen der ſtof, en dus het ydel meende te zien; en door onregelmatige gevolgen aan den anderen kant, welke men uit de beweging der lighaamen heeft afgeleid, hebben zy, welken het alleen om waarheid te doen was, op eene naauwkeurige en voorzichtige wys, den aart der beweginge onderzocht; en de ſchrandere beöeffenaars der Proefondervindelyke Natuurkunde hebben, door naarſtigheid en Oordeelkundige waarneemingen, het Menschlyk verſtand, zoo ver verrykt, dat men geſlaagd is, om dewet ten der beweginge opteſpooren, aan welken onvermoei-

den

den vlyt de Maatſchappy al dat gemak en nut verſchuldigd is, dat de kennis der Werktuigkunde over alle ſtanden en beroepen verſpreidt. Het ware derhalven een onedelmoedige vermetelheid, die gelukkige ontdekkingen niet dankbaar te erkennen: om dat 'er lieden zyn opgeſtaan, welke het helder licht hunner zintuigen in zoo ver verduisterd hebben, als zy, uit de wetten der beweginge, gevolgen hebben durven toepaſſen op de natuur der ſtof, welke, ſchoon niet dan op vernuft en vinding opgeſlagen, door hen als gevolgen van de verſchynſels der beweginge, en van hunne Proefneemende ondervindinge worden voorgeſteld.

Men behoeft zyne aandacht niet verder dan op de eerſte wet der beweginge te vestigen, om overtuigd te worden, welke gevolgen men op rekening der Proefondervindelyke Natuurkunde geſteld heeft: "Een lighaam „ volhardt in den ſtand, waarin het „ zich bevindt, het zy van ruste of be„ weginge, zoo lang geen uitwendige „ oorzaak deszelfs rust of beweging „ doet ophouden."

Niet

Niet te vreden met de kennis van deeze waarheid, heeft men gemeend de werking dier uitwendige oorzaaken zelve te kennen, en dezelve uit den aart der beweginge Wysgeerig te kunnen verklaaren: men beſchouwde een lighaam in rust; men zag die rust geſtoord, door de drukking of botzing van een ander lighaam, en men heeft kunnen goedvinden te verzekeren, dat 'er uit het een lighaam kracht in het ander overging. Wanneer een rustend, niet veerkrachtig, lighaam, door een gelykſoortig lighaam, dat in beweging is, wordt aangebost, en zy beiden, hoedanig de onderlinge betrekking van hunne *maſſae* ook wezen moge, na den ſchok met dezelfde ſnelheid bewogen worden, zoo drukken zich in dit geval de Natuurkundigen zoodanig uit, dat de krachten van het botſend lighaam zich in diervoegen *verſpreiden*, dat beide lighaamen, na de botzing, even ſchielyk bewogen worden; zoo ook, om geen meerder voorbeelden aantehaalen, wanneer het aantebotſen lighaam in beweging is, en met dezelfde rigting als het botſend lighaam, zal het laatſte, naar even-

evenredigheid der *masſae*, zyne krachten *mededeelen*.

Wy zoeken vergeefs naar een bewys of betoog van den overgang dier krachten; wy vinden ons genoodzaakt, wanneer wy zulk eenen overgang ſtellen willen, de medegedeelde kracht altyd van een uitwendige oorzaak afteleiden; maar ook deeze ontleent dan weer haare kracht van een andere uitwendige oorzaak, en zoo klimt men tot in het oneindige, tot men eindelyk zyn toevlucht moet neemen tot den wil van God: terwyl men evenwel weet, dat een willekeurige verkiezing van het Opperwezen, by geen redenkundig Wysgeer als een genoegſaame rede erkend wordt; doch al ware Gods wil voldoende, om voor de genoegſaame rede van den overgang dier krachten gehouden te worden, zoo blyven wy vraagen, wat ons toch beweegt, om in Gods wil de genoegſaame rede te zoeken van iets, voor wiens beſtaanlykheid geen bewys of betoog is: terwyl de zintuigen ons alleen de beweging toonen; en niets zeggen van den overgang der krachten. Vader MALLEBRANCHE, altyd zyne zintuigen mistrou-

wen;

wende, en bevreesd, dat men uit de botzing ligtelyk eenen overgang van krachten afleiden zou, wilde liever, terwyl hy alles van zyne *cauſes occaſionelles* afleide, vaſtſtellen, dat by iedere botzing Gods wil tuſchen beide kwam, om het aangebotſte lighaam te beweegen. Wy vinden iets belachlyks in dit voorſtel, maar vermogt hy niet, met het zelfde recht, Gods wil by elke botzing te hulp roepen, als wy by de eerſte botzing, het geen tog altyd het zelfde geval is: want zonder zulk eene willekeurige verkiezing, kan er voor den allereerſten overgang van bewegingskrachten geene genoegſaame rede, veel min een betoog, gevonden worden.

Een onderzoek over de waarheid of onwaarheid van den overgang der Natuurkrachten, is buiten ons beſtek. Wy laaten ons ook niet in, of onze zintuigen ons bedriegen, wanneer wy de ſtof zelve als log en weerſtandbiedend beſchouwen, beroofd van alle oorſpronglyke Natuurkracht: dan of wy, op het voetſpoor van LEIBNITZ, alle werking der ſtof, zoo wel in de leevende of bewegende, als in de doode of druk-

drukkende krachten, van eene oorſpronglyke Natuurkracht moeten afleiden; veel min of wy alle kracht ontkennen moeten, en zelfs, met EULER, de kracht van traagheid alleen voor den wederſtand erkennen, dien wy in de lighaamen waarneemen.

Genoeg is het, hier aantemerken, dat men misbruik van de zintuigen gemaakt heeft, wanneer men uit de wetten der beweginge en der botzinge eenen overgang van Natuurkrachten gemeend heeft te kunnen afleiden: daar die wetten ons alleen van de verſchynſels der Natuur onderrichten, maar niets aanduiden van de oorſpronglyke werking der ſtof, zoo dat men uit dezelve nimmer den overgang en mededeeling der Natuurkrachten te recht heeft kunnen afleiden.

Dan, geen uitvinding heeft den Natuuronderzoeker meer verrukt, dan die van de aantrekkingskracht. Dit verſchynſel, met den naam van trekking en kracht beſtempeld, was door de oudſte Wysgeeren waargenomen: ANAXAGORAS, DEMOCRITUS en EPICURUS maaken 'er gewag van; COPERNICUS ontdekte dit verſchynſel in de He-

melſche lighaamen; KEPLER nam de onderlinge aantrekking waar, tusſchen de planeeten en de zon, en de Engelſche Kancelier BACON maakt gewag van den invloed der maan op de zee, door middel van de aantrekkinge; maar het was alleen voor het verheven vernuft van den voortreflyken NEWTON weggelegd, om dit leerſtelſel in deszelfs helder daglicht te vertoonen. Wy treeden in geen onderzoek, in hoe ver een fraaije keeten van ontdekkingen het menſchelyk verſtand zoo ver betooverd heeft, dat men der ſtoffe eene eigenſchap toegekend hebbe, die zy misſchien nimmer bezeten heeft: wy verwonderen ons veel eer, hoe, na zulk een grootſche en vernuftige onderſtelling, alle de verſchynſels, die wy in de beweging der Hemelſche en Ondermaanſche lighaamen ontdekken, zoo uitmuntend met dezelve overeenkoomen, dat voortreflyke Mannen, als ROBERVAL en HOOK, hier op ſtelſels gebouwd hebben, welke, al wat Natuur onderzoekt, verbaasd en verrukt hebben. Hierom onderneemen wy niet aantetoonen, dat, de aantrekkingskracht onderſteld zyn-

de,

de, 'er geen genoegſaame rede is voor de verandering, welke de aangetrokkene lighaamen, in hunne beweging, ondergaan: want dan zouden wy moeten vervallen in een omſlagtig betoog, dat hoofdzaaklyk hier op zou uitkoomen: de rede der verandering, die de aangetrokkene lighaamen, in hunne beweging, ondergaan, moet of in dezelve, of buiten dezelve berusten: zy kan niet in de lighaamen zelve berusten, om dat ieder lighaam, dat in rust is, in die rust volhardt, zoo lang het door geen uitwendige oorzaak in dezelve geſtoord wordt; en veel min kan zy buiten dezelve berusten, om dat het midden, door welk het aangetrokken lighaam moet bewogen worden, volgens de Newtonianen, die de uitvloeiſels van eene middelſtoffe ontkennen, ledig zynde, 'er geene ſtof, hoe ook genaamd, op het zelve werken kan; zoo dat de aantrekkingskracht alle genoegſaame rede van de veranderingen in de bewogene lighaamen uitſluit, het geen zoo veel gezegd is, als dat de aantrekkingskracht zelve zonder voldoende rede is.

Liever dan op dit betoog ſtilteſtaan, is men verplicht, edelmoedig te beken-

nen, dat nooit beguicheling der zintuigen verſchoonbaarder was, dan in de voortreflyke keeten van verſchynſels, die men door het woord *aantrekkingskracht* verklaart: de eb en vloed; de ongelykheden der maan; de excentrique kringen, waarin zich de planeeten en comeeten beweegen; de vervroeging der nachteveningen; de knikking van den aardbol; en, om van veel andere te zwygen, in laater tyden, de afwyking der loodlyn op de *Chimboraco*, door BOUGUER en DE LA CONDAMINE waargenomen, zyn zoo veel waare verſchynſels, welke door de Starrekunde en door de Proefondervindelyke Natuurkunde, als in zegepraal, ten behoeve van dit geheim en onderſteld vermogen der ſtoffe, worden aangevoerd.

Hebben dan doorluchtige Mannen, met hunne naauwkeurige zintuigen, alle deeze verſchynſels waargenomen; en ſtrydt het nochthans regtſtreeks tegens de genoegſaame rede, dat de ſtof begaafd zy met een vermogen of kracht, om andere ſtof aantetrekken: zoo volgt, dat of ſchoon deeze verſchynſels natuurlyke gevolgen der aan-

aantrekkingskracht ſchynen te zyn, het woord aantrekking niets anders dan een middenterm is, die de voortreflyke keeten van al die verſchynſels in eens uitdrukt, en dat de rede dier verſchynſelen zelve elders behoort gezocht te worden. Wy laaten het aan ſchrandere Overnatuurkundigen over, om te beöordeelen, of zulke Wysgeeren, die van de waarheid eener Algemeene Overeenſtemminge in de Natuurbewegingen overtuigd zyn, een beter en veiliger weg betreden, tot het opſpooren der rede van die verſchynſels: dit is ten minſten zeeker, dat deeze hun toevlucht niet neemen tot een vermogen in de ſtof, het welk nimmer door eenige Proefneeming geſtaavd is, en door de genoegſaame rede regelregt wordt tegengeſproken.

Baarde dus, in de oudſte tyden, een blind vertrouwen op de zintuigen, den gedrochtelyken Godsdienst; en, aan den anderen kant eene volkomene verwaarloozing van derzelver getuigenis, Peripatetiſche en andere Wereldſtelſel, welkers bouwmeesters meer den Chaös, dan de Natuur ſchynen ge-

raadpleegd te hebben: was het Wysgeerig verſtand gekeetend, aan een werktuiglyke manier van denken; heeft men vervolgens zoo veel verwarring uit den weg geruimd, door een voorzichtig en verſtandig raadplegen der zintuigen, door het prachtig gebouw der Proefondervindelyke Natuurkunde; en heeft deeze weer aan het weelderig brein voet gegeeven, tot Over-natuurkundige beſpiegelingen, die niet de natuur, de waarheid en de ondervinding, maar het vernuft tot hunnen grondſlag hadden: welk een weg betaamt het dan hem inteſlaan, die, der wysheid begeerig, de waarheid tracht te kennen, en den bekoorlyken eertytel van Wysgeer verdient?

Den invloed der Zintuigen te mistrouwen, en zich nochthans van dezelve ten nutte te bedienen, na ze eerst aan het gezond verſtand beproefd te hebben, is onweerſpreeklyk de veiligſte weg. De hoofonderdeelen der Wysbegeerte noem ik *Natuurkunde* en *Zedekunde:* in beide zyn de Zintuiglyke waarneemingen van het grootſte nut, ter bereiking van de waarheid; en in bei-

beide is een te groot vertrouwen op dezelve, de bron geweest van grove dwaalingen.

In het opſpooren van de verſchynſels der Natuur, loopt men groot gevaar zich te bedriegen, wanneer men den aart der Natuur meent te kennen, om dat men derzelver verſchynſels heeft leeren gadeſlaan: een waarheid-lievend Wysgeer zal zich zorgvuldig wachten, om gevolgen toepaslyk op den aart en natuur der ſtof te trekken, die de verſchynſels zelve niet opgeeven, en de genoegſaame rede dier verſchynſelen nimmer uit de zintuiglyke gewaarwordingen willen verklaaren, dewyl de ondervinding hem leert, dat zy altyd te kort ſchieten.

Aan de andere zyde ſpoort hy die verſchynſels op, zonder vooraf gemaakte ſtellingen, maar onder het geleide van de Evidentie of Klaarblyklykheid: op deeze kan het Wysgeerig verſtand zich veilig verlaaten; op deezen weg ontmoet hem de Wiskunst, in het ſierlyk gewaad der Onfeilbaarheid: deeze beſchouwt, als Rekenkunst, de hoeveelheid der grootheden, als Meetkunst derzelver uitgeſtrektheid,

en eindelyk als Stelkunst de grootheden, (d. i. al wat vermeerderd of verminderd kan worden), in het algemeen: met een konſtig behulp van Zintuiglyke merken, leidt zy ons op tot een onfeilbaaren trap van zekerheid; de Stelkunst inzonderheid ſtelt, tot verbaazing van het verſtand, op een waarlyk tooverachtige wyze, geheele redeneeringen, door Zintuiglyke merken voor, welker Werktuiglyke ſaamenſtelling zoo duidlyk en onfeilbaar is, als het *Barbara Celarent* van de *Peripatetici* bedrieglyk en verward was.

De volkomene zekerheid der Wiskunst blykt hier uit, dat elk eerst beginnende leerling, die de eerſte en eenvouwigſte voorſtellen in orde betoogd heeft, hier in, door NEWTON zelfs, niet kan overtroffen worden. Zoo opbeurend als deeze waarheid is voor den beöeffenaar der Wiskunst, zoo veel wordt hem, aan den anderen kant, de moed uitgedoofd, om dat zy haare nuttigheid en ſchoonheid zoo lang voor hem verbergt, tot dat hy vorderingen gemaakt heeft, welke hem tot derzelver toepaſſing geſchikt maaken,

een

een trap, die door weinigen beklommen wordt: hier om behaalde THALES oneindig meer roem, door het meeten van de hoogte der Pyramiden, en van den afſtand der ſchepen in zee, dan door het uitvinden van de gelykheid der overſtaande hoeken van twee lynen, die elkander doorſnyden; de gelykheid der hoeken, aan de baſis van een gelykbeenigen driehoek; de gelykvormigheid der gelykhoekige driehoeken; de regtheid van alle de hoeken in een halven cirkel, enz.: dit is de rede, dat zoo veele by de eerſte beginſels blyven ſtaan, dezelve ſchielyk voorbygaan, en zich lynregt met de borst op de Natuurkunde toeleggen. Men ſpoort door Proefneemingen de verſchynſels der Natuur op: en waarlyk de fraayheid van alle die verſchynſels verdienen de aandacht der Weetgierigen, en zyn voorals geſchikt, om de Zintuigen een ſtreelend en nuttig vermaak te bezorgen: maar niemand kan evenwel ontkennen, dat de kennis der Natuur zich ſchuil houdt agter eene grondige en naauwkeurige beöeffening der Wiskunst.

Men zal nimmer de doorgeloopene ruimten van lighaamen, derzelver gewigten, vermogens of krachten, waar mede zy anderen gezegd worden te drukken; of zelve bewogen wordende, hunne ſnelheden, tyden van beweginge en wat dergelyke dingen meer zyn, kunnen kennen en berekenen: terwyl men onkundig is van de eigenſchappen der regte lynen, regtlynige vlakken, hoeken, gedeelten en omtrek van den cirkel, der regte lynen, die tot de kegelſneden behooren, der gedeelten van Parabolen, Ellipſen, Hyperbolen en menigvuldige andere kromme lynen: alle welke Meetkundige figuuren toegepast op de Werktuigkunde, Waterweeg- en Waterloopkunde, Gezichtkunde, Starrekunde, en meer andere deelen, die tot de gemengde Wiskundige wetenſchappen behooren, de Natuur, in al haar grootheid en ſchoonheid leeren kennen, en den Natuuronderzoekers gronden van zekerheid opleveren, waar door het Wysgeerig verſtand verrukt, en, tot verbaazing van het vernuft, onfeilbaar onderwezen wordt.

In de Zedekunde eindelyk, is het licht

licht der gezonde Rede een voortreflyk tegengif, tegens de aanvechtingen der Zintuigen, die maar al te dikwyls het Menschlyk, ja zelfs het Wysgeerig verſtand, met behulp van een loos zelfsbedrog, het pad van Waarheid en Wysheid doen verlaaten, om zyn edele voortreflykheid in een ſtroom van wellust en zinlyke genietingen uittedooven. Leert de ondervinding, dat het verſtand deerlyk te worſtelen heeft met de aanvechtingen der Zintuigen, zoo vertoont zich voor elk waakſaam en verſtandig Wysgeer, het licht der gezonde Rede, als een ſtraal der Hemelſche Wysheid, die hem boven den indruk der Zintuiglyke gewaarwordingen verheft, om hem, als een verſtandig weezen, langs het pad der Wysheid, toegang te geeven tot de Heiligdommen der Waarheid.

De Zintuigen, die voortreflyke Werktuigen, die uit eigen aart geſchikt zyn, om onze denkvermogens optewekken en te verſterken, zyn tyrannen geworden by elk, die in zyn zedelyk gedrag, hen alleen of te veel gehoor geeft: even gelyk zy de Natuuronderzoekers, zoo menigwerf te deer-

deerlyk misleid hebben. De voorwerpen, welke het misbruik der zinnen als begeerlyk voorſtelt, worden hier om te recht zinlyk genoemd: de wil wordt opgewekt tot genietingen, die met 's Menſchen zedelyk geluk waarlyk onbeſtaanbaar zyn; de wellust, nooit verzadigd, die nimmer een zachte zelfsvoldoening na zich laat, die meest al, door haar ééntoonigheid, verveeling baart, en dus uit haar eigene Natuur geſchikt is, om aanhoudend op nieuwe zinlyke genietingen bedacht te zyn, wier voorſmaak alleen dat bedrieglyk genoegen geeft, waar van men zich zoo veel voorſtelt: de wellust en het zinlyke, zyn meest al de dryfveeren van 's Menſchen belang, en, het geen het verſchriklykst van allen is, het zinlyke bedriegt den Mensch, op eene zeer looze wys: immers niemand veronachtſaamt zyn geluk met voorbedachten raade, elk Mensch zoekt zyn eigen geluk; maar de Zintuigen geeven hem zulke denkbeelden van geluk, als zyn hart wenscht, zoo dat men ſchielyk dat geen voor waarheid erkent, het geen men zoodanig hoopt te vinden; ſchielyk

lyk zyn onze begeertens plichtmatig in onze oogen, en zoo wordt de Mensch, zonder opzetlyke kwaadheid, welhaast een slaaf van zyne eigene zinlyke gewaarwordingen en genietingen. De beroemde NOCOLE, wiens hoofdbezigheid het was, de waarde van 's Menschen denkvermogen te onderzoeken en te bepaalen, den alvermogenden invloed der Zintuigen gewaar geworden, vormde hierom zulke geringe denkbeelden van 's Menschen verstand, en noemde het zelve zwak, bepaald, eng, geduurig blootgesteld aan afdwaalingen, en tevens zoo waanwys, dat het alles binnen zyn bereik rekent. Zeker is het, dat de Mensch meest al wys boven zich zelven is, en altyd door het zinlyke bestuurd, oordeelt hy over zich zelven, terwyl hy ongevoelig verlokt raakt, om te denken, dat hy verstandlyke vermogens genoeg bezit, om zich door die indrukken niet verder te laaten bestuuren dan zyn geluk het medebrengt; terwyl andere, meer zwak en minder waanwys, hunne eigene vermogens te gering achten, om tegen zoo veele bekoorlykheid bestand

te

te zyn, den moed opgeeven, en zich intusschen met den stroom van zinlyke bejaagingen laaten wegsleepen: zoo verzwakt het zinlyke oogenschynlyk het verstand, het maakt den eenen waanwys, en den anderen tot een bloodaard. Te recht verzekerde hier om PASCAL, die 's Menschen verstand aan den zedekundigen kant beschouwde, dat het beide even gevaarlyk was, den Mensch of zyn eigene voortreffelyke vermogens, of zyne laagheid te veel te doen kennen. Gelukkig! was elk binnen de juiste paalen gebleven, die de schrandere LOCKE aan 's Menschen vermogen heeft toegekend: hy onderzocht met ernst de vatbaarheid van het verstand; trachtte optespooren tot hoe ver zyne kundigheden zich kunnen uitstrekken; te bepaalen, het geen hy begrypen kan: in een woord, zyne Natuur in haar eigene waarde te leeren kennen, door al de voorwerpen in die evenredigheid te beschouwen, welke zy met zyne vermogens hebben.

Zien wy dus, hoe de Zintuigen, van de jongste eeuwen af, den Mensch in het beschouwen der Natuur, by ge-

brek

brek eener beſchaafde redeneering, in een dweepende verwarring gedompeld hebben; hoe zy naderhand de ryke bronnen van alle dwaalingen geweest zyn; hoe zy telkens aanleiding gegeeven hebben, om de begeerte te doen vestigen, op de voorwerpen, wier bezit met het geluk eigenaartig onbeſtaanbaar zyn; en eindelyk, dat het ergst van allen is, de verſtandelyke vermogens zelve ondermynen, ontzenuwen en vernietigen: zoo zal ieder bedachtſaam Mensch ligtelyk met den Geleerden Jood inſtemmen, dat niemand zich een zonderlinge vordering in de Wysheid zal kunnen beloven, die niet door het licht der gezonde Rede geleerd heeft, zich boven de Zintuiglyke voorwerpen te verheffen. Is de ziel onſterflyk; zal zy uit haar eigen aart eeuwig ondervinden, denken en willen; zal zy in den ſtaat der gelukzaligheid de waarheid kennen; zullen Wysheid en Schoonheid, de volzalige voorwerpen van haare werkſaamheden en genietingen zyn, wanneer zy van allen ſchadelyken invloed der zinnen bevryd, haar eigen geluk kennen en genieten zal: wat gevoelig

hart

hart voelt zich dan niet ontvonkt, om zyn beſtaan, zoo veel in hem is, aan die voortreflykheid te doen evenaaren, welke het doeleinde is zyner beſtemming, waar door hy reeds in deezen Natuurſtaat, boven het zinlyke verheven, onder het geleide der Wysheid, en het genot van de indrukken der Waarheid, als een verhevener weezen zyn loopbaan voleindigen kan.

Wy behoeven geen Geleerde en Overnatuurkundige beſpiegelingen, om onze Rede over de zinlyke aanvechtingen te doen zegepralen: de Godsdienst vervult elk welgeplaatst hart met Wysheid, deeze veredelt den Mensch tot een Wysgeer, of ſchoon zyne opvoeding en omſtandigheden hem niet toelieten, zyn vernuft met Geleerdheid te verſieren, en is alſins het beste en geſchiktſte middel, om zyn zedelyken wandel, volgens het voorſchrift der gezonde Rede, te beſtuuren.

Is dan de zegepraal over het zinlyke hier zyn groote en edele post: hy verheuge zich, dat hy reeds hier, door zyne verſtandige Rede, zoo dikwyls geholpen, beſtuurd en op het regte

pad

pad kan gehouden worden, als hy vrywillig derzelver wyzen raad, voor het heilig richtſnoer zyner vrye werken houdt. Bekooren hem Waarheid en Wysheid; de Godsdienst zy zyne Leidsvrouw! deeze geeft het hart eene ſtandvastige geſchiktheid, om zich naar het voorſchrift der Rede te gedragen. De rust, het genoegen en de voortreflykheid van den Mensch, in een woord, zyne volmaaktheid beſtaat in het leeven en werken, naar de inſpraak der Rede, onder het beſtuur van den Godsdienst: deeze geleidt hem ſteeds op het enge pad der Wysheid, het geen voor hem bekoorlyk wordt, zoo dra hy zich een hebbelykheid verkregen heeft, om het zelve te betreden. Daar vindt hy de onafſcheidbaare gezellinnen der Wysheid: Vergenoegdheid, Zelfsvoldoening, Blydſchap en Grootmoedigheid; daar geleidt hem de Godsdienst, zonder omzien, met een grootſchen tred, en doet hem wandelen, volgens het beſtuur van zyn voortreflykst en edelst beginſel: de inſpraak namentlyk der gezonde Rede, het licht der Natuur, een ſtraal der Godheid, door den zui-

veren en onbevlekten Godsdienst gelouterd, die den Mensch boven alle aanvechtingen der Zintuigen ver doet zegepraalen, deeze bezorgt hem die zagte zelfsvoldoening en zedelyke welvaart, welke nimmer eenige Zintuiglyke gewaarwordingen of Zinlyke genieting, aan het hart der Wyzen geſchonken heeft.

GER. WINDII,

Prof. Anat. Chir. et Art. Obstetr.

DISSERTATIO,

DE

AËRE ZELANDICO.

Ante CAJI JULII CAESARIS bellicas expeditiones, qui Romanorum Aquilas

 oris

VERHANDELING

OVER DE

ZEEUWSCHE LUCHT,

DOOR

GER. DE WIND,

Prof. in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde, te Middelburg.

Meest alle Nederlandsche Historieschryvers getuigen, dat voor de Krygstogten van CAJUS JULI-

oris Batavum primus intulit, Zelandicarum insularum antiquitatem alta caligine obvolutam jacere, omnes fere Belgicarum Rerum scriptores testantur.

Si in retro decursa annorum spatia ire, et quicquid memoriarum Scriptorum Veterum fides custodit, excutere placet, reperiemus a longe submotis aetatibus varias opiniones de Aëris Zelandici qualitate inter praeclaros cujuscunque aevi viros viguisse, qui et ipsi Zelanda de Gente nati eruditionis famam apud posteros propagarunt, inter quos primo loco nominare liceat NICOLAUM EVERARDI, summi Consilii Me-

---

CAESAR, die het eerst de Romeinsche Vaandels, in het Land der Batavieren, geplant heeft, de Oudheid der Zeeuwsche Eilanden in eene dikke duisternis gehuwonden ligt.

Indien wy ons verledigen, eenige jaaren agter uit te speuren, en het geen geloofwaardige Oude Schryvers ons hebben nagelaaten te onderzoeken, zullen wy bevinden, dat van ouds af, verschillende gevoelens, omtrent den aart der Zeeuwsche Lucht, plaats gehad hebben, by beroemde Mannen, die in onderscheidene Eeuwen leefden, en die zelfs in Zeeland geboozen waren, en den roem hunner Geleerdheid, tot de Nakomelingschap, hebben overgebragt: onder welken men NICOLAUS EVERARDI, Voorzitter in den Hoo-

gen

Mechlinienſis Praeſidem, magnae exiſtimationis virum, cujus verba in Conſilio 132 Libri ſui Conſiliorum et Reſponſionum ita leguntur: *nec est verisimile, quod in Patria Zelandiae, ubi Aër de se corrumpit ferrum; vixerunt aliqui centum et viginti duo annos, imo de mille vix unus, ibi continue moram trahens attingit quinquagesimum annum.*

Ex quibus verbis apparet, in nemine magis, quam in illo viro id verum esse, quod dicitur, nullam esse sapientiae vim tantam, in quam non aliquis stultitiae rivulus influat cum eaque permisceatur. Mirari itaque non debe-

gen Raad van Mechelen, en een zeer geächt Man, de eerſte plaats mag geeven; wiens woorden, in de 132 *Raadg.*, van het Boek zyner *Raadg.* en *Antwoorden*, deeze zyn: *Het is niet waarſchynelyk, dat in Zeeland, daar de Lucht van zelf het yzer verteert, eenige Menſchen honderd en twee en twintig jaaren geleefd hebben; ja van duizend, is 'er naauwlyks één, die daar, geduurende zyn geheel leeven verblyvende, het vyftigſte jaar bereikt.*

Uit welke woorden duidelyk blykt, dat in niemand meer, dan in dien Man het zeggen bewaarheid is, namelyk: dat nooit iemands Wysheid zoo groot is, dat zich daar mede niet eenige dwaasheid zoude vermengen. Dus moeten wy ons niet verwonderen, dat

mus, quod Filius ejus, qui ſub JANI SECUNDI nomine Orbi Litterato innotescere voluit, et Cardinali GRANVELLANO a Secretis fuit, Patris opinionem ſecutus in Poëmatibus ſuis, Epistol: Lib. I. Epist. I. ad fratrem ſuum EVERARDUM NICOLAIUM, Aëris nostri qualitatem malignis ſcommatibus perſtringere audeat, dulci modulamine canens:

Me retinet falſis infauſta Walachria terris
Oceanus tumidis quam vagus ambit aquis.
Nulla ubi vox avium, Pelagi ſtrepit undique murmur
Coelum etiam larga deſuper urget aqua.
Flat Boreas, dubiusque Notus, flat frigidus Eurus,
Felices Zephyri nil ubi juris habent.

Au-

dat zyn Zoon, die zich, onder den naam van JANUS SECUNDUS, aan de Geleerde Wereld heeft willen bekend maaken, en Geheimſchryver was, van den Kardinaal GRANVELLE, het gevoelen van zynen Vader volgende, in zyne Gedichten, in den eerſten Brief, van het eerſte Boek zyner Brieven, die hy aan zyn Broeder EVERARDUS NICOLAI ſchryft, van de geſteldheid onzer Lucht, op een gants bitſche en ſchimpachtige wyze durft ſpreeken, op eene zagtluidende toon dus opzingende:

Ongelukkig Walcheren door haare ziltige Landen, welk een woelige Zee met zyn bruiſchende golven omvangt, weerhoudt my; hier hoort men geen ſtem der Vogelen, het gewoel der Zee raast hier van alle zyden, wyl de Hemel boven het zelve met dikke wol-

Audiamus LEVINUM LEMNIUM, Medicum Zirixſeënſem ibique natum, qui Scriptis ſuis eximiam ſibi nominis Gloriam comparavit. Hic, in Libro ſuo, de Occultis Naturae Miraculis, Lib. V. pag. 336, agens de Zelandici ſoli ubertate, de Urbibus eleganter extructis, de Portuum commoditate, et tuta Statione Carinis, hunc in modum de Aëre nostro loquitur: *de Aëris autem Zelandici clementia non auſim multa pollicери, ut qui in nonnullis partibus ſit paulo asperior, et quam Vicinarum gentium minus ſalubris, praeſertim aeſtate ob pa-*

wolken haar drukkende is: een Noorde, een ongeſtadige Zuide en koude Ooste wind, blaast in deeze ſtreek, terwyl de zagte Weste wind hier niet gehoord wordt.

Hooren wy LEVINUS LEMNIUS, een Geneesheer te Zierikzee, en aldaar gebooren, die zich door zyne Schriften eenen Grooten naam gemaakt heeft. Deeze in zyn vierde Boek, *de Occultis Nat. Mirac. pag.* 336, handelende over de vruchtbaarheid van den Zeeuwſchen grond, over de net gebouwde Steden, over de gemakkelykheid der Havens, en de veilige Reeën voor Schepen, zegt van onze Zeeuwſche Lucht, het volgende: *Van de zagtheid der Zeeuwſche Lucht durf ik niet veel goeds belooven, om dat zy in ſommige gedeeltens wat ſcherper en ongezonder is, dan die der naburige Volken, voornamelyk in*

deh

ludum et Stagnorum graves halitus, et quod Regio arboribus minus consita. Hoc tamen habet commodi, quod contagioni ac pestiferis morbis minus sit obnoxius, ac serius inficiatur, nec facile conquiescit.

Audiamus JASONEM PRATENSEM, Medicum Verienſem, qui Medicinam primo in urbe patria Zirixzea exercuit, deinde ab ADOLPHO BURGUNDO, Marchione Veriae et Domino Beverenſi, in Arcem Sandenburgun evocatus aulae ejusdem urbisque Verienſis Archiater fuit. Hic tanta felicitate in humanioribus Studiis ingenium exacuit, ut nemo purius Latine ſcriberet, nemo

den zomer, wegens den zwaaren ſtank der poelen en moeraſſen, en om dat dit Land niet ſterk met geboomte beplant is. Nochthans heeft het dit voordeel, dat het minder aan beſmetting en pestilentieuſe ziektens is onderworpen, en laater wordt beſmet, en de beſmetting zich niet ligt vestigt.

Laaten wy ook agt ſlaan op JASO PRATENSIS, Geneesheer te *Veere*, die eerst zyne Geneeskonst, in zyne geboorteſtad *Zierikzee* geoefend heeft; vervolgens door ADOLPH VAN BOURGONDIEN, *Markgraaf van Veere en Heer van Beveren*, in het Kasteel *Sandenburg* ontbooden zynde, eerſte Geneesheer van zyn Hof en van de ſtad *Veere* geworden is. — Deeze Man heeft zich met zulk een gelukkigen uitſlag, op de fraaye Wetenſchappen toegelegd, dat niemand

hier-

mo Verſus Latinos elegantius pangeret. Edidit Poëmata varia hoc titulo: *Sylva Carminum Adolescentiae*, Antwerpiae 1530. 8vo, rarioribus Libris merito adnumeranda. In hac Sylva conſpicitur carmen JANI REIGERSBERGII Chronico Zelandiae praefixum, in quo de Zelandia ejusque Aëre ita canit:

Crede mihi non est Regio aspernabilis ulli,
Certat cum primis fertilitate locis.
Aëris innocui tanta est clementia, pasſim
Arborei foetus ut genus omne ferat.
Si cupis ingenium gentis noviſſe, docebit
Multa hic collectus ſedulitate liber;
Gens addicta Deo, cata, ſimplex, moribus aptis,
Nec pauci castae Palladis arma colunt.

ſierlyker Latyn ſchreef, noch beter Latynſche Vaerſen maakte dan hy. Hy heeft verſcheidene Gedichten, onder den tytel van *Sylva Carminum Adolescentiae*, te Antwerpen, in het jaar 1530, in 8vo uitgegeeven, die mèn met recht onder de zeldzaame boeken mag tellen. — In deezen bundel, vindt men een Vaers, geplaatst voor de Chronyk van Zeeland, door JOHAN VAN RYGERSBERGEN, in het welk hy van Zeeland, en van de Zeeuwſche Lucht, dus opzingt:

Geloof my, deeze Landſtreek moet van niemand veracht worden: in Vruchtbaarheid heeft zy voor geene plaats des Aardbodems te wyken; de zagtheid van haar onſchadelyke Lucht is zoo uitnemend, dat het boomgewas hier alle ſoort van vrucht oplevert. Indien gy begeerig zyt den aart van het Volk te kennen, dit Boek, met veel vlyt ſaamengeſteld, zat het

HADRIANUS JUNIUS, multigena Eruditione clarus, in Epistola, NICOLAO VORSTIO Scripta, graves de Aëris Zelandici insolentia querelas agit, cum Medioburgi in Abbatia, ubi domicilium ei erat, diuturno morbo detineretur.

Nec silentio praetereundus est CUTBERTUS JONSTALLUS, serenissimi Anglorum Regis HENRICI VIII. ad Catholicum Regem CAROLUM quintum Orator, qui in Epistola quadam, ad ERASMUM, a° 1517 scripta, et Libro III. Epistolarum magni illius Viri inserta, irata men-

het U leeren: het is een Volk aan den dienst van God verbonden, schrander, eenvoudig, en van geschikte zeden, waar van niet weinige zich toeleggen op het beöefenen der beschaafde Letteren.

ADRIAAN JUNIUS, een Man, door zyne veelvuldige Geleerdheid beroemd, klaagt zeer over de ongezondheid van de Zeeuwsche Lucht, in zyn Brief geschreven aan NICOLAUS VORSTIUS, toen hy te Middelburg in de Abdy, waar hy zyn verblyf hield, met eene langdurige Ziekte had gelegen.

Men moet ook CUTBERTUS JONSTALLUS, Gezant van HENDRIK de VIII, Koning van Engeland, by den Spaanschen Koning KAREL den V, niet stilzwygende voorby gaan, die in zekeren Brief, in het jaar 1517 aan ERASMUS geschreven, welke in het IIIde Boek der Brieven van dien grooten Man te vinden is,

gram-

mente in haec verba erumpit. *Vix tandem Hispaniarum Rex ex Zelandia in regnum navigavit, ego Regem comitatus ex Zelandia cum meis vix salvus redeo, usque adeo tetro et plane pestilenti coeli illius infestatus odore, ut multorum dierum inedia, accedentem febrem nondum omnino depulerim. Neque haec mea sors solius, magna pars aulicorum aegrotabat, habenda est Deo gratia, quod Rex evaserit. Ex Purpuratis afflicti certe aliquot; ita neminem non vexatum dimisit illa insula, Stygem arbitror non longe illinc abesse, ea est aquarum nigretudo atque amarulentia. Tota plane Regio duobus pasibus est mari*

gramstoorig in deeze woorden uitbreekt: *Naauwlyks is de Koning van Spanjen uit Zeeland, naar zyn Ryk scheep gegaan, of ik, die den Koning vergezeld heb, ben ter naauwer nood met de myne gezond uit Zeeland te huis gekoomen, zynde zoo zeer aangedaan door de vuile en besmettelyke stank van de Lucht, dat ik de bykoomende Koorts, door veele dagen te vasten, noch niet geheel heb konnen verdryven. Dit was niet alleen myn lot, maar een groot deel van den Hofstoet was Ziek, en men mag God danken, dat de Koning hier van is bevryd gebleven. Eenige der voornaamsten van het Hof hebben zeker veel geleeden: ja niemand is ongeplaagd uit dat Eiland vertrokken; ik geloof dat de Styx niet ver van het zelve is, zoo zwart en bitter is daar het water. Op het hoogste*

ri humilior in ſummo aeſtu, et niſi aggeres arcerent, marinae belluae in comeſſantes atque invicem propinantes incolas irrumperent: ad haec incommoda vitanda: praeſidium unicum eſſe ajunt, totos haurire congios; remedium certe mihi gravius omni morbo. Sed quid facio, qui tam frugiferam inſulam tamque portuoſam infamo tacitis, quae in laudationem ejus dici poſſent? Visne ſcire? Juvat aliqua via me de illa vindicare, atque omnem ex ejus toedio conceptam bilem in illam ipſam effundere: itaque nunc ejus Encomium reticebo in vindictam, ſed ut ſerio tecum agam,

te gety, ligt het geheel Land wel twee voet laager dan de Zee, en zoo de Dyken het niet beletteden, zouden de Zeegedrogten op de brasſende en wederzyds op elkanders gezondheid drinkende Inwooners, aanvallen. Zy zeggen, dat het ſchoon ledigen der beekers, het eenigst middel is, om die ongemakken te ontgaan; een middel dat voor my erger is dan alle Ziekte; maar wat doe ik, dat ik een zoo vruchtbaar Eiland, en het welk zulke goede Havens heeft, onteer, door die dingen ſtilzwygende voorby te gaan, die tot deszelfs lof kunnen gezegd worden? Wilt gy het weeten? Ik heb lust, om op eenige wyze my over het zelve te wreeken, om myne, uit ongenoegen, over het zelve, ontſtaane gal, daar op uitteſpuwen. Hierom zal ik nu, ten wraake, deszelfs lof verzwygen; maar om in ernst met U te ſpreeken, ik ben verblyd, dat

agam, gaudeo me tandem continenti redditum, ubi coelum ſalubrius.

Ad propiora vocor, et ne latius, quam mihi propoſueram, exſpatier, quid de Aëris Zelandici qualitatibus ſentiendum ſit, pro virium mearum modulo exponere conabor.

Zelandiam ex variis inſulis conſtare, quarum ſingulis ſua distinctim vocabula, notisſimum est: mari ubique adjacet, unde Belgice ſuam denominationem traxisſe videatur. Sita est haec Regio in latitudine Boreali inter gradum 51, 21 et 44 minuta.

A parte Septentrionali limitatur inſulis

dat ik eindelyk aan het vaste Land ben, daar de Lucht gezonder is.

Ik worde thans tot eene nadere beſchouwinge geroepen, en om niet langer uitteweiden, dan ik my had voorgeſteld, zal ik nu, zoo veel in myn vermogen is, aantoonen, wat men omtrent de Eigenſchappen der Zeeuwſche Lucht moet denken.

Het is overbekend, dat Zeeland uit verſcheidene Eilanden beſtaat, waar van ieder zynen byzonderen naam heeft; het ligt overal aan Zee, waar van in het Nederduitsch deszelfs naam ſchynt afkoomſtig te zyn. Dit Land ligt Noorderbreete, tuſchen den 51 graad, 21 en 44 minuiten.

Ten Noorden is het geſcheiden, door de Eilanden Goe-

lis Goeree et Overflakkee, ab Occidente mare Septentrionale respicit, ad Austrum Flandriae, ad Orientem Brabantiae finitima est.

Ex tali situ patet, hanc Belgii Foederati Provinciam undique magna aquarum salsarum mole allui, imo diversis in locis interfluiri. Quod si nunc solum spectemus, deprehendimus, Regionem esse paludosam, humidam, ac plurimum humilem ac depressam jacere, quod maxime conspicitur in ipsa nostra Walchria seu Walachria, cujus orae maritimae arenosis collibus magna pro parte circumseptae et aggere validissimo contra furiosas aestuantis pelagi un-

Goeree en Overflakkee, ten Westen ligt het aan de Noordzee; ten Zuiden grenst het aan Vlaanderen, en ten Oosten aan Brabant.

Uit zulk eene ligging blykt, dat deeze Provincie der Verëenigde Nederlanden, overal door eene groote menigte zout water bespoeld wordt, ja dat het 'er zelfs op verscheidene plaatsen doorvloeit. Byaldien wy nu den grond beschouwen, worden wy gewaar, dat het een moerasig en vogtig Land is, en voor het grootste gedeelte heel laag ligt, het geen men meest kan zien in dit ons Walcheren, welks oevers voor het grootste gedeelte met Duinen omvangen, en met een sterken Dyk, tegen de woedende golven van

de

undas circumvallata, interiora insulae loca profunda jacere clare demonstrant.

Videamus, qualis sit Atmosphaera Zelandiae.

Aër certe in hac Regione, respectu plurimarum aliarum, gravis nuncupari potest, quia (ut diximus) profunda jacet, constanti enim Lege observatum fuit, quo propius centro Telluris, eo graviorem esse Aërem; in summis enim montibus multo levior existit, quam in profundis vallibus. Aër noster gravis est in relatione ad Regiones magis Æquatori propinquas; dum Aër frigore condensatur, necesario specifice gravior

de onstuimige Zee, omringd zynde, duidelyk aantoonen, dat de Landen, die binnen in het Eiland liggen, heel laag gelegen zyn.

Zien wy, hoedanig de Dampkring van Zeeland zy. De Lucht kan zeker in dit Land, in vergelykinge van de meeste andere, zwaar genoemd worden, om dat het (gelyk wy gezegt hebben) laag gelegen is: want men heeft, volgens eene bestendige wet, waargenoomen, dat, hoe nader men is aan het middelpunt der Aarde, hoe zwaarder ook de Lucht is; zynde dezelve op de hoogste Bergen veel ylder, dan in de diepste Valleijen. — Onze Lucht is zwaar, in vergelyking by die Landen, die digter aan den Evenaar gelegen zyn: dewyl de Lucht door de koude ver-

or fit. Comprobatur hoc accuratis Phyſicorum Obſervationibus. Tandem de gravitate Aëris nostri hoc adnotare debeo, quod illa frequentioribus et majoribus vicisſitudinibus obnoxia ſit, quam in aliis Climatibus, ſaltem calidioribus, in quibus differentia admodum parva est: ſic inter Tropicos vix differentia datur ſex linearum, et Celeberrimus CONDAMINIUS in urbe Quito, in America Meridionali, ad Lineam aequinoctialem, vix ſesquilineam excedere obſervavit, cum in nostra Regione inter minimam et maximam altitudinem mercurii in Barometro est discre-

verdikt wordt, wordt zy noodzaakelyk zwaarder. Dit wordt door de naauwkeurige Waarneemingen der Natuurkundigen ten vollen bevestigd. Eindelyk moet ik noch wegens de zwaarte van onze Lucht aanmerken, dat zy aan grootere en meerdere veranderingen onderworpen is, dan in andere Luchtſtreeken, byzonder in de warmere, in welke het onderſcheid heel gering is: dus is 'er tusſchen de Keerkringen naauwlyks een onderſcheid van zes linien; en de Beroemde DE LA CONDAMINE heeft waargenoomen, dat in de ſtad *Quito*, in Zuid America, digt aan den Evenaar geſegen, het naauwlyks een halve linie verſchilde, daar in ons Land tusſchen het hoogſte en laagſte van de kwik

crepantia circiter trium pollicum vel triginta ſex linearum.

Subitam aliquando in noſtro Belgio fieri notabilem Aëris mutationem, patet ex Obſervationibus Aërometricis, quae in Actis Harlemenſibus exhibentur. Denique et hoc animadvertere oportet, quod in hac Regione non raro magnas illas, ſubitasque Caloris et Frigoris vicisſitudines obtineamus, praeſertim tempore verno et autumnali, ut Obſervata Thermometrica testantur; hinc ſaepisſime in Batavis Oris contingit, ut idem homo, qui heri minimo corporis motu a calore Aëris cito

kwik in Barometers een verſchil is, van omtrent drie duimen, of zes en dertig linien.

Dat 'er ſomtyds, in ons Nederland, ſpoedig eene aanmerkelyke Luchtsverandering voorvalt, blykt uit de waarneemingen der Luchtsgeſteldheid, die men in de *Verhandelingen der Haarlemſche Maatſchappy* aantreft. — Eindelyk moet men dit ook in acht neemen, dat wy in dit Land, dikwyls groote en ſchielyke verwisſelingen van hitte en koude ondergaan, voornamelyk in de Lente en Herfſt, gelyk de waarneemingen met den Thermometer getuigen; hier door gebeurt het zeer dikwyls in Zeeland, dat iemand die gisteren, door eene zeer kleine Lighaamsbeweeging, ter oorzaake van de heete Lucht, zich ſchielyk in het

in profusos propendebat sudores, hac die ob Aëris inclementiam focum quaerat ardentem. Et quis nostrum talia in se non expertus fuit Aëris incommoda?

Prae caeteris tamen hic loci quam maxime evidens Aëris qualitas consistit in ejus humiditate, quae, perpensis sequentibus, cujusque in oculos clarissime incurrit. Zelandia undique in medio aquarum sita est, alluit eam maxima illa aquarum moles Oceänus, perscindit eam superbum Scaldis flumen, ubi liquidas in mare volvit aquas; quam plurimae fossae ac paludes in ea conspiciuntur, in quibus omnigenae Plan-

het zweet arbeidde, den volgenden dag, wegens het guure weder, gemaklyk het vuur kan verdragen: en wie van ons heeft deeze ongestadigheid van het weder niet zelfs ondervonden?

De klaarblykelykste hoedanigheid der Lucht bestaat albier voornamentlyk in haare vogtigheid, welke, na dat men de volgende zaaken overwogen heeft, een ieder gemakkelyk in het oog loopt. — Zeeland is rondom in Zee gelegen, de groote Oceäan vloeit tegen het zelve aan, de trotse *Schelde* deelt het van elkander, daar hy zich in Zee ontlast; men vindt in dezelve veele poelen en moerassen, in welke allerlei watergewassen, en een onnoemelyk getal gekorvene dier-

Plantae aquaticae et insecta numerosissima moriuntur et putrescunt, quae suis exhalationibus atmosphaeram humidam et foetentem efficiunt; huc tandem accedit, pleraque rura saltem inferiora hyemali tempore aquis submersa jacere, quod etiam de Hollandia verum est, et sua aetate jam comprobavit magnus SCALIGER, qui ad JANUM DOUZAM scribens, lepide canit:

In mediis habitamus aquis, quis credere possit,
Et tamen hic nullae DOUZA bibuntur aquae.

Cujus Distichi sensum egregie explicavit, qui cum SCALIGERO Litterarum

diertjes sterven en verrotten, die door hunne uitwaasemingen den Dampkring vogtig en stinkend maaken; hier koomt eindelyk noch by, dat de meeste Weiden, althans de laagste, des winters onder water staan, het geen ook met waarheid van Holland kan gezegd worden, dit heeft de beroemde SCALIGER in zyn tyd al bevestigd, die, aan JANUS DOUZA schryvende, dus bevallig opzingt:

Wy woonen hier in het midden van het Water, en het geen naauwlyks te gelooven is, O DOUZA, *wordt 'er egter meer Wyn dan Water gedronken.*

Van welk tweeregelig Vers de zin uitneemend wel is uitgelegd, door DOMINICUS BAUDIUS, die met

SCA-

rum Humaniorum in Academia Lugduno Batava principatum tenebat DOMINICUS BAUDIUS, quem non poenitebat olim de se scripsisse: *Malignitas obtrectatorum nihil aliud in nobis fugillare potest, quam quod nimis commodus sim convivator, et interdum largius aspergor flore Liberi Patris.*

Quod si nunc juvat contemplari, Aëris humiditatem adaugeri spontanea aquae evaporatione in Aërem elevatae, quae anni spatio aequalis censetur 29 pollicibus Rhenolandicis, uti observarunt clarissima Belgii nostri Lumina, BOERHAVIUS et MUSSCHENBROEKIUS. Quanta ergo copia vaporum quotidie non

SCALIGER, op de Leidsche Academie, Professor in de fraaye Letteren was, en wien het niet berouwde, dit van zich zelven te hebben geschreven: *De kwaadaartigheid van vuile tongen kan in my niets anders belasteren, dan dat ik een al te gulle Gastheer ben, en nu en dan een weinig te veel Wyn drink.*

Byaldien men nu verder beschouwt, dat de vogtigheid der Lucht vermeerdert, door de natuurlyke uitwaasseming van het Water, in de Lucht opgetrokken, welke in een geheel jaar, op 29 Rhynlandsche duimen wordt gerekend, gelyk BOERHAVE en MUSSCHENBROEK, twee sieraaden van ons Nederland, waargenomen hebben: door welke eene groote menig-

non impraegnatur Atmosphaera noſtra? Merito itaque concludere licet, Zelandiae incolas ſub coelo humidiſſimo degere vitam.

Praecipua corpusculorum genera, quibus Aër jugiter impraegnatus exſtat, non est animus enumerare. Aër, in quo vivunt omnia animalia reſpirantque, prope telluris ſuperficiem, exhalationes continet, omnesque corporum partes, quae ab his avelluntur, leviusculas tamen, ut per atmosphaeram fluctuare valeant; ex quo colligere pronum est, ea quibus inquinatus est Aër, diverſa eſſe pro locorum diverſi-

nigte van Dampen, wordt onze Dampkring dan niet daaglyks vervuld? Dus mag men met regt beſluiten, dat de Zeeuwen onder eene zeer vogtige Luchtſtreek woonen.

Ik ben niet voorneemens de voornaamſte ſoorten van Lighaamen, met welke de Lucht altoos bezwangerd is, optetellen. De Lucht, in welke alle Schepſelen leeven, en by de oppervlakte der Aarde ademen, bevat uitwaaſemingen, en alle deelen der Lighaamen, welke daar van geſcheiden worden, en zoo ligt zyn, dat zy door den Dampkring kunnen zweven, waar uit men gemakkelyk kan beſluiten, dat die dingen, door welke de Lucht beſmet is, onderſcheiden zyn, naar maate de plaatſen op de oppervlakte der

Aar-

tate terrestris ſuperficiei. Tandem aliud quid indagandum reſtat, quod valide Aëris noſtri conſtitutionem mutare valet, et non exiguam in vitalem corporis noſtri machinam vim ſuam exercet, ſcilicet Ventus. Venti, qui in hac Regione ſpirant, licet liberi ſint ſeu vagi, et nullum adeo ſtabilem teneant curſum, tamen quinam prae caeteris magis frequentes flare ſoleant, ex Obſervationibus Aërometricis MULLERIANIS, ad calcem priorum Voluminum Societatis Scientiarum Zelandicae adjectis, colligere licet, ex quibus patet, hiemali vernoque tempore quam maxime ſpirare Ventem Septentrionalem ma-

Aarde verſchillen. — Eindelyk blyft 'er noch iets anders over, om te onderzoeken, het geen veel verandering in ons Luchtgeſtel kan te weeg brengen, en geen geringen invloed op onze Lighaamen heeft, namelyk de Wind. — Hoewel de Winden, die in dit Land waayen, vrye en veranderlyke Winden zyn, en geen vasten ſtreek houden, zyn 'er nochthans ſommige, die gewoonlyk meer, dan de andere waayen, het geen men kan opmaaken uit de Lucht-waarneemingen van den Heer MULLER, aan het einde der eerſte deelen van de *Verhandelingen van het Zeeuwſche Genootſchap* geplaatst, uit welke blykt, dat, in den Winter en Lente, de Noorde wind het meest waayt,

magis magisque ſemper tendentem ad Caurum, (Noordweste wind); tunc ſubſolanum et aquilonium Ventum, (Oost en Noordooste wind), qui dum e plagis frigidis afflant, frigidum quoque magisque ſiccum Aërem apportant, hinc tempore brumali, ſpirantibus hisce Ventis ſummum frigus atque gelu obſervatur. Æſtate vero et tempore autumnali, ad menſem Decembrim usque, regnare plurima pro parte Ventum Favonium, (Zuidweste wind); ſequitur Africus, (Weste wind), huic quam maxime ſimilis. Rarius autem Auſter, (Zuide wind), diu ſuum in hac Regione tenet dominatum, nec per aliquot die-

 rum

waayt, die zich ſteeds meer en meer, naar het Noordwesten ſtrekt, als mede de Ooste en Noordooste winden, die, dewyl zy uit de koude Landen voortkoomen, ook een koude en drooge Lucht medebrengen; van daar is het, dat wy in den Winter met deeze Winden, de ſtrengſte koude en vorst gewaar worden: maar in den Zomer en Herfst, tot de maand December, regeert voor het grootſte gedeelte de Zuidweste en vervolgens de Weste wind, als het naast daar by koomende. — Zelden waayt de Zuide wind lang in dit Land, noch kan 'er eenige dagen ſtand houden, of de Menſchen worden door vermoeidheid Ziek,

rum ſpatium afflare potest, quin laſſitudine oppreſſi morbis adficiantur homines, niſi per tonitrua pluviasque cadentes Aër rite purgetur. Mirum ſane, quomodo Auſter prae caeteris Ventis paſſim apud Medicos ſcriptores, imo apud Poëtas male audiat, qui tot probroſis Epithetis illum ſugillant. HORATIUS, Lib. 2. Satyra ſexta, Ventum hunc plumbeum appellat, quando dicit:

Nec mala me ambitio perdit, nec plumbeus Auſter.

Et in eo omnes ferme conveniunt Medici, quod gravitatem Corpori humano adferat. Aurea ſane ſunt Veterum

Ziek, zoo de Lucht niet door donderbuijen of regenvlaagen, naar behooren gezuiverd wordt. — Het is te bewonderen, hoe de Zuide wind boven alle andere Winden, by de Geneeskundige ſchryvers, ja zelfs by de Dichters, ter kwaader naam ſtaat, die doorgaans op een verachtelyken toon van hem opzingen. HORATIUS noemt hem, in het zesde *Hekeldicht* van het tweede Boek, een *logge* Wind, als hy zegt:

Noch kwaalyk geplaatſte Eerzucht, noch zwaarmoedige Zuide wind verteert my.

En meest alle Geneeskundige ſchryvers koomen hier in overeen, dat hy het Menschlyk Lighaam loom maakt. De gezegdens der oude Geneeskundigen omtrent

rum Medicorum de Ventis dicta, ex quibus satis intelligitur, quantam potentiam habeat Aër, qui a Ventis mutatur, in corpora nostra, illa variis modis alterando, et dimutando, ita ut saepissime videas homines, qui ex clavis pedum, ex calculi dolore, ex cicatricibus, perpetuum quasi Calendarium secum in corpore gerant, quo futuras tempestates exacte pronunciare queant.

Cum ergo ex Tabulis MULLERIANIS satis liquet, Favonium in nostra Regione ventum esse frequentissimum, qui, cum ab Oceäno venit, humidus est,

trent den Wind, zyn ontegenspreekelyk fraay, uit welke men genoeg kan afleiden, welken invloed de Lucht, die door de Winden veranderd wordt, op onze Lighaamen heeft, om die te ontstellen en te veranderen; zoo dat men zeer dikwyls Menschen ziet, die door exteroogen aan de voeten, door de smart van het graveel, en door lidteekenen, als een eeuwigduurenden Almanach by zich draagen, waar uit zy al vry naauwkeurig het aanstaande slegt weder kunnen voorzeggen.

Daar het dan uit de Tafels van den Heer MULLER duidelyk blykt, dat de Zuidweste wind het meest in dit Land waayt, die, om dat hy uit den Oceäan koomt, vogtig is, nademaal hy de Lucht van het vas-

quoniam Aërem terrae continentis depellit, ejusque in locum affert Aërem vaporibus aquosis e mari elevatis refertum, idque etiam de Africo Cauroque verum est: sequitur inde, a talibus Ventis humidis et frigidis, constitutionem nostrae Atmospherae, quae per se talis esse, ex jam dictis patuit, quam plurimum in sua humiditate adaugeri.

Sed et hoc imprimis adnotare velim, quod, etsi Aër noster frigidus humidusque sit, plerique morbi frequenter hic obvii non adeo respiciant eos, qui adulta aetate, firmiore corporis habitu, magisque vegeta vitae vi prae-

vaste Land doet afdryven, en in de plaats, een Lucht met uit Zee opgetrokkene Waterdampen aanbrengt, en men dit ook van den Westen en Noordwesten wind kan zeggen, zoo volgt daar uit, dat, door zulke vogtige en koude Winden, de gesteldheid van onzen Dampkring, welke gelyk uit het reeds gezegde blykt, zoodanig van zich zelve is, in haare vogtigheid noch sterk toeneemt.

Dan, dit wil ik in het byzonder aangemerkt hebben, dat schoon onze Lucht koud en vogtig is, de meeste Ziektens echter, die men hier gewoonlyk heeft, niet zoo zeer invloed maaken op hen, die tot jaaren gekoomen, sterk en in de kragt van hun leeven zyn, die of vrywillig, of het geen meer gemeen is,

praediti, validumque corporis exercitium vel ex lubitu, vel quod frequentius conſpicitur, victum quaerendi neceſsitate, inſtituentes, vix ab humiditate et frigore Aëris aliquid mali experiantur, quippe qui majori circulationis vigore et organis ſecretoriis, ut plurimum robustis gaudentes, ſuperabundans aquoſum principium e corpore ſat facile expellant, atque calore majore nativo a validiori attritu ſolidorum et fluidorum in ſe invicem orto, compenſent facile frigus in Aëre exiſtens, et hinc ab iis non cito laeduntur; unde quoque evenit, ut hi homines, niſi Epidemica Aëris vi-

is, om den broode, zwaar Lighaams werk doen, deeze lyden, door de vogtigheid en koude der Lucht, byna niet het minſte nadeel, vermids zy, begunſtigd met eene ſterkere aandrang van den omloop des bloeds, en meest al met vastere werktuigen, tot de affcheiding der vogten, gemakkelyk genoeg, het overtollig wateragtig beginſel uit het Lighaam verdryven, en door eene meer natuurlyke warmte, uit eene grootere wryvinge der vaste en vloeibaare deelen ontſtaande, de koude, die in de Lucht is, ligt vergoeden, en even daarom ook zoo ſchielyk niet aan Ziektens, van dien aart, zyn blootgeſteld. Dit is mede de oorzaak, dat die Menſchen, ten zy eene beſmettende hoedanigheid der Lucht, welke allen zon-

vitiosa qualitas, quae omnes sine discrimine in suae Tyrannidis potestatem redigit, eos in morbos conjecerit, raro hic aegrotescant, omniumque sanissime vivant, quod Civium nostrorum, temperantiae et sobrietatis Legem observantium, et Rusticorum corpora clare docent: sed ad eos homines haec pertinent, qui tenerioris conditionis, aetatis vel infantilis vel senilis, sexus vero feminei infirmiori et delicatiori corporis habitu, nec non vitae otiosae sedentariae addicti, ut plurimum hic vitam valetudinariam terunt, et fere nunquam per totam vitam recte sani me-

zonder onderscheid overweldigt, hen ziek maake, anderfinds hier zelden ziek zyn, en het gezondst van allen leeven, het geene de Lighaamen onzer Burgers, die eene maatige en ingetoogene leevenswyze houden, en die onzer Boeren, allerduidelykst leeren. Maar wanneer wy spreeken, van de Luchtsgesteldheid, en die Ziektens, welke daar uit dikwyls voortspruiten, moet men zulks betrekkelyk maaken tot zoodanige Menschen, die van een teer Lighaamsgestel zyn, het zy zeer jong of oud, en wel voornamentlyk de Vrouwelyke sexe, welke doorgaans van een zwakker en teederer Lighaamsgestel is, als mede van zulke die een stil en zittend leeven leiden: deeze zyn hier, al veeltyds, zeer zieklyk, en kunnen bykans

nooit

merentur dici. In genere hoc etiam obſervandum venit, quod aetas, ſexus, temperamentum, praeprimis vitae genus, et Idioſyncraſia cuique homini propria, pluraque alia multum conferant, quo diverſimode ab Aëre nos ambiente afficiamur.

Quidnam ergo in cauſa est? Quod Aër noſter Zelandicus tam acerbiſſimis ſcommatibus ab exteris, et quod magis admirationem moveat, ab ipſis praeſertim Hollandiae incolis, perſtringatur. Si oculis aequis coelum Hollandicum aspicere eosque in terram defigere velimus, undique patet, ejus atmosphaeram et depreſſum ſolum ma-

nooit hun gansch leeven door, regt gezond genoemd worden. — In het gemeen, koomt ook dit in aanmerkinge, dat de jaaren, ſexe, en ieders byzondere geäartheid van Lighaamsgeſtel, leevenswyze, en meer andere bykoomende oorzaaken, veel toebrengen, waar door de Lucht, die ons omringt, ons op verſchillende wyze aandoet.

Wat is dan de reden, dat Vreemdelingen, en het geen meer te bewonderen is, dat de Hollanders zelven onze Zeeuwſche Lucht zoo vinnig doorſtryken? Indien wy met onzydige oogen de Luchtgeſteldheid van Holland in acht neemen, en den grond van het Land beſchouwen, blykt het overal, dat deszelfs

Damp-

maximam cum noſtra affinitatem habere, eosdemque ventos fere per totum anni tempus regnare: nonne aquis magna pro parte ſubmerſus jacet totus ille Weſtfriſiae tractus; nonne lata Hollandiam perſcindunt flumina, et quam plurimi canales foſſaeque mercaturae atque fertilitatis cauſa factae, ita ut vix in ea Regione pedem dimovere queas, quin videas aquam; ergo merito ſtatuimus, Hollandos aeque ac Zelandos ſub coelo humidiſſimo aequalem trahere vitam.

Exteris condonanda ſunt haec praejudicata opinionum commenta, cum fe-

Dampkring en laag Land veel overeenkoomst met het onze heeft, en dat dezelfde Winden daar ook byna een geheel jaar door waayen. — Ligt niet, voor het grootſte gedeelte, geheel West-Friesland, als in het Water verdronken? Wordt Holland niet doorſneeden door breede Rivieren, en veele Vaarten en Gragten, voor den Koophandel en Vruchtbaarheid gemaakt? Zoo dat men bykans nergens in dat Land kan gaan, of men ziet 'er Water. Dus beſluiten wy met recht, dat de Hollanders, even zoo wel als de Zeeuwen, onder een zeer vogtige Lucht woonen.

Deeze al te voorbaarige wangevoelens, die my te *Parys*, *Bruſſel*, *Brugge*, en op andere plaatſen, als

ſere neſciant, ubinam terrarum Zelandia noſtra ſit, id quod mihi Pariſiis, Bruxellis, imo Brugis, aliisque in locis commoranti, et de Patria mea loquenti ſaepius audire contigit; nequaquam vero Hollandis. Acriter et Poëtico quodam furore afflatus in Zelandos invehit, qui maxima eruditionis et nominis fama inclaruit PETRUS BURMANNUS, cum in Oratione ad centeſimum et quinquageſimum Academiae Leidenſis Natalem celebrandum, maledicentisſime caneret.

Walchria Caſtalio profugas cum fonte ſorores
Ambiret patrio ſigere Vafra ſolo.
Leida pavet, longamque ſibi per ſecula laudem
Ne rapiat ſtudiis aemula Terra tremit.

Mit-

als ik van myn Vaderland ſprak, te gemoet wierden gevoerd, zyn geenſins in de Hollanders, maar wel in Vreemdelingen, die naauwlyks weeten waar Zeeland ligt, te verſchoonen. — Scherp, en door eene Poëtiſche drift aangezet, vaart PETRUS BURMANNUS, een Man van Grooten naam en Geleerdheid, tegen de Zeeuwen uit, als hy in zyne Redevoeringe, ter viering van het honderd en vyftigſte jaar, der ſtigting van de Leidſche Academie, zeer kwaadaartig opzingt:

Toen het liſtige Walcheren de Voortvlugtige Caſtaliſche Zanggodinnen op haaren Erfgrond zocht heente-leiden, wierd Leiden verſchrikt, en beefde, dat deeze tegendingſter haar van den langduurenden lof be-

roo-

Mittit ad obsessas, qui causam Principis aures
Flexanimis mocstae vocibus urbis agant.
Quae Pater, invidia est, Batavis tibi semper amatis
Hoc dare munifica mente perenne decus?
Quid tibi cum placidis, Gens O Neptunia, Musis?
Quid tibi cum miti Nautica turba choro?
Fluctibus arcanae turbare quid atria saevis
Palladis et rauco murmure templa paras?
Naufraga vesani non haec Dea littora ponti
Otia, sed tuti dulcia ruris amat.
Denique quis vestra coluit de Gente Camoenas?
Eloquio, dic, quis, Carmine quisve potens?

Sed pace tanti Viri dixerim, eo tempore, quo acris haec contentio, de eri-

rooven zoude, door de Zanggodinnen verkregen; de ootmoedige klaagstem der bedrukte Stad doet zich hooren, by den geprangden Vorst (Willem den I.), en sprak hem aan: Welke nyd is het, O Vader! om deeze eeuwige eer met een milddaadige ziel te schenken, aan Bataven van U altoos bemind? En gy O Volk van Neptunus, wat hebt gy met de stille Zanggodinnen te doen? Wat O Zeeschuim van Volk, met de zagte rei derzelve? Tracht gy, door onstuimige baaren, drabbig te maaken de voorhoven van de geheime Pallas, en met een schor geluid haar Tempels te stigten? Deeze Godin bemint niet de Schipbreukige stranden van eenen dollen Oceäan, zy bemint veel eer de zagte rust van eene veilige Landstreek. Daar en boven, wie van Uw Volk heeft ooit de Zanggodinnen geëerd? Wie uwer is magtig in Welsprekenheid en Dichtkonst?

Maar onder het welneemen van dien grooten Man, zy gezegd, dat in dien tyd, toen dit hevig gefchil, over

erigenda in Zelandia Academia fovebatur, nullam, in toto Terrarum Orbe, cognitam fuisse Regionem, adeo arctis circumscriptam limitibus, quae tam numerosam Zelandorum, eruditione et Poësi Latina illustrium, segetem ostentare possit, quorum nomina aeternitati consecravit Nobilissimus PETRUS RUÆUS, in Zelandia sua Litterata.

Haec toties a multis decantata Aëris Zelandici malignitas, a nulla alia causa, ut opinor, magis suam originem traxisse videtur, quam a nostra febre biliosa, quae, etsi non admodum periculosa sit, si rite tractetur, diris tamen

over het oprichten eener Academie in Zeeland plaats had, geen Land in de ganſche Wereld, zoo klein in zyn omtrek bekend was, waar men eene zoo talryke menigte van Mannen, door Geleerdheid en Bedrevenheid in de Latynſche Dichtkonst uitmuntende, dan die der Zeeuwen, kon aanwyzen; wier naamen, de Beroemde P. DE LA RUE, in zyn *geletterd Zeeland*, vereeuwigd heeft.

Deeze zoo dikwyls, van veelen opgehaalde, Kwaadaartigheid der Zeeuwſche Lucht, heeft, zoo ik denk, uit niets meerder haaren oorſprong ontleend, dan uit onze Galkoorts, die, hoewel ze niet zeer gevaarlyk is, als zy naar behooren behandeld wordt, nochthans met zwaare benaauwtheden verzeld gaande, de gemoe-

anxietatibus ſtipata, exterorum animis, ea decumbentium, ſummum incutit metum et malam infigit opinionem. Hi, in Patriam cum revertantur, coelum clamoribus et querelis implent, dirasque Zelandiae imprecantur, Aërisque ſui ſalubritatem multis verborum laudibus depraedicare ſolent: ſed hos rogatos velim, num animum ab omni culpa vacuum habeant, ſe ſobrie et temperanter vixisſe, dum in Zelandia commorarentur, praeſertim autumnali tempore, cum Febris grasſari incipiat: autumnum vero, ob variantem Aëris conſtitutionem, in Hollandia aliisque Regionibus, aeque ac in noſtra Provincia mor-

moederen der Vreemdelingen, die daar aan Ziek leggen, groote vrees en een kwaad denkbeeld inboezemt. Deeze, in hun Vaderland terugkoomende, vervullen de Lucht met geſchreeuw en klagten, verwenſchen Zeeland, en zyn gewoon de gezondheid hunner Lucht, met veele loftuitingen, te verheffen; maar ik wilde hen wel eens vraagen, of zy 'er niet zelve oorzaak van zyn? Of zy maatig en ingetoogen geleeid hebben, toen zy zich in Zeeland hebben opgehouden, voornamelyk in de Herfst, als 'er Koortſen zich beginnen te vertoonen? Want wie zal ontkennen, dat de Herfst, wegens de veranderende Luchtgeſteldheid, in Holland en andere Landen, zoo wel als in on-

morborum esse feracissimum, ecquis negaverit? Sane quam plurimos cognovi, qui vix Zelandiam ingressi a Consanguineis aut Amicis epulis lautioribus excipiebantur, et comessationibus in longam noctem protractis, mutata victus ratione, statim Febri corripiebantur, eo intensiori gradu saeviente, quo magis Ventriculum cibis repleverint, corpusque Aëris frigori nocturno se exposuerint, hinc depravata nascitur digestio; hinc suppressa perspiratio, et ex his Corporis torpor et Febris. Adjungi potest et alia causa: quod itinere longo defatigati et aestuo-

onze Provincie, de meeste Ziektens veroorzaakt? Ik heb 'er zeer veele gekend, die, naauwlyks in Zeeland aangekoomen, van hunne Bloedverwanten en Vrienden, op pragtige Gastmaalen wierden ontfangen, door laat in de nagt te gastereeren, en door verandering van leevenswyze, terstond door de Koorts wierden aangetast, die sterker toenam, naar maate zy hunne maag meer met spyzen gevuld, en zich aan de koude van den nagt blootgesteld hadden; hier van daan koomt eene slechte verteeringe der spyzen, hier uit spruit eene belette doorwaasseming, en hier uit eene Lighaams vadsigheid en Koorts. Hier by kan men nog eene andere reden voegen, dat zy, door eene lange reis vermoeid, en hunne Lighaamen door de

on-

ſo mari conquasſata eorum Corpora, latentis morbi, tum in actum prorumpentis, ſeminium ſecum advehere ſoleant: itaque non culpandus est noſter Aër, ast equidem intemperantia eorum, qui gulae crapulaeque dediti, ſtultitiae ſuae poenas luunt, et ut mera infortunii ſui inſtrumenta recenſeri merentur. Celeberrimus BASTERUS, ſagacisſimus ille Naturae ſcrutator, et ipſe Zelandus, in Actis Harlemenſibus, Tom. 3. pag. 129, de Aëre Patriae ſuae loquens, unum tantum excipit caſum, in quo Aëri Hollandico ſalubritate aliquanto cedere debeat, nempe quod ani-

onſtuimige Zee aſgemat zynde, de zaaden der Ziekte, die dan eerst doorbreckt, met zich brengen: dus moet men onze Lucht niet beſchuldigen, maar de onmaatigheid van hun, die zich aan het overtollig eeten en drinken overgegeeven hebbende, voor hunne dwaasheid worden geſtraft, en als de eigene bewerkers van hun ongeluk, verdienen aangemerkt te worden. De Vermaarde BASTER, die doorkundige Natuuronderzoeker, en een Zeeuw van geboorte, in de *Verhandelingen der Hollandſche Maatſchappye te Haarlem, het 3de deel, bl.* 129, van de Lucht zyn's Vaderlands ſpreekende, zondert alleen één geval uit, waarin zy een weinig in gezondheid voor de Hollandſche Lucht moet wyken: namentlyk, dat men op de Lucht

animum advertere liceat ad Aërem illum, exhalantem ex locis illis coenoſis et uliginoſis, vulgo ſchorren, ſlikken, zandplaaten dictis, noſtras inſulas ambientibus, quae loca tempore receſſus maris denudantur, et halitus foetentes ac graves emittunt, qui Aërem inſalubriorem reddere queunt: ſed haec mihi non tanti momenti videntur, ut ullus inde metus eſſe debeat: qualis enim foetens odor, omnia conſpurcans, aeſtate praeſertim et autumnali tempore, in populoſisſima urbe Amſtelodamo ex foſſis, aquis ſtagnantibus, repletis, non evehitur, qui certe noxia labe ho-

Lucht acht moet geeven, welke uit die modderige en moerasſige plaatſen, gemeenlyk ſchorren, ſlikken en zandplaaten genaamd, die rondsom ons Eiland leggen, opkoomt, welke plaatſen, by laag water ontbloot worden, en ſtinkende en zwaare uitwaaſemingen van zich geeven, die de Lucht ongezonder kunnen maaken. — Maar deeze verſchynſels koomen my niet van zulk een groot gewigt voor, dat men daar eenigzints voor behoeft te vreezen: want welk' eene ſtinkende en al beſmettende reuk wordt 'er, voornamelyk in den Zomer en Herſſt, in de Volkryke ſtad Amſteldam, uit de Gragten met ſtilſtaand Water gevuld, opgevoerd, die zeker door eene beſmetting de

Lig-

minum corpora inquinaret, nisi continuo Aëris motu pernicioſa illa effluvia ventus disſiparet, id quod etiam in locis noſtris paluſtribus coenoſis, et uliginoſis locum habet.

Rarisſime enim vides, contagioſas Febres fieri valde Epidemicas, niſi post eximiam aliquam atmospherae qualitatem diu perſtantem.

Est Coeli Ventorumque inconſtantia, quae efficit, ut perſpirabilis illa materies SANCTORIANA, corpori humano tam ſaluberrima, evacuatio per illam inconſtantiam ſuppresſa ac retenta, in noſtris aeque ac in aliis regionibus, ſuam ludat tra-

Lighaamen der Menſchen zoude benadeelen, zoo de wind niet, door eene gedurige beweginge der Lucht, die verderfelyke uitvloejinge verdreef, het geen men ook, in onze moerasſige ſlikkerige en modderige plaatſen, dus bevindt.

Zeer zelden ziet men toch, dat de beſmettelyke Koortſen zeer Epidemisch worden, dan na een buitengewoone beſtendigheid van den Dampkring.

Het is de ongeſtaadigheid van Weer en Wind, welke veroorzaakt, dat die ongevoelige zagte uitwaaſeming van SANCTORIUS, voor den Mensch zoo heilzaame ontlasting der dunne vogten, door zulke ongeſtadigheid belet en weerhouden, by ons zoo wel als by anderen, zynen treurigen rol ſpeelt. — En de Beroem-

tragaediam. Obſervavit quoque Cl. MEAD in Anglia, Coeli et Ventorum inconſtantiam tanquam multorum morborum originem, ſeria conſideratione dignam eſſe: *in noſtris Regionibus, inquit, tanta est Coeli inconſtantia et tot cauſae Ventos incertis vicibus ſecum pugnantes concitant, ut nulla de his certa ratio iniri poſſit. Vide magni illius viri Praecepta medica, Sect. 6. pag. 43, edit. Londin.*

Quod naturale Zelandiae ſolum non inſalubre ſit, patet ex ejus ſoli ubertate: quam pingues ac glutinoſae glebae, quam feraces ac foecundi Agri et Viridantia gramine prata, quae ſaluberri-

roemde MEAD heeft ook waargenoomen, dat in Engeland de ongeſtadigheid van Weer en Wind, als de oorzaak van veele Ziektens, eene ernſtige overweeginge verdient. — *In onze Landen*, zegt hy, *is de ongeſtadigheid van het Weer zoo groot, en zoo veele dingen zetten die onbeſtendig tegen elkanderen inwaaijende Windeu aan, dat men hier van geene zekere reden kan geeven. Ziet de Geneeskundige leſſen van dien grooten Man, 6 Afd. pag. 43 van de Londonſche druk.*

Dat de natuurlyke Grond van Zeeland niet ongezond is, blykt uit haare vruchtbaarheid zelve: welke vette en lymige Aarde, welke vruchtbaare en overvloedige vruchtdragende Akkers en groene Weiden, die

mum ſaginando pecori pabulum praebent, in ea Regione non conſpiciuntur? Maximo Ruſticorum emolumento, quaestuque uberrimo. *O fortunatos nimium ſua ſi bona norint:* in admirationem rapitur animus, haec omnia intuendo. Praeter Triticum, quo nusquam gentium candidius aut magis ponderoſum, floret Rubia, florent inſuper ſalubres herbae, cum medendis morbis, tum eſui accomodatas, qualia Naturae luxuriantis dona olim admiratus est, Hiſpaniárum Rex PHILIPPUS ſecundus, Belgii Princeps, et quibus ſtipatus erat, Proceres Aulici: quod ve-

die het beste voedſel aan het mestend Vee verſchaffen: ziet men niet in dit Land, tot het grootſte voordeel, en de rykſte winst der Landlieden? *O Gelukkigen! Zoo zy maar hun geluk kenden.* De ziel wordt, alle deeze dingen aanſchouwende, in verwondering opgetoogen. Behalven de Tarwe, die nergens witter en zwaarder is, groeit 'er noch de Meekrap, en noch veele byzondere Kruiden, niet alleen om Ziektens te geneezen, maar ook tot Voedſel dienſtig. Over welke gaven der weeldrige Natuur, PHILIPPUS *de tweede*, Koning van Spanjen en Heer der Nederlanden, met zyne voornaamſte Hovelingen, die hem omſtuwden, zich in dit Eiland bevin-den-

vero omnem malignitatis ſuſpicionem de Aëre noſtro ex animis Extraneorum evellere deberet, est incolarum longaevitas, quorum plurimos ſpectare licet, qui ſeptuageſimum imo octuageſimum aetatis annum praetergreſſi, prospera fruuntur valetudine, duro vel lauto alioquin victui adſueti, his corpora ſunt robuſta ac compacta, iisdemque ſera ac cruda ſenectus et ſenectuti nulla canities: quod illuſt. VERULAMIUS jam ſuo tempore de Anglia ſcripſit; experimur quoque in Zelandia: apud nos in Anglia, inquit, non exiſtere arbitror villulam paulo populoſiorem,

dende, reeds verwonderd hebben; maar het geen alle vermoeden, omtrent de kwaadaartigheid onzer Lucht, uit de gemoederen der Vreemdelingen moest verbannen, is de langleevenheid der Inwoonders, waar van men 'er veelen ziet, die het zeventigſte, ja tachtigſte jaar, al over zynde, eene volkomene gezondheid genieten, het zy zy aan eene harde of rykelyke leevenswys gewoon waren; deeze hebben een ſterk en kloek Lighaam, eenen laaten en gezonden Ouderdom, en zyn, hoewel oud, niet grys. Het geen de vermaarde VERULAMIUS, in zyn tyd, al van Engeland geſchreven heeft, ondervinden wy ook, in Zeeland. Ik geloof niet, zegt hy, dat by ons in Engeland een, maar eenigzins bevolkt Dorpje is, in het welk

rem, in qua non reperiatur aliquis vir vel mulier ex Octogenariis. Etiam in agro Herefordienſi ante paucos annos inter Ludos Florales inſtituta erat Chorea et Saltatio ex Viris octo, quorum aetas, ſimul computata, octingentos annos implebat. Vide ejus Hiſtoriam vitae et mortis, pag. 70, vol. 3.

Anne tantae longaevitatis cauſa quaerenda est, quia ſeptentrionalibus plagis viciniores ſumus? Sane ſi oculos per omnes Regiones circumferimus, quae ſub frigido coelo ſitae ſunt, hujus rei veritas facile oſtendi potest, et non in obſcuro est ratio, cur homines, qui frigidiores regiones incolunt, ſalubrio-

re

welk niet een Man of Vrouw van tachtig jaar gevonden wordt. Ook was 'er te Herfort voor weinige jaaren in een Landſpel, een Dans-rei, beſtaande uit agt Mannen, wier jaaren by elkander opgeteld, een getal van agt honderd uitmaakten. Ziet het 3de deel zyner Geſchiedenis van Leeven en Dood, *pag.* 70.

Moet men de oorzaak van eenen zoo langen leeftyd niet daarin zoeken, dat wy digter aan het Noorden liggen? Zoo wy al die Landen beſchouwen, die onder een kwaade Luchtſtreek geleegen zyn, kan men de waarheid van deeze zaak gemaklyk aantoonen, en de reden is niet duister, waarom de Menſchen, die koudere Landen bewoonen, langer

en

re ac longaeviore vita fruantur, quam qui ſub calidiore coelo ſua vitae tempora degant. Corporis vaſa frigus coarctat, a Frigore Fibrarum elasticitas et robur augetur, vaſa conſtricta longe fortius vibrant in contenta fluida, quam ſi a calore ſint relaxata, quae omnia ad ſanitatem firmandam, vitamque ad longaevitatem diſponendam, quam maxime conducunt. Fateor equidem, quod ad longaevam Zelandorum vitam etiam concurrat eorum temperantia, frugalitas et moderatus animus. Sobria vita perſpirabile corpus reddit, quo nihil aptius ad ſanam et longam vi-

en gezonder leeven, dan die onder een heet Climaat woonachtig zyn. — De koude ſluit de vaten van het Lighaam toe; door de koude, wordt de veerkragt en ſterkte der vlagaderlyke vaten vermeerderd; de zich ſamentrekkende vaten oefenen een meerderer perſing op haare vogten, dan wanneer zy door de warmte verwyd zyn, het geen alles zeer veel toebrengt, om de gezondheid te verſterken, en het Lighaam tot een lang leeven te bereiden. Ik beken, dat de maatigheid, ſoberheid en zielsbedaardheid ook veel tot het lang leeven der Zeeuwen toebrengt. Een maatig leeven maakt een gezond Lighaam, dewyl 'er niets beter tot een gezond en lang leeven is; maar

vitam, lautior vero et liberalior victus ſuperflua et inutilia gignit, imo magis noxia: nam cum haec non ſufficienter ſubigi poſſint, cruditates et ex cruditatibus morbos procreant.

„ At vos damnoſae fatalia gaudia menſae
„ Cauſſaque tot ſcelerum, Luxus, abite procul."

Ex omnibus hisce allatis ſatis ſuperque patet, Zelandiam noſtram immerito odioſae inſalubritatis nota infamari, parique pasſu tales mutabilis Aëris conſtitutiones ſubire, quales etiam in Belgio, in Anglia aliisque vicinis Regionibus, totus conſpicit Orbis.

O Deus

maar een overdaadige en vraatagtige leevenswyze, brengt overtollige en onnuttige, ja zelfs ſchadelyke ſappen voort: want, wyl zy niet genoeg tot gezond voedſel kunnen bereid worden, koomt 'er een ongeſteldheid der maag, en hier uit Ziektens voort.

„ *Maar gy O Rampzalige geneugtens van verder-*
„ *felyke Maaltyden, en gy O Weelde, oorzaak van*
„ *zoo veele Schenddaaden, vlugt ver van hier.*"

Uit al het gemelde blykt overduidelyk, dat ons Zeeland ten onregt, om deszelfs ongezondheid gelasterd wordt; en even zulke veranderlyke Luchtsgeſteldheden ondergaat, hoedanige ook in de Nederlanden, in Engeland, en in andere nabuurige gewesten, door elk vernoomen worden.

O God

O Deus hoc Patriae ſerva venerabile carae
Palladium, et curae ſit tibi noſtra Salus.
Foedere Libertas et Pax conjuncta perenni
Auſpice, Zelandos ornet ametque focos.

O God bewaar de dierbaare Vryheid van het lieve Vaderland, en laat ons heil aan uwe zorg zyn aanbevoolen; laat onder uw waakende oog, Vryheid en Vrede ineengeſtrengeld, de wooningen der Zeeuwen beminnen; en met eenen helderen glans verſieren.

WAAR-

WAARNEEMING

EENER VERSTROPTE

DYE-BREUK,

BY EENE ZWANGERE, IN HET LAATSTE TYDPERK VAN HAARE DRAGT, WANNEER 'ER ZICH REEDS EENIGE BAARINGS-WEËN VERTOONDEN;

BESCHREEVEN IN EENEN BRIEF AAN DEN HEERE

M. S. DU PUI,

A. L. M. Phil. et Med. Doct. Anat. Chir. et Art. Obſtetr. Lector enz.

DOOR

J. VAN BREDA,

Stads Medicinae Doctor te Gouda.

Wel Edele, Zeer Geleerde Heer!

Woensdag den . . Juny 1783, des morgens om 4 uuren, wierd ik geroepen by *A. v. d. B.*, huisvrouw van *W. v. R.*, eene ſterke geſpierde en bloedryke vrouw, van ruim 40 jaaren.

De

De Lyderesse was voorheen, zoo my bericht wierd, altoos volmaakt gezond geweest, doch thans, sedert de twee laatste jaaren, eenigsints vermagerd en verzwakt, het geen uit hoofde van eenen kleinen droogen hoest, aan eenig gebrek in de borst wierd toegeschreeven.

Voor ruim drie jaaren hadt zy, met eene moeilyke verlossing, eenen Zoon ter wereld gebragt; thans was zy wederom in het laatste tydperk van haaren dragt, zoo dat zy oordeelde den arbeid reeds op het lyf te hebben. Zy verhaalde namentlyk, dat zy sedert des avonds te vooren, na dien dag noch vry wel geweest te zyn, eenig huiswerk verrigt, en des middags met smaak gegeeten te hebben, pynlyk was geworden, met eenige benaauwdheid en walging.

Deeze toevallen waren trapsgewyze toegenoomen, tot dat men my verzogt, haar te koomen zien.

Ik vond de Lyderesse koortsig en in een sterk zweet; zy klaagde over vliegende pyn in den buik en lendenen, met hevige benaauwdheid, walging en aanhoudende poogingen tot braaken;

zy

zy was zeer dorſtig, doch braakte, het geen zy gebruikte, terſtond weder uit.

Oordeelende dat deeze toevallen, wel uit ongeregelde beweegingen, ter gelegenheid der op handen zynde baaring konden ontſtaan, ſchreef ik haar een ligt *Antiſpasmodicum* voor, met oogmerk, om na verloop van eenige weinige uuren te zien, hoe het geval zich zoude ſchikken. Tuſſchen 8 en 9 uuren haar wederom bezoekende, vond ik alles in denzelfden toeſtand; dan de Lyderesſe meer en meer onrustig en benaauwd, met heevige koorts en een harden ſnellen pols: de geheele buik was pynlyk op het aanraaken; dan vooral klaagde zy van eene gezette pyn omtrent den navel, die zy als een geſpannen koord beſchreef. — Het braaken hield insgelyks aan. Het een en ander deed my in het vermoeden vallen, of hier niet wel eene geklemde Breuk, of iets dergelyks, mogte onder ſchuilen.

Na dat ik de Lyderesſe hier omtrent ondervraagd hadde, erkende zy, ſedert 3 à 4 jaaren, wel eenen kleinen knobbel in de linker lies, ter plaatſe waar

waar men Dye-breuken aantreft, gehad te hebben, doch dat dit haar nooit eenig ongemak veroorzaakt, en zy by gevolg hier omtrent nooit eenige hulp gezocht had.

Dit vernoomen hebbende, twyffelde ik niet meer, of 'er was eene geklemde Breuk aanweezig: het geen ik in deeze omſtandigheden, by eene, zoo hoog zwangere Vrouw, en waar de beginſelen van den arbeid zich reeds begonnen te vertoonen, niet dan ten uiterſten gewigtig konde beſchouwen.

Ik deed dan, na dat ik eene ruime aderlaating en verzagtende klyſteer had voorgeſchreven, terſtond den kundigen Heel- en Vroedmeester BLEULAND ter hulpe roepen, en met zyn Ed. het geval naauwkeurig onderzogt hebbende, vonden wy met 'er daad eene geklemde *Hernia Cruralis*, aan de linkerzyde, die wel niet groot van omtrek, maar zeer hard was, en door zyne geöeffende handen, met geene mogelykheid, konde ingebragt worden.

Intuſſchen kwam het geval aan zyn

Ed., niet minder gewigtig en gevaarlyk, dan aan my, voor.

Na dat 'er op het gezwel een verzagtend *Cataplasma*, en eene dergelyke ſtooving op den buik aangelegd, alle 2 uuren een klyſteer, en inwendig eene verkoelende *Emulſie* was voorgeſchreven, beſlooten wy de Lyderesſe voor eenige weinige uuren te verlaaten.

Even na den middag haar wederom bezoekende, vonden wy alles noch in den zelven ſtaat, en het inbrengen der breuk even ondoenlyk; waar op wederom eene ruime aderlaating wierd voorgeſchreven. — 's Avonds om 6 uuren vonden wy de toevallen meer en meer aanwakkerende, het geen ons eene derde aderlaating, te gelyk met het aanhoudend gebruik van alle de voorige middelen, deed noodig oordeelen. — Ten 10 uuren was alles als vooren: de koorts zeer hevig. — Het bloed, by alle de aderlaatingen, deezen dag afgetapt, vertoonde zich in den hoogſten graad ontſtooken.

Donderdag 's morgens vroeg konden wy geene de minſte verbetering

van

van het geval beſpeuren: de Lyderesſe had den nacht ten uiterſten onrustig doorgebragt, haare klagten waren echter, by kleene tusſchenpoozen, door geringe ſluimeringen afgebroken. — Alle toevallen waren als den voorigen dag; de koorts zeer hevig; de pols noch even hard; de breuk in den zelven toeſtand; de klyſteeren kwamen onvermengd af.

De aderlaating wierdt wederom herhaald, en alle 2 uuren een klyſteer, uit *Ol. Lini* voorgeſchreven. — Voor het overige ſcheen 'er zich eenige meerdere geſchiktheid, tot eene ſpoedige bevalling, op te doen. — Ten 11 uuren alles noch als vooren; dan by tusſchen poozen, begonnen 'er zich nu *veri dolores ad partum*, met eenige ontſluiting van den mond der baarmoeder, te vertoonen: de Lyderesſe was zeer benaauwd, en had onophoudelyke poopingen tot braaken.

De arbeid ging vervolgens meer en meer voort, en tegen den avond verloste zy van een leevend kind, doch het geen binnen één uur overleed.

Alle onze verwachting was op deeze verlosſing gericht, in hoop, dat

hier uit eene algemeene verſlapping en ontſpanning van den buik zoude volgen, en dus het inbrengen van de Breuk mooglyk worden. — Dan hier in wierden wy te leur geſteld, dewyl dit, in den avond, met allen mooglyken vlyt en omzigtigheid, op allerleie wyze beproefd zynde, even ondoenlyk als te vooren bevonden wierd.

Voor den nacht beproefden wy nog een tabaks-klyſteer, doch zonder eenige vrucht; de Lyderesſe was intusſchen ten uiterſten afgemat.

Geduurende den nacht, wierden nog eenige klyſteeren met *Ol. Lini* gezet.

Vrydag 's morgens vonden wy de Lyderesſe, na eenen rusteloozen en benaauwden nacht doorgebragt te hebben, in langs hoe erger toeſtand: de koorts bleef noch hevig; de pols ſnel, klein en zaamengetrokken; de braakingen hielden met hik en benaauwdheid ſteeds aan; de Lyderesſe was zeer verzwakt, en begon by vlaagen te *delireeren*. — De Breuk als vooren.

Thans was de eerſte tyd gekoomen, dat wy aan de *Operatie* konden denken: wy namen dan in zeer ernſtige over-

overweeging, of deeze, in dit zoo byzonder en zwaar geval, met eenige hoop van goeden uitslag, konde in het werk gesteld worden.

Veele gewigtige bedenkingen en zwaarigheden moesten zich hier natuurlyk opdoen: de geweldige hevigheid der toevallen, de drukking en belediging op de Breuk, uit de *Conamina ad partum* noodzaaklyk ontstaan, gevoegd by den tegenwoordigen zeer bedenklyken toestand der Lydersse, gaven meer dan genoegzaame reden, om voor eene reeds aanwezende *Gangraena* te vreezen; ook vonden wy de naastbestaanden der Lydersse, geenzints tot de *Operatie* geneegen, vooral, daar, indien zy al in het werk gesteld wierd, wy geene de minste hoop van eenen goeden uitslag konden belooven. — De toevallen hielden intusschen, onder het aanhoudend gebruik der voorgemelde middelen, deezen geheelen dag, tot tegen den avond, aan, wanneer de Lydersse, de ylhoofdigheid eenigzints bedaard zynde, de *Operatie*, waar van zy iets, uit onze gesprekken, scheen te hebben opgemerkt, ernstig begon te begeeren.

Dan al waren 'er geene andere zwaarigheden geweest, liet echter de reeds invallende duisternis niet toe, dit noch deezen dag in het werk te ſtellen; nochthans beſlooten wy den volgenden morgen, met het aanbreeken van den dag, haar weder te koomen zien, en, indien de Lyderesſe de *Operatie* dan nog begeerde, en de omſtandigheden het eenigzints toelieten, die, als een *remedium anceps et extremum*, te beproeven.

Dan ſaturdags 's morgens vonden wy haar zoodanig verergerd, dat wy met genoegzaame zekerheid konden vaſtſtellen, dat 'er reeds, in eenen hoogen graad, *Gangræna* was, terwyl zich alle de toevallen vertoonden, die eenen aannaderenden dood aankondigden: welke dan ook den volgenden dag, omtrent den middag, volgde.

Zie daar, Myn Heer! een eenvouwig verhaal van dit gewigtig en doodlyk geval, het geen ik, om zyne byzonderheid, geöordeeld heb, aan U Ed. te moeten mededeelen, en waar omtrent ik zeer verlange, Uwe aanmerkingen te mogen weeten; vooral wenschte ik uwe aandacht wel bepaald

paald te zien, wat men in het algemeen te denken hebbe, van de bewerking eener geklemde Breuk, 1. *inſtante Partu*, of, gelyk het in ons geval was, *incipiente Partu*; en 2. *in ſtatu recentiſſimi Puerperii.*

Omtrent ons geval, heb ik my in geene redeneeringen willen inlaaten, dewyl de byzondere omſtandigheden van dien aart waren, dat zy, het beproeven der bewerkinge, genoegzaam buiten alle mooglykheid ſtelden.

Na dit verhaal is my niets meer overig, dan dat ik, met waare achting en vriendſchap, my noeme

Wel Edele, Zeer Geleerde Heer!

Uw Eds. Dienſtwillige Dienaar,

J. VAN BREDA.

GOUDA,
den 11 *September*,
1785.

ANTWOORD

AAN DEN HEERE

J. VAN BREDA,

Stads Medicinae Doctor, te Gouda.

OVER EENE VERSTROPTE

DYE-BREUK,

BY EENE ZWANGERE VROUW, IN HET LAATSTE TYDPERK VAN HAARE DRAGT, WANNEER 'ER ZICH REEDS EENIGE BAARINGS-WEËN VERTOONDEN;

DOOR

M. S. DU PUI,

A. L. M. Phil. et Med. Doct. Anat. Chir. et Art. Obstetr. Lector, enz.

Wel Edele, Zeer Geleerde Heer!

Ik betuige U Ed. myne byzondere verplichting, voor de my, voor eenige maanden, toegezondene Waarneeming: behelzende een geval van eene verstropte Breuk, by eene hoog zwangere Vrouw, waar zelfs zich reeds eenige voor-

voorbeſchikkingen ter baaring opdeeden. — Ik ontfong deeze Waarneeming, met zoo veel te meer genoegen, als het geval zeldzaam is, niet weetende (voor zoo verre my bekend is), dat men zoortgelyke Waarneemingen by Genees- of Heelkundige geſchiedſchryvers vindt aangeteekend (a).

Behalven haare zeldzaamheid dierhalven, heeft zy nog daarenboven deeze haare byzondere nuttigheid, van onze aandagt bezig te houden, hoedanig, de gelegenheid zich voordoende,

(a) Na dat ik dit myn antwoord reeds aan het Genootſchap hadde afgezonden, herlas ik het geen SMELLIE in de door my aangehaalde plaats (zie myne Eerſte Afdeeling, §. III. Nota (g)), over de Breuken van Zwangere Vrouwen zegt, en vergeleek daar mede de Waarneemingen van Breuken, van welke hy in zyne *Collection of Caſes and Obſerv. in Midwifery Vol. II. Collect. XI. Numb.* 2, *p.* 142 *en volg.* melding maakt. By dit herleezen vondt ik wel, dat hy van Breuken, welke in de Lieſen, geduurende de zwangerheid en verloſsing, plaats hadden, gewaagt; als ook van verſtroppingen en verzweeringen van andere Breuken, in den omtrek van den aars en bilnaad: dan wanneer men deeze, met de waarneeming des Heeren VAN BREDA, vergelykt, zal men 'er geene vinden, welke eene volkomene overeenkoomst met dit geval hebben. — Ik heb dit hier by willen voegen, op dat men deeze, niet als een bewys, tegen myne gezegdens, over de zeldzaamheid van verſtropte Breuken, by zwangere Vrouwen, hier by zoude kunnen brengen,

de, men in zulk een geval zich zoude te gedraagen hebben, en levert dus meer dan eene bloote beſpiegeling op: zulk een geval immers, waar in zoo veele omſtandigheden zaamenloopen, om een immer gedugt ongemak, en het welk niet zelden, als in een oogenblik, de allerbeste poogingen der kunst verydelt, allergevaarlykst, jaa doodlyk te maaken, vordert voorzeker, dat men ras een bepaald beſluit opmaake en zyn oordeel velle, hoedanig te handelen; zoo immer, koomen hier de maar al te dikwerf in onze kunst bevestigde leerſtukken van HIPPOKRATES, en des grooten GAUBIUS te pas:

„ *Occaſio praeceps; Experientia fal-*
„ *lax; judicium difficile*" (b).

„ *Actionem exigit officium. Captanda*
„ *hinc agendi occaſio, quae ſaepe prae-*
„ *ceps per conjecturam cogit determinare,*
„ *quod per ſcientiam ſat cito nequit*" (c).

Is dan dit geval zoo zeldzaam, en daarom by Genees- en-Heelkundigen, hoedanig zich in het zelve te gedraagen, onaangeteekend gelaaten: verwonder U dan niet, Myn Heer! dat ik

(b) *Aph. I. Sect. I.*
(c) *Inſt. Path. Med. Ed. posthumae*, § 24.

ik, niet dan een geruimen tyd na den ontvangst van uwen brief, het waage, om aan uw, daar in vervat, verzoek te voldoen, van naamlyk myne gedachten daar omtrent aan U Ed. mede te deelen; en wel byzonder dezelve te bepaalen, wat men in het algemeen te denken hebbe:

I. Van de bewerkinge eener geklemde Breuk by eene Zwangere Vrouw, op het aannaderen der Baarings-weën (*instante partu*), of, gelyk het in Uw geval was, de Baarings-weën reeds daar zynde; en

II. Hoe men zich, in het doen, of van de hand wyzen dier bewerkinge, te gedraagen hebbe: in geval de Baarende verlost was, en de toevallen, kort na de verlosſing, de bewerking, als het eenig middel voor zulk eene Lyderesſe, aankondigden en overlieten. —

Ik aarſele noch op dit oogenblik, daar ik my voorgenoomen hebbe aan uwe begeerte te voldoen, om dit gewigtig ſtuk te behandelen, en der Genees-

kun-

kunde (het geval immers verdient wel dat het zelve algemeen gemaakt wordt), regelen voor te ſchryven, welke op myn gezag gevestigd zyn. Dan daar niet op éénmaal de Geneeskunde ten vollen aanwies, maar, door den yver van veelen, blykbaare feilen verbeterd zyn, zoo waage ik het alleen, om myne welberaadene gisſingen daar omtrent mede te deelen, in dit billyk vertrouwen, dat deeze aan het oordeel van meer kundigen en gryzeren in ervaring onderworpen, wel draa van hen ook hunne verbeteringen te wagten hebben. — En ſlaage ik hier in, zoo zal ik my voldaan reekenen, van ter verbetering der Geneeskunde, en ter verligting van het noodlydend menschdom, van het zoo beminlyk vrouwengeſlacht, welkers opgelegde taak, door zoortgelyke, de zwangernisſe vergezellende omſtandigheden, merkelyk verſwaard wordt, mede gewerkt en aanleiding gegeeven te hebben.

Ik zal dan deezen brief, verhandelingswyze dusdanig inrigten, dat ik

I. Kortelyk zegge, wat 'er in het algemeen gebeurt by zwangere Vrouwen, welke voor haare dragt met Breuken behebt waren;

II. Opnoeme, welke my voornaamlyk de oorzaaken schynen te zyn der Beknellinge van Breuken, zoo deeze by zwangere plaats hebben; en waarom deeze zoo zeldzaam voorvallen; en als dan eindlyk

III. Aan de beäntwoordig uwer gewigtige vraagen voldoen.

EERSTE AFDEELING.

Over Breuken by Zwangere Vrouwen in het algemeen.

§ I. De geschiktheid ter voortteeling, welke het Vrouwlyk lighaam moest hebben, en waar voor de meest altyd regt beöogende Natuur zoo wyslyk zorgt, bekwaamt het zelve voorzeker, en geeft meerder aanleiding tot allerleie soort van Breuken, welke zich in den omtrek der liesen, dy-

dyën, navel en andere plaatſen vertoonen; dan die zelve taak, de Vrouwen opgelegd, de zwangernis naamlyk, brengt te weeg, dat ſommige Breuken geduurende dien tyd, immers na halve dragt, gemaklyk zonder eenigen band worden ingehouden, doch andere daarentegen meer last en gevaar aanbrengen, en op geene wyze zyn binnen te houden.

§ II. Tot de eerſte brenge men de uitzakking der darmen enz., door de openingen in den omtrek der Lies en Dye; tot de laatſte de Navelbreuken van die zelve zoort.

De Lyfmoeder immers, door den aanwas van de inhoudende vrucht, naar boven geſtuwd, perst de ingewanden mede opwaards, en voor het grootſte gedeelte agter de Lyfmoeder; ſtopt dus de openingen, of meer zwakkere plaatſen der Lieſen en Dyën, en belet de ingewanden om uit te zakken, het welk door de opryſende Lyfmoeder des te meer belet wordt, als men thans zeker is, dat de Lyfmoeder ſchuins voorwaards naar boven ryst, en niet regt opwaards in de middellyn

van

van zwaarte, gelyk zulks voorheen BOEHMER (d) en andere beweerden.

Dan heeft zulks plaats, zoo zullen, door al het naar boven geperſte gedarmte, de navel en deszelfs ring, welke zoms wyder, en dikwerf ter groote van eenen agtentwintig, zeer dun en ſlap is; en daarenboven de geheele *Linea alba*, welke door het van eenwyken der regte buikſpieren in de zwangernis minder weerſtand biedt, meer gedrukt worden, en gemaklyker tot Navelbreuken aanleiding geeven; — of, wanneer deeze voor de zwangernis daar zyn, merkelyk verergeren. (e)

§ III. Hoe zeer intusſchen de opryſende Lyfmoeder de uitzakking der darmen en van het netvlies in de Lies en Dye-

breu-

(d) *De Situ Uteri gravidi, etc.* § IX. & X. *p.* 116, *post Ejus Edit. Compendii Artis Obſtetricariae* RICH MANNINGHAM, *Halae* 1746. 4to. Vergelyk hier mede P. CAMPER verh. voor het Tract. van F. MAURICEAU, over de ziekteus der zwangere Vrouwen, *p.* 15.

(e) Men zoude hier van kunnen uitzonderen die gevallen, wanneer naamlyk in de agſte maand en verder gevorderden ſtaat van zwangernis, de Lyfmoeder zoo hoog boven den navel ryst, dat zy in ſtaat was, ook deeze opening te ſluiten, en dus te beletten, dat ook voor dien tyd door de zwangernis de navelbreuken verhinderd wierden van uit te zakken.

Breuken by zwangere Vrouwen, in de 5de of 6de maand, wanneer ze behoorlyk ingebragt zyn, weert en voor uitzakking belet, zoo dat zy zelden eenen band vereiſchen; en daarentegen de geſchiktheid tot Navelbreuken der ingewanden vermeerderd wordt, of deeze laatſte, voor de zwangernis daar zynde, meerdere gelegenheid tot grootere uitzakking geeft: zoo bewyzen echter het aan my mede gedeelde geval; het herdenken op het op zyde wyken der Lyfmoeder, waar van, onder anderen, de groote GAUBIUS (f) melding maakt; en de Waarneemingen van SMELLIE (g) en anderen (h), dat zoms, hoewel zelden, 'er geduurende de zwangernis op andere plaatſen, als in den omtrek van den navel, uitzakkingen van ingewanden langs de Lieſen, Dyën en andere plaatſen kunnen gebooren worden.

TWEE-

(f) l. c. § 237.

(g) *A. Treatiſe of Midwifery*, *Vol. I. Book II. C. II. Sect.* 2. p. 158, alwaar hy van eene Breuk tuſſchen den agter kant der Lyfmoeder en ſcheede, en den voorkant van den mastdarm gewaagt. Vergelyk hier mede de boven aangehaalde *Collect. of Caſes*, l. c.

(h) *Mem. de l'Acad. R. de Chir. T. II. p.* 1 en volg., welke waarneemingen men ook by VAN SWIETEN vindt aangehaald, *Comment. T.* IV. *p.* 478.

TWEEDE AFDEELING.

Over de oorzaaken der Beknelling van Breuken, by Zwangere Vrouwen.

§. I. Uit het, in de eerſte Afdeeling, geſchetſte blykt het, hoe zeldzaam 'er, by Zwangere Vrouwen, uitzakkingen der darmen en van het net in de lieſen en dyën gevonden worden; en welke de redenen deezer zeldzaamheid zyn: en daar 'er, voor zoo verre my bewust is, geene waarneemingen van verſtropte Breuken by Zwangere Vrouwen, van Genees- of Heelkundigen geboekt zyn, worden wy, door U aan ons medegedeeld geval, natuurlyker wyze aangeſpoord, om de redenen dier verſtropping te onderzoeken.

§. II. Myne giſſing daaromtrent, welke ik denk, dat wel beraaden is, loopt daar op uit: dat de by uwe Lyderesſe plaats gehad hebbende Dyebreuk, in den omtrek van den band van POUPART, of aan deszelfs breukzak vastgegroeid is geweest; en dat deeze aaneengroeijeng oorzaak is geweest, dat de ingewanden, door de

opryſende Lyfmoeder, naar boven geſtuwd, derzelver uitgeſchootene gedeelte niet opwaards hebben kunnen voeren, en dat daarom het zelve aldaar, geduurende den tyd der geheele zwangernis, aan de drukking der Lyfmoeder is bloot geſteld geworden.

§. III. Aan dit myn gezegde, dunkt my, wordt vry wat gewigt bygezet, door het geen U Ed. my, volgens het verhaal der Lyderesſe mede deelt (i): dat zy, naamlyk, "erkende, zedert 3 „ à 4 jaaren, wel eenen kleinen knob„ bel in de linker lies, ter plaatſe waar „ men Dyebreuken aantreft, gehadt „ te hebben: doch dat dit haar nooit „ eenig ongemak veroorzaakt, en zy „ by gevolg hier omtrent nooit eeni„ ge hulp gezocht had."

§. IV. Hoe gaarne had ik gewenscht, dat U Ed. deeze myne gisſing, door een ontleedkundig onderzoek, had kunnen bevestigen, of verwyzen; hier door en hier door alleen hadden myne verdere redeneeringen, welke ik omtrent de bewerking enz., zal te ber-

(i) Zie Bladz. 496.

berde brengen; en welke op deeze onderſtelling gebouwd zyn, of bekragtigd, of vernietigd, en hier door de noodzaaklyke zeldzaamheid van eene Breukverſtropping, by eene zwangere of baarende Vrouwe, beweezen kunnen worden: immers ryzen de ingewanden opwaards, door de gevulde Lyfmoeder, ten tyde der zwangernisſe, naar boven gevoerd, zoo zullen zy de uitgeſchootene Breuk mede opwaards voeren, dan alleen in die enkelde gevallen (en hoe zeldzaam, of ſchoon het zoms gebeurt, zal dit zyn!) wanneer de uitgeſchootene Breuk, door aan eengroeijeng aan den band van POUPART, buikring of breukzak zal vastgehegt zyn (k).

Dan myne bewustheid, hoe zeer U Ed. ook van het nut der opening van Lyken in alle gevallen, maar meer

(k) Van welk een groot nut het openen van Lyderen, aan breuken geſtorven, zy, bewyst de waarneeming van den Hoog Gel. Heer VAN GEUNS, over de binnen den buik verſtropte Darmbreuk; en de voorgeſtelde manier van bewerkinge, welke de Hoog Gel. Heer BONN heeft aangepreezen. Zie Verh. der Holl. Maatſch. der Wetenſch. *Tom.* XX. 2de ſtuk, *pag.* 445, alwaar ook *p.* 501, de Heer BONN te regt op het openen van Lyken aandringt.

byzonder in duistere, overreed zyt; doet my vastſtellen, dat U Ed. daar op zult aangedrongen hebben; of, zulks niet geſchied zynde, het voor af door U Ed. zal zyn beſlist geweest, den drom der vooroordeelen, welke zulk een voorſtel gemeenlyk vergezellen, onmogelyk te zullen hebben kunnen overwinnen.

Hoe lang zal toch het welzyn van het menschdom aan het wuft gezag der vooroordeelen gekeetend zyn? Men vordert van den Geneesheer, dat hy zyne kunst voltooije; en men belet hem, daar hy gaaping vindt, door onderzoek wyzer te worden.

Dan daar het vooroordeel, omtrent het begraven van Lyken, aan een Keyzers gezag, hoe redelyk ook, het hoofd heeft durven bieden; en het zelve niet in ſtaat geweest is, dit uit te roejen: hoe veel minder zal dan het bloot aanraaden van Geneesheeren, iets vermoogen, om het vooroordeel, omtrent het openen van Lyken, af te weeren, en dit zoo nuttig werk meer algemeen te maaken? *Sed pacata bile revertor.*

§. V.

§. V. Myne gisſing dan voor waar aangenomen zynde, zal het niet noodig zyn, de oorzaaken der verſtropping, in uw geval, in het brede te betoogen: wanneer men immers, op de meerdere gevoeligheid der deelen, welke plaats grypt by zwangere Vrouwen, zoo wel als op de meerdere geſchiktheid der vogten, tot ontſteeking let; — en men daar by voegt, de meerdere drukking van het ingewand door de Lyfmoeder en door den, door de zwangernis meer, uitgerekten, en dus meer op het uitgeſchoten ingewand, drukkenden band van POUPART; — eindelyk, wanneer men de vermeerdering dier oorzaaken, door de werkinge, der reeds ter baaring beginnende Lyfmoeder, van het middenrif en buikſpieren, in overweeging neemt, zal men buiten twyffel een aantal redenen vinden, waar uit men kan afleiden, dat deeze verſtropping haaren oorſprong had, en in dit geval mindere redenen hebben, dan in beknelde breuken, waar de verſtropping alleen door den ring, band van POUPART, of breukzak veroorzaakt wordt, en waar in men niet zelden, met verſnelde ſchreden, ontſteeking,

king, koud-vuur en verſtikking ontwaar wordt, om zich over den ſchielyken voortgang dier verſchynzelen in dit geval te verwonderen.

§. VI. Offchoon ik vermeene geene ongegronde redenenen gegeeven te hebben, waarom men zoo zelden by zwangere Vrouwen, immers na halve dragt, Lies- en Dye-breuken aantreft; en zoo men ze by zwangere Vrouwen ontdekt, wat de oorzaak van het buiten blyven des ingewands zy: zoo wil ik intusſchen niet, dat men daar uit afleide, als of ik van gevoelen was, dat, de aangroeijeng van het ingewand, en dus de uitzakking plaats hebbende, in eene bezwangerde Vrouwe, 'er geduurende de dragt, of by de verlosſing, noodzaaklyk verſtropping moest uit ontſtaan. — Uwe mede gedeelde Waarneeming bewyst misſchien het tegendeel: zederd 3 à 4 jaaren (l), had uwe Lyderesſe in de linker lies, ter plaatſe waar men Dye-breuken aantreft, eenen kleinen knobbel gedraagen, doch nimmer eenig ongemak daar van gehad, en deezen dus ver-

on-

(l) Zie bladz. 496.

onachtzaamt; in dat zelfde tydperk (m) was zy voor de eerſte keer zwanger geweest, en had met moeite eenen Zoon ter wereld gebragt. — Heeft nu in dien tyd de breuk reeds plaats gehad; en is zy, geduurende de eerſte zwangernisſe, niet verdweenen, om redenen boven bygebragt, zoo is als dan de vastgroeijeng reeds daar geweest, en echter is 'er geene verſtropping opgevolgd.

Maar ten tweeden (en dit ſchynt meer af te doen), onder het oneindig groot getal van Vrouwen, zullen 'er (dit mag men gereedlyk ſtellen), eene meenigte zyn, welke ze altoos buiten draagen, om derzelver kleinheid 'er niet op letten, of voor iets anders aanzien, en door eene verkeerde ſchaamte verzuimen, van ze binnen te laaten brengen; en binnen gebragt zynde, ze zorgvuldig in te houden.

By deeze alle derhalven kan het, om gemelde redenen, zoms gebeuren, dat de, of aan zich alleen overgelaatene, of niet wel ingehoudene, en door den breukband dikwerf gedrukte, breuk aangroeije: zoodanig

(m) Zie bladz. 495.

eene aangegroeide breuk dan, kan door de *phyſiſche* verplaatſing der darmen, geduurende en vooral in het laatſte tydperk der zwangerheid, niet naar binnen getrokken, en dus herſteld worden; en, daar de algemeenheid van breuken zoo groot is, zoude dus, volgens zulk een vertoog, waar tegen de ondervinding pleiten moest, eene verſtropping, in alle zoortgelyke gevallen, moeten plaats hebben.

Daar derhalven de zeldzaamheid eener breuk beklemming, by eene zwangere Vrouwe, na halve dragt, van welke men, by niemand, my bekend, gewaagd vindt, het tegendeel bewyst, zoo volgt alleen uit het te vooren betoogde:

1. Dat 'er eene aaneengroeijeng van het ingewand moet plaats hebben, om in eene zwangere of baarende Vrouwe eene breukverſtropping te veroorzaaken; en dus ſchynt dit eene *conditio, ſine qua non* te zyn: dewyl 'er, deeze niet daar zynde, door de *phyſiſche* verplaatſing der darmen, in de zwangernis, geene uitzakking der darmen, of van het net in de Lieſen of Dyën (im-

(immers niet dan aller zeldzaamst (n)), aanweezig zal zyn; en

2. Dat 'er, om eene verſtropping te hebben, nog daarenboven dat geene moet bykoomen, het welk eigenlyk de verſtropping in alle Breuken, van wat oorzaak en onder wat omſtandigheden, daar ſtelt.

Hoe zeldzaam intuſſchen ook dit geval ons mag toeſchynen, om dat men het by niemand vindt aangeteekend, zoo ben ik echter niet ongeneegen van te denken, dat het geval meermaalen misſchien voorvalt, dan men wel opmerkt; en dat dus misſchien, in zulk een geval, de toevallen en dood zoms aan eene andere, en dus de onwaare oorzaak, worden toegekend.

DERDE AFDEELING.

Hoe men zich in het geval van verſtropte Breuken, by Zwangere Vrouwen, te gedraagen hebbe.

§. I. Ik koome nu tot het gewigtigſte

(n) Zie bladz. 510.

ſte ſtuk van deeze myne aanmerkingen, wyl deeze beſlisſen, wat, het geval daar zynde, den uitoeffenaar te doen ſtaat.

Het draalen, zoo immer, is hier ten allerhoogſten ſchaadlyk, wyl de bewerking, in eenen tyd geſchiedende, dat 'er zich geene teekenen van eenen overgang der ontſteeking, tot verſtikking, opdoen, met grond van goeden uitſlag kan in het werk geſteld worden; dan te laat ondernomen, (en hoe ras, in hoe weinige oogenblikken, gaat, in eene verſtropte Breuk, de ontſteeking niet ter verſtikking over?) zullen alle poogingen vruchteloos zyn, en de reeds beängſte Lydereſſe, by haare baarings-weën, nog daar en boven aan nutteloose, en by de uitkoomst geen voordeel bewyzende ſmerten, bloot geſteld worden.

§. II. Het medegedeelde geval bewyzende, dat 'er zulk' eene verſtropping kan plaats hebben: zal het

1. Den Geneesheer of Vroedkundigen, in het vervolg van tyd, ten waarborg kunnen ſtrekken, om, ingeval-

valle by eene hooge zwangere Vrouwe, zich teekenen opdoen van walgingen en braakingen, op deeze wel naauwkeurig acht te geeven, ten einde deeze niet te verwarren, met die braakachtigheid en walging, welke men niet zelden uit ongeregelde beweegingen, ten tyde dat de natuur haare poogingen, ter baaring, begint in het werk te ſtellen, pleeg waarteneemen, en welke U Ed. zoo treflyk als oordeelkundig onderſcheiden hebt; maar

2. Zal men uit uwe medegedeelde waarneemingen kunnen leeren, dat, wanneer eene hevige koorts; eene pynlykheid van den geheelen buik op het aanraaken, en eene gezette pyn, omtrent den navel, welke by vergelyking, als door een geſpannen koord veroorzaakt wordt (o), zulke braakingen vergezellen, het der Geneesheeren of Vroedkundigen pligt wordt, om liever een nutteloos onderzoek, in

(o) Ik heb uit Uwe waarneemingen alleen opgeteld die teekenen, welke eene verſtropping eener breuke ſchynen aan te duiden, en die geene agter wegen gelaaten, welke zoms wel eene verſtropping vergezellen, doch met dezelve niet altyd gepaard gaan.

in den omtrek der Lieſen en Dyën, te doen, dan zich, door den in het gras ſchuilenden adder, te laaten bedriegen.

Met opzet maak ik melding van onderzoek, wyl men niet zelden al wederom, door het vooroordeel, door kwaalyk geplaatſte ſchaamte der Vrouwen, by mangel van onderzoek, in het beſlisſen der waare oorzaaken (gelyk ik zulks elders meldede (p)), te leur geſteld wordt; en in de tweede plaats, wyl niet zelden en Lyderesſe en omſtanders, of van het aanwezen eener Breuk onbewust zyn, daar geen acht op geeven, of eindelyk niet weeten, dat de verſchynzelen, welke eene verſtropte Breuk vergezellen, aan deeze alleen hunne herkoomst te wyten hebben.

§. III. Is het dan bewezen, dat eene verſtropping plaats heeft, zoo zullen voorzeker, in de eerſte plaats, de door U Ed. zoo wel beradene hulpmiddelen, in het werk behooren geſteld

(p) Zie mynen brief aan den Heer G. J. VAN WY *over de ſchynbaare Gonorrhoea*, in de algemeene G. N. en H. Jaarb. I. deel, 1ſte ſtuk, p. 7.

ſteld te worden; en in de tweede, zoude de wederinbrenging van het ingewand moeten beproefd worden: dan kan, by eene zwangere Vrouwe, uit het te vooren betoogde (q), geene verſtropping, ten minſten niet dan allerzeldzaamst, plaats hebben, ten zy het uitgeſchooten ingewand in den omtrek van den buikring, band van POUPART, of met den breuk-zak door aaneengroeijeng vereenigd is, zoo zullen de best ingerigte poogingen, de meest geöeffende handen, onder deeze omſtandigheden, niet in ſtaat zyn, om het uitgeſchooten ingewand naar binnen te brengen; en, de vermoogenſte uit- en inwendige middelen, ter wegneeming der beknelling, als dan alleen aangewend, niets volvoeren: de Genees- of Heelmeester verplicht zyn, zyne Lyderesſe aan de beſliſſende uitkoomst van het geval over te geeven; of het waagen, om van het, in dit geval twyfelachtig middel, der breukſnydinge, als het eenigste, waar door voordeel kan toegebragt worden, gebruik te maaken.

§. IV.

(q) Zie bladz. 510.

§. IV. De verſtropping geſchiedende, zoo laaten wy eens vier tydvakken ſtellen, waar op deeze kan voorvallen: laat dan het eerſte zyn, in den tyd der zwangernisſe, van het begin tot op den tyd, dat de lyfmoeder uit het bekken tot aan de buikringen en band van POUPART opryst; het tweede geval van dien tyd af tot aan het uiteinde der zwangernisſe, alvoorens 'er zich baaringsweën opdoen; het derde, wanneer de verſtropping met de baaringsweën gelyktydig invalt; en het vierde, wanneer de verſtropping, met de baaringsweën beginnende, aanhoudt tot na de verlosſing.

§. V. In deeze vier gevallen, is dus de vraag: hoe men zich te gedraagen hebbe?

Ter beäntwoording nu der eerſte, koomt het my voor, dat men de breukſnyding voorzeker, de aangewende uit- en inwendige middelen geen voordeel doende, hoe eerder zoo liever, en te gelyk zoo zekerder onderneemen moet: in dit tydperk immers, de lyfmoeder als nog in het bekken verſchuilende, zyn alle omſtandigheden, ge-

gelyk als by eene niet zwangere Vrouwe, indien men de vreese van miskraamen, welke, door den angst voor de bewerking, en de pyn, geduurende dezelve, ontstaan moet, hier van uitzondert. — Dan daar de bewerking niet geschiedende, de verstropping, wanneer die aanhoudt, byna altyd doodlyk wordt voor zwangere Vrouwen, en bygevolg ook voor haare inhebbende vrucht: zoo zie ik niet, dat men in dit ongelukkig tydstip minder regt zoude hebben, om het leeven der vrucht ten deezen opzicht in de waagschaal te stellen, dan de onvergelyklyke BOERHAAVE had, wanneer hy, handelende over de gevaarlyke bloedvloeingen, welke zwangere Vrouwen zoms met de dood dreigen, gebood (r), dat men, de aangewende hulpmiddelen geen voordeel doende, naa de beste wyze het kind terstond zoude verlossen, vermids het zeker beter is, dat het kind, het welk immers sterven moet, omkoome, en de moeder behoude blyve, dan dat beiden voor zeker het leeven verliezen.

Gaf nu in dit geval de groote, de God-

(r) *Aph. de Cogn. et Cur. Morbis*, §. 1303 — §. 1309.

Godvruchtige BOERHAAVE; BOERHAAVE te wel bedreeven in de gewyde ſchriften, dan dat hy iets ſtrydig, tegen zyn gemoed of de Goddelyke wetten, zoude voor den dag brengen; veel minder anderen, om daarin wanbedryf te begaan, diets maaken: gaf, zegge ik, BOERHAAVE in dit geval zulk' eenen raad, waarom zoude men dan van deezen, in een, in uitkoomst, gelyk ſtaande geval, ook geen gebruik mogen maaken?

§. VI. Het tweede geval, wanneer de Lyfmoeder reeds boven het bekken gelegen is, baart zoo veel te meer bedenking, wanneer men de bewerking, tot aan het oogenblik, dat de baarings-weën daar zyn, aanraadt, als, de arbeid onder de bewerking opkoomende, derzelver uitvoering bezwaarlyker, de inbrenging van het uitgeſchooten ingewand werkzaamer, en het inhouden van het zelve, na de bewerkinge, moeilyker worden.

Dan wanneer ik het oogenſchynlyk gevaar in overweeging neeme, het welk 'er by eene verſtropte Breuk plaats heeft; wanneer ik de veel kragt-

daa-

daadiger oorzaaken, welke by zwangere Vrouwen, ter verſtikking van het verſtropte ingewand, medewerken, overdenke; en deeze tegenoverſtelle, met de zoo even opgenoemde meerdere bezwaarlykheid der bewerkinge, de werkzaamere inbrenging van het ingewand, en het meer moeilyke van het inhouden van het zelve: wanneer ik hier op myne aandacht vestige, zoo pleit alles voor de bewerking, de ſchielykst mogelyke ontknelling van het verſtropte ingewand; en alle haare hinderpaalen ſchynen my, na beraaden overleg, overwinlyk; terwyl het verwerpen der bewerkinge, my den gewiſſen dood, als in het verſchiet, teekent.

Ik weet wel, en ik erinner my, dat de groote MORGAGNE, in een ander geval, van eene zoortgelyke uitdrukkinge gebruik maakt: "*In ancipiti Caſu ſatius* „ *est non experiri, ne occidiſſe videamur,* „ *quem ſervare non poteramus.*"

De uitoeffenaar loopt dus gevaar van zyne handelwyze, door het onkundig, doch intusſchen alles beſlisſend gemeen, gevonnisd te zien: dan ik weet ook, dat wanneer die zelfde uitoeffe-

naar van welgedaan te hebben, zich zelven by Kunstkenneren kan wettigen, eene zelfs voldoening moet ondervinden, welke de allerfnoodfte aantigging tart; en dat

Een eerlyk en ftandvastig man
Zich nimmer laat door 't Graauw verzetten,
Noch dat het oog van een' Tyran
Hem ooit verbindt aan fnoode wetten:
Schoon Aard' en Hemel wierd verwoest,
Nog zou hy doen, het geen hy moest.

§. VII. En na deeze befchouwing der verfwaarende oorzaaken eener verftropte Breuk by zwangere Vrouwen; en volgens deezen ftelregel, in het uitoeffenen der Geneeskunde, te volgen: raade ik ook (het geen de derde vraag was), de bewerking aan, wanneer 'er reeds baaringsweën zich opdoen (s), en wel dies

(s) Men behoort intusfchen alvoorens door Vroedkundig onderzoek zich wel deeglyk te verzekeren, of de poogingen, welke de natuur fchynt te beginnen ter verlosfing, waar, dan valfch zyn: dit onderzoek immers zoude onze bewerking doen verhaasten, of by ondervinding leerende, dat deeze, uit ongeregelde beweeging voorkoomen (en wat is in zulk' eene gefteldheid by eene dergelyke Lyderesfe gemakkelyker te verwagten?) ons de meest kragtdaadige middelen doen gebruiken, om deeze te keer te gaan, en het

dies te eerder, om dat uit aanmerking der geweldige ſchokken, welke het ingepakte ingewand ondergaan moet, niet alleen door de aanhoudende braaking in zulk een vol lichaam; maar ook meer byzonder, wanneer de werkende Lyfmoeder van agteren, de buikſpieren rondom de verſtropte breuk en het middenrif van boven, in werking zyn, om de vrucht ter wereld te brengen: men meer dan gegronde vrees heeft van te vermoeden, dat de verſtikking van het ingewand, het voorzekere gevolg zal zyn, en dat, de verlosſing daar zynde, de bewerking nutteloos zoude zyn; of zulks ten aanzien van den ſtaat van het ingewand al eens niet zoo zynde, de nu verloste Lyderesſe, door haar bykoomend ongemak, merkelyk meer gefolterd, in weinige oogenblikken, na de verlosſing, op eenmaal zoo eene ſchielyke wegzinking van kragten zoude ondergaan, (gelyk by Uwe Lyderesſe

het voorgeſteld oogmerk met dies te meer grond van hoop te kunnen volvoeren; — of in tegendeel ontwaarende, dat 'er voor de baaring geene genoegzaame tyd en gelegenheid voor de bewerking overbleef, ondanks onzen wil, verplicht zyn, van de bewerking te moeten uitſtellen.

het geval was (t), en gelyk men zulks in andere, de baaring-vergezellende ziektens, niet zelden pleegt te zien), dat zy, ter overwinning eener dergelyke bewerkinge en haare gevolgen, onbeſtand zoude zyn.

§. VIII. Uit die gronden derhalven redekavelende (en hier mede beäntwoorde ik de laatſte vraag), raade ik de bewerking na de verlosſing af, ten zy 'er geene mooglykheid geweest ware, om deeze, door de te ſterke baarings-weën verhinderd, in het werk te ſtellen; — ten zy, in ſteede van eenen kwaaden uitſlag te vreezen, na de verlosſing, de vergezellende verſchynſelen der verſtropte Breuk, en de kragten der Lydereſe, eenen goeden uitſlag beloofden; of eindelyk ten zy, het geval tuſſchen hoop op voordeel, of vrees van onheil weifelende was, men het raadzaam keurde, liever een twyffelachtig middel dan geen te beproeven: daar toch maar de minſte ſchyn, van voordeel te kunnen doen, zich opdoet, pleit menſchenliefde voor leevensredding.

„ *Bonus medicus tum demum partes*
„ *ſu-*

(t) Zie bladz. 500.

„ *ſuas optime peregiſſe putandus est, ſi*
„ *nihil eorum ad ſanandum omiſerit, quæ*
„ *in Artis potestate ſunt; quatenus etiam*
„ *damnato Reo Oratori ſtat eloquentiæ*
„ *officium, ſi omni arte uſus est* (u)."

§. IX. Alhoewel ik de bewerking, in het voorgeſtelde geval, zoo zeer heb aangeprezen, ben ik echter niet voorneemens, om thans breedvoerig uit te weiden over de wyze, op welke deeze bewerking diende verrigt te worden; noch aan te toonen, welke voorzorgen men in dit geval zoude moeten in acht neemen.

Is de Genees- en Heelmeester het met my eens, dat de bewerking moet gedaan worden, zal men de Lydereſſe behouden: zoo zal de ontknelling van het ingewand, door middel van het openleggen der buitenſte bekleedzelen en des breukzaks, het losmaaken der aaneengroeijeng van de breuk, en door het ontſpannen van den band van POUPART, of buikring, zyn doeleinde zyn; en hy zal daar in dies te zekerder ſlaagen, wanneer hy, gelyk in alle andere bewerkingen der

(u) R. A. VOGEL *Opuſc. Med. Selecta, pag. ultimâ.*

Heelkunde, van de aller eenvouwigſte wyze gebruik maakt: een eenvouwige *Bistouri*, door zynen vinger geleid, en beiden door gezond oordeel beſtierd, zullen voldoende zyn.

Wanneer ik my der Heelkunde wydde; en het ſtuk der breukſnydinge en de verſcheidene, daar toe uitgedachte Werktuigen, leerde kennen, zoo behaagde my het eene, om zyne veel beloovende aanpryzing, waar mede het zyn Uitvinder voordroeg; en het ander, om zyne Werktuigkundige zekerheid, welke ik daar in meende te ontdekken, van, naamlyk, die deelen, welke men eerbiedigen moet, van kwetzing te zullen bevryden. — Wanneer ik op doode lyken met deeze Werktuigen proeven nam, leerde ik weldra, dat het een en ander meer in ſchyn beloofde, dan men 'er mede konde uitvoeren; en dat eene eenvouwige *Bistouri*, ter doorſnyding der buitenſte bekleedzelen, en het ſmal kromſtaand fistelmes met zyn knopje, volgens de Uitvinding van den Heer POTT (v), ter losmaaking van den band van POUPART, of doorklieving des buikrings, vol-

(v) *Chirurgical Works, London* 1775. 4*to*, *pag.* 584.

volkomen, en in alles voldeeden, gelyk my dan ook zulks naderhand herhaalde breukſnydingen by Lyders bevestigd hebben, en te gelyk doen beſluiten, om van deeze wyze, wanneer de gelegenheid zich weder aanbiedt, gebruik te moeten maaken: — *Eenvouwigheid* zal toch altoos *het zeegel der waarheid* zyn.

Omtrent het onderſcheid, het welk men by zwangere Vrouwen in de breukſnyding ontmoet; en van de voorzorg, welke men als dan in acht zoude moeten neemen, zal ik ook thans, om alle wydloopigheid te vermyden, niets zeggen: billyk mag men veronderſtellen, dat in zulk eene kieſche bewerking niemand het onderneemen zal, om handen aan het werk te ſlaan, ten zy hy zich overreed houde, van daar toe de volkomene vereischtens te bezitten.

En hier mede hoop ik aan uw verzoek voldaan, en uwe voorgeſtelde vraagen beäntwoord te hebben; en och dat ik ook, ter beveiliging van 's menſchen leeven, iets hadde toegebragt, en deeze myne aanmerkingen door kun-

diger wierden goedgekeurd, of hun; ter verbetering van dit ſtuk, hadden aanleiding gegeeven!

Ik heb vrymoedig myne gedachten, wat my voorkoomt, dat in een wedergebeurend geval te doen ſtaat, aan U Ed. opengelegd. Denk intuſſchen niet, dat ik daar door uwe handelwyze, en die van den kundigen Heer BLEULAND, zoude willen mispryzen; de zeldzaamheid waar mede ik het houde, dat dit geval voorkoomt, en myne bygebragte gezegdens van HIPPOKRATES en GAUBIUS overtuigen U Ed. gewis, van het tegendeel.

Door uwe waarneeming, gelegenheid gekregen hebbende, van over dit geval meerder te denken, geeve ik myne gedachten alleen als eene voorſtelling op, ten vollen overreed, dat ik, in een zoortgelyk geval, daar de gelegenheid ſchigtig was, en de proeve gevaarlyk, geen moeds genoeg gehad zoude hebben, van mynen nu gegeevenen raad, zoo daadlyk in het werk te ſtellen.

Vaar voort met my het nuttige, het geen zich in uwe uitoeffening voordoet, mede te deelen. Hier door zal on-

onze briefwisseling nuttig zyn. Onze vriendschap, zoo veele jaaren, zoo ongeveinsd, zoo onafgebroken, onderhouden, zal daar door steeds meer en meer verzekerd worden; terwyl zy daarenboven aan een nog zoo veel te nuttiger oogmerk zal beäntwoorden, en ter bevordering en verryking der Geneeskunde, onze geliefde beezigheid, en ter verligting van het noodlydend menschdom, onzen gevorderden plicht, dienen en medewerken.

Ik heb de eer my, met verschuldigde hoogachting, te noemen,

Wel Edele, Zeer Geleerde Heer!

Uw Eds. Dienstwillige Dienaar,

M. S. DU PUI.

CAMPEN,
den 21 *February*,
1785.

DE ZOGPOMP,

VOORGESTELD EN AANGEPREZEN,

DOOR

J. H. GALLANDAT.

Med. Doct. te Hulst.

De zwakkere kunne is, door den aart van haar maakzel, aan veele ziekten en ongemakken onderhevig; de byzondere tydperken, van haar beſtaan, zyn door de veranderingen, die in haar ſaamenſtel werktuiglyk plaats hebben, met verſchillende en onvermydelyke gevaaren gepaard: veele Vrouwen, deeze gevaaren ontworſteld, en de ongemakken der zwangerheid gelukkig te boven gekoomen, verwerven den naam van moeder niet, dan ten koste van haar eigen leeven;

ven; terwyl andere, die het genoegen ſmaaken, van haar teder wigt te omhelzen, zich, het zy door uitwendige misvorming, ſlegte behandeling, inwendige kwaade geſteldheid, of uit andere oorzaaken, in de onmogelykheid bevinden, van te voldoen aan den ingeſchaapen drift, om haar kroost te zoogen.

Dit is voor de moeders dikwyls, en voor het kind altyd, nadeelig: daar het, van 's moeders borst verſtooken, geen voedzel, dat met zyn ſaamenſtel volkomen overeenkoomſtig is, verwerft, en dit gemis, niet zelden, met zyn leeven bekoopt.

Om deeze nadeelen voor te koomen, en de moeders in ſtaat te ſtellen, om aan de ſtem der natuur te voldoen, heeft de Heer BIANCHI een werktuig uitgedacht, waar door de meeste uitwendige gebreken, die de zooging hinderlyk zyn, kunnen herſteld worden; en ook veele kwaalen, die uit de vermeerderde of verminderde afkleinzing van het zog ontſtaan, geneezen of voorgekoomen kunnen worden.

Dit werktuig, dat men den naam van *Pompe á Sein* gegeeven heeft, is door

de

de Paryſche Hoogleeraars goedgekeurd, en ik heb het in het voorleeden jaar, geduurende myn verblyf in die Hoofdſtad, met goed gevolg in het werk zien ſtellen; ik heb ook gelegenheid gehad, om 'er my hier in ſommige gevallen van te bedienen, met zoo eenen gewenſchten uitſlag, dat ik hier door aangeſpoord ben, om dit werktuig, aan myne Landsgenooten, door den druk, bekend te maaken.

In de beziging van dit werktuig wordt de tepel in een hol glas omvangen, waar van de opening, naar de gedaante van den tepel, gevormd is; aan het einde van dit glas wordt een luchtpompje vastgeſchroeft, door welks middel men de lucht, die in het glas op den tepel weegt, naar gelieven verdunt: door deeze bewerking wordt de tepel uitgezet, en werktuiglyk in de opening van het glas getrokken; deszelfs zogbuisjes worden, door de vogten, die naar de minst wederſtand biedende plaats vloeijen, verlengd, en de tepel neemt volkomen de gedaante van de opening van het glas aan: indien men door middel van het pompje de lucht nog meer verdunt, en eene byna

lucht-

luchtledige ruimte in het glas maakt, worden de zogbuisjes geheel van de wederſtand der lucht beroofd, en derzelver uiteinden dermaaten verwyderd, dat, door de drukking van den dampkring, die uitwendig op het ganſche lighaam der mam blyft weegen, het zog, door de zogbuisjes uitgeperst, en druppelsgewys, in het glas voortgeſtuwd wordt.

Uit deeze eenvouwige beſchryving van de werking der *Pompe á Sein*, ziet men reeds het nut van dit werktuig, in die gevallen, waar in het kind de mam, van het overtollige zog, niet ontlasten kan: daar het regelmaatig, gemaklyk en volſtrekt zonder pyn, dat geen bewerkt, het welk anderzints op eene onhebbelyke, en niet zelden, zeer pynlyke wyze, door de zuigſters verrigt wordt: hier uit volgt ook het nut van dit werktuig, in die gevallen, daar de tepel, door kleinheid, hardigheid, ingedrongenheid, ſcheeflegging of andere misvorming, op de gewoone wyze, niet genoegzaam kan uitgetrokken worden, gelyk ik ondervonden heb, in een geval, daar het kind, door de ſpruw, in de zuiging verhinderd

derd zynde, de mam dagelyks door eene zuigſter van het overtollige zog ontlast wierdt, en het kind, naderhand weder aan de borst gelegd zynde, door de zuiging geen zog verkrygen kon: den tepel onderzoekende, bevond ik, dat dezelve aan de eene zyde geheel ſcheef was getrokken, zoo dat de luchtledige ruimte, welke het kind onder het zuigen maakte, bezyden de opening des tepels viel, en gevolglyk geen uitvloeijing van zog te weeg kon brengen: na dat ik my vier of vyfmaal van de *Pompe á Sein* bediend had, kreeg de tepel zyn voorige gedaante weder, en het kind zoog als voormaals.

Dan het nut van dit werktuig is niet enkel tot deeze gevallen bepaald; deszelfs gebruik is veel uitgeſtrekter, en allerheilzaamst in veele ongemakken, die uit eene vermeerderde of verminderde afkleinzing van het zog ontſtaan: het welk ontegenzeglyk zal blyken, indien wy eerst de zogwording, uit het werktuiglyke ſaamenſtel der Vrouwen, zoo als dit van de geboorte af daar toe geſchikt, en, by haaren wasdom, bekwaam gemaakt wordt; en daarna de hin-

hinderpaalen, die de natuur in deeze bewerking ſomwylen ontmoet, oorſprongelyk nagaan.

Zoo dra een kind ter wereld gekoomen, en deszelfs navelſtreng afgebonden is, ontſtaat 'er eene aanmerkelyke verandering in den omloop van deszelfs bloed, niet alleen ten opzigt van de longſlagaderen, die te vooren, door de longen gedrukt, byna geen bloed door konden laaten, maar ook ten opzigt van de navelſlagaderen: immers al het bloed, dat door dezelve naar de moederkoek vloeide, wordt nu, door de andere takken der onderbuiksſlagaderen voortgeſtuwd, en wel voornamelyk, in de zwakkere kunne, naar die deelen, die tot de voortteeling en verlosſing geſchikt zyn, naardien de takken, der inwendige ſchaamſlagaderen, veel minder wederſtand bieden, dan de andere takken, die uit de onderbuiksſlagaderen voortkoomen, daar zy, in evenredigheid van de aderen van dien zelven naam, veel wyder en zwakker zyn, dan in eenig ander deel des lighaams: hier door ontvangt de baarmoeder eene meerdere hoeveelheid bloeds, wordt meer

dan

dan de overige deelen uitgezet, en heeft veel vroeger haar volkomen wasdom: door deeze uitzetting en verflapping van de vaten der baarmoeder, wordt derzelver wederftand, aan het derwaards vloeijende bloed, nog meer verminderd; en daar het bloed uit dezelve oorzaaken, geftadig, in eene meerdere hoeveelheid, naar de baarmoeder blyft vloeijen, wordt 'er in derzelver flagaderen, eene waare overtolligheid van bloed gebooren: naardien de aderlyke vaten, die, in evenredigheid der flagaderen, veel naauwer en fterker zyn, dan in eenig ander deel; en ook met geene klapvliezen voorzien zyn, al dit overtollige bloed niet op kunnen neemen: dus worden de mindere vaten der baarmoeder, die te vooren geen bloed door konden laaten, door den aandrang van het geftadig aanvloeijende bloed, trapsgewys verwyderd, zoo dat dezelve, eerst een dun weiagtig vogt, en daar na wezenlyk bloed, doorlaaten: door deeze ontlasting wordt de plaatfelyke overtolligheid der baarmoeder weggenomen, en, na dat dezelve, een min of meer geruimen

men tyd, geduurd heeft, naar maate de overtolligheid groot geweest is, houdt dezelve van langzaamer hand op: naardien de mindere vaten der baarmoeder, thans door geen overtollig bloed meer opgezet, zich, door hunne natuurlyke veerkragt, saamentrekken, zoo dat zy wederom maar een dun weiagtig vogt doorlaaten, en zich eindelyk volkomen sluiten, tot dat 'er wederom op nieuw eene overtolligheid ontstaat; en daar deeze uit de werktuiglykheid dier deelen noodwendig, van tyd tot tyd, gebooren wordt, verkrygt de baarmoeder, hier door, eene hebbelykheid, om zich, ten tyde der zwangerheid, tot de noodige grootte uit te zetten, en eene zoo genoegzaame hoeveelheid bloeds in zich te bevatten, als 'er tot de voeding der vrucht vereischt wordt: dan in de eerste maanden der zwangerheid, heeft de vrucht zoo veel voedsel niet noodig, als 'er anderzints door de baarmoeder ontlast wierd; hier uit ontstaat eene waare overtolligheid van bloed, waar door de vaten, der baarmoeder, eenen ongemeenen wederstand bieden, aan het bloed, dat gestadig uit de on-

derbuiksslagaderen aanvloeit; en daar deeze tegenstand in de benedenste groote slagader onverwinnelyk is, moet het bloed, volgens bekende wetten, in eene meerdere hoeveelheid, in de takken der bovenste groote slagader vloeijen, en wel voornamelyk in de inwendige mamslagaderen: naardien het bloed, aan derzelver uiteindens, den minsten wederstand ontmoet, daar de mammen met zeer rekbaare bekleedzelen voorzien zyn, door geene spieren uitwendig bedwongen worden, en inwendig van een zeer los saamenstel zyn, zoo dat 'er geen werktuiglyk deel is, indien men alleen de baarmoeder uitzondert, het welk ligter, tot eene aanmerkelyke grootte, kan uitgezet worden.

Door deezen, geduurig aangroeijenden, toevloed en ophooping van bloed, in de mamslagaderen, worden dezelve trapsgewys, meer en meer, uitgezet; derhalven worden ook de openingen der zogbuisjes, daar zy uit die slagaderen zydelings uitspruiten, verwyderd, zoo dat de mammen, reeds in den beginne der zwangerheid, styf worden, opzwellen en tot de af-

klein-

kleinzing van het zog voorbereid worden: deeze voorbereiding neemt, in evenredigheid met de zwangerheid, toe; hoe grooter de vrucht wordt, zoo veel te meer worden de zogbuisjes verwyderd: want niet tegenſtaande de plaatſelyke overtolligheid, die wy gezien hebben, dat, in den beginne der zwangerheid, hier de oorzaak van is, omtrent het midden der zwangerheid ophoudt: naardien 'er dan meerder bloed, tot afkleinzing van de voedende zappen der vrucht, noodig is, wordt het bloed, door eene andere oorzaak, in eene meerdere hoeveelheid naar de mammen gedreeven; want naar maate de zwangerheid voortgaat, wordt de baarmoeder, meer en meer, uitgezet, zy beſlaat eene veel grootere plaats; wordt ook veel zwaarder, en maakt dus eene aanmerkelyke drukking, op de omleggende deelen en vaten, waar door het derwaards vloeijende bloed een nieuwen tegenſtand ontmoet, dewelke, in evenredigheid, dat de baarmoeder zich uitzet, en de vrucht zwaarder wordt, toeneemende, het bloed, in eene meerdere hoeveelheid, naar de minst wederſtand bie-

dende deelen, doet vloeijen, zoo dat de mamflagaderen, meer en meer, verwyderd, de zogbuisjes geöpend worden, en door dezelve, ſtaande de zwangerheid, eene dunne weiagtige melkſtoffe afgeſcheiden wordt.

Door deeze, geduurig toeneemende, ophooping van bloed, in de mamflagaderen, worden de zogwegen, geduurende de zwangerheid, trapsgewys verwyderd en in ſtaat geſteld, om, na de verlosſing, eenen grooteren toevloed, tot afkleinzing van het zog, door te laaten; welke grootere toevloed een noodzaaklyk gevolg is, dier bewerking, die, volgens natuurkundige wetten, na de verlosſing, tusſchen de baarmoeder en de mammen, plaats heeft: want zoo dra de vrucht, met alle zyne gevolgen, uitgeperst is, trekt de baarmoeder haare wanden te ſaamen, en krimpt van rondſom in, zoo dat zy, in weinig tyd, tot haare voorige kleinheid wederkeert; hier door verkleinen en vernaauwen zich de, te vooren uitgezette, vaten, zoo dat het bloed, deels, uit de openſtaande mondjes dier vaten, ontlast wordt; deels, door de ſaamentrekking van de baar-

baarmoeder en van haare ſlagaderen, in de aderen terug gedreeven en met het overig bloed, door het gantſche lighaam, omgevoerd wordt, het welk thans grooter wederſtand, in de vernaauwde en verkleinde vaten der baarmoeder, ontmoetende, volgens de wetten der vloeiſtoffen, in eene vermeerderde hoeveelheid, naar de mammen moet vloeijen, die hier toe, geduurende den gantſchen loop der zwangerheid, voorbereid waren: deeze verandering, in den omloop des bloeds, heeft voornamelyk den tweeden of derden dag, na de verloſſing, plaats, wanneer de vaten der baarmoeder zoodanig zyn ſaamgedrukt, dat zy alle doorvloeijing, aan het bloed, weigeren, zoo dat 'er noodwendig eene gantſche omwenteling in den omloop des bloeds, en gevolglyk de zoogenaamde zogkoorts, ontſtaat, waar door het bloed nog raſſer omgevoerd, met meer geweld voorgeſtuwd, en de wederſtand der zogbuisjes volkomen overwonnen wordt, zoo dat dezelve eerst het zoogenaamde *biest* (*colostrum*, en daarna wezenlyk zog, doorlaaten.

Uit deeze beſchouwing, van de

werktuiglyke manier, waar op het noodige bloed, tot afkleinzing van het zog, naar de mammen gedreeven wordt, blykt het, welke eene naauwe gemeenſchap 'er, behalven de medelydenheid der zenuwen, tuſchen de baarmoeder en de mammen, zoo voor, als na, de verloſing, plaats heeft: door de kennis deezer onderlinge betrekking, waar in de baarmoeder en de mammen, ten opzigt van haare werkingen, tot elkander ſtaan, wordt men in ſtaat geſteld, die ongemakken, welke veeltyds na de verloſing volgen, uit haare waare oorzaaken af te leiden en te herſtellen; en door de werktuiglykheid deezer ſaamenſtemming, wordt het gebruik der *Pompe á Sein*, in veele dier ongemakken, volkomen gewettigd.

Zoo dikwyls de zogbuisjes niet genoegzaam verwyderd zyn, het zy door een verminderden aandrang van bloed, in de mamſlagaderen; het zy dat het bloed eenen ongewoonen tegenſtand, in de vaste vezelen dier buisjes, ontmoet; of dat dezelve, uit eenige andere oorzaaken, zoodanig vernaauwd zyn, dat zy, op de gewoo-

woone wyze, geen zog doorlaaten, is men in de noodzaaklykheid, of om het zog te rug te dryven, of den wederſtand der zogbuisjes weg te neemen; en daar het laatſte, in de meeste gevallen, te verkiezen is, kan men zich, in deezen, met goed gevolg, van het werktuig van den Heer BIANCHI bedienen: naardien men niet alleen, door den wederſtand der zogbuisjes weg te neemen, eene genoegzaame uitvloeijing van zog verkrygt, maar dat ook, gelyk ik in zoodanig geval, na dat ik het werktuig eenige maalen gebruikt had, ondervonden heb, de zogbuisjes, door deeze bewerking, zoodanig verwyderd worden, dat het kind naderhand zeer gemaklyk kan zuigen.

Wanneer de kraamzuiveringen, door ſlegte behandelingen, moeilyken arbeid, of uit andere oorzaaken, langer en ſterker, dan naar gewoonte, vloeijen, zal het bloed, in eene mindere hoeveelheid en met minder aandrang, naar de mammen gedreeven, en de wederſtand der zogbuisjes niet overwonnen worden; het aangevoerde bloed zal, of in de vaten der mammen

opgehoopt worden, en eene, altoos gevaarlyke, ontſteeking veroorzaaken; of door de aderlyke vaten opgenomen, en met het overige bloed omgevoerd, in eene meerdere hoeveelheid, naar de, thans geen genoegzaamen wederſtand biedende, vaten der baarmoeder vloeijen; en hier door zullen die verſchrikkelyke toevallen gebooren worden, die meermaalen de voorboden van eenen ſchielyken dood zyn: dan zoo men in tyds de veerkragt der buisjes, door plaatſelyke middelen, en, onder deeze, door het herhaald gebruik der *Pompe á Sein*, in zoo verre vermindert, dat het ſlagaderlyk bloed, offchoon in eene mindere hoeheelheid en met minder aandrang vloeijende, derzelver wederſtand kan overwinnen, zal men niet alleen een vrije zogontlasting verkrygen, maar teffens de Lyderesſe voor een dreigend leevensgevaar behoeden.

In het tegenovergeſtelde geval, zal men met geen mindere gevaaren te worſtelen hebben: als namelyk de kraamzuiveringen in een verminderde hoeveelheid vloeijen, want behalven dat hier door eene waare overtolligheid

heid van bloed ontstaat, zullen zich ook de vaten der baarmoeder, veel schielyker dan naar gewoonte, saamentrekken, en by gevolg zal 'er eene grootere hoeveelheid bloeds, met een vermeerderden aandrang, naar de mammen gevoerd worden; de koorts zal merklyk heviger, en de toevloed der vogten veel grooter en plotselyker zyn; hier door zullen de zogbuisjes, in plaats van zich trapsgewys te verwyderen, door de overtollige vogten op eenmaal verstopt, de mindere vaten der klieren opgezet worden, en het geheele lighaam der mam zal opzwellen, rood, hard en pynlyk worden: zoo lang de tegenstand in de vaten, en den aandrang in het gestadig voortgestuwde bloed, aanhouden, zullen deeze toevallen vermeerderen, en alle de pogingen der natuur, om zich, op de gewoone wyze, van het overtollige te ontlasten, zullen niet alleen vruchteloos zyn, maar zelfs de toevallen vermeerderen: dan zoo men, door een gepast gebruik van de *Pompe á Sein*, de wederstand der mammen beneemt, en, door de zogbuisjes van het overtollige te ontlasten, eene af-

leiding der vogten, die de mam doen opzetten, bewerkt, zal men de natuur baarblykelyk in haare pogingen behulpzaam zyn, en de nadeelige gevolgen, eener verminderde kraamvloed, voorkoomen; in tegendeel, zoo men de natuur geen behulpzaame hand biedt, zullen de zwelling en de andere toevallen oogenſchynlyk toeneemen; het zog zal, in de zogbuisjes en in het vetvlies, verdikken, ſaamronnen en den zoogenaamden *drop* (*Morbus Pilaris*) veroorzaaken, die, altyd met kwaade toevallen gepaard, dikwyls in verſweering of verharding, en ſomtyds in knoestgezwel en kanker, overgaat: in dit geval is de ontbinding, verdunning en oplosſing der geronne ſtoffe, verre boven de verettering, te verkieſen: naardien deeze altyd zeer traag, en dikwyls ongunſtig, is; dus zal men ook in deezen, onder het gebruik dier plaatſelyke middelen, die de ontbinding bevorderen, zich met goed gevolg van de *Pompe á Sein* kunnen bedienen, om de dunne melkſtoffen uit te haalen, daar haare werking, ook in dit geval, boven die van eene zuigſter te verkieſen is: naardien dit

werk-

werktuig een regelmaatiger, overvloediger en langduuriger zogontlasting te weeg brengt, en teffens voor de mammen, die in dat tydſtip allergevaarlykst zyn, min pynlyk is; en in dit opzigt, is het gebruik der *Pompe á Sein* in alle die gevallen te verkieſen, daar men in de noodzaaklykheid is, om, op de eene of andere wyze, de zogontlasting te bevorderen; dus verdient het eene plaats, onder die middelen, die geſchikt zyn, ter voorbehoeding van zogverplaatſingen: naardien eene verminderde ontlasting, van zog, voor de gemeenſte en vermoogenſte oorzaak derzelver gehouden wordt, en dat dezelve best voorgekoomen worden, door het bewerken eener vrije en overvloedige ontlasting, van zog, uit de mammen: om deeze reden, wordt ook het gebruik, van dit werktuig, gewettigd, in alle die ziekten, die of uit eene afdwaaling van zog ontſtaan, of met dezelve gepaard gaan: als de zog-ylhoofdigheid, de zog-beroerdheid en de zoogenaamde kraamkoorts (*Febris Puerperalis*), die, zoo veel jaaren herwaards, en voornamelyk ſedert den jaare 1774,

met

met zoo veel woede, in het *Hotel-Dieu* te *Parys*, geregeerd heeft.

Het werktuig, van den Heer BIANCHI, is dus, in verſchillende gevallen, voortreflyk. Het ontlast de mammen, van derzelver overtollig zog; het vormt den tepel; het verbetert den misvormden, of ſchoon gevormden, tepel; het ontbindt en verdunt de geronne kaasagtige ſtoffe, die door ſtremming en ſtolling van het zog gebooren wordt, het zy eene of andere oorzaak, het kind zelve de zuiging, eenige dagen, belette, het zy een ſchielyke ſchrik of ontroering der moeder, of eenige andere toevallen, eene opſtopping van zog veroorzaaken: immers deeze ontbinding en verdunning wordt te weeg gebragt, door de zuiging van het werktuig, dat te gelyk de ſappen, die voor de zogwording geſchikt zyn, naar de mammen trekt; het haalt afgedwaald zog werktuiglyk naar de mammen; het koomt eindelyk deeze afdwaaling zelve voor, en is derhalven ook een uitmuntend voorbehoedmiddel, van menigvuldige toevallen, die uit zogverplaatſingen gebooren worden: voordeelen waarlyk, die

die door zuigſters nimmer volkomen bereikt worden, dewyl de werking der *Pompe á Sein*, geheel onpynlyk, veel gemaklyker, regelmaatiger, zekerer en niet onderworpen is, aan die ongemakken, die na het gebruik, van eene *onbekwaame*, *ongezonde* of *beſmette* zuigſter, meer dan men vermoedt, de deerlykſte gevolgen naar zich kunnen ſleepen.

De hier agter gevoegde Plaat, met haare Verklaaring, zal den geenen, die zich op de geneezing van meergemelde ongemakken toeleggen, in ſtaat ſtellen, om dit werktuig te laaten vervaardigen; en ik durf my verzekeren, indien het in ons Vaderland algemeen bekend wordt, dat deszelfs gebruik, zoo wel als in Vrankryk, zal goedgekeurd worden, en tot het algemeen welzyn verſtrekken.

VERKLAARING

DER

PLAAT.

Fig. 1. De Zuiger.

Aan deszelfs onderſte zyde ziet men twee gaatjes, aan de bovenſte zyde zyn 'er vyf, en in het midden van deszelfs lighaam is een klapvlies: de verdunde lucht gaat, wanneer de zuiger nedergedrukt wordt, door de bovenſte gaatjes, doet het klapvlies wyken, en zoekt door de onderſte gaatjes zyn uitgang: dit klapvlies is zoo geſchikt, dat het alleen de inwendige lucht doorlaat, en het inkoomen van de uitwendige belet.

Fig. 2. De Buis.

Fig. 3. De bodem der Pomp.

Aan deszelfs onderſte zyde is het tweede klapvlies: dit is zoodanig ingerigt, dat de lucht uit het glas in de buis kan indringen, en dat deszelfs teruggang belet wordt, zoo dat deeze zyn uitvlugt door den zuiger moet zoeken.

Fig. 4. Het Middelſtuk.

Dit wordt tuſſchen den bodem der pomp en een der glazen geſchroefd, en kan door de kraan geſlooten worden, wanneer men verkiest de pomp er af te ſchroeven, om het glas eenigen tyd aan de borst vast te laaten.

Het pinnetje is geſchikt, om, wanneer de zuiging van het werktuig pynlyk mogt vallen, oogenbliklyk de uitwendige lucht in te kunnen laaten, zonder de pomp af te ſchroeven.

Fig. 5 en 6. De Glaſen.

Deeze kunnen beide op het middelſtuk geſchroefd worden: het eerſte, wiens opening kleiner is, is tot het vormen van den tepel, het laaste tot de ontlasting van het overtollige zog, geſchikt.

Fig 4

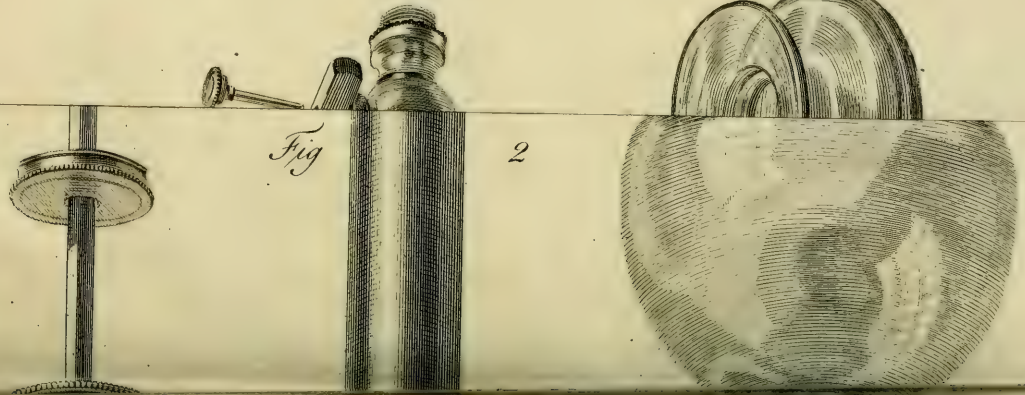

Fig 2

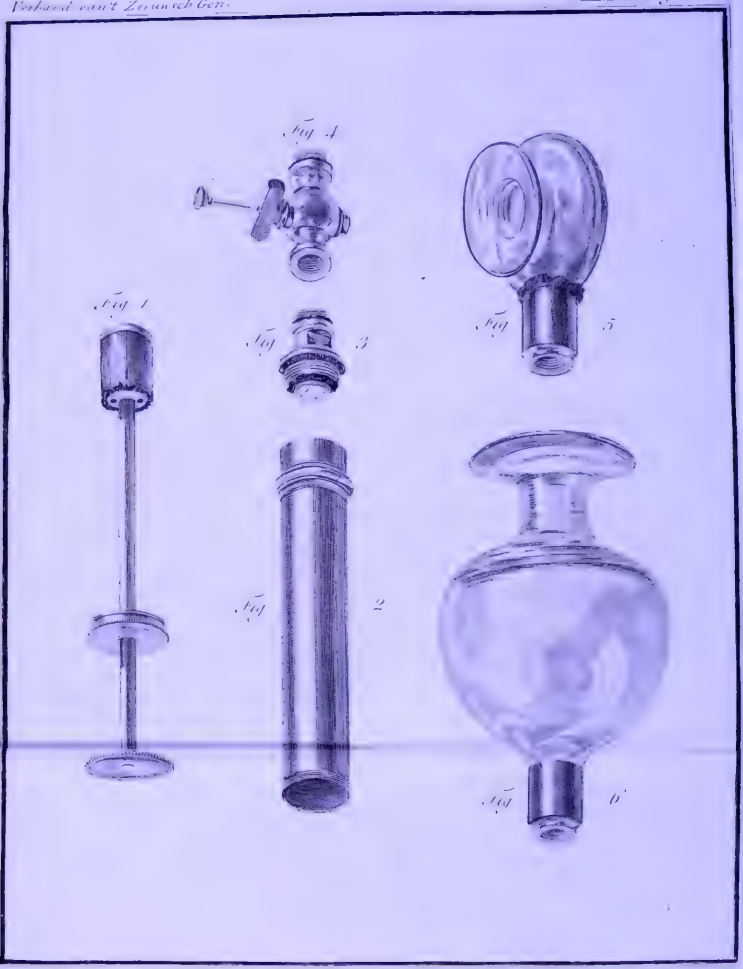
Fig. 1
Fig. 2
Fig. 3
Fig. 4
Fig. 5
Fig. 6